

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

KOMÁR KRISZTIÁN

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ÉS EGÝIPTOM KAPCSOLATAI
1882–1914

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Témavezető:
Prof. Dr. J. Nagy László
tanszékvezető egyetemi tanár

SZEGED
2006

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	4
Egyiptom a nemzetközi diplomácia erőterében a 19. században	10
Anglia és Franciaország viszála az Egyiptom feletti befolyás megszerzéséért.....	10
Az 1882-es Arábi-féle felkelés és az 1882-es brit okkupáció osztrák–magyar szemmel	16
Az első angol–francia ultimátum	21
A második angol–francia ultimátum	23
A konstantinápolyi konferencia	26
Egyiptom kormányzata és közigazgatási rendszere 1882 és 1914 között.....	31
Az angol berendezkedés és jelenlét Egyiptomban	35
Egyiptom és a Porta viszonya	39
A külföldi befolyás intézményrendszere Egyiptomban	44
Az Adósságkassza	44
Az egyiptomi konzuli és vegyes bíróságok.....	47
A nemzetközi karantén-hatóság	52
Az 1888-as Szuezi-csatorna-egyezmény.....	52
II. Abbász Hilmi trónra kerülése és a nagyhatalmak. Egyiptom és az Oszmán Birodalom konfliktusai.....	54
A diplomáciai kapcsolatok az Osztrál-Magyar Monarchia és Egyiptom között.....	68
A konzuli intézményrendszer kialakulása.....	68
Az osztrák (–magyar) konzuli szolgálat kiépülése Egyiptomban	72
A főkonzulátus joghatósága a tárgyalt korszakban	74
A konzulok mint az Osztrák-Magyar Monarchia képviselői. Jogok, feladatok és kötelezettségek	77
A konzuli bíraskodás	78
A konzulátusok típusai, a konzuli szolgálatba való belépés feltételei	81
A konzulátusi feladatok Egyiptomban	84
Az egyiptomi főkonzulátus politikai feladatai	87
Ausztria–Magyarország és Nagy-Britannia viszonya az első világháború előtt.....	87
Az angol és az osztrák–magyar konzulátus viszonya Egyiptomban.....	90
Az egyiptomi kedive és az Osztrák-Magyar Monarchia kapcsolata	95
Az Osztrák-Magyar Monarchia Egyiptomban	103

Az egyiptomi osztrák-magyar kolónia	103
Osztrák-magyar állampolgárok Egyiptom szolgálatában	107
Osztrák-magyar építészek Egyiptomban.....	107
Herz Miksa	107
További osztrák-magyar építészek.....	109
Osztrák-magyar állampolgárok az egyiptomi politikában	112
Julius Blum.....	112
Louis Rouiller.....	116
Friedrich Elder von Thurneysen	119
Hagyomány és divat, II Abbász Hilmi és Török May házassága.....	123
Az egyiptomi gazdasági élet osztrák-magyar szereplői	128
Alexandria és Kairó.....	128
Az Orosdi–Back üzletház és a gamhudi ásatás	130
Az osztrák-magyar jóléti intézmények Egyiptomban	134
Kairó – Az Osztrák-Magyar Segélyegylet és a Rudolf trónörökös kórház.....	135
Az alexandriai osztrák-magyar jótékonyági intézmények.....	143
Segélyegylet Port-Szaidban.....	145
Az Osztrák-Magyar Monarchia védnöki szerepe Egyiptomban	148
Habsburg protektorátus az egyiptomi koptok és katolikusok felett	148
A Szent Caesareumi Feltámadás kopt-katolikus templom.....	154
Ausztria-Magyarország mint az alexandriai zsidó közösség védnöke.....	156
Egyiptom és az Osztrák-Magyar Monarchia kereskedelmi kapcsolatai	160
Az osztrák (-magyar) kereskedelem kezdetei Egyiptomban.....	160
Az osztrák-magyar kereskedelmet elősegítő intézmények az egyiptomi kereskedelem szolgálatában	167
Az osztrák–magyar konzulok kereskedelmi tevékenysége	169
A magyar kivitel fejlesztésének állami irányítással működő szervei.....	172
Az Osztrák-Magyar Lloyd	179
Az alexandriai osztrák-magyar kereskedelmi kamara	180
Az osztrák-magyar kereskedelem Egyiptomban.....	183
Az osztrák-magyar termékek Egyiptomban	186
Összegzés	194
Melléklet.....	197
Bibliográfia.....	202

Bevezetés

Az Oszmán Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia kapcsolatainak politikai-, gazdasági- és kultúrtörténetét az elmúlt időkben a magyar (és osztrák) történelemtudomány alaposan feldolgozta, s a két kél közötti kapcsolatok felvételéről, azok jellegéről számos cikk, feldolgozás és monográfia látott napvilágot.

Ugyanez mondható el a kapcsolattörténeti kutatásokról is, melyek hazánkban több évtizedes múltra tekintenek vissza, s számos tanulmány vonatkozik Magyarországra és a külállamok között kialakított és fenntartott kapcsolatokra. Az ilyen jellegű kutatások legnagyobbbrészt a második világháború utáni magyar és külföldi relációkat érintik, bár a két világháború közötti és az Osztrák-Magyar Monarchia időszakából is találhatunk hasonló jellegű tanulmányokat és monográfiákat.¹

Kissé elhanyagoltabb terület ebből a szempontból Észak-Afrika és a közel-keleti térség, noha az elmúlt években itt is történtek számottevő előrelépések. Közülük kiemelhető J. Nagy Lászlónak az észak-afrikai államok és Magyarország közötti együttműködéssel kapcsolatos tanulmánya, mely tárgyalt térségünkhöz földrajzilag is a legközelebb esik.²

Munkánkban a fenti törekvéseket követve az Osztrák-Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatait kívántuk az 1882 és 1914 közötti időpontban feldolgozni, mivel úgy véljük, hogy a két ország közötti érintkezések feltárása újabb adalékokkal szolgálhat Ausztria–Magyarország, Egyiptom és természetesen Magyarország történetének – ezen belül is a külfölddel fenntartott kapcsolatainak – feltárásában.

A kezdő és záró időpontot nem önkényesen tekintettük kiindulási alapnak, mivel véleményünk szerint ezek az évszámok fontos korszakhatárokat jelölnek. Az első, 1882 Egyiptom brit okkupációjára utal, amely a Mohamed Ali által létrehozott rendszert alakította át annyiban, hogy az addigi, elsősorban európai gazdasági célokat szolgáló beavatkozásokat egységes angol befolyás váltotta fel.

A dolgozatot záró 1914-es év magától értetődőnek tűnt számunkra, hiszen az első világháborúba Németország oldalán belépő Ausztria–Magyarországnak mint szembenálló hadviselő félnek Nagy-Britannia Egyiptomban teljesen felszámolta az érdekeltségeit. Állampolgárait deportálta, vagyonukat zár alá helyezte, az egyiptomi koptok, zsidók és katolikusok feletti osztrák–magyar védnökséget pedig megszüntette. A világháborús vereség

¹ Józsa Sándor: *Kína és az Osztrák-Magyar Monarchia*. Budapest, 1966.

² J. Nagy László: Az arab országok a magyar külkapcsolatokban. In: *Külügyi Szemle*, 2003. tavasz, 114–139. o. illetve J. Nagy László: *La Méditerranée vue de l'Europe Centrale*. Szeged, 2000.

magának a közös államalakulatnak a felbomlását is magával hozta, és jöllehet 1918-at követően ismét felvették a diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat a fáraók országával, azt már nem a közös külügyminiszter, hanem a magyar, osztrák, román, szerb stb. kormány irányította.

A két fél közötti diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatok vizsgálata azért tűnt számunkra izgalmas feladatnak, mivel így mikroszinten tudjuk bemutatni az egyes – egész birodalmat érintő – politikai és gazdasági törekvéseket. Az a tény, hogy Ausztria (– Magyarország) nagyhatalmi státusából adódóan nem akart lemaradni a többi európai ország mögött a nemzetközi kérdések megoldásában – amit egyrészt presztízs-okok, másrészt valóban az érdekei diktáltak –, mindenki által nyilvánvaló. Ezen túlmenően gazdasági érdekei is azt követelték meg, hogy exporttermékeinek minél szélesebb piacokat teremtsen. Természetesen a legfőbb felvevő már akkor is Németország, illetve az egyes európai országok voltak, ami azonban nem zárta ki azt, hogy új területek felé is nyisson. Ennek bizonyítéka, hogy korszakunkban kezdte meg kereskedelmi expanzióját az észak-afrikai és a közel-keleti területek felé, továbbá tette meg az első lépéseket a távol-keleti országok (elsősorban Kína) irányába is. Hasonlóan jellemezhetjük Egyiptomot is, ahol a viszonylag stabil belpolitika, az ország nagysága és kedvező gazdasági-földrajzi adottságai alkalmasnak tűntek az osztrák–magyar exporttermékek elhelyezésére is. A dolgozat ezért leginkább a kereskedelmet feltételező osztrák–magyar „infrastruktúra” kiépítésének, majd működtetésének kiépüléséről igyekszik tudósítani. E mellett megkíséreljük bemutatni, hogy a nagyhatalmi politika szempontjából egyes korszakokban fontos területnek számító Egyiptomon keresztül hogyan próbálta meg a közös külügyminisztérium az érdekeit érvényesíteni úgy, hogy közben a birodalom a térségben meghatározó politikai érdekekkel nem rendelkezett.

Dolgozatunk elkészítésében alapvető szerepet játszott az a körülmény, hogy magyar nyelven – mindezidáig – a két ország kapcsolatait bemutató munkák nem jelentek meg. Kivételt képez ez alól a két világháború közötti egyiptomi–magyar kapcsolatok taglalásával foglalkozó két tanulmány,³ amelyek arra tettek kísérletet, hogy a két fél közötti gazdasági és politikai együttműködést bemutassák.

Hasonló jellegű munkára – a Habsburg Birodalom, illetve Ausztria–Magyarország tekintetében – osztrák történészek vállalkoztak, akik a levantei osztrák gazdasági érdekek és politikai érintkezések bemutatását vállalták magukra. Közülük kiemelhető Raptis

³ Komár Krisztián: Az egyiptomi függetlenség útja a magyar követi jelentések tükrében, 1922–1936. In: *Világtörténet*, 2002. tavasz–nyár, 47–57. o.; A Magyar–Egyiptomi Kereskedelmi Részvénytársaság története. In: *Limes*, 2002. 5. 63–78. o.

Konstantinos: *Kaufleute im alten Österreich, 1848–1900* című monográfiája, amely ugyan Egyiptommal nem, csupán a közel-keleti osztrák gazdasági kapcsolatok kiépítésével és működésével foglalkozik, de felépítése, tematikája mintául szolgált a mi munkánkhoz is.

Időben és térben közelebb áll hozzánk Johann Kurzreiter: *Österreich-Ungarn und die Ägyptische Frage 1881–88* című doktori disszertációja, amely hatalmi politikai relációban vizsgálja meg Egyiptom 1882-es angol okkupációjának, majd berendezkedésének történetét. A munka előnye, hogy az osztrák–magyar külügyi vezetés szempontjából elemzi az eseményeket, amelyekhez túlnyomórészt levéltári forrásokat használ fel. Hiányosságaként – kiemelkedő érdemei mellett – talán csak annyi hozható fel, hogy a Nílus menti országban már akkor meglévő osztrák–magyar relációkkal nem foglalkozik.

A fenténél nagyobb hatásúnak tekintjük Rudolf Agstner munkásságát, aki egyiptomi tartózkodása alatt – ahol az osztrák kulturális intézet vezetője volt – több művet is megjelentetett az osztrák (–magyar)–egyiptomi politikai és kulturális együttműködés tárgyában. A szerző kitűnő monográfiákat és összefoglalásokat közölt az osztrák–magyar konzulátusok kiépüléséről és működéséről, emellett igyekezett utána járni az Egyiptomban élt osztrák–magyar kolónia tevékenységének is. Múlhatatlan érdemei vannak abban is, hogy elsőként ő kutatta fel a témával kapcsolatos bécsi és kairói levéltári forrásokat. Műveiről a továbbiakban külön is említést fogunk tenni. Vele kapcsolatban annyit azért megjegyezhetünk, hogy munkái inkább forrásközléseknek tekinthetők, s az egyes területeket feldolgozó tanulmányai nem minden esetben koherensek.

Dolgozatunkban az alant felsorolásra kerülő témaköröket igyekeztünk vizsgálat tárgyává tenni. Elsőként Egyiptom nemzetközi státusza, a területért folytatott angol–francia versenyfutás kerül bemutatásra, melynek csúcspontját az 1882-es angol okkupáció, majd berendezkedés jelentette. Ebben a témában a már említett Johann Kurzreiter-mű jelentett segítséget. Az aprólékos, a nagyhatalmak diplomáciai csatározásait egészen az 1888-as Szezi-csatorna-szerződésig bemutató mű forrásfeldolgozását kiemelkedőnek tekinthetjük. Alapvető munkaként ebben a fejezetben Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939* és A. J. P. Taylor: *Harc a hatalomért. Európa, 1848–1918* című összefoglaló – az európai nagyhatalmi diplomáciát bemutató – művei nyújtanak nélkülözhetetlen adalékokat az angol–francia viszony egyiptomi vonatkozásaival kapcsolatban.

Ugyanitt kerül tárgyalásra az egyiptomi angol hatalom kiépülése, mellyel David Steel *Britain and Egypt 1882–1914: the Containment of Islamic Nationalism* című tanulmányában foglalkozott, továbbá az egyiptomi szuverenitást korlátozó nemzetközi intézményrendszerek kiépülése is. A vegyes bíróságok és a konzuli bíraskodásról Lers Vilmos: *A konzuli*

bíráskodás intézményrendszere című jogi-történeti munkáját használtuk fel, amely jogászi alapossgal elemzi a kapitulációktól a konzulok joghatóságának intézményesedéséig az európai nagyhatalmaknak az Oszmán Birodalom területére történő behatolását. Az európai nagyhatalmak mellett formálisan az Oszmán Birodalom gyakorolta – bizonyos korlátozásokkal – az Egyiptom feletti főhatalmat, amely azonban nem volt mentes a feszültségektől. Erre szolgált például az egyiptomi–török határvíta és II. Abbász Hilmi hatalomra kerülése is, melynek bemutatásakor elsősorban a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv XXXI Ägypten* szekciójában fellelhető konzuli jelentésekre támaszkodtunk. Az általános politikai rész bemutatása során kiemelt figyelmet fordítottunk arra, hogy annak minden egyes témájában utaljunk az osztrák–magyar relációkra is. További kiváló adalékokkal szolgálnak számunkra Lord Comer,⁴ valamint II. Abbász⁵ visszaemlékezései is, melyek felhasználásakor azonban óhatatlanul kritika alá kellett vennünk az általuk leírtak hitelességét, hiszen az egyes események kapcsán saját maguk igazolására is törekedhettek.

A dolgozat következő nagy egysége az osztrák (–magyar) konzuli intézményrendszer kiépülését tekinti át az 1718-as pozsareváci békétől 1914-ig. Az konzulátusi rendszer egyiptomi kiépülése tárgyában a már említett Agstner: *Von k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat. Österreich (-Ungarn) und Alexandrien, 1763–1993* című műve jól mutatja be a kezdeti próbálkozásokat, melyeket jól kiegészítenek a levéltári források és a *Külügyi szolgálat 1910-es évkönyve*, mely tárgyszerűen írja le az ország konzuli kerületekre történő részletes felosztását. Itt kapott helyet a konzulok feladatrendszerének elemzése, amelynek kapcsán Tschinkel Leo: *Kereskedő és konzul* című munkája került felhasználásra, amely a konzulok tevékenysége kapcsán csupán a kereskedelmi kérdésekkel foglalkozik, a diplomáciai képviselő politikai vonzatáról nem tesz említést. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Nagy-Britannia egyiptomi viszonyát illetően Jeszenszky Géza: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)* című könyve adott támpontokat az elemzésben. A mű nagy alapossgal ismerteti a két ország sajtója alapján a két fél közötti kapcsolatok változásait, melyből azonban sajnálatosan kimaradnak az angol és magyar diplomáciai képviselők jelentései.

A kereskedelmi kapcsolatokat illetően az egyiptomi konzulok éves jelentései alapján összeállított *Mittheilungen der k.u.k. Österreichisch-Ungarischen Consulats Behörden*, a

⁴ Cromer, Earl of: *Abbas II*. London, 1915.

⁵ Abbas Hilmy II: *The Last Khedive of Egypt. Memoirs of Abbas Hilmy II*. Translated and edited by Amira Sonbol. Lebanon, 1998.

Jahresberichte der k.u.k. Consulats-Behörden című kiadványok nyújtottak pótolhatatlan segítséget, melyet 1897-től a Magyarországon megjelent *A Magyar Királyi Kormány működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és Statisztikai Évkönyv* egészített ki. Hasonló jelentőséggel bírt a *Magyar Kereskedelmi Múzeum* című hetilap is, amely az azonos nevű – a magyar külkereskedelem fejlesztésével foglalkozó – szervezet heti kiadványa volt. A magyar és osztrák kereskedelem keleti irányú fejlesztéséről adtak forrásértékű tájékoztatást – magyar részről – a *Közgazdasági Értesítőben* megjelent egyes tanulmányok, míg osztrák részről hasonlóval a *Handelsmuseum* című lapban találkozhatunk.

A befejező rész az egyiptomi osztrák–magyar kolónia történetét tekinti át. Itt példaértékű McEwan Dorothea: *Habsburg als Schutzmacht der Katholiken in Ägypten* című monográfiája, amely a koptok és katolikusok feletti osztrák védnökség két évszázados történetét tekinti át. Ugyanitt emelhetjük ki ismételten Agstner munkását és két tanulmánykötetét: *Die österreichisch-ungarische Kolonie in Kairo vor dem Ersten Weltkrieg*, és *Österreich und Ägypten. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen vom 18. Jahrhundert bis 1918*, amelyek a korábbiakhoz hasonlóan bőséges forrásanyagukkal segítették az egyiptomi osztrák–magyar kórházak, segélyegyletek történetének és egyes jelentős személyiségek munkásságának bemutatását.

A dolgozat elkészítésében a fentebb említett munkák mellett további segítséget nyújtottak a korabeli magyar sajtóban (Pesti Napló, Vasárnapi Újság) az Egyiptomot érintő cikkek, melyek közül az 1881–1882-es eseményekről szinte napi rendszerességgel megjelent tudósítások emelhetők ki. Ezeket J. Nagy László gyűjtötte össze és mutatta be *Lés événements des années 1881–1882 en Tunisie et en Egypte vus par la presse hongroise*⁶ tanulmányában.

Az osztrák, illetve magyar származású 19. századi és 20. század eleji egyiptomi utazókra és az általuk publikált útleírásokra nem térünk ki külön a munkánkban, de megállapításait, tapasztalataikat mi is felhasználtuk. Közülük említhető meg név szerint is Zádori János⁷ aki a 19. század utolsó harmadának egyiptomi földbirtokviszonyait, a kormányzat jellegét és a külföldi behatolás egyes formáit (vegyes törvényszékek) elemezte. A Nílus menti ország gazdasági és kereskedelmi viszonyainak, továbbá a magyar export lehetőségeinek fejlesztését propagálta ifj. Jankó János⁸, aki gazdasági jellegű cikkeiben

⁶ Lés événements des années 1881–1882 en Tunisie et en Egypte vus par la presse hongroise. In: J. Nagy László: *La Méditerranée vue de l'Europe Centrale*. Szeged, 2000. 59–65. o.

⁷ Zádori János: *Úti vázlatok a legújabb kútfők nyomán*. Budapest, 1874.

⁸ Jankó János: *Érdekeink Észak-Afrikában*. In: *Nemzetgazdasági Szemle*, 1888. 106–126. o., ill. 522–541. o.

pontosan elemezte az egyiptomi export-és import lehetőségeket.⁹ Hasonló jellegű munkát végzett el a század végén Hell Lajos¹⁰ is, aki a kereskedelemügyi miniszter megbízásából átfogó tanulmányt készített Egyiptomról, mely nem csupán a gazdasági, de a néprajzi és történelmi sajátosságokat is igyekezett magába foglalni.

⁹ Jankó János egyébként is szíven viselte a Magyarország és az afrikai kontinens közötti kapcsolatok bővítését. Ő volt az első, aki 1888-ban áttekintette azokat az utazókat, akik már jártak Afrikában és arról írásban is megemlékeztek. Jankó János: *Afrika és a magyarok. Budapesti Szemle*, 1888. 423–439. o.

¹⁰ Hell Lajos: *Egyiptom politikai, közgazdasági, föld és néprajzi leírása*. Szeged, 1897.

Egyiptom a nemzetközi diplomácia erőterében a 19. században

Anglia és Franciaország viszála az Egyiptom feletti befolyás megszerzéséért

Ha Egyiptom és a nagyhatalmak kapcsolatát kívánjuk röviden áttekinteni, négy jelentős eseményt kell kiemelnünk. Az első Napóleon egyiptomi hadjárata, a második az 1841-es londoni konferencia, a harmadik a Szuezi-csatorna 1869-es megnyitása, a negyedik pedig Egyiptom 1882-es okkupációja. Ezekben, mint az jól kivehető, mindig Nagy-Britannia vagy Franciaország – esetleg mindkettő – vállalt meghatározó szerepet, ezért rövid összefoglalásunkban is ezzel a két nagyhatalommal kívánunk behatóbban foglalkozni. Természetes azonban, hogy a többi európai vezető hatalomra is ki kell térni, noha az Oszmán Birodalmon kívül egyiptomi súlyuk és jelentőségük nem ér fel az előbbi kettőhöz. A fenti események kívül esnek dolgozatunk korszakhatárain – kivéve az 1882-es okkupációt, mellyel a későbbiekben foglalkozunk –, ennek ellenére felelevenítésüket a későbbi történések jobb megértése szempontjából mindenképpen szükségesnek tartottuk.

Amennyiben Franciaországgal kezdjük az Egyiptomban komoly befolyást szerzett államok vizsgálatát, megállapíthatjuk, hogy a fáraók országában komoly és céltudatos magatartása ellenére soha nem járt sikerrel.

A sort Napóleon 1798-as hadjárata indította, amelynek okai között az alábbiakat említhetjük meg. Egyrészt a neves hadvezér, akitől a Direktórium egyre jobban tartott, nem kívánt az angol partraszállással komolyabban foglalkozni, mivel felmérte, hogy egy ilyen jellegű vállalkozás abban a katonai konstellációban kudarcra lenne ítélve. Ezután fordult figyelme a „rejtelmes Kelet” felé, ahol egy csapásra kettős sikert érhetett volna el. Egyfelől a szuezi átjáró elfoglalásával a Közel-Kelettől, egyszersmind az Indiába vezető útvonaltól vághatta volna el Nagy-Britanniát, míg másik oldalról a francia gyarmatbirodalmat gyarapíthatta volna. Nem hanyagolható el a francia felvilágosodás szellemi termékeinek exportja sem: az új, tudományos eredmények gyakorlati kipróbálásának lett volna Egyiptom a tökéletes terepe. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy Napóleon így el tudott tenni a Direktórium szeme elől – amely egyre jobban tartott a népszerű hadvezértől – úgy, hogy közben saját dicsőségét is növelhette.¹¹

Az alapján véve gyakorlati katonai-politikai eredményt nem hozó hadjárat Egyiptom szempontjából mégis kiemelkedő jelentőséggel bírt. A mamelukok alatt „tetszhalott” országot

tulajdonképpen „átlökte” az újkorba, igen komoly és mélyreható társadalmi, gazdasági és politikai változásokat indítva meg. Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy Napóleon néhány éves szervezői tevékenysége Egyiptomban meghonosította a francia kultúrát, s Európa ismét felfedezte a Nílus menti állam történetét és kultúráját.¹²

A francia császár egyiptomi „öröksége” a további évtizedekben mindvégig a francia politika és közgondolkodás centrumában tartotta az országot.¹³ Ezzel is magyarázható, hogy Franciaország Mohamed Ali reformjainak és külpolitikai törekvéseinek aktív támogatójává vált. A támogatást nem csak a francia tőke beáramlása, katonai tanácsadók megjelenése és fiatal értelmiségiek franciaországi képzése jelentette, hanem az 1839–1840-ben a nagyhatalmi politikai segítséget is. De Thiers miniszterelnök az egyiptomi elkötelezettség ellenére sem vállalta Nagy-Britanniával a nyílt konfliktust, s az 1840. júliusi londoni konvenció Egyiptom kapcsán Franciaország második megaláztatásához vezetett.¹⁴

Közös egyiptomi–francia vállalkozásként és erőteljes angol ellenállással indult meg a Szezei-csatorna építése 1854. november 30-án Szaid kedive engedélyével és Ferdinand de Lesseps vezetésével. A francia kisztrésvényesek tőkéjével létrejött a Compagnie universelle du canal maritime de Suez. Az angol protestálás a szultánnál időlegesen szintén eredménnyel járt, mivel a Porta csak 1866-ban járult hozzá a Csatorna megépítéséhez. A tízéves megfeszített munka és a majd 433 millió frank beruházási költség 1869. november 17-én hozta meg gyümölcsét, amikor sor került a Csatorna ünnepélyes átadására.

Nagy-Britannia szkepticizmusa csak a forgalom fellendülése után tűnt el, majd a londoni körök felismerték az új vízi átjáróban rejlő gazdasági és politikai előnyöket, illetve a számukra esetlegesen felmerülő hátrányos következményeket. Ha pedig az építésében nem is tudtak részt venni, az adósságokkal küszködő Iszmail kedivétől 1875 novemberében megvásárolták a Társaság részvényeinek közel felét (a 381 ezer részvényből 176 ezret), így a Szezei-csatorna Társaságban a legnagyobb részvényessé váltak és a vállalat tanácsába az angol kormány ezt követően három tagot delegálhatott. Néhány évvel később, 1883 novemberében London elérte, hogy meglévő helyeit növelje, aminek eredményeképpen az igazgatótanácsban a 20 francia és egy holland tag mellett 10 brit (7 hajózási vállalkozó és 3 kormánykiküldött) foglalt helyet, a brit kormány végrehajtó szervévé degradálva a

¹¹ Jean Tulard: *Napóleon*. Bp., 1997. 108–115. o., Pécsi Ágnes: *Egy „tudományos” hadjárat: Napóleon Egyiptomban*. Bp., 1995.

¹² A Napóleoni hadjárat kulturális eredményeiről bővebben ld.: Robert Solé: *L’Egypt, passion française*. Paris, 1997: 17–151. o.

¹³ Itt kell megjegyeznünk, hogy a Napóleonnal az országba érkező, majd az expedíció kudarca után is Egyiptomban maradt saint-simonista gondolkodók nagyban járultak hozzá Egyiptom modernizálásához.

társaságot.¹⁵ A Szezei-csatorna feletti kizárólagos francia ellenőrzés elvesztésével szinte egy időben következett be az Egyiptom feletti ellenőrzés elvesztése, Nagy-Britannia 1882-es okkupációja, amiről a későbbiekben még részletesen szólunk.

A 19. század legnagyobb gyarmatosítója érdekes módon Egyiptom kapcsán 1882-ig nem lépett fel kezdeményezőként. Reakcióit vele szemben minden esetben más – túlnyomó részben Franciaország – provokálta ki. Az első esetben, 1798-ben stratégiai útvonalainak védelme érdekében avatkozott be Egyiptomban, s a francia seregek veresége után, az amiens-i béke értelmében elhagyta a fáraók országát. A távozást követő hatalmi harcokból Mohamed Ali emelkedett ki, aki három évtizeden belül a királynő kormánya számára ismételt veszélyhelyzetet teremtett azzal, hogy az Oszmán Birodalom területi integritását veszélyeztette. 1833–40 között a földközi-tengeri status quo visszaállítása érdekében ismét Franciaországgal került szembe és újfent presztízsgyőzelmet aratott.¹⁶

A szezei kérdést szintén nem az angol politika generálta, s jóllehet az építést és a forgalomba helyezést nem sikerült ellehetetlenítenie, anyagi eszközeit és egyiptomi befolyását felhasználva a szezei vízi utat is sikerült befolyása alá vonni.

Az 1882-es válság kapcsán pedig Nagy-Britannia kezdetben az Oszmán Birodalommal és Franciaországgal közös fellépést szorgalmazott, ám végül az időhúzást megelégedve egyedül lépett és lett Egyiptom tényleges ura.

Egyiptom kapcsán a londoni kormányzat tehát semleges állásponton volt. Nem kívánta az országot ellenőrzése alá vonni, de erre nem is volt szüksége, hiszen flottája révén uralta a Földközi-tengert. Egyiptom vonatkozásában majd egy évszázadig arra törekedett csupán, hogy a politikai status quo-t biztosítsa, és a békés gazdasági behatolást garantálja.

Az 1882-es Tell el-Kebír-i győzelem után a Foreign Office vezetői a korábbi taktikájukat kívánták alkalmazni: a rend és a kedivei hatalom, azaz ez európai érdekek garantálása után kivonulnak Egyiptomból. Ezt az angol elképzelést 1882 augusztusában Gladstone miniszterelnök azzal magyarázta, hogy egy bizonytalan ideig tartó megszállás

¹⁴ Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada (1789–1939)*. Budapest 1994. 82–84. o.; J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története*. Szeged, 2004. 12–14. o.

¹⁵ Somogyi József: A Szezei Csatorna megnyitásának hatvanadik évfordulójára. In: *A Tenger*, Budapest, 1929. XIX. évf. 275–283., 366–371. o.; Gonda Béla: A Szezei-csatorna. In: *A Tenger*, Budapest, 1914. IV. évf. 361–372. o.

¹⁶ 1840. június 15-én kötötték meg a londoni egyezményeket, melyekben a nagyhatalmak arra kötelezték Mohamed Alit, hogy a flottáját engedje át Isztambulnak, űrítse ki Szíriát és Krétát, hadseregét csökkentse 18 ezer főre. Cserében – évi adófizetés mellett – megtarthatta Egyiptomot és ott dinasztiát alapíthatott. Egyiptomot emellett három százalékos vámterületté nyilvánították és a külföldi állampolgárokat kivonták a helyi jogrendszer hatálya alól. J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: i. m. 13–14. o.

„nemcsak Ófelsége kormányának elveivel, nézeteivel, valamint Európának tett ígéreteivel összeegyeztethetetlen, hanem merem mondani, a kontinens szemléletével is ütközik”.¹⁷

A nyilatkozat azonban nem volt elegendő a francia kormány számára és az angol akció a korábban jó úton haladó angol–francia együttműködést tönkretette. Az önálló angol lépés a bonapartei hagyományokat szégyenítette meg, amelyet a francia kormányzat 1904-ig nem is tudott feldolgozni. Ezért bármely külpolitikai kérdésben, ahol London is megjelent, felvetődött az egyiptomi kérdés, megnehezítve az esetleges közös lépések kidolgozását.

Nagy-Britannia azzal, hogy Egyiptomot szoros fennhatósága alá vonta, saját diplomáciai mozgásterét is beszűkítette. Stratégiaileg és gazdaságilag egyértelműen támadhatatlan pozícióba került, de helyzete erkölcsileg bizonytalanná vált. Egyiptom megszerzésével a Szezi-csatornát senki más nem használhatta fel a továbbiakban indiai pozíciószerezésre és Anglia megakadályozta a forrongó Egyiptomot, hogy a Közel-Keleten és a Földközi-tenger medencéjében újabb diplomáciai bonyodalmakat okozzon. A Nílus menti ország elfoglalása továbbá biztosította a szudáni terjeszkedés háttérét és a kelet-afrikai brit birtokok védelmét, míg Alexandria újabb tengerészeti támaszpont kiépítését és a szorosok fokozottabb ellenőrzését tette lehetővé. Gazdaságilag az egyiptomi gyapotkultúra biztosította az angol szövőipar nyersanyagellátását és késztermékeinek elhelyezését. Ugyanakkor a megszállás több szempontból is kényes helyzetbe hozta a királynő kormányát. Mindenáron bizonyítani kellett ugyanis, hogy Egyiptom független, hiszen ellenkező esetben a többi nagyhatalom jogosan vehette volna fel az Oszmán Birodalom más részeinek a felosztását. Az egyiptomi reformokhoz pedig a többi nagyhatalom jóindulata is kellett, mert támogatásuk megszerzése azt bizonyította volna, hogy az ő érdekükben is cselekszik. Franciaország és Oroszország természetesen ezt a felhatalmazást nem adta meg, ezért az egyiptomi ügyekben Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia – ha nem is támogatása, de – beleegyezése szükségeltetett.

Az egyiptomi belpolitikai rendezés is nagy súllyal esett a latba, mivel a nacionalista ébredésen átesett Egyiptom nem ígérkezett problémamentes területnek. Gladstone maga is tisztában volt ezzel, amikor úgy nyilatkozott, „örültség azt feltételezni, hogy irányíthatjuk Egyiptom kormányzását, [...] egy mohamedán országét, a mohamedán világ szívében, melynek népessége ellenséges az európaiakkal”.¹⁸ Ennek ellenére meg kellett próbálniuk, mert azzal tisztában voltak, hogy a meggyengült kedive egyedül képtelen biztosítani a stabil

¹⁷ A kivonulásra tett ígéretet a londoni kormány 1922-ig 66 alkalommal ismételte meg. Taylor: i. m. 355–356. o.

kormányzást, és ugyanezt a despotikus Porta sem tudná elvégezni. Anglia ezért kénytelen volt kezébe venni az ország megreformálását és főmegbízottja és hivatalnokai segítségével az adminisztráció irányítását. A belső rend fenntartása érdekében pedig csapatokat vezényelt a térségbe, melynek szükségességét a kiobbant szudáni mahdista felkelés tovább erősítette. A három irányban is vállalt egyiptomi kötelezettségek a kézzelfogható haszon mellett a brit külpolitika mozgásterét is jelentősen leszűkítették. Ezért nem véletlenül jegyezte meg – talán túlzott önsajnálattal – Salisbury miniszterelnök 1887-ben, hogy „szívből kívánom, bár csak sose mentünk volna Egyiptomba. Ha nem így tettünk volna, fittyet hányhatnánk az egész világra.”¹⁹

A britek a fenti dilemmák feloldására ezért – mint már említettük – gyakran tettek ígéretet Franciaországnak, hogy hamarosan elhagyják az országot, miközben azonban nemzetközileg is legitimálták a Nílus menti jelenlétüket. Erre először 1885-ben került sor, amikor a rendkívül tapasztalt angol diplomata, Sir Henry Drummond Wolff elérte annak az angol–török konvenciónak az aláírását, melynek értelmében (6. cikkely) a szultán bizonytalan időre legitimálta az angol megszállást, cserében London ígéretet tett arra, hogy miután stabilizálja a bel- és külpolitikai (Szudán) viszonyokat, kivonul. A szultán számára a szerződés azzal a kézzelfogható eredménnyel járt, hogy visszanyerte tekintélyét Egyiptom kapcsán, mivel ő adta áldását hűbértokának angol felügyeletére.

A jelképes gesztust 1887-ben egy újabb kétoldalú megegyezés követte. Ebben a britek ígéretet tettek arra, hogy három év múlva kivonulnak az országból, ám továbbra is fenntartják azt a jogot, hogy szükség esetén ismét bevonuljanak. A franciák ezt Nagy-Britannia Egyiptom feletti hegemoniájának korlátlan kiterjesztéseként értékelték és Szíria megszállásának fenyegetésével elérték II Abdulhamidnál, hogy megtagadja ennek a második konvenciónak az aláírását.²⁰ A francia elutasításban minden bizonnyal az is komoly szerepet játszott, hogy a brit kormányzat 1884 nyarán ígéretet tett arra, hogy 1888-ig, amennyiben helyreáll a rend Egyiptomban és a pénzügyeket is sikerül megnyugtatóan rendezni, kivonulnak. A párizsi politikai vezetés tehát az 1887-es egyezményben az ígéret alóli kibúvást sejtett, amit nem volt hajlandó elnézni.

Nemzetközileg szintén 1887 hozott jelentős változásokat, miután Salisbury tető alá hozta azokat az egyezményeket, melyek kölcsönös biztosítékok segítségével garantálták az

¹⁸ David Steele: Britain and Egypt 1882–1914: the Containment of Islamic Nationalism. In: *Imperialism and Nationalism in the Middle East. The Anglo–Egyptian Experience, 1882–1982*. Ed. by Keith M. Wilson. London, 1983. 7. o.

¹⁹ U. o.. 12. o.

²⁰ U. o. 10–12. o.

Osztrák-Magyar Monarchia számára fontos ékei-, és fekete-tengeri status quó, a britek egyiptomi, az olaszok tripoli és mindhármójuk konstantinápolyi érdekeit. Ezzel Franciaországnak Egyiptomban a többség ellenkezésével kellett szembenéznie, ami igényei kielégítésének reményét jelentősen elhalványította.²¹

Egyiptomi terveit illetően azonban nem állt meg a hiábavaló diplomáciai tiltakozások szintjén, mert tisztában volt azzal, hogy Nagy-Britanniát az adott korszakban nem lehet olyan helyzetbe hozni, hogy megszerzett egyiptomi pozícióit feladja. Ezért is indította el 1895 novemberében Marchand kapitányt a Nílus mentén Egyiptom felé, mivel feltételezte, hogy a katonai hódítás az angolokat is álláspontjuk felülvizsgálatára kényszeríti. Ebben azonban súlyosan csalódnia kellett, ugyanis a fasodai incidens megmutatta, hogy hatalmi-politikai szempontból inkább csak presztízscélokat szolgáló egyiptomi vita komoly fegyveres konfliktussá válhat, melynek babérjait nevető harmadikként a fő ellenség, Németország arathatja le. Ezért 1899. március 21-én a két fél egyezséget kötött, amely rögzítette az angolok kizárólagos jogait a Nílus völgyében. Ezzel ugyan az egyiptomi kérdés még nem oldódott meg, de megnyílt az út a békés rendezés előtt. A kaput az együttműködés felé végül a marokkói válság tárta ki. Marokkó francia fennhatóság alá helyezésével ugyanis Párizs jelentős sikert ért el és saját közvéleményével is el tudta fogadtatni az angol főség egyiptomi elismerését. 1904. április 8-án Londonban ennek szellemében írták alá az entente cordiale-t, amelyből az első egyezmény Egyiptommal és Marokkóval foglalkozott. Ebben a hatalmak megállapodtak, hogy a franciák „nem csökkentik Nagy-Britannia cselekvési szabadságát Egyiptomban, sem úgy, hogy a megszállást konkrét időtartamhoz kötik, sem egyéb módon”, továbbá beleegyezésüket adják az egyiptomi pénzügyi reformokhoz. Cserébe az angolok „elismerik Franciaország jogát [...] a törvényes rend megőrzésére Marokkóban, valamint arra, hogy Franciaország biztosítsa az ehhez szükséges adminisztratív, gazdasági, pénzügyi és katonai eszközöket”. A szerződéshez csatolt titkos záradék pedig azt is megengedte, hogy a felek az adott területek politikai státusát is megváltoztassák.²²

A megegyezéssel világossá vált, hogy a két fél diplomáciai kapcsolataiból eltűnt az a feszültség, amely a közös cselekvés lehetőségét folyamatosan mérgezte és lehetetlenné tette nemzetközi kooperációjukat.

²¹ Taylor: i. m. 384–386. o.

²² Taylor: i. m. 486–502. o.; Diószegi: i. m. 211–213. o.

Az 1882-es Arábi-féle felkelés és az 1882-es brit okkupáció osztrák–magyar szemmel

A Napóleon hadjáratát követő egyiptomi hatalmi harcokból Mohamed Ali került ki győztesen, aki az évszázados decentralizációs folyamatot visszafordította és erőteljes, diktatórikus eszközökkel újraszervezte a fennhatósága alá tartozó területeket, valamint gazdasági, államhatalmi, katonai és politikai reformjain keresztül ismét centralizálta az államot. A regionális hatalmi státus megszerzése az Oszmán Birodalommal szemben a nagyhatalmak beavatkozásának hatására ugyan kudarcot vallott, de annyit elért, hogy a dinasztikus öröklést és az egyiptomi területeket biztosította leszármazottai számára.

Az Alidáknak Mohamed Ali centralizált államát nem sikerült megtartani és elsősorban a nagyhatalmi befolyás növekedése és az általuk ráerőszakolt perifériális fejlődés, majd világkereskedelmi szerepének egysíkúvá (gyapotexport, illetve késztermék-felvétel) válása egyre kiszolgáltatottabbá tette a kairói kormányzatot.²³ A növekvő nagyhatalmi befolyás, az ország egyre súlyosabb eladósodása a különböző társadalmi rétegekben is ellenérzéseket szült, amit a szellemi-ideológiai erjedés és a radikális reformer gondolkodók tanításai fegyveres ellenállással érleltek.²⁴

Az ún. Arábi-féle felkelés azért érdemel figyelmet, mert az évtizedek óta nyugodt országban veszélybe kerültek az európai befektetések, míg a radikális, új pániszlám és nacionalista gondolatok az Oszmán Birodalom integritására is komoly veszélyt jelentettek. A nyugtalanító társadalmi és politikai változások mederben tartása, illetve letörése minden nagyhatalom számára központi kérdéssé vált, ám az, hogy ezt ki vezényelje le, illetve hogyan, az az egymás közötti alkuk eredményének függvényévé vált.

Az 1870-es évekre elszabaduló egyiptomi államadósság kezelésére felállított nemzetközi ellenőrző szervezetek egyre fokozódó és a lakosság túlnyomó részét sújtó megszorító politikája akkor csapott át nyílt ellenállásba, amikor a takarékosági intézkedések a hadsereget is elérték. Az egzisztenciájukat féltő katonatisztek körében a létszámcsökkentési tervek mellett a feszültségeket az egyiptomi és a török–cserkesz származású tisztek ellenségeskedése tovább szította. Az elsősorban paraszti rétegekből toborzott egyiptomi tisztekben az idegen származású kedive sohasem bízott igazán, s velük szemben szinte mindig az utóbbiakat részesítette előnyben. A helyzetet tovább rontotta, hogy a tisztek zsoldjukat csak több hónapos késésekkel és részletekben kapták meg, így többségük kölcsönökből napról

²³ Gazdik Gyula: *Társadalmi-politikai küzdelmek, ideológiai áramlatok Egyiptomban a 20. század első felében*. Budapest, 1987. 5–6. o.

napra élt. Ezért is robbant bombaként körükben 1879 februárjában az a bejelentés, hogy a takarékoság jegyében a hadsereg létszámát 45 ezerről 18 ezerre csökkentik, s ezzel együtt a tiszti állományt is jelentősen (megközelítőleg 2600-ról 1000 főre) redukálják. A megmaradók zsoldját eközben a felére csökkentik, és az elmaradt tartozásokat sem fizetik ki.²⁵ A „reformintézkedésre” válaszul a tisztek tüntetést szerveztek, melyben Iszmail kedive jó alkalmat látott arra, hogy a hatalmát korlátozó Nubar-kabinettel leszámoljon. Február közepén felvette a kapcsolatot a hadsereg néhány tisztjével, akik petíciójukkal 18-án felkeresték a madzsliszt (a törvényhozást), majd a hadügyminisztériumhoz vonultak, ahol bántalmazták, majd letartóztatták Nubar pasát és Wilsont²⁶. A kedélyeket lecsillapítandó Iszmail azonnal a helyszínre sietett és személyesen nyugtatta meg a katonákat arról, hogy az őket ért sérelmeket orvosolni fogják. A hadsereg első sikeres szereplése komoly fordulatot eredményezett az egyiptomi belpolitikában, mivel a későbbiekben is mindig a tisztek voltak a forradalmi változások segítői.

Komolyabb atrocitások azonban nem történtek, amit az angol és német főkonzul is megnyugvással fogadott. A kedive gyors és hatékony beavatkozását pedig azzal honorálták, hogy nem emeltek szót Nubar menesztése és saját maga, majd fia, Taufik miniszterelnökké történt kinevezése ellen sem. Kormányalakításaik ennek ellenére kudarcba fulladtak, mert a miniszteri posztokra – Wilson és de Bilingières ellenállása miatt – nem tudták saját embereiket ültetni. Nem meglepő tehát, hogy fia kormányát néhány hét elteltével menesztette, s helyére a liberális, de az európai jelenlétet ellenző Mohamed Serif pasát nevezte ki.²⁷ Az új kormány támogatta áprilisi dekrétumát is, amely figyelmen kívül hagyta az egyiptomi államadósság kérdésének megoldására felállított Vizsgálóbizottság javaslatait, és új nemzeti finanszírozási tervet dolgozott ki. Az április 18-i dekrétum az európai hatalmak ellenállásába ütközött, melyet állítólag Bismarck kancellár is tovább szított azért, hogy az egyiptomi ügyekhez „láncolt” nyugati hatalmak figyelmét elterelje Európától. Május közepén a német főkonzul osztrák kollégája támogatásával először vetette fel az egyiptomi kérdés drasztikus megoldását, Iszmail menesztését. A terv angol és francia oldalon is kedvező visszhangra talált, de a döntést a szultánra bízta (Iszmail szintén így tett). Maga Abdulhamid sem ragaszkodott túlságosan az önállósult kedivéhez, s bár saját jelöltjét nem tudta Európával

²⁴ Gazdik: i. m. 6–7, ill. Komár Krisztián: Az 1882-es brit okkupáció előzményei, az „egyiptomi kérdés” és az Osztrák–Magyar Monarchia Egyiptomban. 157–161., In: *Öt kontinens*, Budapest, 2004.

²⁵ Rathmann Lothar: *Neue Aspekte des Arabi-Aufstandes 1879 bis 1882 in Ägypten*. Berlin, 1968. 11. o., Schölch Alexander: *Ägypten den Ägyptern! Die politische und gesellschaftliche Krise der Jahre 1878–1882 in Ägypten*. Leipzig, é. n. 70–71. o.

²⁶ Sir Rivers Wilson és de Bilingières az 1876-ban felállt ún. „európai kormány” miniszterei voltak.

²⁷ Benke József: *Az arab országok története*. II. köt. Pécs, é. n. 674. o.; Schölch: i. m. 70–77. o.

elfogadtatni, június végén távozásra szólította fel Egyiptom urát, akinek helyére fiát, Taufikot ültette.²⁸ A trónváltás erőszakos kikényszerítése immár mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy az országban a tényleges hatalom Európa kezébe ment át.

A külföldi hitelezők kérésének megfelelően visszaállították a kettős ellenőrzés rendszerét és kiválasztották az új miniszterelnököt, a konzervatív Rijáz pasát, aki a parlamentarizmusnál az idegen fennhatóságot is jobb megoldásnak tartotta. Az erőtlén kedive és az engedelmes kormány legfontosabb feladata a belső ellenzék letörése és az adósság kezelése lett. Feloszlatták az ország előkelőinek véleménynyilvánítási fórumát, a Küldöttek Kamaráját, betiltották a nacionalista újságokat, s egyes vezetőiket (köztük al-Afgánit) száműzték, majd 1880 júliusában megalkották az ún. likviditációs törvényt, mely mindent a külső hitelek törlesztésének rendelt alá.²⁹

A Taufik kedive személyét és kormányát egyértelműen külföldi bábnak tartó belső ellenzékiek visszaszorítása sem tudta teljesen elnyomni az elégedetlen hangokat. 1881 elején a hadseregben ismét magasra csapott az elégedetlenség lángja, amikor kiderült, hogy a szultáni firmán előírja a hadsereg 18 ezer főre történő csökkentését és költségeinek drasztikus lefaragását.³⁰ A firmán felfüggesztése érdekében három Kairó környéki ezred parancsnoka (köztük Ahmed Arábi) a hadügyminisztériumba ment tárgyalni, ahol azonban nem a javaslatok megvitatása, hanem letartóztatásuk került napirendre. A zavaros belpolitikai állapotokat mutatta, hogy a tisztek már előzőleg felkészültek erre a lehetőségre, és a megbeszéltek alapján csapataik megtámadták a minisztériumot és kiszabadították vezetőiket. A kedive meghátrált: lemondatta Oszmán Rifki pasa hadügyminisztert és helyére a katonatisztek egyik bizalmasát ültette. A szabadító akció megmutatta, hogy az igazi hatalom – a nyilvánosság szimpátiáját is bíró és a nemzeti ellenállást megtestesítő – katonaság kezébe került.³¹ A kedive azonban nem ismerte fel az ebben rejlő veszélyeket, s augusztusban ismét a hadsereg „nemzeti” elemei ellen lépett fel. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a „lázádozó” tisztek, elfogatásuknak elébe menve, 1881. szeptember 9-én csapataikkal elfoglalták Kairót, Taufikot követeléseik elfogadására kényszerítették, aki kénytelen volt új kormányt – Serif pasa vezetésével – kinevezni.³² A társadalomban uralkodó elégedetlenséget jelezte, hogy „a nemzeti párt mindhárom árnyalata hosannával üdvözölte az «ezredesek» föllépését”.³³

²⁸ Schölch: i. m. 94–97. o.

²⁹ Mommsen Wolfgang: *Imperialismus in Ägypten. Der Aufstieg der ägyptischen nationale Bewegung, 1805–195.* München–Wien, 1961. 54–59. o.

³⁰ Mommsen: i. m. 59. o.

³¹ Mommsen: i. m. 60–62. o.

³² Mommsen: i. m. 63–64. o.

³³ Goldziher Ignác: A muhammedán közvéleményről. *Budapesti Szemle*, 1882. 252. o.

Taufik kedive még ugyanezen a napon – majd ezt követően több alkalommal – hűbérurához, a szultánhoz fordult, akitől csapatokat kért, melyek reményei szerint az ő parancsnoksága alatt verték volna le a lázadókat. II. Abdulhamid azonban egyelőre elzárkózott vazallusa támogatásától, jóllehet sem a felkelők sikere, sem az európai csapatok beavatkozásának lehetősége nem állt érdekében. A lázadás azonban kitűnő alkalmat teremtett számára, hogy egyiptomi fennhatóságát megerősítse. Mivel ebben nem számíthatott sem a franciákra, sem pedig az angolokra, a Három Császár Szövetségének tagjaihoz fordult.³⁴

Szeptember 11-én a szultán Konstantinápolyban azzal a homályos kéréssel fordult az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország és Oroszország diplomáciai képviselőihez, hogy támogassák őt az egyiptomi zavarok leküzdése érdekében.³⁵ Heinrich Haymerle osztrák-magyar külügyminiszter azzal, hogy nem érti pontosan a szultán kérését, kitért a válaszdás elől, annyit azonban jelzett, hogy helyteleníti a felkelést, és a nyugalmat Egyiptomban mihamarabb vissza kell állítani. Természetesen nem hagyta ki a Szalonikiig vezető balkáni vasút felemlegetését sem, melyet az osztrák támogatás sarkkövének nevezett. A külügyminiszter egyébként az egyiptomi kérdésben addig nem is akart állást foglalni, amíg meg nem ismerte a többi érdekelt nagyhatalom véleményét.³⁶

Anglia közben a Portával finoman tudatta, hogy nem örülne egy katonai beavatkozásnak. A török csapatok megjelenése Haymerle szerint is problémás lett volna, mert egyrészt Franciaország Tunézia kapcsán rosszallná az akciót és egyébként is úgy tűnt, hogy a lázadás nem fenyegeti a Nílus völgyében élő európaiakat. A hármass szövetség külügyminiszteri megbeszélésein Bismarck javaslatára egyelőre a kivárás és a szultán erkölcsi támogatása mellett döntöttek.³⁷ A kulcs ezután is Bismarck kezében maradt, akinek, támaszkodva az 1881. június 18-i Három Császár Szövetségére, nem kellett a francia és az angol érdekekre figyelemmel lennie.³⁸ Ennek fényében azt javasolta szövetségeseinek, hogy támogassák Abdulhamid terveit. Világosan felismerte, számára az a legfontosabb, hogy a Földközi-tenger mentén, mely számára kis fontossággal bírt, felszítsa a feszültséget Franciaország és Anglia között, hogy közös fellépésüket – és esetleges szövetségüket –

³⁴ Kurzreiter Johann: *Österreich-Ungarn und die Ägyptische Frage 1881–88*. Wien, 1994. 54–55. o.

³⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Politisches Archiv (PA) XXXI Ägypten, Ägyptische Frage, IV. Karton 27., 1881–1882. Távirat Calice bárótól Haymerle külügyminiszternek, Konstantinápoly, No. 138.

³⁶ HHStA PA XXXI. IV. 27. Távirat Haymerlétől Calice-nak, No. 129. Bécs, 1881. szeptember 12.

³⁷ Kurzreiter: i. m. 56. o.

³⁸ Taylor: i. m. 333–340. o.

megakadályozza, míg a másik oldalon Olaszország sértődöttségét tuniszi megaláztatása miatt arra használja fel, hogy a kettős szövetséghez közelítse.³⁹

Az erkölcsi támogatáson kívül azonban hosszú ideig nem kínáltak fel semmiféle konkrét segítséget sem. A szultán ismételt megkereséseit Calice konstantinápolyi osztrák–magyar követ pedig azzal utasította vissza, hogy még ő sem kapott pontos intenciókat. Valójában a három hatalom a közös álláspont kialakításán munkálkodott.⁴⁰ Végül a támogató nyilatkozat október 3-án megérkezett, melyhez Calice azért hozzáfűzte, hogy ennek feltétele a szaloniki vasút ügyének rendezése. A három hatalom új álláspontját az orosz külpolitika irányítója, Giers dolgozta ki. Vezélve az volt, hogy meg kell védeni alattvalóikat és érdekeltségeiket a Szuezi-csatorna mentén, és nem szabad hagyni, hogy Nagy-Britannia és Franciaország közösen rendezze a kérdést. Oroszország – amelynek Ázsiában területi vitái voltak Angliával – nem akarta, hogy a két nyugati hatalom nélküle cselekedjen, ezért nagyhatalmi egyeztetést tervezett. Giers államtitkár közölte is Kálnoky külügyminiszterrel, hogy őket az egyiptomi kérdésben egyedül az érdekli, hogy ki uralja a Csatornát, annak ellenére, hogy a franciák és az angolok itt valóban különleges érdekekkel rendelkeznek. A nagyhatalmi konferencia tervének pedig azért kívánta a Monarchiát is megnyerni, mert ugyan a térségben orosz érdekeltség (és alattvaló) nem volt, de az angolok további stratégiai pozíciószerezését sem látta volna szívesen. Az 1841-es szerződésre (amely kimondta az Oszmán Birodalom területi sérthetlenségét) hivatkozva akarta – a hármas szövetség keretében – a szultánt konferencia összehívására felszólítani. A tárgyalásos rendezés alapja pedig azért az 1841-es londoni szerződés kellett, hogy legyen, mert az öt nagyhatalom ebben szabályozta az Oszmán Birodalom integritásának és a tengerszorosoknak a kérdését.⁴¹

A Haymerlét váltó Kálnoky külügyminiszter⁴² a cár képviselőjének érvelésében azonban több, aggodalomra okot adó tényezőt is felfedezett. Nem volt biztos abban, hogy a szultán elfogadja azt, hogy egyik tartományának ügyét nemzetközi szintésre vigye, ám ha mégis megteszi, és sikerrel jár, akkor előfordulhat, hogy képes lesz megerősíteni hatalmát Egyiptomban, ami az európai érdekek sérüléséhez vezethet. Ő pedig ezek miatt – bár a tervezetet támogatta – nem akart a két másik nagyhatalommal ellentétbe keveredni. Végül mégis a konferencia mellé állt, mert úgy látta, hogy a Porta támogatása majd Bosznia-

³⁹ Rathmann: i. m. 13. o. Lés événements des années 1881–1882 en Tunisie et en Egypte vus par la presse hongroise. In: J. Nagy László: *La Méditerranée vue de l'Europe Centrale*. Szeged, 2000. 59–65. o.

⁴⁰ HHSStA PA XXXI. IV. 27. Calice jelentése Kálnokynak, Konstantinápoly, 1881. szeptember 27. No. 73 A–H.

⁴¹ Diószegi: i. m. 83–84. o.

⁴² Heinrich Freiherr von Haymerle 1881. október 10-én meghalt. Őt váltotta fel Gróf Köröspataki Kálnoky Gusztáv (1881. november 20. – 1895. május 16.), aki korábban Koppenhágában, majd 1880-tól Szentpéterváron

Hercegovina kapcsán kamatozhat és egyébként is Egyiptom – szerinte – kívül esik a Monarchia akciórádiuszán. Ha pedig valami mégis rosszul sülne el, bármikor visszakozhatnak.⁴³

II. Abdulhamid, miközben a három császár válaszára várt, októberben tárgyalóküldöttséget menesztett Egyiptomba, hogy a hadsereg és a kedive között közvetítsen, azaz megpróbálja befolyását növelni. A küldöttség mindkét féltől biztató válaszokat kapott. Az eddig az európai érdekeket kiszolgáló Taufik a hűbérurával történő szorosabb együttműködést hangsúlyozta, miközben az új kormány is lojalitásáról biztosította a Portát azzal, hogy a reformok nem veszélyeztetik a fennálló állapotokat. A cél, hogy elkerüljék az európai hatalmak beavatkozását, közös volt.⁴⁴

Francia részről teljesen ellenkező előjelű mozgás volt megfigyelhető, amelyhez később Anglia vonakodó beleegyezését is képes volt megszerezni, noha Grainville angol külügyminiszter eleinte nem zárta ki a Porta részvételét sem. Léon Gambetta francia miniszterelnök ugyanis a törökök teljes kizárása mellett érvelt, mivel nem szeretne volna, hogy a Porta olyan precedenst teremtsen, melyet Tunéziára is alkalmazni lehet. Gambetta emellett eljátszott azzal a gondolattal is, hogy az esetlegesen darabokra hulló Egyiptom egészét vagy részeit a köztársaságnak szerzi meg.⁴⁵

Az első angol–francia ultimátum

Egyiptomban eközben stabilizálódott a helyzet. December 21-én megválasztották az új madzsliszt, majd Serif pasa kormánya liberális alkotmánytervezetet nyújtott be.⁴⁶ Hiába tudatta azonban a francia és az angol főkonzulokkal, hogy jó viszonyt igyekeznek kialakítani országaikkal, Gambetta javaslatára a két fél olyan értelmű jegyzéket juttatott el 1882. január 8-án az egyiptomi képviselőháznak, mely szerint ők csakis a kedive uralmában látnak számukra megfelelő garanciát, melyet, ha veszélyben látnak, be is avatkozhatnak. Kiderült, hogy Gambetta és az expanzív francia külpolitika a szultán beavatkozásán túl azt is mindenképpen el akarta kerülni, hogy az egyiptomi nacionalista hevület áttérjedjen Tunéziára és Algériára is. A liberális Gladstone a jegyzék aláírását abból a megfontolásból vállalta, hogy inkább ők avatkozzanak be, mint a Porta, ami az Egyiptom feletti ellenőrzésüket is

volt a Monarchia követe. Matsch Erwin: *Der Auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720–1920*. Wien–Köln–Graz, 1986. 87. o.

⁴³ HHStA PA XXXI. IV. 27. Kálnoky jelentése Ferenc József császárnak. Bécs, 1881. október 18.

⁴⁴ Schölch: i. m. 156–160. o.

⁴⁵ Taylor: i. m. 354. o.

⁴⁶ Az alaptörvény tervezetéről bővebben ld.: Schölch: i. m. 177–181. o.

veszélyeztetné. Természetesen a kedive azonnal csatlakozott a hatalmakhoz, és arról biztosította őket, hogy képes az ország és a nép sorsának kézbe vételére. A beavatkozásra az okot egyébként az szolgálhatta volna, hogy a korábbi nemzetközi megállapodások nem adtak alapot arra, hogy a hitelező országok beleegyezése nélkül dolgozzák ki az állami költségvetést.⁴⁷

A jegyzék hatására hosszas tárgyalások után Taufik új minisztereket nevezett ki, de – a belpolitikai helyzet okán – nem a hatalmak kérésének megfelelően. A legfontosabb változás a miniszterelnök, Serif pasa leváltása lett, akinek utódja a korábbi hadügyminiszter, Mohamed Számi al-Barudi lett, míg az ő helyét Ahmed Arábi vette át, azaz az ország feletti uralom „a nemzeti forradalom kormánya” kezébe került. A jegyzék ilyen jellegű hatásaira korábban már az osztrák–magyar egyiptomi főkonzul is figyelmeztetett, amikor azt írta január 11-én, hogy a jegyzékkel a helyzet feszültté vált és megnyílt az út Arábi előtt, aki nem ismeri el az európai protektorátust elfogadó kedivét, csak annak urát, a szultánt.⁴⁸ Azaz megállapíthatjuk, hogy az első angol–francia beavatkozás nem az egyiptomi belpolitikai helyzet konszolidációját hozta magával, hanem annak ellenkezőjét, a nacionalista erők hatalmi pozícióinak megerősödését.

A január 8-i jegyzékre Kálnoky Gusztáv közös külügyminiszter kedvezően reagált és úgy érvelt, hogy ha a figyelmeztetés mögé mindenki felsorakozik, a status quo fenntartásának lehetősége is biztosabbá válik, s így a nyugati hatalmakkal sem kell összetűzésbe keveredni.⁴⁹ Németország hasonló szellemben nyilatkozott, csak Oroszország hangoztatta továbbra is fenntartásait a nyugati hatalmak közös akciójával szemben. Ellenállását végül azzal számolták fel, hogy február elején olyan értelmű közös nyilatkozatot fogalmaztak meg, mely szerint az egyiptomi status quót csak a nagyhatalmak közös megegyezésével lehet megváltoztatni.⁵⁰ Az 1882. február 2-i nyilatkozat – a hatalmak azonos szöveggel adták át Konstantinápolyban –, melyhez negyedikként Olaszország csatlakozott, az alábbiakat mondta ki: „A Császári és Királyi kormány az Egyiptomban fennálló status quo fenntartását kívánja az európai megegyezések és a szultáni firmánok alapján, és az a véleményük, hogy ezt a status quót ne lehessen megváltoztatni csak a nagyhatalmak egyetértésével.”⁵¹ Ezen túlmenően Kálnoky a szultán tudára adta, hogy a két állam formális megállapodás nélkül kölcsönösen támogathatná egymást. Abdulhamid ezt a támogatást Egyiptomra is értette, míg ezt Kálnoky

⁴⁷ Schölch: i. m. 180–181. o.; Kurzreiter: i. m. 64–65. o. A két hatalom attól is tartott, hogy a madzslisz parlamentté válhat.

⁴⁸ Rathmann: i. m. 14–15. o.

⁴⁹ HHSa PA XXXI. IV. 27. Távirat Kálnokytól Szentpétervárra és Berlinbe Trautenberg ügyvivőnek illetve Szécsényi Imrének. Bécs, 1882. január 12. No. 1.

⁵⁰ Kurzreiter: i. m. 68–70. o.

⁵¹ HHSa PA XXXI. IV. 27. Távirat Calice-től Kálnokynak. Szentpétervár, 1882. február 2. No. 28.

lebetegte, azzal, hogy szeretné, ha az oszmánok a Monarchia gazdasági érdekeit támogatnák a Balkánon. A fentiek alatt természetesen elsősorban a már említett vasútépítést és Bosznia-Hercegovinát kell értenünk.⁵²

Anglia és Franciaország harci kedve is alábbhagyott, s válaszukban azt hangoztatták, hogy még nem jött el az álláspontok egyeztetésének ideje, és nem időszerű az intervenció sem, mivel az új egyiptomi kormány hajlik a nemzetközi kötelezettségek teljesítésére. De ha a fegyveres beavatkozás szükségessé válna, a két ország képviselhetné Európát, és a Porta is szerepet kapna benne.⁵³ Ekkorra már Franciaország is visszavett harcosságából, mivel Gambetta 1882. januári bukása után a kormány új feje, Freycinet nem volt a feltétlen katonai beavatkozás híve és inkább Grainville tárgyalásos álláspontját támogatta.⁵⁴

Egy előnye a polémiának azonban mindenképpen volt az osztrák–magyar külpolitika számára: a tuniszi ügyben Olaszország teljesen elszigetelődött és Anglia is elfordult tőle. 1881 után nem maradt más választása, minthogy Ausztria–Magyarország és Németország felé közeledjen, amelyek az oroszok elleni viszontbiztosításként elfogadták partnernek és 1882. május 2-án megkötötték vele a hármas szövetséget.⁵⁵

A második angol–francia ultimátum

Az egyiptomi események azonban újra mozgásba lendítették a diplomácia fogaskerekeit. Arábi 1882 tavaszán széleskörű tisztogatást hajtott végre a hadseregben, az addigi kivételezett helyzetben lévő török–cserkesz származású katonatisztek jó részét nyugdíjaztatta, s helyüket saját – egyiptomi – embereivel töltötte be. A munka nélkül maradt tisztok 1882 kora tavaszán sikertelen puccsot hajtottak végre. Az elfogott cserkesz és török tiszteket életfogytig tartó szudáni száműzésre ítélték. A lázadók a büntetés elkerülése miatt a szultánhoz menekültek és kértek tőle segítséget.⁵⁶ Közben Taufik, aki nem akarta aláírni az ítéleteket, az angol és a francia konzulokhoz fordult, majd javaslatukra a száműzéseket az ország elhagyására módosította, tehát Egyiptomból bárhová szabadon távozhattak. A belügyekbe történő újabb külföldi beavatkozás után Arábi is belátta, hogy Európán kívül a szultán sem partner az egyiptomi reformokban, országa egyedül maradt.

⁵² A vasút megépítéséről a megbeszélések február közepén meg is indultak, de 1883 májusáig húzódtak el. Kurzreiter: i. m. 73–74. o.

⁵³ Uo. 74. o.

⁵⁴ Taylor: i. m. 354. o.

⁵⁵ Uo. 336–340. o.

⁵⁶ Schölch: i. m. 200–204. o.

A két nyugati hatalom az erősödő idegengyűlöletre hivatkozva május 20-án hadihajókat vezényelt Alexandria partjai elé és újabb – immár a második – ultimátumot küldte az egyiptomi kabinetnek, melyben Arábi száműzetését és a kormány feloszlatását követelte. Ugyanekkor a konstantinápolyi angol és francia követek arra figyelmeztették a Portát, hogy tartózkodjon az egyiptomi ügyekbe való beavatkozástól.⁵⁷ Károlyi londoni követ az újabb jegyzéket két tényezővel magyarázta:

– Egyiptom egész területén növekszik az antikolonialista ellenállás, Arábi megkezdte a hadsereg létszámának emelését, Alexandriában megkezdtek az erőd védelmi rendszerének megerősítését.

– A brit konzuli hivatalnokok célzatosan olyan tartalmú jelentéseket küldenek a belső helyzetről, melyek a fegyveres beavatkozást alapozzák meg. Eközben pánikot keltenek az Egyiptomban élő európaiak között, pogrommal ijesztgetve őket.⁵⁸

A két kormány akciója eleinte sikeresnek látszott. Az egyiptomi kabinet meghátrált, Arábit menesztették, a többi nagyhatalom beleegyezését viszont nem sikerült megszerezni. Kálnoky maga elhibázottnak tartotta a beavatkozást, amely szerinte több komplikációval járhat, mint előnnyel. Nem értett egyet Abdulhamid kizárásával sem, azzal érvelve, hogy a terület ura mégiscsak a szultán.⁵⁹ Kálnoky azzal, hogy fenntartásait hangoztatta, a két szövetséges magyarázkodásra kényszerült. Azzal mentegetőztek, hogy a flottafelvonulás csupán az európai államok egyiptomi érdekeinek és a kedive szuverenitásának védelmében történt, az intervenció lehetősége szóba sem került. A közös flottát pedig azonnal visszavonják, amint a helyzet ismét stabilizálódik, de ha mégsem, akkor az Oszmán Birodalom és a többi hatalom nélkül nem fognak lépni. A válasszal mindenki, így a közös külügy is elégedett volt és remélte, hogy a jövőben a hasonló akciókat előzetes egyeztetés fogja megelőzni.⁶⁰

A kezdeményezés ennek ellenére továbbra is a britek és a franciák kezében maradt és 1882 júniusának elején azzal a javaslattal álltak elő, hogy a végleges megoldás érdekében hívjanak össze nemzetközi konferenciát. A kezdeményezés az Oszmán Birodalom kivételével mindenütt kedvező visszhangra talált. A szultán ugyanis elfogadhatatlannak tartotta, hogy török csapatok esetleg európai ellenőrzés mellett tegyenek rendet a saját birtokán, mert ez tekintélyére az iszlám világban óriási csapást mért volna. Ehelyett tartománya belső

⁵⁷ Kurzreiter: i. m. 79. o.

⁵⁸ Rathmann: i. m. 10–11. o.

⁵⁹ Kurzreiter: i. m. 79. o.

⁶⁰ HHStA PA XXXI. 28. Távirat a francia és az angol külügyminisztertől a bécsi követeknek. 1882. május 23. No. 22., illetve Kálnoky Szécsényinek, Bécs, 1882. május 26.

válságának megoldására elküldte képviselőjét, Dervis pasát Egyiptomba. A küldöttséggel kapcsolatban a Monarchia várakozó álláspontra helyezkedett és az esetleges kudarc esetén a közös megoldásban való részvételre sarkallta Németországot.⁶¹ Anglia szintén zöld utat adott a kezdeményezésnek, míg a franciák továbbra is kizárólagosan a közös fellépést tartották lehetségesnek. Egyáltalán nem volt ínyükre ugyanis, hogy a szultán sikeres szereplése a francia érdekszférában is változásokat hozhat.⁶²

A franciáknak azonban nem kellett a Porta megnövekedő befolyásától tartania, mivel az 1882. június 11-i alexandriai események gyökeresen megváltoztatták a hatalmak egyiptomi magatartását. Ezen a napon a nacionalista érzelmektől fűtött tömeg pogromot rendezett a kikötővárosban élő európaiak körében és mintegy ötvenet meggyilkolt közülük. A nyugalmat viszonylag gyorsan sikerült a posztjába visszahelyezett Arábinak helyreállítania, de a nagyhatalmak hite a békés rendezésben megrendült.⁶³ A mészárlást követően az európaiak nagy része pánikszzerűen hajóra szállt és elmenekült az országból. Eközben a nagyhatalmak konzuljai a kedivét keresték fel és követelték állampolgáraik biztonságának szavatolását, a felelősök megbüntetését és új kormány felállítását.⁶⁴ Mindeközben az osztrák–magyar alattvalók megrohanták a konzulátust és mielőbbi hazautaztatásukat kérték. Az események hatására a Laudon fregattot Cattaróból Alexandriába vezényelték és felkészültek az osztrák–magyar alattvalók evakuálására.

A közös konferencia az események hatására mindinkább a rendezés egyedüli reális esélyévé vált, a Porta azonban még mindig ingadozott, és ragaszkodott Egyiptom feletti szuverenitásához. Calice konstantinápolyi osztrák–magyar követ a szultán álláspontjának felülvizsgálatára újabb diplomáciai offenzívába kezdett. Felkereste a Porta külügyminiszterét, akit azzal fenyegetett meg, hogy a helyzet további romlásával a francia–angol intervenció sem marad el és kihangsúlyozta, hogy a konferencián való részvétellel saját álláspontjukat sokkal jobban érvényesíthetik, arról nem is beszélve, hogy ők és Németország támogatni fogják törekvéseiket, azaz a franciákkal és az angolokkal a Birodalomnak nem egyedül kell szembenéznie.⁶⁵

Calice félelmeit igazolta az újabb londoni és párizsi állásfoglalás. A két fél véleménye szerint az egyiptomi végleges rendezés érdekében a szultánnak, Egyiptom urának, miután a hatalmak meghívják konferenciájukra, hűbéresének, a kedivének megfelelő számú sereget

⁶¹ HHStA PA XXXI. 28. Calice jelentése Kálnokynak, 1882. június 6. No. 37. B.

⁶² Kurzreiter: i. m. 83. o.

⁶³ Schölch: i. m. 218–219. o.

⁶⁴ HHStA PA XXXI. 28. Kosjek jelentése Kálnokynak, Alexandria, 1882. június 12. No. 128.

⁶⁵ HHStA PA XXXI. 28. Calice Kálnokynak, Konstantinápoly, 1882. június 13. No. 39. A–B.

kell a rendelkezésre bocsátania a rend helyreállítása céljából. A Portának azonban garanciát kell nyújtania arra is, hogy a belső nyugalom visszaállítása után kivonja csapatait, és nem veszélyezteti Egyiptom – a korábbi szultáni firmánok és a nemzetközi megegyezésekben garantált – szabadságát.⁶⁶

A konstantinápolyi konferencia

A nyugati hatalmak állásfoglalása után a szultán hiába próbált meg kibújni a konferencián való részvétel alól, s ehhez a Monarchia segítségét megszerezni, nem járt sikerrel. Abdulhamid követei – a nagyvezír és a külügyminiszter személyében – felkeresték ugyan Calice-t és érveltek azzal, hogy a közös fellépés a szultán tekintélyére az iszlám világban mennyire káros hatást fejt ki amellet, hogy az egyiptomi tömegek ismételt ellenállását is kiválthatja, a közös külügyminiszter követe ellenállt. Válaszában a korábban elhangzottakat ismételte meg: a közös tárgyalás a Porta érdeke is és a hármasszövetség mellette lesz.⁶⁷

Az érvelés és a nemzetközi nyomás végül eredményre vezetett és a konferencia 1882. június 23-án Konstantinápolyban – a szultán nélkül – össze is ült. A jelenlevők mindenekelőtt azt igyekeztek bizonygatni, hogy céljuk nem a területi nyereség, csupán a normális állapotok visszaállítása. A kezdeményező szerep természetesen Angliáé és Franciaországé volt, amelyek mint a térségben leginkább érdekelt hatalmak, a fennálló helyzet súlyossága miatt a beavatkozás gyorsaságára helyezték a hangsúlyt. Július elején a negyedik és ötödik ülés alkalmával a katonai beavatkozás mikéntje is terítékre került. A szultán szerepvállalása kapcsán – mielőtt felkérnék a beavatkozásra – szabályozni akarták az intervenció erők egyiptomi jelenlétét és garanciákat követeltek arra, hogy a nílusi ország szabadságai nem fognak sérülni. A tárgyalások során a franciák mindvégig a szultán egyszemélyi beavatkozása ellen foglaltak állást. Távolmaradása esetén a cél ugyanaz lett volna, azaz a katonaság visszaszorítása és „normális” kormány kinevezése, de európai csapatok által.⁶⁸

Kálnoky ezzel szemben a szultán egyszemélyi beavatkozása mellett tette le voksát, azzal az indokkal, hogy a Birodalom egyben tartásának színtere Egyiptom, ami Ausztria–Magyarország érdeke is, hiszen az egyiptomi kudarc a Balkánon is nemkívánatos feszültségeket szülhet. A cél tehát az európai intervenció halogatása mindaddig, amíg a szultánt a konferencián való megjelenésre nem bírják.⁶⁹ Szükség is volt a Monarchia és

⁶⁶ Kurzreiter: i. m. 91–91. o.

⁶⁷ HHStA PA XXXI. 28. Calice Kálnokynak, Konstantinápoly, 1882. június 27. No. 41–C.

⁶⁸ A konferencia üléseire bővebben: Kurzreiter: i. m. 95–99. o.

⁶⁹ HHStA PA XXXI. 27. Kálnoky Calice-nak, Bécs, 1882. július 5. és 1882. július 7.

szövetségeseinek halogató taktikájára, hiszen az angol és francia követek az ezt követő üléseken is folyamatosan a beavatkozás mellett kardoskodtak, hangsúlyozva, hogy ez a rendezés egyedüli sikeres megoldása. Közben az angol döntéshozók is közös álláspontra jutottak: vagy a franciákkal közösen, török részvétellel vagy nélküle, de be fognak avatkozni.

A szultán részvételét tehát elvben mindenki elfogadta, kivéve a francia külpolitikát, mely makacsul ragaszkodott ahhoz a véleményéhez, miszerint a szultán beavatkozása számára is hátrányos következményekkel járna, annak ellenére, hogy a Portát arra kötelezték volna, hogy a rend helyreállítása után azonnal hagyja el az országot.

A hetedik ülésen a konferencia a szultán meghívásának formuláját dolgozta ki: elismerték a szultánt Egyiptom urának, akinek feladata a beavatkozás az egyiptomi belső béke helyreállítása végett. A beavatkozás azonban nem lehet hosszabb három hónapnál, melynek költségeit Egyiptom állja. A szövetségesek ajánlatának egyetlen szépséghibája az volt, hogy Franciaország nem adta rá áldását, noha az angol–francia kapcsolatok megóvása érdekében, vonakodva ugyan, de beleegyezett. Kálnoky egy-két kérdésben szintén fenntartásait hangsúlyozta, de egészen más nézőpontból. Szerinte a beavatkozásra nem a nagyhatalmaknak kell meghívnia a szultánt, hanem annak önállóan kellene cselekednie, mivel ő a terület jogos ura és ezt Egyiptomban is könnyebben el lehetne fogadtatni.⁷⁰

Az angol kabinet ezzel szemben mindenképpen be akarta vetni saját csapatait is, a kérdés csupán az volt, hogy kivel közösen tegye meg. Az egyiptomi érdekeket leginkább az admirális lordja, Northbrook és India államtitkára, Hartington kísérte figyelemmel, mivel az indiai út biztosítása szempontjából a Szezi-csatorna közlekedésének zavartalansága stratégiai fontosságú volt.⁷¹

Az intervencióra szóló felkérést végül július 15-én adta át a hat nagyhatalom képviselője a török külügyminiszternek. Úgy tűnt tehát, hogy a meglévő ellentétek ellenére a hatalmak képesek voltak kompromisszumra jutni a Porta egyiptomi státusát illetően. Az egyetértés azonban csupán látszólagos volt, Anglia mindenkit megelőzve egyedül lépett és flottája július 11-én, majd 12-én arra válaszul, hogy Arábi figyelmen kívül hagyta az angol figyelmeztetést, miszerint hagyjon fel az alexandriai erőd megerősítésének munkálataival, francia támogatással lebombázta az erődöt, mintegy előkészítve a partraszállást.⁷²

Tíz nappal később az angol és francia bécsi követek azzal keresték fel Kálnokyt, hogy a Szezi-csatorna védelmében támogassa beavatkozásukat. Ezt ő ekkor még azzal hátrította el,

⁷⁰ Kurzreiter: i. m. 100–102. o.

⁷¹ Kurzreiter: i. m. 102–103. o.

⁷² Mommsen: i. m. 78–79. o.; Rathmann: i. m. 19. o.

hogy a szabad hajózás Arábi csapatai miatt veszélyben foroghat ugyan, de először a Porta válaszát kell megvárni, hajlandó-e végre Egyiptomban fellépni. Azon a véleményen volt ugyanis, hogy a korábban említettek fényében az Oszmán Birodalom integritása védelmében az intervenciót rá kell bízni, de abban az esetben, ha ő ettől eláll, akkor nem lesz abban a helyzetben, hogy ezt megakadályozza. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közös külügy támogatná is ezt az akciót, mivel ez kívül esik érdekein, és ezért nem is vállalhat érte felelősséget.⁷³

Természetesen Anglia értetlenül állt a válasz előtt azt hangoztatva, nem érti a három császár politikáját és ellenkezését az európai beavatkozással szemben. Jóllehet bizonyára tisztában voltak Londonban azzal, hogy Németországnak egyáltalán nem érdeke az angol-francia beavatkozással megvalósuló hatékony, Franciaország vezette szövetség. Ebbe pedig Bismarck szövetségesét, aki egyébként igazán nem is volt érdekelt az ügyben, nem lehetett belerángatni. Főleg ha tudjuk, hogy az Oszmán Birodalom balkáni stabilitását szem előtt tartó osztrák–magyar külpolitikának nem volt érdeke déli szomszédjának meggyengülése sem.

Közben a francia kabinet is cselekvésre határozta el magát és a nemzetgyűlés elé vitte az egyiptomi hadjárat ügyét. A szavazás azonban teljes kudarcot hozott (417 nem és 75 igen), ami megmutatta, hogy a francia képviselők nem partnerek egy nemzetközi felhatalmazás nélküli akcióban. Kiderült, Franciaország fél attól, hogy egyiptomi lekötöttsége esetén Európában sebezhetővé válik, és elveszti diplomáciai manőverező képességét.⁷⁴

Anglia ezután Olaszországgal próbálkozott, amely a Csatorna közös ellenőrzés alá vételét szintén elutasította, mert szövetségeseinek beleegyezése nélkül nem vállalhatta a részvételt.⁷⁵

Végül július utolsó napjaiban a szultán elfogadta a nagyhatalmak meghívását és beleegyezett, hogy helyreállítja a rendet Egyiptomban. Két előzetes feltétele azonban volt, melyet Franciaország kivételével a hatalmak akceptáltak is. Az egyik, hogy a három hónap a kedivével történő egyeztetés után meghosszabbítható legyen, illetve hogy az egyiptomi hadsereg újjászervezésébe külföldiek ne szólhassanak bele.⁷⁶ Ennek támogatására kérte fel a Monarchiát is. Kálnoky pedig ennek szellemében utasította Calice-t, hozzátéve, hogy ez nem lehet akadálya az intervenció megindításának. Calice megjegyezte, hogy a sikeres akció a szultán presztízsére kedvezően fog hatni, míg az intervenciótól való távolmaradás egyenes

⁷³ Kurzreiter: i. m. 107–108. o.

⁷⁴ Taylor: i. m. 355. o.

⁷⁵ Kurzreiter: i. m. 110–111. o.

⁷⁶ HHStA PA XXXI. 30. Calice távirata Kálnokynak. Konstantinápoly, 1882. július 24. No. 189.

következménye Egyiptom elszakadása lesz.⁷⁷ A szultán másodsorban azt kérte, hogy több külföldi csapatot (az angolok már ott állomásoztak) ne küldjenek, illetve a török csapatok megérkezése után az ott lévőköt vonják ki. Nagy-Britannia üdvözölte az oszmán szándékot és hajlandó volt vele együttműködni, ami azt jelentette volna, hogy a Porta mindenről előzetesen értesíti. Kálnoky elítélte ugyan ezt a lépést, de mégis arra bízta a bécsi török követet, hogy igyekezzen barátságosan együttműködni az angolokkal, mivel azok valószínűleg nem terveznek hosszantartó megszállást.⁷⁸

A tárgyalások a két ország közötti konvenció aláírására meg is kezdődtek, de annyira lassan haladtak (nagy részben az angoloknak is köszönhetően), hogy Nagy-Britannia már ennek megkötése előtt akcióba kezdett. Augusztus közepén partra szállt Egyiptom és a Szezi-csatorna stratégiai pontjain, majd szeptember 13-án Tell el-Kebirnél vereséget mért Arábi erőire és elfoglalta Kairót is. Ezután bejelentette, hogy a Porta segítségére nincs többé szüksége, majd okkupálta a fáraók országát.⁷⁹

Az osztrák–magyar külpolitikáról az egyiptomi krízis kapcsán elmondhatjuk, hogy bár nem rendelkezett stratégiai érdekekkel a régióban, azért igyekezett belőle tevékenyen kivenni a részét. Befolyását két cél elérése érdekében igyekezett kifejteni. Egyrészt érdekelt volt egyiptomi gazdasági pozícióinak és ott élő állampolgárainak védelmében fellépni és a nacionalista felkelés előtti állapotokat visszaállítani. Ezt természetesen másvalakivel kellett elvégeztetnie, mivel ő maga semmiféle nyomásgyakorlási eszközzel (katonai erővel) nem rendelkezett a térségben és elismerve itt a francia és angol érdekeket, nem is akart aktívan beavatkozni. A másik alapvető érdeke az volt – és ebben erőteljesen a bismarcki német külpolitikát támogatta –, hogy megakadályozzon egy francia–angol kooperációt, ami azzal fenyegetett, hogy Franciaország a világ akkori legerősebb hatalmával kerülhet szövetségbe. Ez természetesen a német–francia viszonyt erőteljesen módosította volna. Az ügyet ezért minden erejével összhatalmi szintre akarta emelni, elérve, hogy közös álláspont szülessen az egyiptomi kérdésben. Ezt a konstantinápolyi konferencia tető alá hozásával sikerült is elérnie. A franciák kiesésével a Monarchia külügyi irányítói számára ezután tulajdonképpen mindegy volt, hogy ki veri le a nacionalista mozgalmat, bár a Balkán stabilitása érdekében az Oszmán Birodalom további pozícióvesztését nem látták volna szívesen. Az oszmánok támogatása a balkáni stabilitás mellett azt a hasznot is magában hordozta, hogy itteni kereskedelmi törekvéseiket is siker koronázhatja. Ezért az utolsó pillanatig támogatták a Porta részvételét a

⁷⁷ HHSa PA XXXI. 30. Calice jelentése Kálnokynak. Konstantinápoly, 1882. július 25. No. 47–C.

⁷⁸ HHSa PA XXXI. 31. Kálnoky Calice-nak. Bécs, 1882. augusztus 2. No. 101.

⁷⁹ Mommsen: i. m. 78–79. o.

„rendcsinálásban”. Hogy ez nem sikerült, nem rajtuk múlt. Az ügy járulékos hasznának tulajdonítható továbbá – részben az egyiptomi eseményeknek köszönhetően – az Olaszországgal kötött hármas szövetség is.

Egyiptom kormányzata és közigazgatási rendszere 1882 és 1914 között

Az egyiptomi belpolitikai berendezkedés bemutatását a kedivével, illetve az őt megillető jogkörökkel kell kezdenünk. Első pillantásra a kép igen bonyolultnak tűnhet, mivel egy olyan államról van szó, amely formálisan az Oszmán Birodalomhoz tartozott, noha az jelentős befolyást az ország életére nem tudott gyakorolni. Hasonló a helyzet az európai nagyhatalmak – különösen Nagy-Britannia – jelenlétével, akik viszont jogi szabályozás híján nem avatkozhattak be az ország belügyeibe. Továbbá a kedivei hatalom megítélése is kérdésesnek tűnhet, mivel egyfelől a kedive abszolút uralkodói jogokat gyakorolhatott, míg a másik oldalról a kormányzata a felvilágosult abszolutizmusra hasonlított, amelyet azonban egy sor külső kötelezettség is terhelt.

A kettősség abban volt tetten érhető, hogy a liberálisnak tűnő állami berendezkedés ellenére az uralkodó bármely döntésbe beavatkozhatott és megvétózhatta azt. Ennek ellenére nem bírt országában korlátlan hatalommal, mivel maga a kedive is nagyban függött a külföldi diplomáciai köröktől, akik országuk érdekeinek megfelelően gyakran beavatkoztak Egyiptom irányításába. A különböző külföldi hatóságok számos hivatalon keresztül képesek voltak arra, hogy akaratukat érvényesítsék annak ellenére, hogy alkalmazottaik nem, vagy csak részben voltak egyiptomi állampolgárok, így csak hazájuk ellenőrizhette őket. A nagyhatalmak befolyásukat elsősorban politikai ügyekben az egyiptomi hivatalnokokon keresztül érvényesítették, amely így formálisnak tűnt és írásba sem kellett foglalni.

A kedive teljhatalmát tehát a különböző csatornákon át beszivárgó nagyhatalmi érdekek jelentősen csökkentették és hiába tűnt úgy, hogy országában abszolút hatalommal rendelkezik, valójában a nagyhatalmak játékszerévé vált. Azért is kaphatott tehát a kedive igen széles uralkodói jogköröket, hogy rajta keresztül Európa is minél hatékonyabban érvényesíthesse akaratát a fáraók országában. A fejlett államhatalmi struktúra látszata pedig arra szolgált, hogy a nagyhatalmak is „megnyugtathassák lelkiismeretüket” és legitimálják informális befolyásukat az ország politikai életében.

Hivatalosan tehát az állam élén a kedive állt, akinek törvényhozói munkáját különböző testületek segítették. A végrehajtó hatalmat – a miniszterelnöki kinevezés jogának birtoklásával – a kormányon keresztül gyakorolta, míg a közigazgatást a tartományok és a kormányzóságok vezetőin keresztül tartotta kezében.

A törvényhozás reformját az 1883. május elsejei alaptörvény által létrehozott Törvényhozó Tanács és Általános Gyűlés életre hívása jelentette, amelyek elvileg megfeleltek

a parlamentáris berendezkedés alapelveinek.⁸⁰ A Törvényhozó Tanács harminc tagból állt, melyből 14-et a kormány (beleértve az elnököt is) nevezett ki, 14-et a tartományok, míg egy-egy tagot Alexandria és Kairó delegált. Feladata a költségvetés és az új törvények véleményezése volt. Az Általános Gyűlés az előbbi tagjaiból, hat miniszterből és 46 képviselőből állt, akiket a 14 tartomány központjaiban választottak meg. Itt a választhatóság 30 évhez és megfelelő anyagi helyzethez volt kötve. E testület megtagadhatta az új adók bevezetését és kölcsönök felvételét, és hozzá kellett járulnia az új fejlesztésekhez (csatornák, vasutak). Ezeket azonban a kormány saját hatáskörében is engedélyezhette, amelyre a testületnek semmilyen befolyása nem volt. A testület ezen túlmenően zárt ajtók mögött ülésezett és tagjai között analfabéták is voltak. Az egész nem szolgált másra, mint a belső elégedetlen hangok elnyomására és kizárására a hatalomgyakorlásból.⁸¹ A fenti testületek kapcsán nyugodtan megállapíthatjuk tehát, hogy azok nem fenyegették a kedive abszolút hatalmát.

A tartományi tanácsokat mind a 14 tartományban létrehozták. Tagjaikat szintén cenzusos alapon hat évre választották. A tagoknak legalább a 30. életévüket be kellett tölteniük. Évente egyszer a tartomány kormányzója hívta össze és elnökölt is a tanácsban, mely a helyi ügyeket érintően folytatott megbeszéléseket.

A végrehajtó hatalom kiépülésének a gyökerei Mohamed Aliig nyúlnak vissza, aki ugyan országában abszolút hatalommal bírt, mégis 1837-ben úgy döntött, hogy a kormányzást hét minisztériumra (divanije) osztja, mindegyik élén egy-egy felügyelővel. Ezek a minisztériumok a következők voltak:

„Váli díván” – belügy

„Adók díván” – pénzügyek

„Tenger díván” – haditengerészet

„Külügyek és az egyiptomi kereskedelem díván” – külügy és kereskedelem

„Hadsereg díván” – hadügy

„Iskolák díván” – oktatás

„Fawriqat díván” – ipar

Ibrahim pasa, Abbász pasa (I. Abbász Hilmi,) és Szaid pasa alatt semmit nem változott a Mohamed Ali alapította rendszer. Iszmail pasa is csak annyi változást eszközölt, hogy a minisztériumok nevét dívánról nizaratra változtatta.

⁸⁰ Ugyanezeket Törvényhozó Gyűlés, Törvényhozó Tanács, esetleg Nemesek Tanácsa néven is megtalálhatjuk. Gazdik: i. m. 69. o.; Hell Lajos: *Egyiptom politikai, közgazdasági, föld és néprajzi leírása*. Szeged, 1897. 165. o.

⁸¹ Adolf Hasenclever: *Geschichte Ägyptens im 19. Jahrhundert, 1798–1914*. Halle, 1917. 390–391. o.

A miniszterelnöki poszt a modernkori Egyiptomban egészen 1878-ig nem létezett, akkor a nagyhatalmak erős nyomására Iszmail kedive Nubar pasát nevezte ki a tisztségre. Nubar alakította meg az „európai kormányként” elhíresült kabinetet, amelyet főként török és európai tagok alkottak.⁸²

Korszakunkban a minisztériumok száma és feladata is kikristályosodott. Ennek alapján a hivatali rendszer csúcsán egy minisztertanács állt, amely hat miniszterből (belügy, pénzügy, külügy, igazságügy, munkaügy, oktatásügy), a pénzügyminisztériumi angol államtitkárból és négy további angol államtitkárból állt. A vakufok (egyházi és jótékonyági alapítványok) igazgatója miniszteri ranggal bírt. A hadügyminisztérium (miniszter nélkül) csak államigazgatási ügyekkel foglalkozott. Számos hivatalt a minisztériumokban központosított tartományi kormányzatoktól részben (pl. a hivatalnokok kinevezése) vagy teljesen elvonták. Így a vakufok kezelését, a hadsereg vezetését, az államadósság adminisztrálását, több rendkívüli törvényszéket (állandó bíróságok a megszálló hadsereg alakulatai ellen elkövetett bűncselekményekre, rabszolgatartás-ellenes állandó bíróságok, továbbá független törvényszékek El-Arisban, Kosszeirben és több oázisban, másodfokú közigazgatási bíróságok) és speciális hatóságot (Közegészségügyi Hivatal, Tengerészet és Karantén stb.).

A közigazgatás szintén központilag szervezeten, kormányzóságokra és tartományokra (mudirieh) osztotta Egyiptomot. A nyolc kormányzóság élén⁸³ a központi hatalom képviselőjében kormányzók, míg a 14 tartomány (6 Alsó- és 8 Felső-Egyiptomban) élén mudirok álltak. A tartományok vidéki és városi körzetekre (markar, bandar) tagozódtak (vezetőik a marmurok), azok pedig falvakra (vezetője az omdeh vagy sejk). A tartományok és kormányzóságok vezetőit a központi kormányzat határozatlan időre nevezte ki, bármikor visszahívhatóak voltak.

Az ország bevételeit az adók biztosították. Az első kategóriát a személyi (közvetlen) adó képezte, melyet az állam mindenkitől beszedhetett. Ilyen volt a földbirtokadó, a házadó és a datolyapálmák birtoklásáért fizetett adó. A közvetett adók és illetékek befizetése alól a területen kívüliség senkit sem mentett fel, így mindenkinek fizetnie kellett a behozatali és kiviteli vámokat, a kikötői és tengerhalászati illetéket, a törvényszéki és közjegyzői illetéket és bélyegadót minden állami kifizetésért. Léteztek ezen túlmenően állami monopóliumok a fegyver, a lőszer, a lőpor, a salétrom, a nyersgumi, az elefántcsont, a strucctollak,

⁸² Nubar pasa kormányának a tagjai a következő személyekből álltak: Nubar pasa: külügy és igazságügy, Rivers Wilson: pénzügy, De Blignière: közmunkák, Riad pasa: belügy, Rateb pasa: hadügy, Ali Mubarak: vallás- és közoktatásügyi miniszter. www.egyptianchronicles.freewebsitehosting.com/primeministers.html. (A letöltés időpontja 2004. 04. 16.)

szeszitalok, régiségek behozatalára vagy előállítására, továbbá vasúti, postai, távíró vállalkozásokra. Tilos volt a hasis és az ópium birtoklása, továbbá (pénzügyi-politikai szempontból) a dohánytermesztés, ezért minden Egyiptomban feldolgozott dohányt külföldről importáltak.⁸⁴

⁸³ A kormányzóságok a következők voltak: Kairó, Alexandria, Damiette, Rosette, El-Aris, Kosszeir, Port-Szaid, és Szuez–Izmaília.

⁸⁴ Dungern Otto von: *Das Staatsrecht Egyptens*. Graz, 1911. 111–117. o.; Hell Lajos: *Egyiptom politikai, közgazdasági, föld és néprajzi leírása*. Szeged, 1897. 161–166. o.

Az angol berendezkedés és jelenlét Egyiptomban

Alkotmányjogilag tehát mindig is a kedive volt és maradt az ország ura. Az uralkodó kifelé irányuló hatalmi igényeit nemzetközi jogilag csak a részben az európai nagyhatalmakkal kötött megegyezéseken nyugvó egyezmények rendelkezései korlátozták, melyek az ország belpolitikáját tekintve nem voltak kötelező érvényűek.

A kedive minisztériumain keresztül kormányzott, amelyeket ő bízott meg és mentett fel, és amennyiben az érvényes megállapodásokhoz tartották magukat, formailag idegen befolyás nem érvényesülhetett Egyiptomon belül, kivéve az adósságkezelés nemzetközi felügyeletét.

Ennek ellenére mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy Egyiptom valódi ura a kairói angol főkonzul, akit 1882 után egyre inkább főmegbízottként (High Commissioner) kezdtek aposztrofálni. Feladata az egyiptomi kormányzat ellenőrzése lett, amely az országban a nyugalom biztosítását, illetve a külföldi érdekek védelmét jelentette. Sir Evelyn Baring (Lord Cromer), majd utódai, Sir Eldon Gorst és Lord Kitchener ezen túlmenően igyekeztek stabilizálni a társadalmi és gazdasági viszonyokat az országban, amelyek nem csak az újabb válságok elkerülését, hanem az angol gazdasági-pénzügyi behatolás elősegítését is szolgálták.

Az egyiptomi angol uralom berendezkedését jelentősen megkönnyítette Taufik pasa alkirály is, aki okulva az Arábi-féle mozgalom sikereiből, nem kívánta a nemzeti érzéseket ismét felszítani. Tulajdonképpen uralmát is Londonnak köszönhette, ezért politikájában az idegenek támogatása játszotta a főszerepet, mivel hitt abban, hogy az angol csapatok megvédik a külső és belső ellenségtől. Ebben nem is kellett csalatkoznia, bár az 1882 és 1914 közötti időszakban a brit megszálló erők létszáma általában 3500 fő körül mozgott. A katonai vezetés ezeket a csapatokat is igyekezett úgy elhelyezni, hogy azok ne legyenek a lakosság „szeme előtt”, ne irritálja őket túlzott jelenlétük és elkerülhetők legyenek a közöttük lévő súrlódások. Ennek megfelelően az egyiptomi angol haderő nem a tartományokban volt szétszórva, hanem egy Kairó melletti táborba vonták össze azt. A kis létszám azt szimbolizálta, hogy az angol uralmat Egyiptomban lehetőleg nem erőszakkal kell fenntartani, bár a Nílus deltájában jól kiépített vasúthálózatnak és a ciprusi, valamint a máltai angol támaszpontoknak köszönhetően bármikor elegendő nagyságrendű haderőt küldhettek az ország védelmére.

Ennél erőteljesebben nyilvánult meg az angol befolyás az egyiptomi hadseregben, ahol a kiképzést, valamint a hadsereg átalakítását angol tisztek segítségével végezték el. Az Arábi-felkelés után maga Taufik döntött úgy, hogy szakít a múlttal és felosztatja az addigi egyiptomi hadsereget. Ezt követően minden magasabb állás zászlóaljparancsnokig bezárólag angol

tisztek kezébe került. Az új vezetés a korábbi haderőben megszokottal ellentétben jóval emberségesebb bánásmódot és sorozási rendszert vezetett be, amit korszerű kiképzéssel párosított. Az új hadsereg a korábbinál valóban jóval szervezettebbnek és ütőképesebbnek bizonyult és alkalmassá vált arra, hogy a belső rendet és a határ menti nyugalmat biztosítsa. Természetesen az angolok magasabb fizetése és társadalmi presztízsük irigységet szült az egyiptomi tisztek körében, akik úgy érezhették, hogy „megint a cserkeszek” részesülnek kedvezőbb elbánásban. Az angolok is érzékelték ezt a fajta feszültséget, ezért két területen is nagyon óvatosak voltak: egyrészt fegyvergyakorlaton sohasem adtak éles löszert az egyiptomiak kezébe és a készleteket is gondosan őrizték, másrészt féltékenyen őrizték a csapatok irányításának monopóliumát. Erre példa, hogy amikor az új kedive, II. Abbász Hilmi 1894-ben egy katonai szemle után kritizálni merte a csapatokat, az angol kormány arra kényszerítette, hogy napiparancsban vonja vissza sértő megjegyzéseit.⁸⁵ A kedive angol ellenállással találkozott akkor is, amikor a szirdárok (egyiptomi katonai parancsnokok) vezetőjét, Lord Kitchenert kikerülve kívánt közvetlen összeköttetést teremteni tisztjeivel és katonáival. A közvetlen fenyegetés hatására ezt követően Abbász Hilmi már csak a parádékon és ünnepeken került kapcsolatba csapataival, ami a későbbiekben azt eredményezte, hogy az angol fenyegetések hatására – katonai támasz híján – mindig meg kellett hunyázkodnia.⁸⁶

A főmegbízotti tiszt és a katonaság jelenléte azonban nem jelentette azt is, hogy az angol kormányzatnak teljes rálátása lenne az egyiptomi kormányzati politikára. Ennek feladatát azonban nem bízhatták csupán az angol főkonzulra, és az emberi kapacitásokat tekintve ezt nem is lehetett volna tőle elvárni. Ennél fontosabb volt az, hogy Nagy-Britannia első számú képviselője nem tehetette meg, hogy egy-egy minisztériummal, hivattalal mindenféle kisebb jelentőségű ügy kapcsán napi vitákba bonyolódjon, hiszen így nem csak magát tette volna nevetségessé, hanem a brit birodalmat is. Az ellenmondás feloldására találta ki London az úgynevezett tanácsadói (adviser) rendszert az egyes minisztériumokban. Természetesen nem mindegyikben egyidejűleg és nem azonnal, hanem néha igen komoly súrlódásokat követően. A tanácsadók (kevés kivételtől eltekintve⁸⁷) angolok voltak, rangban mindig a minisztert követték. Feladatuk „felfelé” az volt, hogy a főkonzul utasítására az angol érdekeknek megfelelően befolyásolják a minisztert. Gondoskodniuk kellett arról, hogy a lényeges igazgatási kérdésekben csak olyan rendelkezéseket bocsássanak ki, amelyek

⁸⁵ A kedive Vádi Halfa-i látogatásáról ld. Earl Of Cromer: *II. Abbas*. London, 1915. 49–59. o.

⁸⁶ Hasenclever: i. m. 377–382. o.

⁸⁷ A Lord Cromer számára rendkívül fontos pénzügyminisztériumban az első tanácsadó Sir Auckland Colvin volt. Őt követte a „pénzügyi zseni”, Sir Edgar Vincent, majd Sir Gerald Fitzgerald. Kivételt jelentett Blum pasa helyettes államtitkár és a francia Mazuc. Hasenclever: i. m. 399. o.

előzőleg elnyerték az angol kormányzat támogatását. „Lefelé” pedig afelett kellett örködniük, hogy, az alsóbb hatóságok ezeket a rendelkezéseket ténylegesen végrehajtsák. Ezek a fontos pozíciókat betöltő személyek legtöbbször kipróbált, hozzáértő és megbízható hivatalnokok voltak, akik gyakran el tudták érni, hogy az adott minisztérium tényleges ura – a közvélemény által alig ismert – adviser legyen, míg a miniszteri poszt nem ritkán minden szaktudást nélkülöző tulajdonosai az angol hatalmi politika jól fizetett, engedelmes eszközeivé süllyedjenek.

A minisztériumokon kívül a tanácsadói rendszer „polipkarjai” a tartományi rendszert is átkarolták. Az 1883-ban bevezetett tartományi tanácsok alapján a mudirok idegen befolyás nélkül, csak a helyi alárendelt tisztviselőkön keresztül vezethették a közigazgatást, bár nem egészen önállóan. Elvégzett munkájukért ugyanis felelősek voltak a kairói központi kormánynak, amely gyakran ellenőrzési feladatokkal angol felügyelő-hivatalnokokat bízott meg.

Egy korabeli magyar szemlélő az angol főmegbízott által kialakított közigazgatási rendszerről azt állapította meg, hogy „az angol kormány biztosa [...] oly messzemenő intézkedések életbe léptetéséhez fogott, melyekről csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy céljuk nem csupán a rend és a nyugalom biztosítása, de az angol uralom állandó meggyökereztetése is volt. Az államkormányzat összes ágainak élére, úgy a polgári, mint a katonai téren, angolokat állított.”⁸⁸

A minisztériumokba való erőteljes beavatkozás mellett az sem volt mindegy a Foreign Office vezetőinek, hogy a mindenkori miniszterelnök angolbarát vagy a kedivével, illetve – még ha titokban is – a nemzeti mozgalommal szimpatizál-e. A főmegbízott ugyanis sokkal nehezebben tudott tárgyalni például Nubar, Riaz vagy Serif pasákkal, mint a gyengekezű Musztafa Fehmi pasával.⁸⁹ Ennek elkerülése érdekében a főmegbízott gyakran keveredett ellentmondásba a kedivével a miniszterelnök személyét illetően, akinek akaratán gyakran sikerült is felülkerekednie.⁹⁰

Az egyiptomi angol kormányzati formát találóan az angol Sidney Low úgy jellemezte, hogy „mi nem kormányozzuk Egyiptomot, csak Egyiptom kormányzóit kormányozzuk”.⁹¹ Azaz a katonai hatalom birtokában több áttételen keresztül az 1890-es évekre Lord Cromer el

⁸⁸ *Egyiptom*. Tanulmánykönyv. Szerk.: Kőrösi László. Budapest, 1899. 184. o.

⁸⁹ A II. Abbász és Cromer közötti feszültségekről a miniszterelnöki kinevezések kapcsán bővebben ld.: Earl Of Cromer: i. m.

⁹⁰ Hasenclaver: i. m. 383–389. o.

⁹¹ Hasenclaver: i. m.. 388. o.

tudta érní, hogy az 1882 után kidolgozott programját bevezesse, és olajozottan működtesse.⁹² A közvetlen befolyásolás pedig, annak ellenére, hogy sem a kedivei udvarnak, sem a köztisztviselői karnak, sem a népnek nem tetszett, elérte, hogy a pénzügyek rendeződjenek, és az ország gazdasága stabilizálódjon. A kiszámítható (angol) kormányzás pedig azt a veszélyt is elhárította, hogy egy másik idegen hatalom avatkozzon az ország belügyeibe.

⁹² Az egyiptomi adminisztrációban dolgozó európai tisztviselők létszáma 1896-ban 690 fő volt, míg ez a szám 1906-ra 1252-re emelkedett. Gazdik: i. m. 69. o. A számok nem csak angol hivatalnokokat rejtenek, ám feltételezhetjük, hogy többségük brit alattvaló volt.

Egyiptom és a Porta viszonya

Egyiptomban a mameluk dinasztiák három évszázados uralmát 1517. január 22-én Kairó mellett I. Szelim törte meg, aki azonban nem épített ki új közigazgatási rendszert, hanem ő és utódja, Szulejmán az Oszmán Birodalomban megszokott módon helyén hagyta a vezető elitet, amelynek – hűségéért cserébe – vezető közigazgatási posztokat és óriási birtokokat adományozott. Ennek eredményeképpen a 18. század végére az egyiptomi földterületek kétharmada az ő kezükre került. A parasztok túladóztatása és a korszerűtlen termelés miatt hatalmas területek néptelenedtek el, illetve váltak műveletlenné, miközben a helyi ipar stagnált és a korszerűsítés miatt lemaradt európai versenytársaitól.

A Porta Egyiptom irányítására egy pasát nevezett ki, aki a kormányzást egy 24 mamelukbejből, mameluk emírekből és született sejkékből álló tanácsadó díván segítségével látott el. A bejek függése egyfajta hűbéri alárendeltség volt, melynek következtében a formális kötelezettség, a vak engedelmesség állt szemben a korlátlan önállósággal. Az Oszmán Birodalomhoz való tartozás évszázadokon át csak a Konstantinápolyba szállított jelentős adóban és abban nyilvánult meg, hogy a török pasának rezidenciája volt Kairóban. A mamelukok később megszabadultak a pasától (1604), majd az adózási kötelezettségüktől is (1786), de a függetlenségi törekvéseket a szultán mindig meg tudta akadályozni. Napóleon ugyan legyőzte a mamelukokat, de az angolok támogatta törököktől már vereséget szenvedett. Itt Anglia a mamelukok oldalára állt és az országot először kiürítette, majd a szultán uralmát elismerte a mamelukok felett, de meghagyta a pasák korábbi tehetetlenségét egészen Mohamed Aliig, aki 1806-ban pasává váló hűbéri beiktatásával, majd erőszakos eszközökkel az összes mameluktól megszabadult (1805–1811).⁹³

Napóleon hadjárata a mameluk hatalmat is megtépázta, s az albán származású Mohamed Ali, kihasználva az Oszmán Birodalom gyengeségét 1805-ben Egyiptom kormányzójává választatta magát. Hatalmát, mivel más lehetősége úgysem volt, a szultán elismerte, amiért cserébe Ali folyamatosan befizette állami költségvetésének 3 százalékát. A látszólagos függést az egyiptomi csapatok 1833-as, majd 1840-es – az Oszmán Birodalom integritását veszélyeztető – támadásai teljesen illuzórikussá tették, és a Portát csupán a nagyhatalmak közbeavatkozása mentette meg tartományának elszakadásától és helyi vezető szerepének elvesztésétől. Ennek a fegyveres és diplomáciai összeütközésnek lett az eredménye a nagyhatalmak (Anglia) újabb fegyveres beavatkozása és az 1841-es

⁹³ Benke József: i. m. 662–666. o.

rendelkezések. Ezt az időpontot követően pedig, hogy mikor és mennyi jog illette meg a szultán hűbéresét, és hogyan alakult a két fél viszonya, azt a későbbiekben különböző szultáni firmánok határozták meg.

A firmánok több, de a mi szempontunkból különösen három fontos területet szabályoztak: a trónöröklés rendjét (melyről a későbbi fejezetekben még lesz szó), Egyiptom szuverenitásának határait bel- (adófizetés, közigazgatás) és külpolitikai (nemzetközi szerződések, kölcsönök) tekintetében. A mintát az 1841. február 13-án született szultáni investitúra-firmán szolgáltatta, mely örökletes uralmat biztosított Mohamed Ali családjának az egyiptomi pasalik és a felső-nílusi birtokok felett. Az Alidák hatalomban maradásának feltétele évi adó fizetése, a hadsereg leszerelése és a hódítások nagy részének elvesztése lett. Az adót ugyan a szultán nevében vetették ki, a pénzen szintén az ő arcképe szerepelt, valamint a szerződéskötést idegen országokkal csak ő engedélyezhette, igazi jelentősége mégis abban rejlett, hogy kivette az országot a szultáni fennhatóság alól. A firmán először szabályozta írásban a két ország kapcsolatát, s lehetőséget adott arra is, hogy a későbbiekben ezeket a kereteket az egyiptomi kormányzat tovább tágíthassa érdekeinek megfelelően. Lényeges továbbá, hogy az 1841-es, majd az azt követő további firmánok is mind a nagyhatalmak tudtával és beleegyezésével születtek, azaz a birodalom és egyik tartományának „magánügyébe” ezután az európai országok is beleszóláshoz jutottak.⁹⁴

Formailag a mindenkori egyiptomi uralkodót a Porta nevezte ki, de lényegében a hatalom Mohamed Ali leszármazottai között öröklődött. Az uralkodó dinasztia trónöröklési rendjét eredetileg az oszmán udvarban megszokottak szerint a szeniorátusra építették, azaz a hatalom mindig a család legidősebb tagjára szállt át. Ismail kedive vezette be – öthatalmi beleegyezéssel – az európai gyakorlatnak megfelelő primogenitúra intézményét, amelyet az 1866. május 27-i firmán erősített meg. Ebben az örökléshez a 18 éves kor betöltését szabták feltételül, s nyugati mintára az elsőszülöttet illette meg az örökösödési jog.⁹⁵ Ezzel elkerülhették a folyamatos háremi intrikákat és a kiskorú uralkodók befolyásolásának lehetőségét.⁹⁶ Ezt egészítette ki az az 1873-as firmán, amelynek alapján a trónt Taufik kedive elsőszülött fia, Abbász örökölhette azzal a kikötéssel, hogy a trónt csak akkor foglalhatja el,

⁹⁴ Dungern: i. m. 1911. 41–46. o.

⁹⁵ Hasenclever: i. m. 177–178. o.

⁹⁶ Heinrich Stephan: *Das heutige Aegypten. Ein Abriss seiner physischen, politischen, wirthschaftlichen und Cultur Zustände.* Leipzig, 1872. 151–156. o.

ha már betöltötte 18. életévét. Ellenkező esetben régenstanácsot kellett felállítani, mely az uralkodó nagykorúságáig ügyvivőként működhetett.⁹⁷

Egyébként a szultánnak a trónváltásokkor csupán az új uralkodó elismeréséhez volt joga, azt lemondadni, illetve helyette új családtagot kinevezni nem. Ettől csupán egy esetben, 1879-ben Iszmail lemondatásakor tértek el, de a váltás itt sem a Porta, hanem a nagyhatalmak kifejezett „kérésének” volt köszönhető.⁹⁸

Az öröklés egyedi szabályozásán kívül Iszmail, aki óriási összegeket szánt arra, hogy a szultán befolyását minél kisebbre csökkentese, elérte, hogy az addigi helytartói címét 1867. június 8-tól kedivére (alkirályra) cserélhesse, majd 1872-ben egy újabb firmán engedélyezte számára, hogy ezután a kölcsönöket tetszése szerint – szultáni beleegyezés nélkül – vehesse fel.

Egyiptomnak az idegen államokkal kötött kereskedelmi szerződéseinél figyelemmel kellett lennie Törökország kereskedelmi szerződéseire és az egyiptomi vámok is megfeleltek az Oszmán Birodalomban érvényben lévőknek. De kivételt képeztek például a török áruk, amelyeket éppúgy sújtott az importvám, mint a külföldieket. Ennek mértékét egy 1890-es egyiptomi–török szerződés szabályozta. Azoknál az országoknál, melyek nem kötöttek vámszerződést Egyiptommal, a török szabályozást kellett alkalmazni, de csupán addig, míg az illető állam szerződéses viszonyra nem lépett Egyiptommal.

Az államszerződéseket illetően az 1867. június 8-i firmán megtiltotta Egyiptomnak ilyen jellegű megállapodások kötését. Az 1873-as csaknem teljesen felfüggesztette, mivel a kedive engedélyt kapott nemzetközi szerződések megkötésére, ha az a Porta hasonló jellegű szerződéseit nem sértette. A tilalom 1879-ben ismét életbe lépett, bár ez a gyakorlatban csupán annyit jelentett, hogy Egyiptomnak az idegen hatalmakkal kötött szerződéseit még hatályba lépésük előtt ismertetnie kellett a Portával, ami azonban nem jelentette azt, hogy a tervezett megállapodásokba utóbbi bele is szólhatott volna. Gyakorlatilag ez is csupán egy látszateljárás volt, amely a szultán főségét hivatott kifejezni.⁹⁹

A külföldi kölcsönök felvételének szabadságával szintén több firmán foglalkozott. Az 1872. szeptember 25-i és az 1873. június 8-i firmánok megengedték, míg az 1879. augusztus 7-i ismét korlátozta őket. Kölcsönöket ezután is fel lehetett venni, de csupán abból a célból, hogy a korábbi kölcsönöket szanálni tudják. Mégis, amikor az 1880-as adósságszolgálatot újrászervezték, a török felet meg sem kérdezték, ami egyértelműen arra utal, hogy ebben az

⁹⁷ Earl of Cromer: i. m. 1–2. o.; HHStA, Wien, Politisches Archiv (PA), XXXI. 12. Ägypten: Cairo, den 11. Jänner 1892. No. 2. B. Egregg Kálnokynak, szigorúan bizalmas.

⁹⁸ Dungern: i. m. 50–53. o.

esetben is a nagyhatalmak akarata volt a döntő. Hasonló volt a helyzet 1885-ben, amikor Egyiptom ismét nemzetközi kölcsönért folyamodott és 1904-ben is, mikor szanálták a régi adósságokat és egy új kölcsön felvételével új alapokra helyezték az adósságállományt. A szultáni beleegyezésnek egyik esetben sem volt jelentősége, mivel a pénzügyi intézkedéseket a nagyhatalmak írták elő és a kölcsönt is nemzetközi adósságkassza bonyolította.

A szuverenitás másik fontos kritériuma, a nemzeti fizetőeszköz esetében is elég visszaszólt a szabályozás. Mint említettük, a pénzérmetet a szultán nevében verték. Eredetileg az arany- és az ezüstpénzek súlyának, formájának és nemesfém-arányuknak a törökével kellett megegyeznie, de az 1866-os firmán engedélyezte a korábbi gyakorlatot, hogy az egyiptomi pénzérmetek eltérjenek a Porta által előírttól. Az 1885. május 15-i valutatörvény bevonta a korábbi pénzérmetet, s attól kezdve a Nílus mentén az egyiptomi, az angol és a francia arany-, ezüst- és rézpénzek váltak törvényes fizetőeszközzé, amelyek eltértek a törököktől.

Nem kevésbé fontos problémát jelentett az Oszmán Birodalomnak fizetett évi adó is. Eredetileg a fizetése valóban azt jelezte, hogy Egyiptom elismeri a Porta főhatóságát, de Iszmail alatt a kifizetett összeg jellege megváltozott. Ő ugyanis azért emelte meg a befizetett adó összegét, mert cserébe megkapta Masszava és Suakim tartományokat, melyek bevételei kompenzálták a növelést. Egy évvel később, 1866-ban ismét felajánlotta az adó összegének emelését annak fejében, hogy a szultán szüntesse meg a korábbi firmánok azon rendelkezéseit, melyek tisztán politikai és nem pénzügyi céllal születtek. Az adó összege azonban az évek alatt a két fél kölcsönös megállapodásának tárgyává vált, és megszűnt az a gyakorlat is, hogy az ország nyersanyagokból származó bevételeinek negyede illeti meg a Portát.¹⁰⁰

Nem szóltunk még az egyiptomi civil hivatalnokok és katonatisztek kinevezésének jogáról, melyhez elvileg a Porta egyetértése volt szükséges, de ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy a szultáni udvar a látszat fenntartása érdekében egy aláírt „biankó” dokumentumot küldött, mely a kinevezési okirat érvényesítéséhez kellett. Ezen túlmenően a kedivének jogában állt bármilyen címet, rangot és kitüntetést adományozni.¹⁰¹

A két fél közötti állandó kapcsolat fenntartását szolgálta a török „főmegbízott” személye, aki állandóan Kairóban tartózkodott, s a Porta főhatóságát testesítette meg. Érdemi jogosítványai azonban nem voltak, de jelenléte, mint a szultán meghosszabbított keze, befolyásoló hatással bírhatott az egyiptomi politikában. A viszonylag állandó érintkezést

⁹⁹ Dungern: i. m. 60–63.

¹⁰⁰ Uo. 63–67. o.

¹⁰¹ Uo. 70. o.

szolgált a kedive isztambuli nyári lakja is, ahová minden év nyarán saját jachtján elutazott, s ott tartózkodása során általában felkereste hűbérurát, akivel nem hivatalos körülmények között találkozott.

A külföldi befolyás intézményrendszere Egyiptomban

A korábbiakban az ország nemzetközi státusát és az általa – passzívan generált – külpolitikai változásokat tekintettük át. Egyiptom kapcsán azonban semmiképpen sem szabad elfeledkeznünk a többi hatalomról sem, akik szintén részt kívántak venni az ország gazdasági életében. Ez közvetett úton, különféle intézményeken keresztül érvényesült, amelyek az ország szuverenitását jelentősen korlátozták. Ezek az intézmények a 19. század közepétől folyamatosan épültek, s ha osztályozni szeretnénk őket, akkor a következőket kellene megkülönböztetnünk:

I. Az egyiptomi kormány nemzetközi hatóságai:

a, az államadóság kezelési hivatala (Caisse de la Dette Publique),

b, a vegyes bíróságok (Tribunaux Mixtes),

c, a karanténért felelős (egészségügyi) hatóságok,

d, a francia posta hivatala.

II. A nagyhatalmak konzulátusai és protektorátusai egyes népességcsoportok felett. Ide tartoznak az egyes konzulok protektori jogai az állampolgárok felett, melyek alapján ők a külföldieket megillető jogokat kaptak.

III. A Nagy-Britannia általi megszállás, amely abban nyilvánul meg, hogy az országban állandó brit sereg tartózkodott, amely csak az egyiptomi brit képviselőnek (High Commissioner) volt alárendelve, és aki egy különleges hivatalnoki kategórián keresztül minden kormányzói ágat érvényesített és uralt.

IV. A Szuezi-csatorna nemzetközi státusza, amely az egyiptomi államhatalom fennhatóságát az ország egy meghatározott területén semlegesítette.¹⁰²

Az Adósságkassza

A Caisse de la Dette Publique létrejötté az 1863-ban trónra lépett Iszmail alkirálynak köszönhető, aki igen ambiciózusan kezdte uralkodását azzal a céllal, hogy Nílus menti

¹⁰² Dungern: 79–87. o.

országát mihamarabb Európához zárkóztathassa fel. Elsőként hűbérurának, a szultánnak fizetett több alkalommal is óriási összegeket, hogy cselekvési szabadságát és függetlenségét növelhesse. Az önállóság az egyre növekvő külföldi kölcsönök felvételét is jelentette, melyek az 1870-es évek közepére csőd közeli állapotba sodorták az államot. A felvett összegek jó részét, mintegy 40 millió fontot – a fényűző életvitel mellett – Iszmail az ország infrastruktúrájának kiépítésére fordította és az új kikötő- és vasúti építkezések, valamint a Szezei-csatorna finanszírozása is jelentős összegeket emésztettek fel. Az igazán nagy problémát a nem termelő beruházásokra felvett hitelek kondíciói jelentették. Az európai (elsősorban francia és angol) magánbankok ugyanis óriási kamatra adtak csak kölcsönt, s ezek nominálértékének csupán egy részét kapta a kedive valójában kézhez.¹⁰³ Az 1870-es évek közepére a hitelek hitellel történő törlesztése olyan mértékű adósságtömeget termelt, hogy Iszmail – oszmán mintára – már az államcsőd bejelentését is fontolóra vette, mivel sem a megoldásként bevezetett új adónem (mukabala), sem a Szezei-csatorna részvényeinek áruba bocsátása (1875) nem járt kézzelfogható gazdasági előnyökkel.¹⁰⁴ Az európai bankházak egyre nagyobb aggodalommal szemlélték a csőd felé menetelő országot, majd az összeomlást megakadályozandó 1876. május 2-án létrehozták az úgynevezett Adósságkasszát (Caisse de la Dette Publique) a négy legnagyobb hitelező képviselőjének – egy francia, egy angol, egy olasz és egy osztrák – részvételével. Öt nappal később egy újabb rendelet alapján (likvidációs törvény) egybeolvasztották az összes addigi adósságot és a mintegy 91 millió fontot kitevő összegre 6%-os kamatlábat szabtak. A visszafizetés időtartamát 65 évben határozták meg egy 1 százalékos törlesztési alappal. A novemberben intézményesített új szerv által megvalósított kettős ellenőrzés mind az állami bevételek, mind pedig a kiadások felett szigorú felügyeletet gyakorolt.¹⁰⁵

Az 1876-ban létrehozott intézmény korszakunk folyamán végig fennállt, s az európai befektetők érdekeit szem előtt tartva stabilizálta az ország gazdaságát és egyensúlyba hozta költségvetését is. Magának az intézménynek a feladata az állami jövedelmek begyűjtése lett, amelyből először a hitelezők igényeit elégítették ki, majd a többit az állami kiadások fedezésére fordították. A kassza az évtizedek alatt folyamatosan fejlődött és alakult át. 1880-ban az egyes kölcsönöket különböző nevek alatt konvertálták (Loi de la Liquidation) – amiről később lesz szó –, majd 1885. március 18-án Londonban újabb nemzetközi egyezményt kötöttek Egyiptom pénzügyi rendezésének ügyében. Az aláírók köre

¹⁰³Mommsen: i. m. 39. o. 1873-ban Iszmail 32 millió font értékű hitelt vett fel, melyből valójában csak 11 millió fontot folyósítottak. Schölch: i. m. 56–57. o.

¹⁰⁴Schölch: 54–55. o., Kubik István: *Egyiptom gazdasága*. Bp., 1979. 20–22. o.

Németországgal, Oroszországgal és a vonakodó Oszmán Birodalommal egészült ki, akik – az előző rendelkezés és intézmény fennmaradása mellett – együtt garantálták a Nílus menti ország gazdaságának szanálását, illetve vállaltak garanciát a kölcsönökre. Ezzel a szerződéssel 1885-re sikerült a pénzügyeket stabilizálni és megindítani az ország gazdaságát a fejlődés útján, noha ezzel a nagyhatalmi ellenőrzés állandóvá vált. Az adósságok fedezetét kötvényekkel (kuponokkal) oldották meg, melyek kamatait minden év március és szeptember elsején Egyiptomban, Londonban és Párizsban aranyban fizették ki. A kötvényekre semmiféle adót nem lehetett kivetni. Az adósságkassza felügyelőinek az esedékes kamattörlesztési időpont előtt 14 nappal az egyiptomi kormánnyal hivatalos lapjában, a *Journal Officiel*ben különjelentést kellett megjelentetnie, amely az adósságkasszához tartozó jövedelmekről adott számot. Ha a kölcsönök fedezeténél többlet keletkezett, azt a meghatározott feltételek mellett az egyiptomi kormánynak utalták át.¹⁰⁶

A *Journal Officiel du Gouvernement Égyptien* 1904. december 1-jei kiegészítő számában megjelent kedivei rendelet alapján a Caisse de la Dette Publique intézményét a következőképpen osztották fel:¹⁰⁷

– La Dette Unifiée: az 1862-ben, 1864-ben, 1865-ben, 1867-ben, 1868-ban, 1870-ben és 1873-ban kötött és összevont kölcsönök összessége;

– La Dette Privilégiée: az 1876. november 2-i dekrétummal hozták létre;

– La Dette Garantie: 1885. július 28-án hozták létre azért, hogy az európaiaknak okozott alexandriai károkat részben megtérítsék, illetve különböző öntözési munkálatokat finanszírozzanak;

– La Dette Domainiale: a kedive családja ingatlanjait 1878. október 26-án az államnak engedte át, majd erre kölcsönt vett fel;

– La Dette Générale de la Daïra Sanieh: 1876-ban hozták létre és további fedezetéül szolgált az 1865-ös, 1867-es, valamint az 1870-es kölcsönökre.¹⁰⁸

A fenti adósságok továbbra is állampapíroknak minősültek, amelyek félévenként megjelenő kuponokkal rendelkeztek, melyeket aranyban kellett kifizetni. Az első három esetében ezt Kairóban, Londonban, Párizsban és Berlinben az adósságkassza bizottsága fizette ki frankban, márkában, illetve fontban. A La Dette Domainiale és a La Dette Générale de la Daïra Sanieh a

¹⁰⁵ Schölch: i. m. 58–59. o.

¹⁰⁶ Hell Lajos: *Egyiptom politikai, közgazdasági, föld- és néprajzi leírása*. Budapest, 1897. 170–175. o.

¹⁰⁷ *Journal Officiel du Gouvernement Égyptien*, 1er Décembre 1904. No. 138. 2187. o.

¹⁰⁸ Hell: 175–180. o.

köztulajdonban, illetve az állami tulajdonban lévő jövedelmeket jelentették, amelyek a Daïra Sanieh-re (állami birtokok terhére felvett) általános adósság biztosítékát jelentették.

A rendelet szerint az adósságkassza bizottsága az 1876. május 2-i rendelettel áll fel Kairói székhellyel és egészen addig tölti be posztját, amíg az adósság meg nem szűnik. A bizottság hat külföldi tagból – 2 francia, 1-1 angol, osztrák, olasz és orosz – tevődött össze, akiket rendelettel a kedive nevezett ki az adott kormányok egyetértésével az egyiptomi kormány kívánságára. A képviselők ezzel állami hivatalnokokká váltak, akik ezen felül Egyiptomban más posztot nem tölthettek be. A bizottság nevezte ki és hívta vissza az adósságkassza tagjait is. A bizottság döntéseit abszolút többséggel hozta, és évenként jelentést adott ki, amely tartalmazta az adott évben elvégzett munkáját, valamint előterjesztette számításait a közigazgatás éves kiadásairól.

Az 1904-es francia–angol antant után az angolok szabad kezet kaptak az államadósság fenti rendszerének átalakításában. Az 1904. november 28-i dekrétummal az Adósságkassza már csak az állami hitelezők kielégítésére szolgáló tartományi adók beszedését felügyelte, míg az államadósságok törlesztését a rendes állami adókból fedezték.¹⁰⁹

Az egyiptomi konzuli és vegyes bíróságok

Az Oszmán Birodalom területén – beleértve Marokkót és Egyiptomot is – a keresztény külföldiek, különösen a kereskedők jogállását tekintve a különböző európai hatalmakkal kötött szerződések alapján különleges rendelkezések voltak érvényben a 16. századtól kezdve. Ezt a különleges státust, mely a 19. századi kereskedelmi szerződéseken keresztül Perzsiában, Zanzibáron, Sziámban, Japánban és Kínában is életbe lépett, kapitulációknak nevezték. A kapituláció elnevezés eredete talán a keresztények és a muzulmánok egymásközi tárgyalási módjából származik, amikor is a diplomáciai tárgyalásokkal megbízott személy „capitulákat”, feljegyzéseket vitt magával, amely a tervezett egyezmény pontjainak vázlataként szolgált és a későbbi szerződés tulajdonképpen ezek megszövegezése volt és így a „capitulatio” nevet kapta.¹¹⁰

A szerződésekben megállapítottak szerinti konzuli bíraskodással megbízott keresztény országok képviseletei gyakorolhattak felügyeletet a „védett közösségek” felett és terjeszthették ki „kulturprotektorátusukat” is. Az államjogi önállóság egyébként az iszlám országokban nem számít ellentmondásosnak.

¹⁰⁹ Dungern: 116. o.

Az első ilyen jellegű szerződést Franciaország 1535-ben kötötte a Portával,¹¹¹ amely alapján a szent sírt felkereső zarándokok, a francia polgárok és a francia keleti kereskedelem védelmet élvezett az Oszmán Birodalom területén.

A szerződést érdemes részletesebben is megvizsgálunk, mivel évszázadokig ez jelentette az alapot minden további hasonló jellegű megállapodásban. Az 1535-ös oszmán-francia kapituláció (törökül adname – kiváltságlevél, kegylevél) alapján a két fél között béke és barátság kötött, szabaddá vált a kereskedelem, a franciák mentessé váltak a fej- és földadótól. A francia uralkodó Konstantinápolyba és a birodalom egyéb részeibe konzult (bailot) nevezhetett ki, aki a francia alattvalók egymás közötti polgári és büntetőjogi ügyeiben szabadon ítélezhetett. Az oszmán hatóság köteles volt támogatni munkájában a konzult, amelybe még akkor sem avatkozhatott be, ha a francia alattvaló önként alávetette volna magát a helyi ítékezésnek.

Olyan polgári peres ügyekben, melyekben török alattvaló volt a felperes, míg francia az alperes, ugyan a kádi volt az illetékes, de a francia polgár csak akkor volt a bíróság elé idézhető és elítélhető, ha a felperes egy – az alperes, vagy az illetékes konzul által aláírt – bizonyító okmányt mutatott be. Az eljárás egésze alatt, azonban a francia dragomán (tolmács) jelenléte kötelező volt.

Büntetőügyekben, ha a francia fél volt a vádlott, akkor az ügyet a nagyvezír vagy a helyettese volt köteles kivizsgálni, majd ezt követően ítélezni. A francia polgár vagyona elkobozhatatlan volt, vallását szabadon gyakorolhatta és halála esetén, amennyiben végrendelettel nem rendelkezett, a hagyatéki ügyeiben a konzul intézkedett.¹¹²

Franciaországot nem sokkal később a többi európai hatalom,¹¹³ közöttük az Osztrák-Magyar Monarchia, illetve elődje, a Habsburg Birodalom követte. Az osztrák konzulok jogállását először az 1615-ben és 1616-ban kötött békék (II. Mátyás és Ahmed között), majd az 1617-es firmán szabályozta, melyek alapján állampolgáraik felett – akik szabadon kereskedhettek az Oszmán Birodalom területén – rendészeti és jogszolgáltatási jogot kaptak. Ausztria Konstantinápolyba főkonzult nevezhetett ki, amely alá valamennyi, a birodalom területén székelő konzul alá lett rendelve. Ezt erősítette meg az 1699-es karlócai béke is.

¹¹⁰ Lers Vilmos: *A konzuli bíraskodás intézménye*. Bp., 1904. 33. o.

¹¹¹ Ezt további szerződések követték 1569-ben, 1581-ben, 1604-ben, 1673-ban és 1740-ben. A gyakori meghosszabbítás oka az volt, hogy a szerződés tartama a szerződők életében volt érvényes, noha egy-egy uralkodó halála után hallgatóságos megállapodások alapján érvényben maradtak. Lers Vilmos: i. m. 54–56. o.

¹¹² Lers Vilmos: i. m. 60–61. o.

¹¹³ Időrendi sorrendben: Anglia, Hollandia, Svédország, Dánia, Poroszország, Spanyolország. Lers Vilmos: i. m. 70–76. o.

Újabb szabályozást az 1718. július 21-i pozsareváci béke, illetve a július 27-i kereskedelmi és hajózási megállapodás jelentett, amelyek alapján a császár alattvalóinak egymás közti pereiben – beleértve a büntetőpereket is – a konzul ítélkezett saját törvényei alapján. A vegyes perekben, ahol az egyik fél török állampolgár, 25 tallér alatti értéknél a török bíróságok ítélkeztek, míg az e feletti ügyekben csak a Porta dönthetett. A török hatóságok a császár alattvalóit nem zaklathatták és bíróság elé csak is a konzul tudtával és tolmács jelenlétében állíthatták és ezután csak a saját konzulja, illetve a konzuli tolmácsa vethette fogságba. Ha egy osztrák alattvaló tartozott egy töröknek, annak kielégítését a hitelező csakis a konzulon keresztül kérhette, illetve az Oszmán Birodalomban elhunyt állampolgár hagyatékát szintén a konzul vehette őrizetébe. Ezen túlmenően a császári alattvalók vallásukat szabadon gyakorolhatták.

A fenti kedvezményeket újíttotta meg a továbbiakban az 1739. szeptember 18-i belgrádi béke és annak 1747. május 25-i megújítása, majd az 1784. február 24-i portai rendelet (szened) az osztrák állampolgárok kereskedelmi tevékenységével kapcsolatban. Végül az 1862. május 22-i kereskedelmi és hajózási szerződéssel kapták meg az osztrák–magyar állampolgárok mindazon jogokat, melyekkel a többi nagyhatalom is rendelkezett.¹¹⁴

A konzuli bíraskodás Egyiptomban a 12. század közepére nyúlik vissza, amikor az egyiptomi uralkodók kereskedelmi okokból (hajózás) engedélyezték egyes itáliai városállamok (Pisa, Velence, Genova, Firenze, majd Katalónia) kereskedőinek, hogy panaszaikkal az emírhez vagy a szultánhoz fordulhassanak. A 14. században Franciaországnak már konzulja volt „a frankok és idegenek konzulja” néven, majd 1447-ben elnyerte a legnagyobb kedvezmény szerinti elbírálás jogát. Ezt követően a francia konzul lett a védnöke azon országok polgárainak is, amelyek nem rendelkeztek saját konzullal.¹¹⁵

Egyiptom 1517-es meghódítása után az Oszmán Birodalom kapitulációi a Nílus mentén is érvénybe léptek, de a muzulmánok és a keresztények igen szigorú elszigeteltségének merev betartásával. Mohamed Ali reformjai megnyitották az országot az európaiak előtt, akik mozgásszabadságot és a török fennhatóság alapján ingatlanszerzési jogot is nyertek. Rövid idő alatt bebizonyosodott azonban, hogy a nagyszámban és különböző országból érkezett külföldiek és az egyiptomiak jogviszonyainak szabályozásában nem elégségesek a 16. században létrejött kapitulációk. A különböző és igen változatos jogesetek számos jogszokást hoztak létre, melyet mind a külföldiek, mind az őslakosok elfogadtak, és amelyet a

¹¹⁴ Verosta Stephan – Seidl-Hohenveldern Ignaz: *Die völkerrechtliche Praxis der Donaumonarchie von 1859 bis 1918. Eine Auswahl von Dokumenten.* Band I. Wien 1996. 391–392. o.; Lers: i. m. 76–84. o.

¹¹⁵ Lers: i. m. 35–38. o.

kormányok is jóváhagytak. Ennek alapján a konzuli bíróságok illetékessége, amely eredetileg csak saját állampolgárokra vonatkozott, lassan a különböző nemzetiségű idegen honosok egymás közötti pereire is kiterjedt és egyre gyakrabban az is előfordult, hogy a konzuli bíróságok számos esetben az egyiptomi helyi bíróság helyett is eljárak, sőt egyes esetekben az alkirály is vegyes ügyben a konzuli bíróság elé vitte saját ügyét és mintegy húsz éven át csaknem az összes peres ügyet ezek a fórumok látták el. Nem csodálkozhatunk ezért azon sem, hogy Egyiptomban a század közepére már az ingatlanperekben is a konzulok ítélkeztek, illetve hogy Kairóban és Alexandriában az idegenek és a belföldiek közötti perek számára külön vegyes kereskedelmi bíróságok jöttek létre. Szaid pedig 1857-ben törvényesnek ismerte el azt a szokást, hogy büntetőperekben az alperes egyiptomi a tettes konzulátusa előtt emelt panaszt.

Az egyiptomi kormányok közben gyakran emeltek panaszt az európai kormányoknál a bírósági ügyek konzuli intézése miatt, ami azonban általában kevés sikerrel járt. Ez a körülmény indította arra Iszmail kedivét, hogy Nubar miniszterelnök útján az európai kormányoknál az igazságszolgáltatás reformja érdekében közben járjon.

A megkeresés eredményeként 1869-ben Kairóban Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, az Osztrák-Magyar Monarchia, Olaszország, Oroszország és az Egyesült Államok részvételével nemzetközi konferenciát tartottak az egyiptomi igazságszolgáltatási rendszer külföldieket is érintő egységes szabályozása érdekében. A kairói konferencia már ekkor egyhangúan megállapította, hogy az idegenek egymás közötti, valamint az idegenek és az egyiptomi alattvalók közötti perek lefolytatására közös nemzetközi vegyes bíróságot kell létrehozni, amelyek a meghozott határozatok önálló végrehajtására is képesek, továbbá a büntetőügyekben is illetékességgel rendelkeznek. A megegyezést a konkrét kéréseket érintő hosszú tárgyalássorozatok után 1875-ben sikerült tető alá hozni, melynek alapján a következő év február 1-jével megkezdheték működésüket az egyiptomi nemzetközi vegyes bíróságok (tribunal mixte international). Az 1874. november 10-i szervezeti szabályzat (Réglement d'organisation judiciaire pour les procès mixtes en Égypte) alapján három elsőfokú törvényszéket állítottak fel Alexandriában, Kairóban és Zagazigban. Utóbbinak székhelyét először Iszmaíliába, majd Manszúrahba helyezték át, de megkapta azt a jogot is, hogy 1882 júniusától – a Szezi-csatorna felszaporodó forgalma miatt – a növekvő ügyek helyszíni elbírálása érdekében időnként Port-Szaidba is kiszálljon. A három elsőfokú bíróság két kamarára oszlott, mindegyikben öt bíróval, akik közül három külföldi, kettő pedig egyiptomi állampolgár volt. Kereskedelmi ügyekben még két ülnök – egy külföldi és egy belföldi – konzultatív jogkörrel is jelen lehetett. A bíróság (tisztelőtbeli) elnöke mindig egyiptomi, míg a

tényleges vezetést ellátó alelnököt a törvényszék bírói tagjai szótöbbséggel választották meg, ami annyit jelentett, hogy ezt a posztot kivétel nélkül mindig európai bíró töltötte be. Az esküdtszék 12 külföldi esküdtből és a fellebbviteli bíróság három bírójából állt (közülük egy volt belföldi). Az esküdtek fele a vádlott polgártársaiból került ki, míg ha több vádlott volt, akkor az esküdtszék arányosan állították össze. Az esküdtek személyét mindig az adott állam konzuljai állították össze az Egyiptomban élő állampolgáraik tagjaiból. Ebből a célból minden konzul évente jegyzéket küldött a konzuli kar doyenjéhez azokról a személyekről, akik véleménye szerint megfelelnek az esküdti feltételeknek (legalább harmincadik életévét betöltötte és legalább egy éve él Egyiptomban). A végleges 250 fős jegyzéket a konzuli kar állította össze, melyben egy-egy nemzet legfeljebb 30 és legalább 18 tagot delegálhatott. Az ülnökök jegyzékét az esküdtek jegyzékéből szintén a konzuli kar állította össze, számuk országonként 10-12 fő lehetett. A fellebbviteli bíróság 14 bíróból állt, akik közül kilenc idegen államok állampolgára volt. Döntéseiket nyolcas tanácsban hozták, öt európai és három egyiptomi bíró részvételével.

A bírók kinevezési joga az egyiptomi kormányt illette meg, de a külföldiek esetében az adott állam igazságügy-miniszterének ajánlása kötelező érvényű volt. A bírók fizetésüket az egyiptomi kormánytól kapták. Őket előléptetni és áthelyezni azonban csak saját beleegyezésük és a fellebbviteli bíróság véleményezése után lehetett, egyébként elmozdíthatatlanok voltak. A bírók és a bíróságon dolgozó hivatalnokok más munkát vagy állást nem vállalhattak és a javadalmazáson túl semmilyen egyéb jutalmat vagy ajándékot nem fogadhattak el. A bírók fegyelmi hatósága a fellebbviteli bíróság volt. A bíróság minden költségét az egyiptomi állam fizette, melyet, ha nem akart kiegyenlíteni, a bíróság behajthatott.¹¹⁶

A vegyes bíróságok hatásköre kiterjedt a külföldiek egymás közötti, illetve a külföldiek és az egyiptomiak közötti polgári és kereskedelmi ügyeket illető perekre, illetve az összes ingatlanperre. Büntetőügyekben csak a rendőri kihágások ügyében volt illetékes, ha azok a vegyes bíróságok tagjai vagy határozatainak végrehajtása ellen irányultak.

A vegyes bíróságokról összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az európaiak és az egyiptomiak közötti peres ügyek rendezésére jöttek létre azzal a céllal, hogy az egyiptomi kormánynak igen hátrányos joggyakorlási szokásokat megszüntessék. Ezzel ellentétben egy olyan „területen kívüli” hatalmi ág jött létre, amely számos ügyben erősen korlátozta az ország szuverenitását. A tagok kinevezésével pedig annak látszata sem volt meg, hogy a helyi

¹¹⁶ Marschalkó Lajos: Egyiptomi nemzetközi vegyes bíróság. In: Márkus Dezső: *Magyar Jogi Lexikon*. Bp., Pallas, 1898–1907. III. köt. 212–213. o.

kormány ellenőrzést tudna felette gyakorolni. Ahogyan Szilágyi Dezső parlamenti képviselő fogalmazta meg képviselőházi beszédében: „Az egyiptomi bíróság [...] a khedive bírósága, de csak névleg, mert a khedive azt tartozik kinevezni, a kit az egyik vagy a másik hatalom neki javaslatba hoz. A khedivének semmi más hatalma nincs azon bíróság tagjai felett, mint az, hogy őket fizeti. Ha a bíróságot a khedive nem fizeti, a bíróság önnön követelését megállapítja és exequálja az egyiptomi kincstárt”.¹¹⁷

A nemzetközi karantén-hatóság

A tengeri kereskedelem, illetve az idegen kikötőkből behurcolt betegségek, járványok megakadályozása érdekében először Mohamed Ali lépett fel és hozta létre 1820-ban a hadsereg számára az egészségügyi szolgálatot. A civil lakosságot érintő egészségügyi problémák orvoslására 1825-ben Kairóban Egészségügyi Tanácsot állított fel, amit 1831-ben az alexandriai diplomáciai testület javaslatára Népegészségügyi Intendatúrával váltott fel azzal a feladattal, hogy a partvidéket a behurcolt fertőző betegséggel szemben megvédje. Ez utóbbiból jött létre Alexandriában a Conseil Sanitaire Maritime et Quarantenaire azonos feladattal, de az ellenőrzések köre a hajók vizsgálatán túl az állati megbetegedésekre és a zarándokok vizsgálatára is kiterjedt. A fejlődést mutatta, hogy az 1892-ben Velencében tartott „karanténkonferencián” Egyiptom is részt vett, bár szavazati joga nem volt.¹¹⁸

A külföldi befolyás ebben az intézményben pedig akkor válik érthetővé, ha annak összetételét tesszük vizsgálat tárgyává. A tanács 14 tagjából 10-et a hatalmak (közülük öt orvos) – Anglia, Ausztria–Magyarország, Németország, Franciaország, Oroszország – adtak, míg Egyiptomot csupán négy küldött – közöttük az elnök – képviselte.¹¹⁹

Az 1888-as Szezei-csatorna-egyezmény

A Csatorna 1869-es megnyitása után az egyre nagyobb forgalmat lebonyolító, francia, majd angol–francia kézben lévő hajózási útvonal jogállása egyre fontosabb kérdésként vetődött fel a nemzetközi politikában. A vízi út 1882-es lezárása egyre sürgetőbbé tette nemzetközi jogállásának tisztázását. Nagy-Britannia, mely Egyiptom fennhatóság alá vonásával

¹¹⁷ Szilágyi Dezső 1891. február 19-i képviselőházi beszédéből. Idézi: Lers: i. m. 202–203. o.

¹¹⁸ A szerződést a magyar országgyűlés az „egyiptomi tengeri egészségügyi szolgálat reformja iránt 1892. évi január 30-án Velencében kötött nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről” néven fogadta el az 1894. évi VIII. törvénycikkben. *Magyar Törvények Tára*, 1894–1895. évi törvénycikkek. Bp., 1900. 12–37. o.

gyakorlatilag a csatorna felügyelőjévé vált, nem zárkózott el attól, hogy a területet semleges nemzetközi útvonallá nyilvánítsák. Az angol külügyminiszter ennek szellemében 1883 januárjában körlevelet intézett az európai nagyhatalmakhoz, melyben nyolc pontban vázolta fel egy nemzetközi Szezei-csatorna-megállapodás tervezetét. A tervezetre érdemi választ az 1885-ös párizsi tanácskozás sem adott, mivel az orosz javaslatot, amely a Szezei-csatorna után a Vörös-tenger semlegességét is tervbe vette, Nagy-Britannia elutasította. A párizsi konferencia után még három évnek kellett eltelnie, amíg a Csatorna két fő használója és tulajdonosa – Nagy-Britannia és Franciaország – 1887-ban olyan kompromisszumos megoldást hozott, amelyre a többi nagyhatalom is rábólintott.¹²⁰

Az 1888. október 29-én Konstantinápolyban megkötött egyezmény szerint a Szezei-csatorna béke és háború idején egyaránt nyitva áll minden kereskedelmi és hadihajó számára, ezért semmiféle olyan intézkedést tilos tenni, amely a fenti szabályozást veszélyeztetné. Amennyiben valamelyik hatalom egyiptomi képviselője erre utaló jeleket tapasztalt, három társával együtt a nagyhatalmak egyiptomi képviselőit összehívhatta, akik a helyzet megvitatása után a szükséges intézkedéseket is meghozhatták.

Az aláírók képviselői minden évben egyszer összegyűltek az Oszmán Birodalom képviselőjének elnökletével és a kedive megbízottjának jelenlétében áttekintették az egyezmény végrehajtásának jogszerűségét.¹²¹

¹¹⁹ Karl Ulmann: Die hygienische Verhältnisse Egyptens. In: *Publikationen der Export-Akademie*. 1910. 59–60.

O.

¹²⁰ Herrmann Gerhard: *Der Suezkanal*. Bern–Leipzig–Wien, 1936. 55–56. o.

¹²¹ *Magyar Törvénytár*, 1899. évi törvénycikkek. Bp., 1900. 81–86. o.

II. Abbász Hilmi trónra kerülése és a nagyhatalmak. Egyiptom és az Oszmán Birodalom konfliktusai.

II. Abbász Hilmi 1892-es trónra kerülését – illetve annak körülményeit – Egyiptomban több szempontból is fontos eseménynek tekinthetjük nem csak az ország és a szűkebb régió, de az itt jelenlévő nagyhatalmak szempontjából is. Az ifjú trónra lépése körüli több hónapos huzavona megmutatta, hogy Nagy-Britannia kész megvédeni az ellenőrzése alá került területeket mind a védelme alatt álló szultántól, mind pedig gyarmati riválisától, Franciaországtól, akivel akár a fegyveres konfliktust is hajlandó vállalni, ahogyan azt Fasodánál vállalta is. Ekkor vált mindenki számára nyilvánvalóvá, hogy az egyiptomi angol megszállás az ígéretekkel ellentétben mégsem ideiglenes, s a továbbiakban a szigetország kormányzata az élet minden területén átveszi az ellenőrzést, az első világháború kitörésével pedig az irányítást is.

A trónra lépés körüli feszült helyzetbe az osztrák–magyar külpolitika is belekeveredett, s noha igyekezett fenntartani semlegességét – akarva-akaratlanul –, több pontban is véleményt nyilvánított, s az angolok iránt elfogult konzulján keresztül a fiatal kedive és Lord Cromer angol főmegbízott pártjára állt.

Mikor 1892. január 7-én reggel Taufik alkirály heluáni palotájában alig 40 éves korában kétoldali tüdőgyulladásban hirtelen elhunyt, az országnak új uralkodót kellett választania.¹²² Ez elméletileg nem jelenthetett gondot, hiszen – mint láttuk – több, az európai hatalmak által is garantált szultáni firmán szabályozta az öröklés rendjét. Az 1873-as firmán alapján Taufik kedivét elsőszülött fia, Abbász követhette azzal a kikötéssel, hogy a trónt csak akkor foglalhatja el, ha már betöltötte a 18. életévét. Ellenkező esetben régensséget kellett volna felállítani.¹²³

Az örökös, édesapja halálának időpontjában Bécsben tartózkodott, ahol a Theresianum hallgatója volt.¹²⁴ Amint értesült apja haláláról, haladéktalanul intézkedett hazautazásáról, hogy késelem nélkül átvegye örökségét. Egyiptomi hajó azonban nem állt rendelkezésre, ezért az egyiptomi minisztertanács az Alexandriában székelő Egreggi Heidler Károly lovag

¹²² Az udvar ezt először egyszerű influenzának állította be, ezért halála után olyan találgatások is napvilágot láttak, hogy nem természetes úton hunyt el, hanem megmérgezték. HHStA PA XXXI. 12. Ägypten, Kairo, 1892. január 11. No. 2 A–C, Heidler Kálnokynak.; Hasenclever Adolf: i. m. 418. o.

¹²³ Earl of Cromer: i. m. 1–2. o.; HHStA, Wien, Politisches Archiv (PA), XXXI. 12. Ägypten: Cairo, den 11. Jänner 1892. No. 2. B. Egregg Kálnokynak, szigorúan bizalmas.

¹²⁴ Oktatása 1887-ben, 13 éves korában kezdődött, tanulmányait apja halála, valamint Egyiptomba való visszatérése után soha nem fejezte be. Angstner Rudolf: *Die Habsburger-Monarchie und Ägypten. Eine Bestandaufnahme*. In: Österreich und Ägypten: Beiträge zur Geschichte der Beziehungen vom 18. Jahrhundert bis 1918. Schriften des Österreichischen Kulturinstitutes. Kairo, 1993. Band IV. 25–26. o.

főkonzult kérte fel arra, hogy járjon el az osztrák–magyar kormányzatnál, hogy a trónörökös számára különhajót biztosítsanak, miközben Abbász Bécsből Trieszt felé vette az irányt.¹²⁵ A sietségnek több oka volt. Egyrészt a Portán felmerült lehetséges utódként Taufik kedive bátyjának neve – ugyan csak igen rövid időre – a lehetséges jelöltek között, illetve az egyiptomi minisztertanács is visszatartotta a szultánhoz címzett táviratát a kedive haláláról valószínűleg azzal a céllal, hogy megvárja Abbász elutazásának hírért. (Ettől azonban az erőteljes francia nyomásra hamarosan elállt.) A Monarchia, mint az utód lehetséges Egyiptomba szállítója pedig azért jöhetett számításba, mert nem rendelkezett a fáraók országában olyan stratégiai érdekekkel és célokkal, mint az egyébként igen feszült viszonyban álló Anglia és Franciaország. Természetesen ez a megoldás már csak azért is kézenfekvőnek tűnt, mert az örökös Ausztria–Magyarország területén tartózkodott és Lord Cromer maga is kérte, hogy politikai okok miatt a Monarchia utaztassa haza a kedivét.¹²⁶ A kérés meghallgatásra talált és a Ferenc József által biztosított katonai kísérettel a rendelkezésére bocsátották az Osztrák Lloyd tulajdonában álló Ferdinand Maximilien tengerjáró utasszállítót. A hajó az időjárás miatt két napot késett és már francia és angol hajók indultak a keresésére, mikor is január 18-án befutott Alexandria kikötőjébe. A trónörökös ezt követően a Ras el-Tin palotába vonult vissza, ahonnan másnap indult Kairóba, hogy ott az Abdin palotában rendezett hivatalos fogadáson köszöntsék.¹²⁷

A diplomáciai események azonban az örökös utazása alatt sem szüneteltek, hiszen az uralkodóváltást az Egyiptomban érdekelt minden fél igyekezett a maga javára fordítani. Anglia a minél előbbi zavarmentes trónváltást szorgalmazta, hogy megőrizze és tovább folytathassa azt a politikát, amit 1882 óta üzött, s amelyben Taufik igen jó partnernek bizonyult, s így joggal remélhette, hogy ebben a fiatal Abbász is méltó partner lesz. Franciaország Oroszország támogatását élvezve a „király nélküli állapotot” saját térségbeli pozícióinak javítására felhasználni. Ennek megfelelően támogatta a szultánt, aki a fiatal alkirályi jelölt jogainak szűkítésével a hatalmából próbált valamit visszaszerezni és Abbászra nyomást gyakorolni egyiptomi jogosítványainak szélesítése érdekében.

¹²⁵ HHStA PA XXXI. 12 Ägypten, Kairó, 1892. január 8. No. 4. Heidler távirata a KÜM-nak.

¹²⁶ HHStA PA XXXI. 12 Ägypten, Kairó, 1892. január 18. No. 3. C. Heidler Kálnokynak

¹²⁷ Az úton két tudós és 4 tiszt kísérte, közöttük a svájci Louis Rouiller, a kedive nemzetközi jogi tanára a bécsi Keleti Akadémián, aki a későbbiekben igen fontos szerepet töltött be az uralkodó tanácsadójaként. A kíséret tagjainak később hivatalosan köszönték meg szolgálataikat. HHStA PA XXXI. 12 Ägypten, Kairó, 1892. január 11. No 8. Távirat Heidlertől, HHStA PA XXXI. 12 Ägypten, Kairó, 1892. január 18. No 3. Heidler Kálnokynak; *The last Khedive of Egypt. Memoirs of Abbas Hilmy II.* Translated and edited by Amira Sonbol. Lebanon, 1998. 65. o.

Anglia lépett először azzal, hogy Taufik halála után két órával Lord Cromer 22 táviratot indított útnak, megindítva a szigetország diplomáciai akcióját a zökkenőmentes trónváltás érdekében. Ennek legfontosabb eleme az úgynevezett szultáni beiktatási firmán volt, amely legalizálta az új alkirály személyét és jogosítványait. Angliának ugyanekkor igen óvatosan kellett eljárnia, hiszen célja a Porta oroszokkal szembeni erősítése, nem pedig a gyengítése volt. Franciaország az Oszmán Birodalommal szemben barátságosan, az egyiptomi kormánnyal szemben pedig keményebben lépett fel, bár annak esélye, hogy Abbással szemben saját jelöltet állít, igen kicsi volt. Ennek mondott ellent az is, hogy mind a francia, mind az orosz konzul elismerte az új alkirályt és Carnot francia köztársasági elnök a kormánynak részvétét, míg Abbásznak gratulációját fejezte ki.¹²⁸ A szultán – II. Abbász Hilmi emlékiratainak tanúsága szerint – szintén késedelem nélkül intézkedett. Már Triesztbe érkezése után gratulált a fiatalembernek és azt tanácsolta, hogy haladéktalanul, még Egyiptomba utazása előtt látogasson el Konstantinápolyba. Az ifjú ezt bölcsen elutasította, mert felismerte ennek veszélyeit. Ha nem is „marasztalták” volna ott, az mindenképpen számításba jöhetett volna, hogy az ország viszonyait nem kellő mértékben ismerő utódra valamilyen, számára hátrányos megegyezést vagy kötelezvényt erőltettek volna.¹²⁹

A válasz Konstantinápolyból is gyorsan megérkezett Dzsevad nagyvezír táviratának formájában, mely elvileg elismerte a trónváltás érvényes voltát. A nagyvezír a következőképpen fogalmazott: „Kifejezésre juttattam Öfelségének a Szultánnak, hogy az Egyiptomi Kediviátus örökösödését szabályozó firmán értelmében Taufik pasa öröksége legidősebb fiára, a Méltóságos Abbász Hilmi Pasára száll át, és hogy várva megérkezését Egyiptomba, Excellenciádnak kell kollégái beleegyezésével átvennie az ország adminisztrációjának irányítását. Öfelsége ebben az értelemben adott utasítást; én igyekszem tájékoztatni ezekről Önt.”¹³⁰

Ennek ellenére Abbász személyét illetően több kétség is felmerült. Az első a nagykorúság kérdése volt, ugyanis – mint az már korábban említésre került – a trón elfoglalásának feltétele a 18. életév betöltése volt. Abbász Hilmi viszont csak 1874. július 14-én született, tehát a trón elfoglalásáig még egy bő félévet várnia kellett volna. Addig egy régenstanács uralkodott volna helyette, melyre már csak a delegált tagok miatt többen is hatást gyakorolhattak volna. Az angolok a kiskorúság ellenében azzal érveltek, hogy az iszlám időszámítás szerint az évet holdévben számolják, azaz egy év csak 354 nappól áll.

¹²⁸ HHStA PA XXXI. 12 Ägypten, Kairó, 1892. január 11. No 2. B. Heidler Kálnokynak, szigorúan bizalmas.

¹²⁹ I. m. 64. o.

¹³⁰ *Journal Officiel du Gouvernement Égyptien 19ème Année*, Samedi, le 9 janvier 1892. No. 5.

Ennek alapján tehát a fiú 1891. december 24-én, két héttel apja halála előtt nagykorúvá vált, így semmi akadály a öröklésnek.¹³¹ Az egyiptomi kormányzat a maga részéről viszont azt jelentette ki, hogy a trónörökös apja halála előtt öt nappal nagykorú lett, s ennek alkalmából állítólag a mecsetekben imát is mondtak, jöllehet az egyiptomi kormányzat a saját bevallása szerint sem tette meg ez ügyben a kötelező állami beiktatást. Franciaország az ügyben nem nyilatkozott, de „egyes itteni francia sovinizta körök szerint, akiknek a köztársaság politikája még mindig nagyon mérsékelt, szembehelyezkedtek azzal az állítással, hogy a holdév után számoljanak, így szerintük a kedive még nem nagykorú [...]”¹³²

A kedive nagykorúságát végül is mindenki elfogadta, amiben érdekes módon az osztrák–magyar diplomácia is szerepet játszott. 1890. augusztus 16-án ugyanis az Osztrák–Magyar Monarchia és Egyiptom kétoldalú kereskedelmi és hajózási szerződést kötött egymással. Az 1891. január elsején életbe lépő megállapodás szavatolta, hogy egymás állampolgárai és áruí ugyanazon feltételek mellett bármelyik kikötőbe szabadon bevihetők legyenek, és ugyanolyan jogokat élvezzenek, mint saját állampolgáraik. A szerződés az áruk igen széles spektrumát jelölte meg, lehetőséget adva a két ország közötti kereskedelem kiszélesítésére.¹³³ A szerződéssel Ausztria–Magyarország lett az első hatalom, amely ilyen feltételekkel szerződött, s növelte a szimpátiát maga iránt Egyiptomban. A két ország közötti kedvező légkörre hatott az is, hogy a kedivei család több tagja is ellátogatott a Habsburg korona országaiba: 1869-ben Taufik látogatott Bécsbe, II. Abbász Hilmi a Theresianumban tanult csakúgy, mint testvére, Mohamed Ali herceg és a kedivei család több fiatal tagja. Nem volt véletlen az sem, hogy a konzul biztatónak tartotta a közös kormányzat helyzetét a Nílus mentén.¹³⁴

A kereskedelmi szerződés is alap lehetett arra, hogy 1891. július 13-án a kairói udvarban nyári szüneten otthon tartózkodó Abbásznak a magyar konzul ünnepélyes keretek között nyújthassa át a Ferenc József Rend Nagykeresztjét. A kitüntetés átadása során, amit a kedive „minden elképzelhető pompával” övezett, Heidler főkonzul a következőképpen fogalmazott: „Öméltósága belépett nagykorúságának évébe”. Ezt az aktust követték az angolok is, akik ezt követően nevezték ki ferikké (trónörökössé) és pasává, innentől kezdve

¹³¹ Earl of Cromer: i. m. 1–2. o.

¹³² HHStA PA XXXI. 12 Ägypten, Kairó, 1892. január 11. No 2. B. Heidler Kálnokynak, szigorúan bizalmas.

¹³³ *Die Handelsverträge Österreich–Ungarns. Separatarausgabe des österreichischen wirtschaftspolitischen Archivs. Herausgegeben vom k. k. Handelsministerium.* Wien, 1909. 265–270. o.

¹³⁴ HHStA PA XXXI. 11 Ägypten, Kairó, 1891. május 18. No. 47. A–F Heidler Kálnokynak; Angstner Rudolf: i. m. 25–26. o.

kezdődően Abbász nagykorúként szerepelt. „Nagykeresztünk ennélfogva az uralkodó kedivének egy jövőbeli nagykorúságot teremtett, amely jelenleg nagyon jövedelmező is.”¹³⁵

II. Abbász trónra kerülésének egyik legfontosabb akadálya tehát elhárult, bár ezzel közel sem oldódott meg minden. Továbbra is kérdéses volt, hogy mikortól számít a kedive legitim uralkodónak. Az angol vélekedés szerint a korábbi öröklést szabályozó firmánok alapján az új uralkodó az apja halála után kerül a trónra, míg a Porta szerint az ő elismerése, azaz a szultáni beiktatási firmán átadása után.

Az pedig magától értetődőnek tűnt, hogy jog szerinti hűbérura, II. Abdulhamid különböző feltételekhez köti a firmán elküldését, ahogyan ezzel korábban is próbálkozott. Taufik trónra kerülését megelőzően, 1878-ban megkísérelte, hogy Egyiptom jogosítványait négy pontban – a primogenitúra, a hadsereg létszáma, a kereskedelmi szerződések kötésének szabadsága és a kölcsönök felvétele – visszavonja. Ekkor még angol és francia együttműködéssel (a franciák álltak ekkor Egyiptom pártján) sikerült az érdemi változtatásokat elkerülni. Emellett a szultánnak jogában állt a beiktatási firmánt úgy megfogalmazni, ahogyan azt ő akarta, azaz bizonyos jogkörszűkítéseket belevenni. Az egyiptomi török képviselő tagjai ezt nem is tartották elképzelhetetlennek, annak ellenére, hogy Anglia nem hivatalosan kifejezésre jutatta, ennek ellent fog állni. A szultánnak is óvatosan kellett azonban manővereznie, mivel a szigetországgal szembeni status quón nem állt érdekében változtatni.¹³⁶

A beiktatási firmán megfogalmazását nem is kapkodták el, de bizonyos eseményekből az új alkirály jogainak megkurtítására lehetett következtetni. Ennek előzménye az volt, hogy török csapatok nyomultak be a Sínai-félsziget partvidékére és foglalták el Dubbah települést. Ugyan Medina török kormányzója arra az egyiptomi kérdésre, hogy kapott-e parancsot egyiptomi területek elfoglalására, nemmel válaszolt és kijelentette, hogy hamarosan ki fogja onnan vonni csapatait, mégis felmerült a kétely, hogy ez tudatos akció volt. A bizonyíték is hamarosan megérkezett a Portától egy kérdés formájában, amelyben azt tudakolta az egyiptomi kormánytól, hogy miért engedte meg a betelepülést a neki csak igazgatás céljából átengedett területeken. Ezt követően a szomszédos török területek kormányzójának, illetve Muktar pasának, a Porta egyiptomi megbízottjának jelentései alapján, melyek a betelepülésről adtak hírt, a szultán Lord Salisburyhez küldte megbízottját, Rusztem pasát, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy a kedivék beiktatási firmánjai a régi, 1841-ben kiadott, firmánban

¹³⁵ Uo.

¹³⁶ HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. január 18. No. 3. C. Heidler Kálnokynak.

megállapított határokra érvényesek, azaz Egyiptom foglalásai törvénytelenek.¹³⁷ Ez a nevezetes 1841-es leirat egy térképmelléklettel kiegészítve ábrázolta Mohamed Ali birtokait és örökségét. Ebben állítólag Egyiptom keleti határait egy el-Aristól Szuezig húzott egyenes vonal ábrázolta. A probléma csak az volt, hogy ez a térkép elveszett. Lord Cromer szerint megsemmisült abban a tűzben, ami az egyiptomi levéltár nagy részét is megsemmisítette és, jóllehet a korábbi investitúra-firmán rá hivatkozott a határok kérdésében, még a török fél sem tudta saját példányát abból bemutatni.¹³⁸

A szultán felvetésére az volt a válasz, hogy az 1879-es szultáni beiktatáskor nem csak a határokat, de az „annektált területeket” is meghatározták. Ebben egyetértett a Porta is, csak hogy ő ez utóbbi alatt csak Szudánt, Masszuát és Zejlát értette, a Sínai-félszigetet és az arabiai parti csíkot Akabától a Hedzsázig nem, mivel azt csakis Mohamed Alinak adta, azért, hogy az Egyiptomból Mekkába tartó zarándokutat biztosíthassa.¹³⁹

A vita középpontjában természetesen nem Egyiptomé, hanem Angliáé volt a főszerep, az egyiptomi érdekek védelme a szigetország számára csakis azt a célt szolgálta, hogy saját geopolitikai biztonságát szavatolja. A gyéren lakott arabiai tengerparti területek ugyanis a kedve számára semmiféle előnyt nem jelentettek, a hátszág beduin törzseinek lázongása a nemzetközi zarándokút védelmében csak arra adhatott okot, hogy Nagy-Britannia közvetett módon beavatkozhasson az egyiptomi belpolitikába. A Sínai-félsziget nyugati részét, amely a Szezi-csatorna feletti ellenőrzés fenntartása szempontjából elsőrangú jelentőséggel bírt, Angliának eszébe sem jutott török kézre adni.¹⁴⁰ Arra természetesen nem gondolhatott senki, hogy az Indiába vezető legrövidebb útvonal hovatartozásának kérdésében Anglia bármiféle engedményre hajlandó lenne.

Ennek alapján a brit adminisztráció azt szerette volna, hogy ha a Fényes Porta az 1841-es határoknak megfelelően rögzítse Egyiptom határait az El-Aris–Szuez–Akaba (Lásd: Melléklet) között fekvő területeken. Ennek azonban nem volt túl nagy esélye, mert a szultán erre semmiféle hajlandóságot nem mutatott, már csak azért sem, mert angol és francia részről támogatást is kapott. Mindeközben a szultán firmánt hozó küldötte egyre késett tovább növelve a bizonytalanságot.

Érdekes módon a két nagyhatalom viselkedése nem a szultánnak, hanem Angliának szólt, értelmi szerzőjeként pedig egyértelműen a franciákat említhetjük, mivel annak ellenére,

¹³⁷ HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. március 21. No. 9. C. Heidler Kálnokynak, bizalmas.

¹³⁸ A firmán szövege a határokra vonatkozólag így hangzott: „Rád bízunk Egyiptom kormányzását annak régi határai között úgy, ahogy az azon a térképen látható, amelyet a hivatalban lévő nagyvezírünkkel küldtünk el neked.” Hasenclever: i. m. 446. o.

¹³⁹ <http://www.golan.org.il/article1.html> (A letöltés időpontja: 2005. 04. 26.)

hogy az angolok megszállásukat csak ideiglenesnek tartották, a franciák számára igen megalázó volt, hogy a francia szellemiségű Egyiptomban az angol főmegbízott beleegyezése nélkül szinte semmit sem tehetnek és befolyásuk a kedivékre is rohamosan csökkent. Önbecsülésüknek az is bizonyosan sokat ártott, hogy az általuk felépített Szuezi-csatorna részvényeinek többsége, nem sokkal korábban, az angol kormány kezébe került. 1892-ben jó alkalom nyílt tehát arra, hogy az angolokon revánsot vegyenek, és jöllehet nem is gondolhattak arra, hogy visszaszerezzék Egyiptomot, azért befolyásukat mindenképpen növelni szerették volna. Oroszország Egyiptomban nem sok érdekeltséggel bírt és számára a Csatorna sem volt stratégiaiul fontos terület. Belekeveredését az ügybe annak köszönhetette, hogy 1891-ben az elszigetelődéstől féltő cár megkötötte Franciaországgal az úgynevezett konzultatív paktumot és egy év múlva a katonai szövetséget.¹⁴¹

Franciaország és Oroszország, hogy Nagy-Britanniára nyomást gyakoroljon, 1892 márciusában közös flottagyakorlatokat hajtott végre az egyiptomi partok közelében, illetve Dordolot des Essart-t francia flottaparancsnokot fogadta a szultán.¹⁴² A veszély az angol politikusokban a remélt meghátrálás helyett agressziót váltott ki – jelezve, hogy érdekszféráikban nem tűrik más hatalmak beavatkozását – s a közös orosz–francia flotta számát és erejét meghaladó flottaösszevonást rendeltek el. Az angol hajóraj meg is látogatta Alexandriát, majd kisebb egységekben elhagyta a kikötő horgonyvizeit, bár továbbra is a közelben maradt. Állítólag azt is tervbe vették, hogy Alexandriában a szultán követének „fogadására” néhány ezer matrózt és tengerészt is partra tesznek, akik méltóképpen kísérik a kikötőből a pályaudvarra (a kairói vonatig) a szultán képviselőjét. Anglia ezzel a lépéssel azt akarta a szultán felé demonstrálni, hogy a firmánt hozó követ Egyiptomba érkezéssel angol hatalmi szférába lép. A nyílt erőfitogtatásra válaszul az egyiptomi török képviselő kijelentette, hogy a Porta küldöttéire addig ne várjanak, míg az utolsó angol hajó is el nem hagyja a kikötőt. Majd békülékenyebb hangulatban közölték, hogy „a szultánnal szembeni kívánt angol tiszteletadást nem politikai gesztusnak tartják, és helyesebb a politikával szemben, hogy ha az angol elem a firmánvivő itt tartózkodása alatt teljesen visszavonul, mellyel a szultán kedélyére igen kedvező hatást gyakorolnának; hatást, amely a határkérdés tárgyalásait kedvezően befolyásolná”.¹⁴³

¹⁴⁰ HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. március 21. No. 9. C. Heidler Kálnokynak, bizalmas.

¹⁴¹ Diószegi István: *A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája*. Bp. 1987. 75–77. o.; A. J. P. Taylor: i. m. 410–411. o.

¹⁴² HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. március 28. No. 11. B. Heidler Kálnokynak, szigorúan bizalmas.

¹⁴³ Uo.

Ahmed Ejjub pasa, a szultán követe 1892. április 4-én érkezett meg az Izzedin török jacht fedélzetén Alexandriába, ahol az időközben visszatért angol flotta köszöntötte. Innen egyenesen Kairóba utazott, majd találkozott a kedivével. Időközben Cromer mindenkivel tudatta, hogy noha a kedivénél és az egyiptomi kormánynál mindent szükséges lépést megtettek az investitúra-firmán ünnepélyes átadására, ameddig a Porta nem nyilatkozik írásban arról, hogy az 1841-es határvonal által bezárt terület (El-Aris–Suez és El-Aris–Akaba között), azaz a Sínai-félsziget tartósan egyiptomi közigazgatás alatt nem marad. Az említett határ-megállapítás – a kairói magyar konzul véleménye szerint – a londoni konvencióhoz kötődött, melyet kormánya is aláírt. E szerint az ezzel kapcsolatos császári firmánhoz egy függeléket csatoltak, melyben a szíriai vilajet határait igazították ki. Ennek értelmében Mohamed Ali visszavonta az Arab-félszigetről, illetve a Hedzsázból a csapatait, de cserébe a Sínai-félszigeten Iszmailiától Akabáig az ő joghatóságát a szultán ünnepélyesen elismerte. Az átengedés magában foglalta azt is, hogy a Hedzsázon található néhány helységet, mint például Muellát, Dahát átengedte és engedélyezte ott csapatok állomásoztatását, melyek feladata a zarándokok védelme és a rabló „beduinbandák” távol tartása volt.¹⁴⁴

Az angol kivárás jogos volt, hiszen a firmán valóban nem tartalmazott ilyen kitétel. Az ifjú kedive beiktatása pedig egyre késett, hiszen az elképzelhetetlen volt, hogy az angol fennhatóság alatt álló rendőrség, hadsereg és közigazgatás ellenében ezt kieroszakolják.¹⁴⁵

A helyzet egyre feszültebbé vált, mivel a két domináns fél – az Oszmán Birodalom és Nagy-Britannia – egyike sem kívánt álláspontjából engedni, míg Franciaország a háttérből továbbra is szította az ellentétet közöttük, noha arra ügyelt, hogy semmiféle konkrét segítséget se nyújtson. Kiderült, Ejjub pasa nem rendelkezik felhatalmazással a határok megtárgyalását illetően, s megismételte, hogy az 1841-es firmánt a határok kérdésében elegendőnek tartja. Válaszul Salisbury Cromer mellé állt és megerősítette, hogy a beiktatásra a határok írásos garantálása nélkül nem kerülhet sor. Azaz a szultán paradox módon a francia lépések hatására kivívta védelmezőjének haragját, s igen nehéz volt már számára tekintélyvesztés nélkül visszavonulni. Ezt Heidler főkonzul is megerősítette, mikor arról tájékoztatta a közös külügyminisztert, hogy „de Reverseaux márki [francia konzul] és Koyander úr [az orosz konzul] Muktár pasával Ejjub pasánál megérkezésének estéjén több órán át éjszakába nyúlóan tanácsadást nyújtottak”. Ellentétes viselkedésükről és a kedive nyomás alá helyezéséről pedig

¹⁴⁴ HHStA PA XXXI 24 Ägypten, Kairó, 1906. február 16. No. 8 A-B, Goluchowskinak.

¹⁴⁵ HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. április 3. No. 14. Távirat Heidlertől Kálnokynak; HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. április 4. No. 12. B Heidler Kálnokynak, bizalmas.

megjegyzí: „Jóllehet francia és orosz kollégáim egyáltalán semmiféle gondot sem csináltak abból, hogy számukra a Sínai-félsziget egyiptomi fennhatóság alatt maradása elkerülhetetlennek tünik, ma tisztázták a kedivével, hogy a firmán átvételének megtagadása [! – K. K.] maga után vonhatja, hogy a szultán az ő lemondását kéri.”¹⁴⁶

A fiatal, alig 18 éves ifjú igen nehéz helyzetbe került, hiszen akaratán kívül lett kinevezése a nagyhatalmi politika eszköze és, jóllehet nem akart szakítani törvényes urával, hatalma megtartása érdekében el kellett fogadnia az angol gyámságot. Helyzetét stabilizálándó más támogatás után nézett és az osztrák–magyar konzultól az angol–egyiptomi álláspontot illetően kormányának támogatását kérte. Heidler, aki korábban már megegyezett Cromerrel, azt tanácsolta, „hogy a dolgot ne vegye a szívére és az udvari formulák betartása mellett ragaszkodjon álláspontjához. Elmagyaráztam neki, hogy urával szemben [...] az egyiptomi kormánynak semmiféle felelőssége sincs a dolgok ilyenén alakulásában.” A magyar konzul látogatása után az olasz és a német konzulé következett.¹⁴⁷

Az osztrák–magyar külpolitikának a kérdésben igen óvatosan kellett eljárnia, hiszen a birodalomnak nem voltak olyan jellegű érdekeltségei Egyiptomban, melyek az aktív beavatkozást feltételezték volna. Ezzel szemben az 1890-es években, köszönhetően a fennálló szövetségi viszonyoknak, az angolok iránti szimpátia volt meghatározó. A hármas szövetség hatalmai nem érezték biztonságban magukat Oroszország és Franciaország nyílt közeledése miatt és különböző okokból ugyan, de Anglia barátságát, illetve támogatását keresték.¹⁴⁸

Egreggi Heidler Károly konzul emellett igen jó kapcsolatot tartott fenn a brit főmegbízottal, s talán túlságosan gyorsan is, de megelőlegezte Ausztria–Magyarország támogatását. Noha február elején a külügyminisztérium távolmaradást javasolt Heidlernek – amit ő be is tartott és nem vette figyelembe a korábbi ilyen irányú megkereséseket –, addig április elején már külügyminisztériuma engedélye nélkül javasolta Abbásznak, hogy álljon ellen minden olyan török próbálkozásnak, mely a Szezi-csatorna nemzetközi státuszára utal, mert ez a nagyhatalmak érdeklődését is felkeltheti. Továbbá úgy érvelt Kálnoky külügyminiszternek, hogy „úgy hiszem, hogy egyre kevésbé vonhatjuk ki magunkat, [a kedive kérése alól] mert, mint Sir Evelyn nekem szigorúan bizalmasan beismerte, Angliának a kérdés nemzetközi kezelése nehezebb lenne, mivel akkor Oroszországot és Franciaországot is

¹⁴⁶ HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. április 6. No. 13. Heidler Kálnoknak, szigorúan bizalmas.

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ Erről bővebben ld.: Taylor: i. m. 403–413. o.

be kellene vonnia; a hármass szövetség támogatása szívesen látott lenne részéről.”¹⁴⁹ Az angolok melletti állásfoglalását eleinte a közös külügyminisztérium meglehetősen nyugalommal szemlélte, de amikor már arra kérte feletteseit, hogy a konstantinápolyi osztrák–magyar követet az angol fél támogatására utasítsa, megérkezett a válasz Kálnokytól: „Ne avatkozzon be, nincsenek érdekeink Egyiptomban, a kedivével való tárgyaláskor is ezt tartsa szem előtt.”¹⁵⁰

A helyzet végül is váratlanul április közepére megoldódott azzal, hogy a nagyvezír táviratban megbízta a kedivét a Sínai-félsziget feletti közigazgatás átvételével. Ezzel kapcsolatban április 14-ére jelölték ki a beiktatási firmán átadási idejét. Az angol diplomácia már csak arra fektetett hangsúlyt, hogy lehetőleg eddig az időpontig a nagyvezír táviratával megegyező értelmű nyilatkozatot kapjon. Ennek ellenére a Porta, hogy a becsületén esett csorbát valamiképpen kiküszöbölje, a kialakult helyzetért valakit felelősségre akart vonni. Ez az egyiptomi kormány lett, melynek fejét, Musztafa Fehmi pasát Muktár pasa arra kérte, hogy nyújtsa be lemondását. Ez alkalommal a francia és az orosz konzulok azt vetették Abbász szemére, hogy noha ő a felelős a szultán tekintélyének csorbításáért, az áldozati bárány szerepe a kormányé lett. Lord Cromer azonban még ennyit sem engedett a Portának és rábírta a kedivét, hogy Muktár pasa eljárása ellen magánál a szultánnál tiltakozzon, azzal, hogy ez az egyiptomi szuverenitás megsértése.¹⁵¹ Az angol flotta visszavonult és amennyiben ez lehetséges, el akarta kerülni az újabb megjelenést. A francia flotta, hogy ne találkozhasson össze a Földközi-tengeren angol riválisával, Port-Szaidba vonult vissza. A francia tisztikar azonban a beiktatáson mindenképpen részt akart venni, jelezve, hogy ki is az, akinek a firmánnal kapcsolatos nehézségek megoldását köszönhetik. Ugyanezt emelték ki az Egyiptomban megjelenő francia újságok is, hangsúlyozva, hogy a kedivét szorult helyzetéből kizárólag az angolok és a franciák mentették ki.¹⁵²

A II. Abbász Hilmi beiktatási ceremóniájára, a firmán és a Sínai-félszigetre vonatkozó szerződés felolvasására a terv szerinti időpontban a kairói Abdin palotában került sor. Ejjub pasa csak a firmán felolvasásán vett részt és távozott, mikor a szerződésre került a sor, jelezve, hogy nem ért egyet annak tartalmával. Közben Muktár pasa is kifejezésre juttatta, hogy a kormány lemondásával kapcsolatos álláspontja csupán magánvélemény volt, de ezt sem kötelező érvényűnek, csak tanácsnak tekintette.

¹⁴⁹ HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. április 6. No. 13. Heidler Kálnokynak, szigorúan bizalmas.

¹⁵⁰ HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. április 11. No. 19. Távirat Heidlertől Kálnokynak, titkos; HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, No. 19 Pr. 13/IV 92. Kálnoky Heidlernek.

¹⁵¹ HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. április 11. No. 15. Heidler Kálnokynak, titkos.

¹⁵² HHStA PA XXXI 12 Ägypten, Kairó, 1892. április 11. No. 14. Heidler Kálnokynak, szigorúan bizalmas.

A ceremónia után a szultán követe azonnal az állomásra sietett, hogy mielőbb hazatérhessen, de ott már egy távirat várta. Miután elolvasta azonnal visszafordult és meglátogatta a kedivét. A szultán atyai hangú üzenetét tolmácsolva Muktar pasa magánakcióját kárhóztatta és örömét fejezte ki a fiatal alkirály trónra lépése alkalmából.

Érdemes tehát megfigyelni, hogy a szultán, miután nem tudott semmiféle tényleges eredmény elérni Egyiptom ügyeit illetően, hogy mentse, ami menthető, minden kérdésben visszavonulót fűjt, s az ellenségeskedés helyett inkább az együttműködést választotta.

A beiktatással kapcsolatos határkérdés ezzel azonban még nem oldódott meg és a későbbiekben még többször felszínre került tovább élezve ezzel az egyiptomi hűbéres és a szultán viszonyát. A határvita végül 1906-ban egy újabb oszmán–egyiptomi polémia után zárult le, melyet a Ballhausplatz szintén élénk figyelemmel kísért.

Az 1905-ös események előzménye 1902-ig nyúlik vissza, amikor az angol kormányzat úgy döntött, hogy az 1892-es átmeneti megoldást – a szultáni udvar „se igen, se nem” álláspontját – véglegesen rendezi. Ekkor Lord Cromer feltette a kérdést a Portának, hogy az 1892-es távirat, amely a kedive beiktatását erősítette meg, nem csak a légvonalban mért El-Aris és Akaba közötti területet foglalja-e magában, hanem az El-Aris–Akaba közötti terület egyben török–egyiptomi határnak is minősül-e. Ez alapján ugyanis úgyszólván a Sínai-félszigetet Egyiptom bekebelezi. Erre a jegyzékre akkor a Porta egyáltalán nem reagált.¹⁵³

Az újabb konfliktus gyökere az volt, hogy Barnley angol–egyiptomi felügyelő 25 emberével 1905 őszen új kutat talált Tabánál, amelytől nem messze egy egyiptomi támaszpont helyezkedett el, amit annak rossz vize miatt az új kúthoz helyeztek át, majd az angol–egyiptomi közös különleges egység itt, az Akabával szomszédos Tabában erődépítési munkálatokba kezdett. Erre válaszul Rusdi pasa, Akaba török kormányzója csapatait Taba felé vezényelte, s átkelve a határon egyiptomi területre lépett. Célja az építkezések leállítás, illetve az, hogy az egyiptomi csapatokat az oszmán felségterületről kiszorítsa. A Porta azonnali katonai reagálása azzal magyarázható, hogy az egyiptomi lépéssel veszélybe került régóta dédelgetett álma, a hedzsázi vasút Moan–Akaba szárnyvonalának megépítése. A terv 1906-ra annyiban módosult, hogy az említett vonal Medavarából indult volna, amely útszakasz ugyan hosszabb, de a terep jóval könnyebbnek számított.¹⁵⁴

A front 1906 elejére merevedett meg, miután Rusdi megtagadta Taba kiürítését és a török és egyiptomi csapatok felsorakoztak egymással szemben. Konstantinápoly először nem

¹⁵³ HHStA PA XXXI 24 Ägypten, Kairó, 1906. március 9. No. 11.

¹⁵⁴ U. o.

is kívánta elismerni, hogy határincidensről lenne szó, mivel szerinte ez a birodalom határain belül ez elképzelhetetlen, de a határozott angol lépések tárgyalásra kényszerítették.¹⁵⁵

Nagy-Britannia ugyanis folyamatosan figyelemmel követte a török katonai területfoglalást a vitatott területen, s előkészületeket tett annak érdekében, hogy az oszmán csapatok Szezi-csatorna irányába történő előrenyomulását megakadályozza, továbbá, hogy az Akabai-öblöt lezárja, hogy az esetleges török haderő és katonai eszközök felvonulását – a Szezi-csatorna megkerülésével – lehetetlenné tegye. Mindezek ellenére a török kormány a kialakult helyzetet továbbra is belső problémának tartotta, amelyet az egyiptomi kormánnyal, angol beavatkozás nélkül akart megtárgyalni.

A helyzet rendezése érdekében a szultán még márciusban minisztertanácsot hívott össze, majd nem sokkal később Gázi Muktár pasát küldte a kedivéhez tárgyalni, kézzelfogható eredményt azonban nem sikerült elérnie.¹⁵⁶

Gróf Bolesta Koziobrodzki főkonzul időközben audiencián vett részt a kedivénél, aki felvázolta a számára igen kedvezőtlen angol–török konfliktust. Mint elmondta, őt inkább belerángatták ebbe a kényes szituációba, mivel az angol főkonzul képtelen értelmes kompromisszumra, míg a Porta ragaszkodik azon álláspontjához, hogy az ügyet az egyiptomi kormánnyal rendezze, s ezért a kedive is lépjen közbe. Ezzel az egyiptomi alkirály „üllő és kalapács közé” került, noha ő ebből az egészből ki szeretett volna maradni.¹⁵⁷

A konfliktus megoldása és a két oldalról ránehezedő nyomás érdekében elvállalta a ráerőszakolt közvetítő szerepet és napi tárgyalásokba kezdett Lord Cromerrel, illetve Gázi Muktár pasával. A tárgyalások során igyekezett nagyon diplomatikusan viselkedni, mivel sem a Porta, sem London haragját nem kívánta a fejére vonni. Ezért aztán, amikor Cromer azt kérte tőle, hogy a szultántól nyíltan kérje csapatai azonnali kivonását, melyért cserébe ígérje meg az Akabai-öbölben tartózkodó angol romboló távozását, a kedive táviratában csupán kérésként fogalmazta meg a terület kiürítését, s a status quo ante visszaállításáért arra tett ígéretet, hogy a megkezdett erődítési munkálatokat be fogják szüntetni és azokra a későbbiekben sem fog sor kerülni.¹⁵⁸ Az angol fél természetesen felmérte II. Abbász lehetőségeit, ezért nem csupán rá támaszkodott, de saját „hagyományos nyomásgyakorlásra alkalmas” eszközeit is bevetette. 1906 májusában az egyiptomi tüzérség ötödik ütegét és a Szezi-csatornánál állomásozó Partfelügyelő Tevehadtestet ideiglenesen a Sínai-félszigetre küldték, s egyúttal Anglia jegyzékben tiltakozott a török előrenyomulás ellen. Ezzel egy

¹⁵⁵ HHStA PA XXXI 24 Ägypten, Kairó, 1906. február 16. No. 8 A-B, Goluchowskinak.

¹⁵⁶ HHStA PA XXXI 24 Ägypten, Kairó, 1906. március 2. No. 10. A-B., illetve 1906. március 16. No. 13. B.

¹⁵⁷ HHStA PA XXXI 24 Ägypten, Kairó, 1906. április 6. No. 16. D.

időben visszahívták az illetékes terület, El-Aris, mudirját, s helyére egy egyiptomi szolgálatban álló angolt (Parker őrnagy) nevezték ki, az el-arisi kormányzóságot pedig a hadügyminisztérium alá helyezték.¹⁵⁹

A fegyveres konfliktus lehetősége végül tárgyalóasztalhoz ültette a valóban közvetlenül érdekelt feleket. Még májusban angol, egyiptomi és török részvétellel határkijelölő bizottságot állítottak fel.¹⁶⁰ A hosszas, majd féléves tárgyalássorozat után 1906 decemberében rendeződött a vita, amely mindkét fél számára elfogadható, bár az angol érdekeknek csak megfelelő kompromisszum született.¹⁶¹

A fent részletezett incidens tulajdonképpen az Arábia feletti uralomról szólt. Mivel a kiépítendő török vasút Hedzsáz és Jemen felé, illetve a szent városokhoz elkerülte a Szezezi-csatornát a Vörös-tenger felé vezető úton, mind stratégiaileg, mind gazdaságilag, politikailag és vallási szempontból nagy jelentősége lett volna a törökök számára és Angliát és Egyiptomot sakkban tartotta volna. Természetesen az angolok a török terveket mindenképpen korlátozni akarták, mivel meg kívánták tartani a Szezezi-csatorna jelentőségét. Ezen túl Anglia tervezett arabiai céljaiban a török Hedzsáz-vasút és annak katonai-stratégiai szerepe nem kívánt riválist jelentett. Összefoglalásként megállapítható, hogy a határkonfliktus csupán (nem túl jelentős) előjáték volt az Akabai-öböl feletti uralomért vívott harcban és bármennyire is komolynak tűnt, valójában nem merült fel egyik félben sem, hogy a határokért háborúzzanak. Az angolok ragaszkodtak ugyan az 1892-ben megszerzett területhez, de a konfliktus két irányban is veszélyt jelenthetett volna számukra. Egyrészt az egyiptomi angol üzleti körök számára a feszült viszony az üzleti lehetőségek beszűküléséhez, a szultán elleni kampány pedig a nacionalista érzület újabb fellángolásához vezethetett volna.

Az incidens viszonylagos jelentéktelensége nem jelentette ugyanakkor azt, hogy a londoni kormányzat bármilyen harmadik fél „segítségét” szívesen vette volna. Erre példa a kairói német ügyvivő története, aki Koziobrodzkinak elmesélte, hogy Lord Cromer – aki irtózott attól, hogy az incidensbe bármelyik harmadik hatalom bekapcsolódjon – elutasította egy fiatal német diplomata kérését, hogy a vitatott hovatartozású térségbe – természetesen csupán magáncéllal – egy barátjával kirándulást tegyen. A főmegbízott személyesen jelent meg von Jansier bárónál, a német konzulnál és „őt kérte fel arra, hogy a fiatalembert a kirándulástól visszatartsa, mert így nem mondhatják, hogy egy német katonai attasé a

¹⁵⁸ HHStA PA XXXI 24 Ägypten, Kairó, 1906. április 13. No. 17. B.

¹⁵⁹ HHStA PA XXXI 24 Ägypten, Kairó 1906. május 11. No. 20. A-C Koziobrodski.

¹⁶⁰ HHStA PA XXXI 24 Ägypten, Kairó 1906. május 18. No. 21. A-B.

konfliktus színhelyére megy, ami a közzsájon forgó híresztelést táplálja, miszerint a német császár a szultán ellenállását támogatja. A német tisztek jelenléte a vitatott területen és más hasonló esetek ennek hitelét támasztják alá”.¹⁶²

¹⁶¹ *Journal Officiel Egyptienne*, 1906. No. 10. A határ a megegyezés szerint három mérföldre nyugatra húzódott Akabától viszonylag egyenes vonalban Rafahig. A források egyiptomi kézben maradtak, de a török határőrség – igaz, fegyvertelenül – is használhatta az egyiptomi kutakat.

¹⁶² HHStA PA XXXI 24 Ägypten, Kairó, 1906. március 9. No. 11.

A diplomáciai kapcsolatok az Osztrál-Magyar Monarchia és Egyiptom között

A konzuli intézményrendszer kialakulása

A Habsburg Birodalom konzuli képviseletének igénye először az Oszmán Birodalommal kapcsolatban merült fel, mivel a császári adminisztráció korán felismerte, hogy a szultán fennhatósága alatt álló területeken (itt leginkább a Balkánra kell gondolnunk) élő keresztények és osztrák állampolgárok védelme, de még inkább a kereskedelmi kapcsolatok kiépítése szempontjából létfontosságú egy központilag irányított és Habsburg diplomáciai védelem alatt álló szervezet felállítása. Ezért a 17. század végétől a mindenkor császárok a szultánnal kötött szerződéseikben a keresztény lakosok protektori jogain kívül a kereskedelmi és a konzuli jogok biztosítására is törekedtek. Az Oszmán Birodalomra vonatkozó szerződésekbe foglalt rendelkezések pedig Egyiptomra is érvényesek voltak, ahol ezzel – a török és balkáni területekkel egy időben – megkezdődhetett a császár intézményesített jelenlétének kiépítése.

Mielőtt azonban a konzulátusok kialakulását részleteznénk, meg kell jegyeznünk, hogy – mint majd azt a későbbiekben látjuk – a konzulokra nem csupán diplomáciai, hanem igen fontos kereskedelmi kötelezettségek is hárultak, ezért a kereskedelmi kapcsolatok kialakulásának áttekintésekor a konzuli feladatok tárgyalásakor átfedések is előfordulhatnak.

A konzuli intézmény kezdetei a keresztes hadjáratok idejére nyúlnak vissza, amikor – elsősorban az itáliai városállamok – a felszerelés és élelmiszer utánpótlására a kis-ázsiai partokon kereskedelmi telepeket hoztak létre. Itt kereskedői céheket alapítottak, melyek bíraskodási és törvénykezési feladatait választott képviselők láttak el. Őket illették kezdetben a „consules” névvel. A kis-ázsiai telepeken bevezetett rendelkezések lassan a dél-európai tengerkereskedelmi városokban is teret nyertek és a kereskedelem védelmére létrehozták a bírói és közrendi feladatokkal megbízott helyi hatóságot, a konzuli intézményt. A további ilyen jellegű igények kielégítésére szolgáltak a *consuls d'outré merek*, vagy az *à l'étranger*-k, akiket főkonzuloknak hívtak. Őket a külföldi kereskedővárosainak és kikötőinek köztisztviselőiként nevezték ki, hogy ott a saját állam vagy szülőváros kiváltságaira felügyeljenek, és a vitás ügyeket elrendezzék.

A konzuli intézmény fejlődésének következő szakasza az Oszmán Birodalomhoz kötődik (1453–1718), mikor az európai nagyhatalmak kapitulációs szerződésekben biztosították a területen kívüliséget saját állampolgáraik számára. A konzulátusok tömeges

elterjedése a 17–19. században következett be, amikor a konzulátusokat a befogadó államok kormányai elismerték és hivatalos szervekként saját országuk törvényei szerint működhettek, ezzel biztosítva a térségben élő állampolgáraik jogi és egyéb védelmét, továbbá a velük való ügyintézését. Leginkább az európai országokban – az állandó követségek bevezetésével – feladatköreiket jelentősen csökkentették és tulajdonképpeni kereskedelempolitikai tisztviselőkké váltak.¹⁶³

Az első fontos kapitulációt a Porta 1615-ben kötötte meg, amelyet 50 évvel később egy I. Lipót által alapított kereskedelmi testület követett. Az új intézmény feladata „a kereskedelmi forgalom állapotának és minőségének kikutatása, különösen azért, hogy a levantei kereskedelemnek új felvevőpiacokat nyisson”. Az 1718. július 21-én megkötött pozsareváci béke – és az ugyanekkor megkötött kereskedelmi és hajózási szerződés – kimondta, hogy a császár az Oszmán Birodalom területén a Porta jóváhagyása mellett bárhová kinevezhet konzulokat, illetve tolmácsokat. A Földközi-tenger keleti medencéje pedig azzal értékelődött fel, hogy 1719 folyamán Trieszt és Fiume szabad kikötői státust kapott, majd megalakult a „Privilegizált Keleti Társaság” a török területeken folytatandó kereskedés engedélyével.¹⁶⁴

A külügyi szolgálat születését a Habsburg Birodalomban 1720-ra tehetjük, mivel addig kifejezetten csak ezzel a feladattal foglalkozó intézmény nem létezett. Az 1705-ös átalakításoknak megfelelően két udvari kancellár állt az udvari kancellária élén, de ez az állapot az 1720. március 26-i utasítás szerint megváltozott. Létrejött a Házi és Állami (külügyek) és a Provinciáliákat és Judikáliákat (belügyek) irányító kancellária.¹⁶⁵ 1742 februárjában Mária Terézia az állami kancelláriához intézett leiratában elkülönítette az állami kancelláriát az udvaritól, és külön vezetőt nevezett ki „udvari kancellár” címmel a külügyek és az uralkodóház titkos ügyeinek intézésére.

1752-ben Mária Terézia utasítására a Levantében megkezdtek az újabb konzulátusok megnyitását. A konzulok elvileg a Kereskedelmi Udvari Tanács fennhatósága alá tartoztak, hiszen elsősorban gazdasági tevékenységgel, kereskedelemmel foglalkoztak, de ezen a területen, politikai okok miatt, felügyeletüket és a kinevezésükkel kapcsolatos feladatukat legfelsőbb szinten a Titkos Állami Kancellária, míg helyi szinten a konstantinápolyi császári

¹⁶³ Richard Kübert: *Völkerrechtshandbuch für den österreichisch-ungarischen Aussenhandel*. Wien-Leipzig, 1914. 29–33. o.

¹⁶⁴ Rudolf Agstner: *Von k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Konsulat. Österreich (-Ungarn) und Alexandrien, 1763–1993. Schriften des Österreichischen Kulturinstitutes*. Kairo, 1993. 15. o.

¹⁶⁵ *A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve*. Bp., 1910. IX. évf. 1–2. o.

internunciatus (nagykövet) mint főkonzul látta el.¹⁶⁶ A kereskedelem fellendítése szempontjából fontos szerepet játszottak a 18. század végére megalakult kereskedelmi társaságok (öt ilyen volt) – köztük az egyiptomi társaság –, melyek a Levantéban 1798-ra létrejövő 17 főkonzulátus, 32 konzulátus (köztük az alexandriai), 26 alkonzulátus és egy konzuli ügynökség 76 hivatalnokának segítségére is számíthattak. Utóbbiak feladata elsősorban a hajózás és a kereskedelem iránti érdeklődés felkeltése, a császári alattvalók szemmel tartása és a pénzvviszonyokról szóló jelentéstétel volt. Szintén a kapcsolatok elmélyítésére szolgált az 1754-ben alapított Keleti Akadémia, mely az Állami Kancellária irányításával az Oszmán Birodalom területére kiküldött diplomáciai képviselők kiképzésének feladatát látta el. Ekkoriban még a konzulátusi hivatalokat nagyobbrészt idegen kereskedők töltötték be, ami azt is eredményezte, hogy a Habsburg kereskedelmi érdekek az előbbiekre előnyére gyakran csorbát szenvedtek.

A napóleoni háborúk az ígértes kezdeményezéseket csírájukban fojtották el és a század közepéig nem igazán történt jelentősebb újjászervezési kísérlet. Igaz ugyan, hogy 1823-ban kimondták, a fontosabb konzuli posztokat csakis szakképzett hivatalnokok tölthetik be, de a konzuli körzetek átszervezése csak 1846-ban következett be, s ezzel került sor az alexandriai konzulátus „Alexandria és Mellékterületei” néven történő ismételt létrehozására is.

A diplomáciai képviselők végleges formája a császár 1848. március 17-i „legfelsőbb elhatározásával” indult el. Ekkor a titkos házi, udvari és állami kancellária (Geheime Haus-, Hof- und Staats-Kanzlei) a Külügyek és a Császári (és Királyi) Ház Minisztériuma (Ministerium des Kaiserlichen [1867-től königlichen] Hauses und des Äusseren) elnevezést kapta. Az 1859. szeptember 12-i császári rendelkezés alapján az összes konzuli szolgálat központi vezetése az új minisztériumra lett átruházva.¹⁶⁷ A kiegyezés után az osztrák 1867. december 21-i és a magyar 1867. évi XII. törvénycikk alapján az Osztrák-Magyar Monarchia mindkét államát közösen érdeklő ügyeket rendezték, a külügyeket, ideértve a külföldi diplomáciai és kereskedelmi képviselőket és a nemzetközi szerződések tekintetében szükséges intézkedéseket is, közös ügynek nyilvánították.¹⁶⁸

A külügyminisztérium ügyviteli rendje már a kiegyezés előtt kialakításra került, melynek keretében az ügymenetet két szekcióra, öt politikai referatúrára és hat adminisztratív

¹⁶⁶ Rudolf Agstner: *Von k.k. Konsularagentie...* i. m. 16. o.

¹⁶⁷ *A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve.* i. m. 3. o.

¹⁶⁸ További szabályozások a konzuli szolgálatot illetően: 1868-ban az osztrák–magyar konzuli szolgálat személyi és szolgálati feladatait szabályozták, 1871-ben a konzuli hivatal szolgálati utasításait állították össze, 1872-ben a tényleges konzulok hivatali idejét szabályozták, míg 1884-ben a k. u. k. konzulátusi hivatalok új hivatali körzeteinek beosztását hajtották végre. 1895-ben a konzulok jelentési kötelezettségeit szabályozták és 1913-ban

osztályra osztották fel. Ebből az első szekció negyedik referatúráján belül foglalkoztak Egyiptommal a „tágabb értelemben az egész Kelet” címszó alatt. A konzulátusokkal kapcsolatos adminisztratív, pénzügyi és a keleten tartózkodó alattvalókkal kapcsolatos ügyek a második szekció A és D osztályához tartoztak. 1868-ban Beust külügyminiszter új ügymenetet határozott meg és a politikai szekcióban létrehozott egy kereskedelempolitikai ügyosztályt, melyet a következő években a közlekedés-, a pénz-, a bank- és a földművelésüggyel egészítették ki.

1872-ben Andrássy újabb reformot hajtott végre és az eddigiek helyett öt ügyviteli csoportot hozott létre. Az első a politikai levelezéssel és a kereskedelempolitikai ügyekkel foglalkozott, míg sorrendben a második a miniszteri kabinetet, az elnöki szekciót, a császári házzal kapcsolatos és személyzeti ügyeket ölelte fel a büdzsével, a sajtóval és a jogi ügyekkel együtt. A harmadik csoportba tartoztak a konzuli ügyek és a Keleti Akadémia, a negyedikbe a rendőrségi és katonai ügyek és a jogsegély-megkeresések. Végül az ötödik a Duna Bizottsággal, továbbá a kereskedelmi és közlekedési szerződésekkel kapcsolatos tárgyalásokat felügyelte. A kissé bonyolult felosztást három éven belül ismét megváltoztatták és számukat háromra csökkentették. Ebben a felosztásban a konzulátusok és a konzuli ügyek a Keleti Akadémiával együtt a harmadik csoportba kerültek.

1882-ben Kálnoky külügyminiszter visszatért a politikai referatúrák és adminisztratív osztályok régi rendszeréhez, amelyekben az elkövetkezendő évtizedekben is történtek kisebb változások, de alapjaiban ugyanaz maradt. Így az első (politikai) szekció I referatúrájához került Egyiptom Oroszországgal, Törökországgal, Perzsiával és a balkáni államokkal együtt, miközben a II-es (kereskedelempolitikai) és III-as (jogi-adminisztratív) szekció egyes osztályaiban külön kerültek az Egyiptommal is kapcsolatos ügyek tárgyalásra.¹⁶⁹ A rendszer letisztulásával a külügyekkel kapcsolatos ügyvitel átláthatóbbá vált és az osztályrendszer átalakításával az egyes feladatcsoportok jól elkülöníthetőek lettek egymástól, szakszerűbbé és gyorsabbá téve az ügymenetet.

saját konzuli felügyelők kirendelését indítványozták. Uo. A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve. i. m. 3. o.; Kübert: 35–36. o.

¹⁶⁹ Példaként említve a II szekció 8-as osztálya a hajózási, posta-, távírda- és egészségügyi ügyekkel, a 9-es osztály kereskedelmi és agrárpolitikai ügyekkel foglalkozott. A 10 osztály volt a konzuli osztály. Bővebben ld.: Erwin Matsch: *Der Auswärtige Dienst von Österreich-(Ungarn), 1720–1920*. Wien–Köln–Graz, 1986. 97–101. o.

Az osztrák (–magyar) konzuli szolgálat kiépülése Egyiptomban

Egyiptomot illetően a pozsareváci békét követően nyílt először lehetőség arra, hogy Alexandriába konzult küldjenek. Erre azonban csak – a város csekély jelentősége miatt – 1763-ban került sor, amikor Francesco Agostini konzulügynökként partra szállt a Nílus deltájában. Az alexandriai ügynököt hivatalosan 1869-ben nevezték először „idegen kikötőben” székelő császári és királyi konzulnak, akit a konstantinápolyi internuncius felügyelete alá helyeztek. A kereskedelem egyre jelentősebbé válásának felismerésével Mária Terézia az Alexandriában kereskedelmi tevékenységet folytató kereskedőket védelem alá helyezte, majd Agostinit 1785-ben konzulnak nevezte ki. A funkciót 1792-ig töltötte be, helyét 1805-ig kairói főkonzuli megbízatással – 1792-ben jön létre a kairói konzulátus – Carlo di Rosetti vette át. Rosetti a megbízatásról 1805-ben lemondott és a konzuli posztot 1811-ben ismét Agostini vette át.¹⁷⁰ A főkonzul 1819-ig Kairóban székel, majd – mivel Mohamed Ali a gazdasági élet központját Alexandriába helyezte át – ismét az visszaköltözött a kikötővárosba. Kairó Damiette-tel együtt alkonzulátus, míg Rosette konzulügynökség lett. A Mohamed Ali alatt fellendülő kereskedelem, illetve az Oszmán Birodalommal vívott első háborúja megnövelte a terület jelentőségét, ezért 1834-ben egy tapasztalt diplomatát, Anton Laurin lovagot nevezték ki főkonzulnak. Az új diplomáciai képviselőnek több problémával is meg kellett küzdenie: a személyi, hajózási, kereskedelmi, egészségügyi kérdésekben a trieszti kormányzónak volt alárendelve, míg a jelentősebb ügyeket illetően (politikai kérdések) a bécsi Udvari Kamarának kellett jelentenie, miközben a különböző politikai ügyekről az athéni és konstantinápolyi követet is tájékoztatnia kellett.

Laurin diplomáciai jártassága abban nyilvánult meg, hogy gyorsan képes volt kapcsolatba lépni Mohamed Alival, és határozottan képviselni hazája álláspontját. Diplomáciai karrierjének csúcaként értékelhetjük, hogy az 1841-es investitúrafirmán – mindkét fél megalázkodására – kidolgozásában aktív szerepet játszott. Munkájának elismeréseként a szultán ki is tüntette, míg Ferdinánd császár a harmadosztályú vaskorona címet adományozott neki.¹⁷¹

Az 1846-os átalakítás eredményeképpen az alexandriai főkonzulátus fennhatósága alá helyezték a kairói alkonzulátust (Kairó és a Nílus völgye), a damiette-i alkonzulátust (a partvidék El-Aristól a Brulosz-tóig), a rosette-i ügynökséget (a partvidék a Brulosz-tótól Abukirig), és a szuezi ügynökséget (Szuezi és a kikötő hatáskörrel).

¹⁷⁰ Rudolf Agstner: *Von k.k. Konsularagentie...* i. m. 21–27. o.

¹⁷¹ Uo. 34. o.

A Szezi-csatorna építésével Gustav Schreiner báró főkonzulnak újabb feladatai adódtak: 1866-ban császári engedéllyel létrehozta a port-szaidi konzulügynökséget és Iszmaéliában a tiszteletbeli konzulügynökséget, melyeket az alexandriai főkonzulátus fennhatósága alá rendelt.

Az 1867-es kiegyezés az egyiptomi diplomáciai viszonyokon nem változtatott, nem úgy, mint az ugyanebben az évben kiadott szultáni firmán, amely lehetővé tette Iszmail számára, hogy a vám-, tranzit- és postaügyeket illetően nemzetközi szerződéseket kössön. Az új jogok az európai diplomáciai képviselőket is jelentősen érintették, mivel ezzel megnyílt a lehetőség arra, hogy a főkonzulátusok fokozatosan diplomáciai képviselővé alakuljanak át. Az osztrák–magyar külügy ezt a lépést 1869. március 2-án tette meg azzal, hogy Schreiner-t, mint az „alexandriai székhelyű egyiptomi főkonzult, kairói hivatali székhellyel diplomáciai képviselőnek” nevezte ki. A helyzet elég ellentmondásos volt, mivel fizikai képtelenség volt egyszerre a két tisztelet ellátni. Az ilyen összevonás ellen már maga Schreiner is kifogást emelt, amit utódai visszatérően többször is megismételtek. Gyakran fordult elő ugyanis az a helyzet, hogy Alexandriában nem volt megfelelő szintű diplomáciai képviselő, ami az ügyeket felelősen vihette volna. A helyzetet végül a közös külügyminisztérium azzal orvosolta, hogy 1891. január elsejével szétválasztotta egymástól a két képviselőt és létrehozta a kairói diplomáciai képviselőt és főkonzulátust, mely alá rendelte az alexandriai konzulátust.¹⁷²

Az alexandriai és a kairói konzulátus mellett szólnunk kell a szezi és a port-szaidi diplomáciai képviselők kialakulásáról is. Szezen a megnövekedett kelet-indiai kereskedelmi forgalom tette szükségessé 1844-ben a konzuli ügynökség létrehozását, melyet az ott megforduló osztrák állampolgárok nagy száma miatt (kb. 2000 fő) 1866-ban ideiglenes alkonzulátussá alakították át. Azonban ez a megoldás sem volt megfelelő, amit Schreiner konzul többször is jelzett a külügyminisztérium felé. A kérései nem találtak meghallgatásra egészen addig, amíg a Szezi-csatorna megnyitása alkalmából Egyiptomba látogató Ferenc József császárnak azt kellett tapasztalnia, hogy a kikötő bejáratánál a Monarchiának csupán egy ügynöksége van. Az intézkedés ezt követően nem sokat váratott magára: 1871. augusztus 17-én Szezebe Otto Szillas személyében konzul neveztek ki. A konzulátusi státust azzal, hogy a port-szaidi alkonzulátust már korábban, 1869-ben konzulátussá alakították, a szezi feleslegessé vált, s ezért 1878-ban tiszteletbeli alkonzulátusi státuszba helyezték vissza és így működött az első világháborúig.

¹⁷² HHStA, AR. F8. Staaten. Kairó, 1891. június 1. Nr. XXVIII/B/adm. Heidler.

A főkonzulátus joghatósága a tárgyalat korszakban

A főkonzulátus, illetve az ott dolgozó osztrák–magyar diplomaták feladatainak és ügyköreinek tárgyalása előtt vessünk egy pillantást arra, hogy a tárgyalat korszakunkban a diplomáciai képviselők Egyiptom mely területein látták el a fennhatósága alá tartozó személyekkel kapcsolatos adminisztratív és jogi feladatokat. A vizsgálatban segítségünkre van egy 1882-ből származó jelentés,¹⁷³ továbbá a császári és királyi külügyi szolgálat 1910-es beszámolója.¹⁷⁴

I. 1882-ben az alexandriai konzuli hivatal hivatali és jogszolgáltatási körzete közvetlenül az alexandriai kormányzóságra, Rosette-re, Behara és Manufieh mudiriákra, míg közvetett hivatali körzete felettes hatóságként a damiette-i alkonzulátuson keresztül a damiette-i kormányzóságra és a manszúrai alkonzulátuson keresztül Garbieh, Dahalié és Sarkieh mudiriákra terjedt ki.

II. A port-szaidi konzulátus közvetlen joghatósága a port-szaidi és az el-arisi kormányzóságokra és a Szezi-csatorna feletti felügyeletre, továbbá a Sínai-félszigetre északon (a Földközi-tengertől, keleten az El-Aristól Akabáig futó török határig), délen a Vörös-tengerig (az Akabai-öböltől a Szezi-öbölig), nyugaton pedig a Vörös-tenger és a Szezi-csatorna által határolt területekig terjedt ki. Port-Szaid közvetett hivatali joghatósága alá a következő területek tartoztak: az iszmaíliai konzuli ügynökségen keresztül az iszmaíliai kormányzóság, és a szezi alkonzulátuson keresztül a szezi kormányzóság.

III. A kairói konzulátus hivatali körzete az alábbiakat foglalta magában: Kairó és környéke, a gizahi, galubiai, a fajjúmi és a beni suefi mudiriát.

IV. A siuti konzuli ügynökség a miniehi és a siuti mudiriával kapcsolatos feladatokat látta el.

V. A ghirghei az azonos nevű mudiriát,

VI. A kennehi konzuli ügynökség Kenneh mudiriát,

VII. A luxori konzuli ügynökség Eszneh mudiriát,

VIII. és Khartúm Szudán mudiriát látta el.

1910-ben a császári és királyi konzuli hivatalok hivatali, kerületi beosztása az alábbiak szerint festett (Lásd: Melléklet):

I. Főkonzulátus Kairóban (valóságos konzulátusként), hivatali kerülete egész Egyiptom területére kiterjedt. Alárendelt hivatalai voltak:

¹⁷³ HHStA, AR. F8. ad. Nr. 901. Alexandria, 1882. június 3. Suzzara alexandriai konzul Kossiek kairói főkonzulnak.

II. Konzulátus Alexandriában, Alexandria kormányzóság, továbbá Behara, Menufié és Garbieh mudiriákkal együtt. Hozzá tartozott továbbá a manszúrai alkonzulátus Dahalieh és Sarkieh mudiriákkal és a tantai és mahallai konzuli ügynökségekkel. E két utóbbi diplomáciai képviselő hivatali kerületéhez tartoztak a Garbié, Dahalié és Sarkié mudiriák és ideiglenesen a damiette-i kormányzóság.

III. A kairói konzulátus (valóságos konzulátus, egyben konzuli bíróság) hivatali kerülete Kairó és Suakim kormányzóságok, Gíza, Galubie, Fajjúm és Beni Suef mudiriák, valamint a katonai határkerület Asszuánnal és Vádi Halfával együtt. A kairói konzulátushoz tartozott a ghirghei konzuli ügynökség, az azonos nevű mudiriával, a kennehi konzuli ügynökség Kenneh mudiriával, a luxori konzuli ügynökség Luxor és Eszné mudiriákkal, a miniehi konzuli ügynökség Minieh mudiriával, és a siuti konzuli ügynökség Siut mudiriával.

IV. Konzulátus Port-Szaidban (valóságos konzulátus és egyben konzuli bíróság is) Port-Szaid, El-Aris kormányzóságokkal és a Sínai-félszigettel. A port-szaidi konzulátushoz tartozott a szuezi alkonzulátus (Szuez és Kosseir kormányzóságok) és az iszmaíliai konzuli ügynökség az iszmaíliai kormányzósággal együtt.

V. Konzulátus Khartúmban (egyben konzuli bíróság). Hivatali kerülete Szudán volt.

Az Osztrák-Magyar Monarchia Egyiptom két konzuli joghatóságának felosztása között a legfontosabb különbség, hogy létrejött a kairói főkonzulátus, amely alá (Szudánt nem tekintve) három konzulátus került. A konzulátusok közül az alexandriai mellett a port-szaidi volt a legfontosabb. Az előbbi annak kereskedelmi és tengerészeti volta, míg utóbbi a Szezi-csatornán átmenő, osztrák–magyar lobogó alatt közlekedő hajók miatt. Kairó a főkonzulátus mellett azért kapott önálló konzulátust is, hogy a diplomáciai képviselőként is működő felsőbb hatóságnak ne kelljen a mindennapi ügyekben elaprózódnia és főtevékenységét, az uralkodó, a brit főkonzul és az egyéb nagyhatalmak képviselőivel folytatott kapcsolattartásra fordíthassa. A három alkonzulátus száma kettőre, míg az öt konzuli ügynökség száma nyolcra növekedett, amivel együtt a joghatóságuk alá tartozó területek határai is kikristályosodtak. Az 1880-as években az egyiptomi kopt alattvalók diplomáciai szolgálatba vételének gyakorlata ellenben az első világháború előtt is bevett szokás maradt. Ennek okát azonban nem csupán a diplomáciai szolgálat költséghatékony működtetésében kereshetjük, hanem abban is, hogy az osztrák–magyar védelem alatt álló és ezért elkötelezett, továbbá a helyi viszonyokat jól ismerő és a nyelvet is beszélő konzuli ügynökök és dragománok jóval magasabb színvonalú

¹⁷⁴ *A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve.* i. m. 174–175. o.

munkát végezhetek, mint a fiatal és egyiptomi ügyekben tapasztalatlan monarchiabeli kollégáik.

A konzulok mint az Osztrák-Magyar Monarchia képviselői. Jogok, feladatok és kötelezettségek

A konzulok jogállása attól is mindig erősen függött, hogy mely államokban teljesítettek szolgálatot. Ennek megfelelően az országokat két csoportra, a „keresztényekre” és a „nem keresztényekre” osztották fel. A mi szempontunkból az utóbbi az érdekesebb, ahol a közös külügyminisztérium mindenkori diplomáciai képviselői jóval kivételesebb helyzetben voltak, mint Európában vagy az amerikai kontinensen. Keleten a konzulok szerződészerűen kimutatható jogai vagy mentességet, vagy előjogokat, vagy felmentéseket, vagy pedig jogokat jelentettek, amelyek formális alapját a kapitulációk, a barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződések és hagyományok (szokások) képezték. Ezek a szerződések azonban nem sorolták fel tételesen az egyes konzulokra vonatkozó jogosítványokat, hanem azok kiváltságait illetően a különös kedvezményekről szóltak.¹⁷⁵

Az Oszmán Birodalomban létrejövő Habsburg diplomáciai képviselet jogainak első szabályozása a már említett 1718. július 21-i pozsareváci békében megtörtént. Ennek alapján III. Károlynak jogában állt az oszmán Portánál lévő minisztere által a Földközi-tenger és általában a birodalom fennhatósága alá tartozó területeken – s bárhol másutt, ahová a többi európai nemzet konzult küldhetett – konzulokat, alkonzulokat, ügynököket, tolmácsokat kinevezni és elhelyezni. „Sőt egyéb helyeken is, hol eleddig ily functionariusok nem léteztek, a portánál lévő császári királyi követ előterjesztésére engedély fog adatni ilyenek rendszeresítésére. A konzulok, alkonzulok, ügynökök, tolmácsok a helyi hatóságok részéről minden tekintetben támogattatni fognak.”¹⁷⁶ A fenti személyek, továbbá a Habsburg uralkodó kereskedelemmel foglalkozó alattvalói és alkalmazottai megkapták az adómentességet is, akik ezen túl otthonukban szabadon gyakorolhatták (római katolikus) vallásukat, amiben bármely egyéb keresztény felekezethez tartozó személyek is részt vehettek. Osztrák állampolgár az iszlám hitre áttérhetett ugyan, de csak a diplomáciai képviselet dragománja jelenlétében. Az áttérés azonban azt is jelentette, hogy minden addig élvezett mentesség alól ki lett véve.

A bírói és egyéb ügyleteket érintően a béke úgy rendelkezett, hogy a „császári és királyi felség összes alattvalói s cselédségük összes ügyleteiket a kádi (bíró) jelenlétében kössék, illetőleg előtte jegyzékbe vétessék, miről tőle bizonylatot (hodzset) kapnak, mely per esetén bizonyítékul szolgál.[...] A császár és király alattvalóinak egymásközti pereiben konzulaik

¹⁷⁵ Kübert: i. m. 61–62. o.

¹⁷⁶ Lers: i. m. 78–79. o.

(tolmácsaik stb.) ejtik meg a vizsgálatot s ugyancsak a konzulok ítélik meg saját törvényeik és jogszokásaik szerint. A bűnügyek sincsenek kivéve.”¹⁷⁷

A konzulátus épülete sérthetetlen volt, oda a helyi hatóság képviselője nem léphetett be. Ezen túlmenően a konzulok jogot kaptak arra is, hogy a konzulátusként szolgáló épületre elhelyezzék saját nemzeti lobogójukat is.

A pozsareváci békében foglalt mentességek a következő két évszázadban is érvényesek voltak, lényegüket illetően módosítás alig történt. Ezzel ellentétben az Oszmán Birodalom területére kihelyezett konzulok ügyköre jelentősen kibővült, és alig volt az állam életében olyan terület, amelyet nem kellett volna folyamatosan figyelemmel kísérnie. Tevékenységük emellett felölelte az állampolgáraikkal kapcsolatos feladatokat, amely a védelmen túl az adminisztratív és kereskedelmi ügyeket is magában foglalta. Azért, hogy az egyiptomi konzulok fenti feladatait áttekinthessük, az alábbiakban részletesen foglalkozunk annak minden egyes aspektusával.

A konzuli bírászkodás

Az konzulok saját állampolgáraik felett, illetve a saját honosaik és az egyiptomi alattvalók közötti vitákban bírói jogköröket is elláthattak, melyekben saját otthoni (osztrák) törvényeik voltak számukra irányadók. Részleteiben ez három nagy területet fogott át. Az osztrák, illetőleg a magyar konzuli bírászkodás az Oszmán Birodalomban a következőket foglalta magában:

1. A büntető igazságszolgáltatást, amennyiben a vádlott magyar vagy osztrák állampolgár volt és a cselekmény azonos állampolgár, vagy *idegen* (nem egyiptomi) ellen irányult, de büntettek és vétségek esetében a konzuli bíróság csak az előzetes vizsgálatot végezte el, ítélezésre a hazai (magyar, osztrák stb.) bíróság volt jogosult. Egyiptomban a helyi bíróságok ítélezhettek külföldiek és egyiptomiak közötti büntetőjogi eljárásban, de a konzulok itt is sok esetben beleszólhattak az eljárás menetébe.

2. A polgári peres, kereskedelmi és pénzügyi (váltó-) ügyekben szintén a konzul járhatott el akkor, ha a peres felek magyar vagy osztrák állampolgárok, illetve védencek voltak, vagy ha egy harmadik állam polgára beperelte őket. Egyiptomban az Oszmán Birodalom más részeivel ellentétben az a gyakorlat alakult ki, hogy a helyi bíróságok csak akkor ítélezhettek, ha az alperes egyiptomi állampolgár volt. Ellenkező esetben annak az

¹⁷⁷ Lers: i. m. 79. o.

adott államnak a konzulja ítelt, akit az egyiptomi fél beperelt, számos visszaélésre teremtve ezzel legális alapot.¹⁷⁸

3. Peren kívüli eljárások

A jogszolgáltatás az 1867-es kiegyezés után vita tárgyává vált, hiszen az osztrák törvények természetesen nem mindenben voltak megfeleltethetők a magyar jogszokásokkal. A polémiát a magyar királyi külügyminiszter 1885-ben rendezte azzal, hogy a magyar alkotmány visszaállítása után a közös külügyminisztériummal abban állapodott meg, hogy a magyar korona országait illetően is „az oszmán birodalomban megillető végleges szabályozásáig a fennálló állapot fenntartassék, vagyis ezen bíraskodást a magyar állampolgárokra vonatkozólag is a cs. és kir. konzuli hatóságok gyakorolják azon törvények és rendeletek értelmében, a melyek ezen területekre nézve kibocsáttatnak”.¹⁷⁹

A rendelkezés alapján tehát elsőfokú hatóságként működhetett többek között az alexandriai, a kairói, a szuezi (teljes joghatósággal működő) és a port-szaidi konzuli bíróság, melynek döntései ellen első fokon a trieszti tartományi főtörvényszékhez (Ober-Landesgericht), míg másodfokon a bécsi legfőbb törvényszék és semmitőszékhez (Oberster Gerichts- und Cassationshof) lehetett fordulni.¹⁸⁰ A konzuli bíraskodás egységesítését szolgálta az 1891. évi XXXI. tc.,¹⁸¹ amely elrendelte, hogy Konstantinápolyban konzuli főtörvényszéket állítsanak fel, „mely a consuli hivatalok határozataira és rendelkezéseire vonatkozó consuli bíraskodást második és utolsó fokban gyakorolja”¹⁸². További feladataként határozták meg számára, hogy a főtörvényszék az alárendelt konzuli bíróságok között a bírói illetékesség kapcsán felmerült vitákban döntsön, és a bírói jogában gátolt konzuli bíróság jelzése alapján vagy az egyik, vagy a másik fél kérelmére a különben illetékes konzuli hatóság helyébe egy másik konzuli bíróságot jelöljön ki. A konzuli törvényszék egy elnökből, főbírókból és segédszemélyzetből állt. Vezetése a közös kormányzatnak megfelelően igen sajátosan alakult, hiszen a mindenkori elnököket 10 évre választották úgy, hogy az osztrák elnököt mindig egy magyarnak, illetve a magyart egy osztráknak kellett követnie. A főbírók száma szintén ezt az elvet tükrözte, hiszen esetükben az osztrák és magyar bírókat paritásos alapon kellett alkalmazni. A főtörvényszéknél az egyes állampolgárok peres ügyében saját törvénykezésük – tehát magyar állampolgár esetében a magyar, míg osztrák esetében az osztrák jogszabályok – volt az irányadó. A Monarchia által védelemben részesített egyiptomi

¹⁷⁸ Lers: i. m. 352. o.

¹⁷⁹ A m. kir. Igazságügyminiszternek 1885. évi február 3-án 3503. számú rendelete.

¹⁸⁰ Lers: i. m. 178. o.

¹⁸¹ *Magyar Törvénytár* 1889–1891. évi törvénycikkelyek. Bp., 1897. 477–482. o.

¹⁸² *Magyar Törvénytár* 1889–1891. i. m. 479. o.

állampolgárok esetében pedig mindig az a joghatóság volt érvényes, amelyet az adott személy (kopt, zsidó stb.) magára nézve elfogadhatónak tartott. A főtörvényszék ítéleteit a császár és király nevében hozta, míg fegyelmi hatósága a közös külügyminiszter volt és ugyan Konstantinápolyban székel, mégis független volt az ottani nagykövetségtől. Ezért azt is mondhatnánk, hogy ez a szerv a két fél közös ügyei közé került.¹⁸³

Az általános konzuli bíraskodási gyakorlat Egyiptomban részben megfelelt a fentebb felvázoltaknak, de az első fejezetben megemlített vegyes bíróságok létrehozása több tekintetben megváltoztatta az ottani gyakorlatot és a nemzetközi bíróság javára korlátozta a korábbi konzuli birói tevékenységet.

A magyar királyi igazságügy-miniszter az új nemzetközi bírósági szabályzatot az 1876. 491. szám alatt kiadott rendeletével¹⁸⁴ tette át a gyakorlatba, mely több tárgyban is megváltoztatta az osztrák–magyar konzulok birói jogkörét. Ennek alapján „a magyar¹⁸⁵ és egyiptomi honosok, vagy magyar és más kül-állam honosai közt felforgó polgári perek; a mennyiben azok nem vonatkoznak a magyar honos polgári állásra (statut personel). Ez utóbbi esetben az osztrák–magyar consulságok birói hatósága alá tartozik az ügy még akkor is, ha a polgári állás fölötti határozatnak szüksége, az egyiptomi új bíróság előtt már folyamatban lévő per alatt merülne fel.

Nem érintetik továbbá az Egyiptomban létező osztrák–magyar consulságoknak birói hatósága azon polgári perekre sem, melyeket magyar honosok, vagy a magyar állam, az osztrák–magyar monarchia másik államának honosai egymás ellen indítanak.”¹⁸⁶

Ez a fenti jogszabály gyakorlatilag annyit jelentett, hogy minden polgári peres ügy a vegyes bíróság alá tartozott, kivéve, ha azokat a Monarchia állampolgárai egymás ellen indították, azaz saját honosaik polgári és kereskedelmi pereit (az ingatlanügyleteket kivéve) illetően továbbra is megmaradt a konzul joghatósága. Ugyanez volt igaz a jog- és cselekvőképesség, házassági és örökjog, valamint a gyámság tekintetében is, melyek megítélése nem a nemzetközi törvényszék illetékességi körébe tartozott.

A büntetőügyekkel kapcsolatos III. cikket tekintve elmondható, hogy a kihágások (szabálysértések) mindegyike a nemzetközi bírók hatáskörébe került, de a többi büntetőjogi esetben csupán a bűncselekményeknek egy meghatározott köre felett ítélezhettek,¹⁸⁷ a többinél a konzulok eddig gyakorolt jogosítványai továbbra is érvényben maradtak. A bíróság

¹⁸³ *Magyar Törvénytar* 1889–1891. i. m. 481. o.

¹⁸⁴ *Magyarországi Rendeletek Tára*, X. évf. 1876. Budapest 1884. 3–9. o.

¹⁸⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchia közös szabályozása miatt itt a magyar szó mellé az osztrákot is odaérthetjük.

¹⁸⁶ *Magyarországi Rendeletek Tára* 1876. i. m. 4. o.

hatáskörét 1900-ban kissé kibővítették azzal, hogy a „csalárd és vétkes bukásokat és egyéb, a csóddal kapcsolatos bűncselekményeket”¹⁸⁸ kivették a konzulok ítélkezése alól és az előbbieknak adták át.

Láthatjuk tehát, hogy a nemzetközi törvényszék ugyan egy sor dologban könnyebbséget hozott a mindenkori egyiptomi konzulok számára, de nem jelentette egyben azt is, hogy a saját honosaik feletti joghatóságról lemondtak volna. A nemzetközi törvényszék létrehozása csupán egy újabb fórumot teremtett a nagyhatalmak számára, hogy az egymás közötti, illetve az egyiptomiakkal folytatott kereskedelmi és egyéb polgári ügyleteiket közös platformra helyezték, megszüntetve ezzel a különféle jogalkalmazásból adódó feszültségeket és bizonytalanságokat. A nemzetközi törvényszék emellett újabb presztízscsaták színhelyévé vált azzal, hogy a mindenkori elnökök és főbírók kinevezése a nagyhatalmi státus szintmérője is lett. Az esküdti rendszer pedig lehetővé tette, hogy az egyes külföldi kolóniák tagjai társadalmi státusuknak megfelelően tiszteletbeli közfunkciókat is ellássanak.

A konzulátusok típusai, a konzuli szolgálatba való belépés feltételei

A konzuli hivatalok lényegében kétféle formában léteztek. Az első kategóriába a tiszteletbeli konzulátusok tartoztak. Ilyeneket általában azokra a helyekre neveztek ki, ahol a Monarchiának nem voltak különösebb kereskedelmi érdekei, nem éltek nagyobb számban osztrák–magyar alattvalók, illetve nem voltak az adott területtel kapcsolatban politikai ambíciók. Itt a tiszteletbeli képviselőt egy fizetés nélküli, általában helyben nagy tiszteletnek örvendő, kereskedelmi és informális politikai kapcsolatokkal rendelkező és az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben rokonszenvvel viseltető befolyásos személyt igyekeztek keresni. Gyakran egy – legnagyobb részben kereskedelemmel foglalkozó – kitelepült alattvalót kértek fel a császár képviselőjére, de az is előfordult, hogy egy baráti külföldi állam vette át a Monarchia érdekeinek képviselőjét.¹⁸⁹ A tiszteletbeli konzuli hivatalok vezetői tehát nem tartoztak a tényleges állami tisztviselők közé. Ez azt jelentette, hogy csak az adott díjszabás szerinti konzuli illeték beszedésére voltak feljogosítva, vagy esetleg az irodai kiadások fedezésére évi szolgálati költségpótlékot kaptak. A szolgálati költségpótlék nélkül kinevezett tiszteletbeli konzuli tisztviselők az összes irodai kiadást (segédszemélyzet, helyiségbérlés, irodaszerek stb.) saját jövedelmeikből fedezték. A postadíjakat és az osztrák–magyar

¹⁸⁷ Ilyenek például: az új bíróság tagjai ellen elkövetett bűncselekmények, beleértve a megvesztegetést, illetve a határozataik végrehajtásának megtagadását.

¹⁸⁸ *Magyarországi Rendeletek Tára*, XXXIV. évf. 1900. Bp., 1900. 40–41. o.

alattvalóknak nyújtott segélyeket a kormány megtérítette, sőt mi több, a császári és királyi címereket és pecsétet is a külügyminisztérium ingyen bocsátotta rendelkezésre.

A megüresedett vagy újonnan létrehozott konzuli, alkonzuli posztra az adott területen illetékes diplomáciai képviselőt nyújtott be – a jelentkező kérvényének alapján – előterjesztést a külügyminisztériumhoz. Le kellett írni a jelentkező állampolgárságát, személyes tulajdonságait, vagyoni viszonyait, társadalmi és kereskedelmi pozícióit, illetve egyéb különleges képzettségeit.

A külügyminisztérium a kérelmezők közül azt a kereskedőt részesítette előnyben, aki lehetőleg osztrák vagy magyar állampolgár volt és az adott városban telepedett le. Ha azonban ilyen nem állt a rendelkezésükre, a kérdéses tiszteletbeli konzuli állásra idegen állam polgára is felterjeszhető volt. A megfelelő jelöltet a külügyminiszter terjesztette fel kinevezésre, amelyet a császár hagyott jóvá. A kinevezéssel együtt, csakúgy, mint a tényleges konzulok, a kinevezési okiraton túl egy „Ő császári és apostoli királyi Felsége által aláírt alkalmaztatási okmányt kapnak, melyre az illető államkormány exequatúráját kell megszerezni”.¹⁹⁰

A konzuli ügynökök kinevezése – akik a konzuli hivatal által kiküldött képviselőkként működtek – a konzul által történt, melyről a két kereskedelmi miniszter jóváhagyásával, amennyiben az új poszt létrehozását a birodalom érdekeinek szempontjából fontosnak tartották, a közös külügyminiszter döntött.¹⁹¹

Egyiptomban a kinevezéseket és az alkalmas emberek kiválasztását illetően annyiban volt könnyebb dolga a külügyminisztériumnak, hogy a nagyszámú osztrák–magyar alattvalók mellett a császár védnöksége alatt álló kopt katolikusok is szívesen vállalkoztak uralkodójuk érdekeinek képviseletére.

A konzulátusi hivatalok második formájába az úgynevezett tényleges konzulátusok voltak sorolhatók, ahol államilag kinevezett és fizetett hivatásos állami tisztviselőknél képviselték a birodalom érdekeit. A diplomácia szolgálatot ellátó konzuli tisztviselők öt rangfokozatra oszlottak, melyek a következők voltak:

1. I. osztályú főkonzulok,
2. II. osztályú főkonzulok,
3. Konzulok,
4. Alkonzulok,
5. Konzuli attasék.

¹⁸⁹ Raptis Konstantinos: *Kaufleute im alten Österreich, 1848–1900*. Wien, 1996. 51–54. o.

¹⁹⁰ *A császári és királyi külügy szolgálat évkönyve*. i. m. 459. o.

¹⁹¹ Uo. 460–461

Az I. és II. osztályú főkonzulokat, a konzulokat és az alkonzulokat az uralkodó nevezte ki a közös külügyminiszter előterjesztésére, míg a konzuli attasékat a miniszter bízta meg feladatuk ellátásával. „A konzulok kinevezése rendszerint akként történt, hogy a közös külügyminiszter közölte a [magyar és osztrák] miniszterelnökkel a kinevezendő nevet. A miniszterelnök az átiratot véleményezés végett a kereskedelmi miniszternek adta ki, akinek jelentését a miniszterelnök a közös külügyminiszternek tette át, akie erre az exequatur megadását kérte [a császártól] és annak elnyeréséről értesítette a magyar miniszterelnököt. Ezt az átiratot a kereskedelmi miniszternek tette át, ki a hatóságokkal rendeletben közölte a kinevezést, mely egyidejűleg a miniszterelnök rendelkezése folytán a hivatalos lapban is megjelent. A kinevezett konzulok kötelesek voltak közölni a kereskedelmi miniszterrel hivataluk elfoglalását, amit nem egyszer a miniszterelnöknek is bejelentette.”¹⁹²

A hivatásos konzuli pályára lépés a konzuli akadémia elvégzésétől vagy a konzuli attasé-vizsga letételétől függött.¹⁹³ Azaz, ha valaki ezt a munkát választotta, akkor két feltételnek kellett megfelelnie, melyek a jövőbeli poszt feladatainak magas szintű ellátásának zálogát jelentették. A konzuli akadémia¹⁹⁴ felvételi követelményei közé tartozott a magyar vagy osztrák állampolgárság, gimnáziumi érettségi, német, francia nyelvtudás, valamint a szülők, gyámok igazolása, hogy az éves tandíjat (évi 2600 korona) ki tudják fizetni. A tehetős szülők gyermekeinek képzése öt évig tartott és az alábbi szakokat foglalta magában: jogi, történelem-politikai és katonai, nemzetgazdasági, kereskedelmi, nyelvi és testnevelési.¹⁹⁵

¹⁹² Horváth Jenő: *Magyar Diplomácia. A magyar állam külpolitikai összeköttetései a bécsi végzéstől a kettős monarchia felbomlásáig, 1815–1918.* Bp. 1928. 91. o.

¹⁹³ Uo. 371. o.

¹⁹⁴ Az intézményt 1754-ben Mária Terézia császárnő hozta létre Bécsben Keleti Akadémia néven azzal a céllal, hogy az Oszmán Birodalom területén a pozsareváci béke értelmében felállított (és felállításra kerülő) konzulátusok számára megfelelő jogi, közigazgatási és diplomáciai képzettséggel rendelkező állami hivatalnokokat neveljen ki. A létrehozás időszakában, 1763-ban a Levantében 27 osztrák konzulátus volt, amelyből csak tizet vezetett osztrák diplomata. 1904-ben ezzel szemben már 34 tényleges főkonzulátus, 44 tényleges konzulátus, 14 tényleges alkonzulátus és konzuli ügynökség jött létre, amely mellett 10 tiszteletbeli (tb.) főkonzulátus, 125 tb. konzulátus, 103 tb. alkonzulátus és 154 tb. konzuli ügynökség működött. Ezekben 487 konzuli tisztviselő dolgozott, melyek közül 95 tényleges, míg 392 tiszteletbeli volt. 1898-ban az intézetet jelentősen átalakították azért, hogy a modern ismereteknek, a növekvő hallgatói létszámnak, továbbá a kiszámítható karrierív követelményeinek jobban megfeleljen. Az átalakítás névváltozással is együtt járt, s az intézmény a Császári és Királyi Konzuli Akadémia nevet vette fel. Az iskolában a tananyag – természetesen az adott kornak megfelelően – viszonylag állandó volt, általában a jogi, kereskedelmi és nyelvi képzést foglalta magában, amelyet gyakorlati ismeretekkel egészítettek ki. Az iskola történetéről bővebben ld.: Pfusterschmid-Hardenstein Heinrich: *Von der Orientalischen Akademie zur k.u.k. Konsularakademie. Eine Maria-Theresianische Institution und ihre Bedeutung für den auswärtigen Dienst der Österreichisch-Ungarischen Monarchie.* In: *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918. Band VII/1. Die Habsburgermonarchie in System der internationalen Beziehungen.* I. Teilband. Herausg. Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Wien, 1989. 124–193. o.

¹⁹⁵ *A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve.* i. m. 372. o.

Azoknak, akik nem a Konzuli Akadémián végezték tanulmányaikat, konzuli attaséi vizsgát kellett tenni. Ennek előfeltétele a 40 éven aluli életkor, az osztrák–magyar állampolgárság, a nőtlenség vagy a rangjának megfelelő házasság volt. A pályázónak felsőfokú egyetemi – jogi és államtudományi – képzettséggel kellett rendelkeznie, amely mellé a német és francia (magyar) nyelvtudás is feltétel volt. A katonaviselt, egészséges férfiak azt követően léphettek diplomáciai szolgálatra, hogy a sikeres felvételi vizsga után egy évi előkészítő tanfolyamot is sikeresen elvégeztek.¹⁹⁶

A konzulok munkájuk fejében kezdetben úgynevezett „cottimot” szedhettek, ugyanis mai értelemben véve a konzulok eredetileg nem kaptak fizetést, hanem fáradozásaikért cserében a konzuli adó (cottimo) illette meg őket. A cottimo egyfajta hajózási illetékből és hivatali adminisztrációs díjból állt. Kezdetben ebből fedezték a hivatali kiadásokat is. A cottimo kiszámításának alapja a török vámhatóság által kiszabott vámtarifa volt, amely a be- és kimenő áruk értékének 3 százalékát képezte. E mellé kellett még az osztrák hajók rakománya értékének 1 százalékát Egyiptomban – az ügyintézés fejében – befizetni. Ez az összeg a megélhetési költségeket alig fedezte, ezért a konzuli posztot gyakran idegen hatalmakra vagy jómódú kereskedőkre bízták. A cottimo nagysága tehát évről évre és kikötőről kikötőre változott, aminek a rendezésére már 1825-ben azt javasolták, hogy a konzuli posztokra állami hivatalnokokat küldjenek ki, a cottimót pedig szüntessék meg. A javadalmazást végül a hivatali rangtábla felállítása oldotta meg, amely a külügyminisztérium állományában a konzuli tisztviselőket beosztás szerint az V–X rangosztályokba sorolta be.¹⁹⁷

A konzulátusi feladatok Egyiptomban

Az Oszmán Birodalomban, a Levantében és a Távols-Keleten létesített konzulátusok fő tevékenysége a kereskedelem fellendítésével kapcsolatos feladatok ellátása volt. Munkájukat azonban mégsem lehet csak úgy jellemezni, mintha kereskedelmi képviselők lettek volna, mivel ezen túl egy sor más tevékenység is mindennapi rutinjukat képezte.

Mint arról már korábban is szóltunk, kötelesek voltak az alattvalóikat érintő peres ügyekben eljárni, s még Egyiptomban is, ahol a nemzetközi vegyes törvényszék a bírósági ügyek nagy részét átadta, a főkonzulnak továbbra is maradtak peres eljárásokkal kapcsolatos feladatai. Az osztrák–magyar főkonzulátus az egyik legfontosabb konzuli hivatala volt az Osztrák–Magyar Monarchiának, amelynek jelentősége a Triesztből induló közvetlen

¹⁹⁶ Uo. 367. o.

¹⁹⁷ Lers: i. m. 176. o.; *A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve*. i. m. 33–34. o.

hajójáratok szaporodásával, az osztrák alattvalók betelepülésével (a Szezei-csatorna építése kapcsán) és a helyi közösség növekedésével együtt emelkedett. Ennek ellenére a konzulátus folyamatosan létszámhiánnyal küszködött, amit a klímából adódó gyakori megbetegedések (szemgyulladás, láz, dizantéria, endemikus/helyi megbetegedések) tovább súlyosbítottak.¹⁹⁸

Emellett főkonzulok, illetve konzulok látták el a császár védnöksége alatt álló egyiptomi zsidók, koptok és keresztények védelmét, tartották egyben és irányították a helyi osztrák–magyar közösségek életét. Ők választották ki közülük a helyi nemzetközi szervezetekbe delegált személyeket, védnökséget vállaltak intézményeik felett, képviselték érdekeiket a helyi és a nemzetközi hatóságok előtt, és általában örködték azok biztonsága és békeje felett. Ezt a korabeli elemző úgy fogalmazta meg, hogy a konzul „különféle belföldi közigazgatási szakmának helyettesítője gyanánt is működik, mely minőségében a külföldön élő honosokkal szemben sokféle, adminisztrációs és védelmi teendővel is meg van bízva. [...] Az osztrák–magyar konzulátusok feladatköre kereskedelmi főfeladata mellett a következő belföldi közigazgatási hatóságok hivatalos teendőire is kiterjed: az alispánság, rendőrség, közjegyzőség. A Keleten még elsőfokú bíróság, a hadkiegészítő kerületi parancsnokság, sorozási bizottság és tengerészeti hatóság feladatait is végzi. Vannak területek, a hol a politikai értesítés is a feladatai közé tartozik.”¹⁹⁹

Kifejtve ez annyit jelent, hogy kötelességeik közé tartoztak a törvényesen hatáskörükbe utalt anyakönyvi teendők, különböző közjegyzői feladatok (okmányok hitelesítése, meghatalmazások kiállítása, értékek és okmányok letétbe helyezése, szerződéskötésnél és végrendelkezésnél közbenjárás), útlevél-rendészeti teendők (útlevelek láttamozása, bemutatott útlevelek nyilvántartása, új útlevelek kiállítása), az osztrák–magyar állampolgárok segélyezése és hazaszállítása, a honosítások és a katonai szolgálatra alkalmas férfilekosság számbavétele.²⁰⁰ Az egyes konzulátusok a közös külügyminisztérium felé is állandó jelentési kötelezettséggel tartoztak, melyek közül a legfontosabbak az alábbiak voltak:

- negyedéves jelentés a konzulátus tevékenységéről,
- negyedéves jelentés az osztrák és magyar hajók legénységét érintő balesetekről,
- vetési jelentés minden hónap ötödikéig egészen a szüretig,
- aratási jelentés minden év augusztusában, illetve a helyi viszonyoknak megfelelően,

¹⁹⁸ Agstner, Rudolf: *Von k.k. Konsularagentie...* i. m. 112–115. o.

¹⁹⁹ Tschinkel Leo: *Kereskedő és konzul.* Bp., 1906. 5. o.

²⁰⁰ Az alexandriai főkonzulátusnak a következő okiratokat kellett vezetniük: anyakönyv az osztrák–magyar állampolgárokról és a védnökség alatt álló személyekről, jegyzőkönyv a működésről, politikai jegyzőkönyv, útlevél és alattvalói regiszter, vízumregiszter, konzuli útlevél, passavanti-regiszter, közjegyzői könyvek és törvényhozási regiszter, váltóóvatolási regisztráció, anyakönyvi regiszter és állandó belépők, kórházi regiszter, hajó-expedíciós regiszter. Agstner, Rudolf: *Von k.k. Konsularagentie...* i. m. 116. o.

- gyümölcsjelentés a szüret alatt kéthetente,
- bejelentés a tartózkodási engedélyekről minden hónap 10-én, 20-án és a hó végén,
- igazolás a be- és kihajózott csapatokról minden hónap végén.²⁰¹

²⁰¹ Poppauer Aurel: *Taschenbuch des österreichisch-ungarischen Auswärtigen Dienstes*. Wien und Leipzig, 1918. 203. o.

Az egyiptomi főkonzulátus politikai feladatai

A kereskedelmi és közigazgatási teendők mellett – köszönhetően Egyiptom jelentőségének – az osztrák–magyar főkonzuloknak komoly politikai feladatoknak is eleget kellett tenniük. A Ferenc József császár által megbízott diplomáciai képviselőnek a fáraók országában mind a nagyhatalmakkal szemben, mind pedig a kedivei udvarban hazája érdekeit kellett képviselnie úgy, hogy ne keveredjen összetűzésbe a többi nagyhatalom és a fogadó országok képviselőivel.

Egyiptom szempontjából osztrák–magyar részről különös figyelmet a brit főmegbízott és a kedive képviselt. Az első amellett, hogy a kor talán legbefolyásosabb nagyhatalmát testesítette meg a Nílus mentén, mint az egyiptomi adminisztráció tényleges feje is megkerülhetetlen volt. Utóbbi pedig Egyiptom törvényes uralkodójaként és legnagyobb földbirtokosaként az egyiptomi befektetések, megrendelések és egyéb gazdasági jellegű tevékenységek területén hozhatta a Monarchiát kedvezményezett pozícióba.

Ausztria–Magyarország és Nagy-Britannia viszonya az első világháború előtt

Előljáróban megjegyezhetjük, hogy a két fél között az adott korszakban, de legalábbis a 20. század első évtizedéig Egyiptom kapcsán nem voltak tapasztalhatók olyan feszültségek, melyek a meglévő jó viszonyt alapvetően befolyásolták volna.

A harmonikus, illetve „jósomszédi” kapcsolatokat több tényező is alátámasztotta. Elsőként magának az Osztrák-Magyar Monarchiának, s benne Magyarországnak az első világháborút megelőzően Angliában többségében jó sajtója volt, ami elsősorban annak volt köszönhető, hogy a gyarmati pozícióit erőteljesen védelmező brit politika a Monarchia részéről semmiféle ilyen irányú kihívást nem tapasztalt. Ugyanez igaz helyi szinten Egyiptomban is, ahol a Ballhausplatz a franciák ellenében minden esetben a brit korona pártjára állt, miközben saját maga csupán a gazdasági kapcsolatok erősítésében volt érdekelt és az általános külpolitikai célok megvalósításának egyik színtereként tekintett a Nílus menti országra. Azaz az Egyiptomban szolgálatot teljesítő osztrák–magyar diplomataik – kötelező feladataik mellett – a szövetségi kapcsolatok fenntartásán, illetve háttér-információk begyűjtésén túl nem mutattak különösebb aktivitást.

A fenti megállapításokat támasztja alá Jeszenszky Géza munkája²⁰² is, mely az általunk is vizsgált korszak angol–magyar kapcsolatait tekinti át. Igaz ugyan, hogy kutatásának témáját

elsősorban Magyarország megítélése képezte, de közvetve a Monarchia egészére érvényes megállapításokat is megfogalmazott. Tanulmánya alapján elmondhatjuk, hogy az első világháborút megelőző 25 évben az ország az angol közfigyelem középpontjában állt, mivel ebben az időszakban annyi – és elsősorban pozitív hangvételű – publicisztika született róla, mint amennyi korábban és a későbbiekben szinte soha.²⁰³

A rokonszenv alapja abban gyökerezett, hogy Ausztria–Magyarországot az angol politika az európai hatalmi és erőegyensúly fontos elemének tartotta, melynek belső stabilitása fontos volt a szigetországban is, márpedig az új és felépítését tekintve igen egyedi államalakulat kialakulása, stabilizálódása és működése (működési nehézségei) fokozott figyelemre tarthatott számot. A közös államalakulat létrejötte a Habsburg önkényt rosszállóan figyelő liberálisok számára is kedvezőnek tűnt, mivel a magyar liberális és függetlenségi igények kielégítése mellett a birodalmi egység is fennmaradt.

Nem lebecsülendő, hogy a konzervatív brit politikai vezetés Viktória királynővel az élen partnert látott az igen konzervatív bel-, de még inkább külpolitikát folytató Osztrák-Magyar Monarchia politikai elitjében, sőt a királynő Ferenc Józsefet „fölvilágosult, népe javán munkálkodó, széles jogokkal rendelkező uralkodónak tartotta... Nem véletlenül alakult ki hosszú, s időben is majdnem egybeeső uralkodásuk alatt a királynő és a császár között olyan nagyfokú rokonszenv és kölcsönös nagybecsülés. Mindkettőjük erős és leplezetlen konzervativizmusa, a szigorú kötelességtudással párosuló hivatástudat, valamint az államügyekbe való operatív beleszólási igény és gyakorlat ehhez jó alapot teremtett.”²⁰⁴

Az uralkodók kölcsönös szimpátiájában az osztrák–magyar és a brit arisztokrácia is osztozott, hiszen azonos vagy legalábbis igen hasonló életmódjuk, a két ország jó államközi viszonya, továbbá az angliai látogatások és az ott tapasztalt szokások, öltözködés stb. mind a baráti kapcsolatokat erősítette.

Említettük, hogy az angol külügy a Monarchia fennmaradását tartotta az európai stabilitás egyik zálogának, de ezen túlmenően az együttműködést sem zárta ki vele. Ez 1871-től egészen 1907-ig, az angol–oros antant megkötéséig volt igaznak mondható, mely után azonban már a szláv törekvések támogatása került előtérbe.

1871-ben létrejött egy viszonylag tartós európai politikai egyensúlyi helyzet, amelyben ugyan a szerepek néha változtak, de a konfliktusok a hatalmak közös megegyezésével általában békés eszközökkel (nagyhatalmi konferenciák) voltak megoldhatók. Ilyenkor az

²⁰² Jezsenszky Géza: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, (1894–1918)*. Bp., 1994.

²⁰³ 1894 és 1906 között csak a *Times*-ban nyolcvan vezércikk jelent meg Magyarországról. Uo. 10. o.

Osztrák-Magyar Monarchia és Nagy-Britannia általában egymásra talált, mivel más-más okból ugyan, de mindkettőjük érdeke a status quo fenntartása volt.²⁰⁵ Konkrét példaként kiemelhető az 1878-as berlini kongresszus, ahol a Törökországot legyőző Oroszországot a két fél közös fellépése kényszerítette a San Stefanó-i béke módosítására.²⁰⁶ Törökország stabilitásának védelmében a brit külügy a későbbiekben is szívesen támaszkodott volna a Ausztria–Magyarországra, amit jól példáz Salisbury 1870–1880-as évekbeli víziója is, amely szerint „Európa beteg emberét” az orosz törekvések megakadályozása miatt burkolt protektorátos alá helyeznék Nyugat-Balkánon a Monarchia, míg Kis-Ázsiában Anglia részvételével. Oroszország balkáni terveinek megghiúsítása a későbbiekben is Nagy-Britannia politikájának sarkkővét képezte, amiben az osztrák–magyar támogatás is nagy súllyal esett latba.²⁰⁷

Nagy-Britannia és Ausztria–Magyarország 1887 decemberében került legközelebb a szerződéses megállapodáshoz, miután az angol–olasz földközi-tengeri antant²⁰⁸ megkötése után nem sokkal, december 12-én aláírták a második földközi-tengeri antantnak nevezett konstantinápolyi tervezetet, melyben Nagy-Britannia, Olaszország és Ausztria–Magyarország a közel-keleti status quo megóvása érdekében fogott össze. Ennek szellemében elhatározták, hogy ha „Törökország szembeszegül valamilyen törvénytelen vállalkozással, védelmében a három hatalom *azonnali hatállyal megegyezik az intézkedéseket illetően*. Ha viszont ellenállás helyett szemet huny, a hatalmak *feljogosítva érezhetik magukat*, hogy a szükségesnek tartott török területeket megszállják.” A szerződés valós tartalma azonban leginkább Oroszország ellenében Bulgária és Kis-Ázsia védelme volt. A titkos szerződés egyedisége pedig abban rejlett, hogy Nagy-Britannia ezt követően 1904-ig semmiféle szerződéses alkuba sem bocsátkozott egyik európai nagyhatalommal sem.²⁰⁹

A Monarchia pozitív angliai megítélésében érdekes módon fontos szerepet kapott az angol–búr háború is. Ebben a századfordulós helyi háborúban London európai megítélése, köszönhetően a német propagandának, illetve az európai közvélemény búr-szimpatíájának jelentősen romlott. Magyarország azonban – noha a közvélemény angolellenessége is erőteljesen érezhető volt – politikai szinten kiállt Nagy-Britannia mellett, sőt a magyar parlamentben 1901-ben Széll Kálmán miniszterelnök egy százsz képviselő – a brit hadseregnek

²⁰⁴ Uo. 28. o.

²⁰⁵ Diószegi: i. m. 152–154., 156–157. o.

²⁰⁶ Uo. 171–174. o.; Taylor, A. J. P.: i. m. 284–289., 309–311. o.

²⁰⁷ Taylor: i. m. 318., 327–332. o.

²⁰⁸ 1887. február 12. Diószegi: i. m. 192–193. o.

²⁰⁹ Taylor: i. m. 394–396. o. Ugyanezt a szerződést Diószegi „keleti hármasszövetségnek” nevezi. Diószegi István: A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája. i. m. 63–64. o.

történő lószállítások leállítására vonatkozó – interpellációját elutasította és kijelentette, hogy „az angol nemzet a mi becsülésünket, rokonszenvünket és [...] bámulatunkat bírja”. Az angol ügy melletti kiállásra természetesen Angliában is felfigyeltek, majd dicsérő hangnemben nyilatkoztak a józan és tisztán látó magyar politikusokat illetően, jócskán emelve ezzel Magyarország respektjét.²¹⁰

A két fél együttműködése 1894-ig tartott, amikor is Nagy-Britannia szakított a – Taylor szerinti évszázados – oroszellenes osztrák szövetséggel és lassan francia, majd orosz irányba kezdett orientálódni. A fasodai incidens által keltett hullámok lecsendesedése után Anglia és Franciaország viszonylag gyorsan rendezte gyarmati ellentéteit, majd 1904-ben megkötötték az antantot, amit három évvel később az angol–orosz kiegyezés követett. A szövetségi rendszerek stabilizálódása egyértelműen kijelölte Ausztria–Magyarország helyét Németország mellett, véget vetve a szigetországgal fenntartott jó viszonyoknak.

Mindezt figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a 19. század utolsó harmadában – bár nem teljesen azonos okokból – a két felet, leginkább Oroszországgal szemben és Törökország integritása védelmében, hasonló külpolitikai érdekek motiválták, melyek az eltérő nagyhatalmi orientációk ellenére közös cselekvésekre sarkallták őket. Ez az elvi közösség egészen az angol–francia, majd angol–orosz antantig megmaradt, miután az egyre nyilvánvalóbb német orientáció és a robbanásig feszült balkáni szláv, illetve orosz ellentét el nem távolította egymástól a feleket.

Az angol és az osztrák–magyar konzulátus viszonya Egyiptomban

A korábban felvázolt általános jellegű megállapítások regionális szinten Egyiptomban is igaznak voltak mondhatók, amit azzal magyarázhatunk, hogy a nagyhatalmak közül – ellentétben Franciaországgal, majd Németországgal – a Monarchiának sem hatalmi, sem pedig gyarmati érdekeltségei nem voltak a közel-keleti és észak-afrikai térségben.

A közös külügyminisztériumot Egyiptomot illetően az foglalkoztatta leginkább, hogy meglévő pozícióit semmi ne veszélyeztesse, továbbá, hogy gazdasági-kereskedelmi érdekeltségeit minél inkább kiterjessze. Ennek érdekében alapvető célja az volt, hogy ne kerüljön konfliktusba a brit hatóságokkal, melyeknek tevékenységét, amennyiben azok az ország belpolitikai nyugalmát szolgálták, támogatta is.

²¹⁰ Jeszenszky: i. m. 146–147. o.

Ezt támasztják alá a mindenkori főkonzulátusi jelentések is, amelyek az egyiptomi belpolitikai történésekről²¹¹ legfeljebb heti, de egyes esetekben napi rendszerességgel tudósítottak.

A jelentésekben többször is említésre kerülnek a korszakunkban hivatalba lépett brit főmegbízottak (Lord Cromer, Sir Eldon Gorst, Lord Kitchener), akiknek a munkájáról és a velük való kapcsolatokról időszakos jelleggel be is számoltak. Ezek alapján az a kép rajzolódik ki, hogy a legjobb viszonyt az Egyiptomban „intézménynek” számító Lord Cromerrel (1883–1906) ápolták a mindenkori osztrák–magyar diplomaták. Sir Eldon Gorstot (1906–1910) szintén megbízható és lelkiismeretes államférfinak tartották, míg a katonai mentalitását a közigazgatásba is átvivő Lord Kitchener (1911–1914) kormányzatát már kritikákkal illették.

A főmegbízottakat tekintve első a sorban Lord Cromer²¹² volt, akivel a magyar diplomácia képviselői állandó személyes kontaktusban voltak, s kedvező véleményüknek többször is hangot adtak. Az már 1882-ben kiderült, hogy a közös külpolitika képes vele együttműködni, majd az akabai határkérdést illető válságok során is képes volt kézben tartani az eseményeket, melyeket a Monarchia legnagyobb megnyugvására komoly konfliktus kirobbanása nélkül sikerült megoldania. Ettől függetlenül forrásaink tanúsága szerint az Egyiptomban szolgálatot teljesítő közös diplomaták is elismerték munkáját, sőt Braun alexandriai főkonzul egyenesen úgy nyilatkozott róla, hogy „Lord Cromer tagadhatatlanul kitűnő államférfi. Nem szabad elfelejteni, hogy ő az, aki, igaz ugyan, hogy Franciaországnak is hála, amely egyiptomi politikáját egy évtizede ügyetlenül irányította, Egyiptomból viszonylag rövid idő alatt mára egy virágzó és gazdag országot alkotott”.²¹³ Koziembrodski főkonzul hasonló szellemben dicsérte a főmegbízottat, aki hivatali teendői mellett „mind a római-katolikus egyház egészével, különösen pedig az osztrák–magyar védnökség alatt állóért tett, amelynek Gayer érsek általi vezetését hízelgő szavakkal említette”.²¹⁴ A Lord Cromer iránti szimpátiát az is fokozhatta, hogy 1901-ben Velics főkonzulnak a boszniai osztrák–

²¹¹ A teljesség igénye nélkül: a kedive és a Porta viszonya, a kedive és a főmegbízott kapcsolata, aktuális egyiptomi kormányátalakítások, a nacionalisták tevékenysége, a brit főmegbízottak éves jelentéseinek értékelése, a többi nagyhatalom egyiptomi tevékenysége (flottalátogatások) stb.

²¹² 1841-ben született Cromer Hallban (Norfolk), tanulmányait a Woolwich-i Királyi Katonai Akadémián végezte. Ezt követően 1872-ben Lord Northbrooknak, India alkirályának lett magántitkára, ahol a gyarmati közigazgatásban megfelelő tapasztalatokat szerzett. 1876-ban lett az egyiptomi államadóssági kassza első megbízottja, majd 1883-ban főkonzul és diplomáciai ügynök. 1892-ben munkája elismeréseként báróvá, 1899-ben vikomttá, 1901-ben earllá, nevezték ki. Egyiptomi távozása után több könyvet is publikált egyiptomról (Modern Egypt, Régi és modern imperializmus, Abbas II). 1917. január 29-én halt meg. Abbas Hilmy II: i. m. 254. o.

²¹³ HHStA PA XXXI. 22. Aegypten, 1904. Berichten, Weisungen, Varia, Cairo, den 29. Jänner 1904. No. 6. Freiherr von Braun Goluchovskinak a kedive és Cromer kapcsolatáról.

magyar közigazgatás kiépítését illetően igen kedvezően nyilatkozott, s burkoltan elismerte, hogy a vallásilag és fajilag erősen kevert népesség felett elfogadható egy másik nép uralma, amely nyugalmat tud közöttük teremteni. Példaként – nem meglepő módon – Egyiptomot említette, amelynek kapcsán hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek.²¹⁵ Velics szerint Cromer „folyamatosan figyelemmel kísérte az általunk okkupált tartomány közigazgatási és kulturális előrelépését és erre ösztönzi környezetét is”.²¹⁶

Sir Eldon Gorst jóval rövidebb ideig tartó kormányzata – elődjéhez hasonlóan – jelentős népszerűségnek örvendett az egyiptomi osztrák–magyar diplomata közösségben. Már Gorst első éves beszámolójának elemzésekor megemlíttette Koziebrodski főkonzul, hogy Lord Cromerrel szemben, aki a terjedelmes, ám tökéletes stílusban írta meg az ország adott évi fejlődését, utódja az üzleti jellegű rövid összefoglalást kedveli. Elődjével ellentétben pedig, aki a jelentésekből szinte teljesen „kifelejtette” megemlíteni a kedve hozzájárulását országa fejlődéséhez, addig Gorst hízelgően nyilatkozott személyéről, kiemelve együttműködési készségét. Mindezek ellenére nyíltan felvállalta a szolidaritást Cromerrel, az általa folytatott politikával „és hozzájárulhat az itteni viszonyok stabilizálásához és megnyugtatásához, melytől az új prokonzul kipróbálatlan újításai miatt tartani lehetett, és amelyre néhány külföldi kapitalista számított is. Sir Eldon Gorst „szűz jelentése” úgy tűnik, azt a reményt kelti nem csak Londonban és az európai és anglofil honosok körének többségében, hanem sok más bennszülöttnél is, hogy jó fogadtatásra talál, akik különösen Lord Cromer érezhető despotizmusának utóbbi évei után Gorst ügyes kezű irányítása alatt fellélegezhetnek.”²¹⁷

Egy évvel később Koziebrodski már kétértelműen beszél Gorst tevékenységéről, amikor arról írt Aehrenthal külügyminiszternek, hogy „a Lord Cromer által igazgatott Egyiptomra azt mondhatta az ember, hogy abszolút hatalommal rendelkezett és ez idő alatt egyetlen végrehajtó szerve angol hivatalnoki kara volt. A bennszülöttek páciensek voltak, akik az orvos utasításait és előírásait az asszisztensein keresztül követték és tetszésük szerint boldognak kellett volna lenniük. Valójában csak egy akarat és egy irány volt, melynek felelőssége is egy kézben volt.”²¹⁸ Ez a rendszer Lord Cromer távozásával összeomlott és helyét egy liberálisabb, több szabadságot nyújtó kormányzat vette át. A több szabadság azonban két irányban is károsnak mutatkozott. Azzal, hogy Gorst a minisztériumokban az angolok helyére egyre nagyobb számban engedett egyiptomi hivatalnokokat, a közigazgatás

²¹⁴ HHStA PA XXXI. Ägypten, Cairo, den 21. April 1905. No 12. Koziebrodski Goluchowskinak.

²¹⁵ HHStA PA XXXI Ägypten, Cairo, 14. Februar 1901., L. von Velics, Goluchowskinak.

²¹⁶ HHStA PA XXXI. Ägypten 1901., Cairo, 10. Januar 1901., Nro. 4., L. von Velics Goluchowskinak.

²¹⁷ HHStA PA XXXI Ägypten 25., Cairo, den 8. Mai 1908., No 15. A-B., Graf Koziebrodszki Aehrenthalnak.

²¹⁸ HHStA PA XXXI Aegypten 25 1910., Bulkeley, am 19. Mai 1910., No. 16., Aehrenthalnak.

egységes működését megbontotta, ami feszültségeket szült a hazai elemek és a részben állami hivatalokat betöltő, részben gazdasági tevékenységet folytató külföldiek között. Az elégedetlenség pedig mindkét félben egyre növekedett, mivel egyik az elveszett befolyása miatt neheztelt Gorstra, míg a hazai csoport a bevezetett reformokat kevesellte.²¹⁹

A növekvő feszültségek miatt 1911-ben le is váltották Gorstot és helyére Lord Kitchenert nevezték ki. Az új főmegbízottra Masirevich konzul bizalmasa szerint azért volt szükség, mert a korábbi civil főkonzul, aki mindig a pénzügyi megfontolásokat helyezte előtérbe, irtózott a London által támogatott okkupációs katonaság létszámának megemelésétől, amitől az új, katonai múlttal rendelkező Kitchener nem fog tartózkodni.²²⁰ Mindenesetre Széchenyi Lajos főkonzul 1911 júliusában Gorst távozását azzal kommentálta, hogy nagy népszerűségnek örvendett, jól kijött az ország vezetőivel és nagybirtokosaival.²²¹

Fél évvel Kitchener Egyiptomba érkezése után Széchenyi óvakodott egyértelmű véleményt mondani az új főmegbízottról. Annyit mindenesetre elmondott, hogy a negatív várakozásokkal ellentétben nem egy katonai diktátor jelent meg a Nílus mentén, hanem tiszteletben tartva elődje vívmányait nem változtatott a kormányzati rendszer alapjain. Katonás stílusát megőrizte, utasításait mindig azonnal végre kell hajtani. Kitchener a külsőségekben is változtatott elődei szokásain, akik erre kevesebbet adtak. Ő elvárta, hogy ünnepélyes alkalmakkor a helyi rendőrség kivonuljon fogadására, amely a helyiek körében az iránta való tiszteletet is növelte. Egyébként az ország sorsát és a lakosok jólétének emelését a szívéen viselte.²²² Ugyanezt erősítette meg az 1912-es éves beszámolóról készített értékelés is, amely Gorsttal ellentétben meleg hangon ír Egyiptomról és az egyiptomiakról.²²³

Széchenyi Lajos főkonzul Kitchener kétéves ténykedése után, 1913-ban vette magának a bátorságot, hogy a három egymást követő brit főmegbízott között különbséget tegyen. A három főkonzul éves beszámolóiban megnyilvánuló stílus- és mentalitás-különbség alapján úgy értékelte munkásságukat, hogy „Lord Cromer ezen alkalmakkor (az éves beszámolóban) előszeretettel csak korholt, kifogásolt és leteremtett, Sir Eldon Gorst sohasem panaszkodott, ezzel szemben Lord Kitchener a legkisebb megcélzott előrelépést is dicsérettel illeti, jóllehet ezzel egy időben nagy nyomatékkal és önérzettel mutat rá a hibákra, ahol a további

²¹⁹ Uo.

²²⁰ HHStA PA XXXI. 26. Ägypten 1911–1914., Bulkeley, den 6. Oktober 1911., No 14. A-B. Masirevich Aehrenthalnak.

²²¹ HHStA PA XXXI. 26. Ägypten 1911–1914., Bulkeley, am 29. Juli 1911., No 7., Graf Széchenyi Aehrenthalnak.

²²² HHStA PA XXXI. 26. Ägypten 1911–1914., Cairo, den 30. März 1912., No 5. A-B., szigorúan bizalmas, Széchenyi Berchtoldnak.

²²³ HHStA PA XXXI Ägypten 1912 26., San Stefano, den 8. Juni 1912., No 9. Hoyos Berchtoldnak.

kiigazítások számára szükségesnek tűnnek, de leginkább kész arra, hogy ezekhez már hozzá is lásson”.²²⁴

Összességükben a levéltári anyagokból az a kép rajzolódik ki számunkra, hogy Egyiptomban a mindenkori osztrák–magyar diplomáciai képviselő tagjai rokonszenvvel figyelték angol kollégáik tevékenységét, és ha meg is fogalmaztak kritikákat, azok nem a teljes munkásságukra vonatkoztak. Fontos megjegyeznünk, hogy a főkonzulok a legközvetlenebb kapcsolatot – jelentéseik alapján – a konzervatív Lord Cromerrel és a katonás Lord Kitchenerral tartották, míg a liberális Eldon Gorsttal kapcsolatban nem is tettek a személyes kapcsolattartásra utaló megjegyzéseket. Ennek magyarázatát talán abban találhatjuk meg, hogy a mindenkori osztrák–magyar diplomáciai főképviselek szintén katonaviselt emberek voltak, továbbá a közös külügyminisztérium – az uralkodóhoz hasonlóan – erősen konzervatív beállítottságú volt.

Végül tapasztalataink alapján azt a következtetést is megfogalmazhatjuk, hogy a „nagypolitikával” ellentétben Ausztria–Magyarország és Nagy-Britannia kapcsolatainak fokozatos megromlása Kairóban nem volt tapasztalható, vagy legalábbis ennek nem ismerhetők fel írásos nyomai. Természetesen az első világháború kitörése diplomáciai síkon is alapvető változást hozott, s lehetetlenítette el a közös külképviselet működését.

²²⁴ HHSStA PA XXXI. 26. Ägypten 1911–1914., Bulkeley, am 12. Juni 1913., No 12. B. Széchenyi Berchtoldnak.

Az egyiptomi kedive és az Osztrák-Magyar Monarchia kapcsolata

Amennyiben az egyiptomi osztrák–magyar törekvésekről beszélünk, mindig ki kell hangsúlyoznunk, hogy a Habsburg Birodalom nem hódítóként lépett a fáraók földjére, ahol célja a rendezett kapcsolatok fenntartása mellett kereskedelmi érdekeinek és a védnöksége alatt álló személyek biztonságának a garantálása volt.

Amennyiben a fenti megállapítást igaznak tekintjük az angol főmegbízottakkal kapcsolatban, akkor a kedivékkel fenntartott viszonyban ezt fokozottan érvényesnek tarthatjuk. Tárgyalt korszakunk folyamán ugyanis egy alkalommal sem tudunk olyan esetet megemlíteni, melynek során az egyiptomi uralkodót rossz színben tüntették volna fel vagy alkalmatlanságára megjegyzéseket tettek volna.

A jó kapcsolatok meglétét az uralkodók számára adományozott császári elismerésekkel és a kedivei audienciákon elhangzottakkal kívánjuk bizonyítani, melyek közül első a sorban Mohamed Taufik kedive császári kitüntetése, melyet 1881 áprilisában nyújtott át számára az alexandriai főkonzul, Schaeffer Ignác annak elismeréseként, hogy Rudolf trónörökös egyiptomi kirándulása alatt rendkívül szívélyes fogadtatásban részesült.²²⁵ Az adott politikai helyzetet figyelembe véve feltételezhetjük, hogy az adományozás a hála mellett arra is szolgált, hogy az angolok által kinevezett új kedive posztját a legmagasabb császári kitüntetéssel – a Szent István Rend Nagykeresztje – is megtámogassák, s ezzel is bizonyítsák számára, hogy az osztrák–magyar külpolitika az ő személyét tekinti Egyiptom legitim uralkodójának.

Magára a nagykereszt átadására 1881. április 4-én Kairóban került sor. Osztrák–magyar részről jelen volt a főkonzul, Esterhazy Antal gróf, az alexandriai konzul, Vetserta báró, Kairóból Perlira báró és Goracuchi báró konzuli tisztviselők. Az ünnepélyes átadásról a *Moniteur Egyptien* másnapi száma így emlékezett meg: „Tegnap abból az alkalomból, hogy Őfelsége a kedive hivatalosan is megkapta a Császári és Királyi Szent István Rend Nagykeresztjét, Schaeffer báró, Ausztria–Magyarország meghatalmazott minisztere és főkonzulja a következő beszédet tartotta: Uram, egy nálam alkalmasabb személy, az én uralkodóm, Ő császári és Ő királyi felsége méltóztatott fenségednek adományozni az első számú uralkodói kitüntetését, a Szent István Rend Nagykeresztjét. Így hát nekem nincs más feladatom, minthogy gratuláljak Önnek Uram, és hogy átadjam Önnek a kitüntetését a felséges adományozó saját kezű levelével együtt. Remélem, hogy a nagyrabecsülés és jóakarát ezen

²²⁵ HHSIA AR 45. F2. 5.629. 30. III. 81. Bécs, 1881. március 23.

újabb jele ... [olvashatatlan] Őfelsége a trónörökös számára a legutóbb tanúsított nagyfokú barátság és vendégszeretet az önök országában meg fogja erősíteni azokat a kitűnő kapcsolatokat, melyek szerencsés módon a két kormány között fennállnak.

Őfelsége a kedive így válaszolt: Miniszter Úr, az Ön közreműködésével számunkra megadott Ő királyi Szent István Rend Nagykereszt révén őfelsége újfent méltóztatatta irántunk való jóakarátát kifejezni, aminek sohasem voltunk híján. Az irántunk tanúsított jóakarát ez újabb jele számunkra annál is inkább értékes, Miniszter Úr, mert egyszersmind emlékeztet Császári Őfelsége Rudolf trónörökös, Őfelsége hön szeretett fia egyiptomi utazására, akinek a hercegi jelleme oly élénk és szimpatikus volt, hogy jelenléte nem csak engem, hanem egész országomat megtisztelte. Arra kérem Önt, Miniszter Úr, hogy tolmácsolja Ő császári és Ő királyi felségének legőszintébb és legtiszteleteljesebb hódolatunkat és biztosítsa arról, hogy mindig is teljes szívű jóakarattal viseltettünk Őfelsége iránt, akire ugyanolyan bizton támaszkodhatunk, mint saját kormányunkra. Reméljük, ezt a kapcsolatot az Ön közreműködésével fenn fogjuk tartani.

Az ünnepség alatt Schaeffer báró ugyancsak átnyújtotta Őfelségének a kedivének Őfelsége Ausztria–Magyarország császára saját kézzel írott levelét, melynek közöljük a szövegét: Őfelsége! Mélyen meghatótt a Rudolf fiunknak Önök által nyújtott szívélyes fogadtatás és vendégszeretet, amiért fogadja legőszintébb köszönetnyilvánításunkat. Ezen felül fogadja nagyrabecsülésünk és odaadásunk látható jeleként e kitüntetés, mely egyben szeretett fiunk egyiptomi utazásának emléke is. Önnek adományozzuk, Felség, királyi Szent István Rendünk Nagykeresztjét, mely egy időben nyújtatik át Önnek jelen levelünkkel. Örömmel ragadjuk meg az alkalmat, hogy újfent biztosítsuk Felségedet legőszintébb jóakarátunkról és megkülönböztetett nagyrabecsülésünkről.”²²⁶

A kitüntetések adományozása továbbra is jellemző eszközrendszere maradt a közös külpolitikának, amit az is bizonyít, hogy Taufik utódja, II. Abbász Hilmi, aki 1892-től 1914-es lemondatásáig állt Egyiptom élén, két alkalommal is hasonló jellegű elismerésekben részesült.

Az elsőt még igen korán, 1891-ben kapta meg. A magyar külpolitika egyébként igen jól ismerte Abbászt, aki – mint emlékezhettünk rá – 1887-ben apja kívánságára a bécsi Theresianumban kezdte meg tanulmányait.²²⁷ A Ferenc József Rend Nagykeresztjét hivatalosan 18. születésnapja alkalmából adományozta számára az uralkodó, bár feltételezhetjük, hogy a kitüntetés háttérében a későbbi uralkodó megnyerése is állt. A

²²⁶ HHStA AR 45. F2. I. 7263., 18.IV.81., Cairo, 5. April 1881 2/49/pol. Schaeffer Haymerlének.

²²⁷ Abbas Hilmy II: i. m. 60. o.

kitüntetés – mint arról már szóltunk – egy évvel később nagykorúságának egyik bizonyítékaként is szolgált és hozzájárult ahhoz, hogy uralkodói alkalmasságát a többi nagyhatalom se vonja kétségbe. Taufik, Abbász apja szintén köszönetet mondott az elismerésért a magánaudiencián kreditíváját átadó Heidler-Egregg főkonzulnak, és kiemelte, hogy a „mohamedán törvények szerint a nyáron Egyiptomba látogató trónörökös elérte nagykorúságát”. Heidler ezzel egyetértett, majd biztosította az uralkodót arról, hogy amennyiben a nagykorú herceg tartósan Egyiptomban akar maradni, Bécsben nem fogják visszatartani. Mindez azt is jelenthette, hogy a közös külügyminisztérium nem kívánt az egyiptomi hatalmi politikába beavatkozni és Abbász bécsi tartózkodását saját céljaira felhasználni.²²⁸ A semleges magatartás Taufik nem sokkal későbbi halálakor is megnyilvánult, mikor az osztrák–magyar kormány késedelem nélkül, személyes felügyelete mellett szállította a trónörökösöt hazájába.

Abbászt második alkalommal 1897-ben részesítette az uralkodó ismételt megtiszteltetésben. A kitüntetés körülményei világosan megvilágítják azt a politikát, amely a Monarchiát Egyiptomban leginkább jellemezte, ezért nem tartjuk haszontalannak, hogy Heidler főkonzul adományozás melletti és azzal szembeni érveit tartalmazó jelentését részletesen ismertessük.

„Korábbi jelentéseimben az Apostoli Uralkodó felé tudattam, hogy az akkori trónörökösnek, Abbasz Hilmi bejnek, mikor még a Theresianum növendéke volt, a Ferenc József Rend Nagykeresztjét adományoztuk.

Ismert, hogy alig 6 hónapra rá Taufik kedive váratlan elhalálózása miatt az alkirályi trónt ő foglalhatta el.

Ez a körülmény a cs. és kir. kormányzatot megakadályozta abban, hogy a többi államok mintájára a fiatal herceget trónra lépése után nem sokkal új rangjának megfelelő kitüntetésben részesítse.

Ezután majd minden évben – az angol kormánnyal szemben – Őfelsége [a kedive] demonstratíven lépett fel, de ez valamennyiszer az ő vereségével végződött, amely az angolok személyével szembeni ellentétének növekedésével, valamint az egyiptomi angol befolyás megerősödésével járt.

Őfelsége ezen akciói homlokegyenest ellentétesek voltak Főméltósága hivatali elődjének, Kálnoky grófnak azzal a politikai éleselmjűségről tanúskodó utasításaival,

²²⁸ HHStA PA. XXXI. Cairo, 2 März 1891., No 37/pol/E., C. von Heidler-Egregg Kálnokynak, audiencia a kedivénél szolgálatba lépése alkalmával.

melyekkel többször megbízott, hogy a kedivének mind Őfelsége, mind az ő [ti. Kálnoky] nevében tanácsokat adjak.

Ez a tényállás nem tette lehetővé egy új kitüntetés ügyének felhozását, melynek éle a publikum szemében az angolok ellen irányult volna, és azt feltételezte volna, hogy vele [Nagy-Britanniával] a hatalommal, beleértve az egyiptomi kérdést, nem vagyunk egyetértésben.

Amikor az említett feszültségek fokozatosan lecsökkentek, és legalábbis a külsőségekben, Anglia és a kedive közötti viszony tűrhetővé vált, azért vártam, Kálnoky gróf utasításai szerint, hogy eljőjön az a kedvező külső alkalom, hogy az egyetlen kedive által birtokolt osztrák kitüntetés és egy másik nagyhatalom által adományozott dekoráció közötti időbeli távolságot semlegesítsem.

Ilyen lehetett volna Őfelsége 1894-es bemutatkozó látogatása a Legfőbb Udvarnál [a Habsburg udvarnál], miután hivatalos látogatással kapcsolatos kötelezettségeit Konstantinápolyban, Párizsban és Londonban teljesítette. Ekkor teljesen természetes lett volna, hogy ez alkalomból Őfelsége kegyelméből egy magasabb kitüntetéssel tiszteljük meg.

Ismert, hogy az Ischlbe tervezett látogatás a szultán ellenállása miatt megghiúsult. [...] Ennek következtében kénytelen voltam ismét csak arra számítani, hogy a kedive bécsi bemutatkozó látogatása egy későbbi évben be fog következni. [...]

Azonban a kedive sem a múlt évben, sem idén nem használta ki azt a kézenfekvő lehetőséget – Anglia királynőjének jubileumát –, hogy a Konstantinápoly által rá kiszabott tiltást, amely szerint nem léphet kapcsolatba európai udvarokkal, megtörje és testvérét, Mohamed Alit küldte Londonba.

Ez azt a látszatot erősíti, hogy úgy látszik, mintha a kedive számára ez a karantén, amely szerint csak turistaként töltheti idejét Európában, egyáltalán nem lenne kényelmetlen, és mintha legalább is ideiglenesen az összes udvari látogatását ad Calendas Graecas [sohanapjára] kitolná.

Míndeközben az osztrák kitüntetés ügyét a kedive egyre inkább egy ellene irányuló jogsértésnek tartja, és nekem elegendő okom van azt feltételezni, hogy Őfelsége ezt az ügyet a Bécsben uralkodó, személyével szembeni ellenszenv és irigység kifejeződéseként fogja fel.

Hogy a Ferenc József Rend Nagykeresztje, melyet még theresianumi növendékként kapott, nem illik jelenlegi posztjához, igaz, és az is tagadhatatlan, hogy két korábbi miniszterelnöke is magasabb kitüntetéssel, az I. Osztályú Vaskoronával rendelkezik. [...] A kedive mindig kibúvót keres, hogy osztrák kitüntetését viselje, ezzel is jelezve, hogy az pozíciójához nem illik. [...]

Úgy gondolom, itt az ideje, hogy megtegyük [az adományozást]. Bármilyen különleges alkalomra, mint egy kedivei látogatásra Bécsben, szerződéskötésre vagy hasonlóra, belátható időn belül nem fog sor kerülni. Másrésztől ajánlatos lenne a kedive azon téves véleményét, hogy Bécsben személyével szemben ellenséges érzület uralkodik, eloszlatni. Ha az uralkodói képességeit nem is nevezhetjük csodálatra méltónak, tudatában kell lennünk nem éppen irigylésre méltó helyzetének nehézségeivel és [a kitüntetés] megfelelnie annak a nyugodt, objektív és kívánatos hangulatnak, amelyet a mértékadó körök személye irányába támasztanak. Ha a fiatal herceg betegsége abban áll, hogy már hat éve uralkodik és még mindig csak a Ferenc József Renddel rendelkezik, számításba kellene vennünk, hogy sebeire egy magasabb fokozatú kitüntetés gyógyírként hatna.

Mivel az ügyben a korábbi stádiumokban a tényállás megkövetelte dolgokat *megbeszéltem angol kollégámmal* [K. K.], a legutóbbi alkalommal teljesen megszokott módon tértem vissza Lord Cromernél a témához. Nála az volt a benyomásom, hogy miután a kedive az utóbbi években külsőleg semmiféle hivatalos konfliktusba nem keveredett a védnök hatalommal, Őfelsége kitüntetését angol részről tisztán udvari belügynek tekintenék, amely egyik oldalról sem tartalmaz semmiféle politikai élt.

Ezek után úgy gondolom, Méltóságos Uram, bizalmasan javasolni kellene, hogy Őfelségét a kedivét legkegyelmesebb adományaként a Lipót Rend Nagykeresztjével adományozza meg.

Taufik kedive ugyan a Szent István Rend Nagykeresztjét viselte, de a most kormányzó alkirály nyilvánvalóan még túl fiatal és személyes méltósága is kevés ahhoz, hogy a legmagasabb elismerésre, amelyet egy katolikus uralkodó adományozhat, igényt tartson.”²²⁹

Indokai és az egyiptomi belpolitika – Abbász és Cromer kapcsolata – jellemzése hűen világítják meg a mindenkori magyar konzulok nehézségeit Egyiptomban. Egyrésztől ugyanis mindenképpen fenn kellett tartani az angolokkal a jó viszonyt, de lehetőleg úgy, hogy Abbász bizalmát se veszítsék el. Világosan látható, hogy Heidler főkonzul csak az alkalomra várt, hogy mulasztását, mely a kedive tekintélyét vonta kétségbe, pótolja, de úgy, hogy az mindenkinek jó legyen. Azzal pedig, hogy nem a Szent István Rend Nagykeresztjét, hanem „csupán” a Lipót Rendét adományozták Abbásznak, azt érzékeltették, hogy kormányzását és személyét még nem tartják elég érettnek. Ezzel talán Anglia felé is gesztust tettek, érzékeltetve, hogy összetűzéseik során nem egy komoly államférfival, csupán egy fiatal és tapasztalatlan uralkodóval van dolguk, akit néha meg is lehet „fedni”.

²²⁹ AR 45 F2., Cairo, 14. Mai 1897. No. 19/a-c., Heidler-Egregg Goluchowskinak. Javaslat a kedive Lipót Rend Nagykeresztjével való kitüntetésére.

A főkonzul előterjesztésének indokait a külügyminisztérium is elfogadhatónak találta, s továbbította a kérést Ferenc József felé, azzal a javaslattal, hogy a Lipót Rend Nagykeresztjével tüntessék ki a fiatal uralkodót.²³⁰ Ezzel egy időben kikérték Deym grófon – a londoni főkonzulon – keresztül Lord Salisbury miniszterelnök véleményét is, aki nem gördített akadályt az ilyen jellegű elismerés elé.²³¹ A felterjesztést a császár is helybenhagyta, majd a Rend kancellárja is megerősítette az adományozás tényét.²³²

A Lipót Rend Nagykeresztjének átadására 1897. június 27-én – egy héttel a kedive születésnapja után – került sor. A kedive természetesen örömmel fogadta a kitüntetést és köszönetet mondott a császárnak azért a jóindulatért, melyet bécsi diákévei alatt tanúsított iránta. Kiemelte, hogy csodálja az osztrák–magyar uralkodót, akire példaképként tekint, de kifejezte háláját az osztrák iskolában kapott nevelésért is.²³³

Az fent nem említett audienciákon túl a kedivei fogadásokra leginkább az új főkonzulok kreditívájának átvételekor került sor. Ezen alkalmakkor a légkör mindig tiszteletteljes és szívélyes volt,²³⁴ melyet Heidler főkonzul kreditívájának átadása is bizonyított. A *Moniteur Egyptien* – hivatalos kedivei időszaki kiadvány – közleménye szerint a hivatalos ünnepségen a következő beszédek hangzottak el: „Az én uralkodóm, Ő királyi és Ő császári Felsége méltóztatott egyiptomi diplomáciai képviselőjének kinevezni. Van szerencsém ez alkalomból Önnek, Felség, átnyújtani a megbízóleveletem.

Ausztria–Magyarország a nagyhatalmak közül az első volt, mely kereskedelmi megállapodás révén elérte azt, hogy Felséged kormánya az országaink közötti gazdasági kapcsolatokat a kölcsönös érdekek szilárd bázisára alapozza.

Reménykedünk abban, hogy az Ausztria–Magyarország és Egyiptom közötti sokrétű kapcsolatok újabb lendületet vesznek, és hogy Felséged kormánya előnyben fogja részesíteni ezt az előrelépést figyelemmel kísérve Őfelsége alattvalóit, akiknek a tevékenysége hozzájárul az őket vendégül látó ország prosperitásához.” A kedive minderre azt válaszolta, hogy „Felkérjük, adja át Őfelségének mélyeséges hálánk kifejezését jóindulata ezen értékes kinyilvánításáért. Különösen érdekelt vagyunk abban, hogy a császári és királyi kormány folyamatosan nyomon kövesse az Egyiptomban megvalósuló haladást, és nagy örömünkre szolgál, hogy kormányunk császári és királyi Őfelségével megköthette azt a kereskedelmi

²³⁰ HHStA AR 45., F2., Vortrag der Ministers des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äussern, Wien, 9. Juni 1897.

²³¹ HHStA AR 45., F2., Telegram, Graf Deym, London, 6. Juni 1897. No. 118.

²³² HHStA AR 45., F2., Wien, 11. Juni 1897. No. 131/L.O.

²³³ AR 45 F2., San Stefano, 26. Juni 1897. No. 25., Heidler-Egregg Goluchowskinak a kitüntetés átadásáról.

megállapodást, melynek célja a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok új alapokra helyezése. Minden óhajunk az, hogy megvalósuljanak azok a kölcsönös előnyök, melyeket Ön e megállapodás következményeiként megjósolt. Biztos lehet abban főkonzul úr, hogy mindent meg fogunk tenni annak érdekében, hogy megkönnyítsük az önre bízott feladat végrehajtását.”²³⁵

A kedive sohasem felejtette el kifejezni tiszteletét és hódolatát Ferenc József császár iránt, melynek tolmácsolását az osztrák–magyar diplomatára bízta.²³⁶ Miután a felek biztosították egymást a kölcsönös barátságról és jó szándékról is, a kedive gyakran megosztotta nézeteit vendégével a napi belpolitikai ügyeket és az angolokkal fennálló aktuális kapcsolatokat illetően.

Egy-két alkalommal előkerült a Monarchia egyiptomi szerepvállalása is, mint például 1900-ban, amikor a koptok feletti császári védnökség kapcsán elégedettségét fejezte ki azzal, hogy a vallási közösségen belül sikerült tiszta viszonyokat teremtenie. A jó kapcsolatot bizonyította Velics László főkonzul kreditívájának ünnepélyes keretek közötti átadása is, melynek alkalmával a lakásától kísérték a cs. és kir. diplomáciai ügynökség és konzulátus tagjai a fő ceremóniamesterrel együtt – egy díszhintóval és lovasságtól körülvéve – a kedivei palota elé, ahol a császári himnuszt is eljátszották. A fogadáson Abbász tábornoki ruhát viselt, melyen ott függött a Lipót Rend is. A kölcsönös ünnepélyes beszédek elmondása után 21 díszlövésre került sor, majd az új főképviselő és a kedive együtt megkávézott és elszívtak egy „csibukot” is.²³⁷

A beszélgetések során gyakran szóba került Ausztria és Magyarország is, melyek szépségeiről az egyiptomi uralkodó szintén elismerően nyilatkozott. Majd minden évben ígéretet tett arra, hogy európai utazásai alkalmával nem csak keresztülutazik az országon,²³⁸ hanem Bécsben felkeresi a császárt, illetve a császári ház azon tagjait is, akikkel jó személyes kapcsolatokat ápol.²³⁹

²³⁴ HHStA PA XXXI Ägypten 25 1908–1910., Cairo, den 14. November 1909., No 32., Széchenyi Aehrenthalnak és HHStA PA XXXI Ägypten 25 1908–1910., Cairo, den 19. November 1909., No 33., Széchenyi Aehrenthalnak a megbízólevél átadásáról.

²³⁵ HHStA PA XXXI Ägypten 13 Kairó, 1891. május 18., C. von Heidler-Egregy kinevezése Cairo, 18/V 91 476

²³⁶ HHStA PA XXXI. 21. Aegypten 1900–1901., Cairo, 12. März 1900., No 19., L. von Velics, Audiencia a kedivénél szolgálatba lépése alkalmával.

²³⁷ HHStA PA XXXI 20 1900., Cairo, den 4 April 1900., No. 28., L. von Velics Goluchowskinak. Kreditívájának átadása és a látogatás kapcsán.

²³⁸ A kedive általában saját jachtján utazott Triesztig, majd onnan vonattal Bécs és Párizs érintésével Londonig.

²³⁹ A Habsburg-ház és az osztrák–magyar főrendek szívesen jártak kirándulni és vadászni a Nílus menti országba. Természetesen a császári ház tagjait Egyiptomban is megkülönböztetett figyelemben részesítették és gyakran Abbász is fogadta őket. Közéjük tartozott Rudolf trónörökös, aki 1891-ben és 1898-ban is járt az országban, Ferenc Ferdinánd trónörökös, aki 1902 őszén távirati úton tartotta a kapcsolatot a kedivével és

Összességében tehát úgy véljük, hogy az audienciák – még ha ezek túlnyomórészt protokolláris események is voltak – jól kifejezték a két fél közötti diplomáciai kapcsolatok szívélyességének fokát. A tárgyalt időszak alatt Egyiptomban az osztrák–magyar diplomácia vezetésével megbízott főkonzuloknak sikerült jó kapcsolatokat fenntartani a fiatal kedivével, aki már csak iskolái folytán is jó emlékeket őrzött a Monarchiáról. A fiatal uralkodó – benyomásunk szerint – megbízott a közös külügyminisztérium helyi képviselőiben, akikhez több alkalommal is bizalommal fordult. Zárásként ennek bizonyítékául Koziębrodski főkonzul búcsúztatása alkalmával elmondott szavait említeném, melyek a következőképpen hangzottak: „E hónap 21-én ŐFelsége a kedive visszahívásom alkalmából állófogadást rendezett az alexandriai Ras el-Tin palotában. A három alárendelt konzulátus tagján kívül a fogadásra meghívták az alexandriai és a kairói osztrák–magyar közösség 24 tagját, az összes minisztert és a legtöbb magas rangú tisztviselőt is. Az ünnepi lakoma alkalmából ŐFelsége a leghízelgőbb szavakkal kegyeskedett megemlíteni munkásságomat ezen a poszton. Melegséggel hangsúlyozta ki különleges tiszteletét és szívből jövő ragaszkodását legkegyelmesebb urunk legmagasabb személye felé, csakúgy, mint őszinte és mélyen átértett rokonszenvét a Monarchia felé, és nyomatékkal biztosított róla, hogy a jövőben is folyvást azon fog buzgólkodni, hogy mind a szívélyes kapcsolatokat Ausztria–Magyarországgal buzgón ápolja, mind pedig a állampolgáraink kereskedelmi érdekeit és egyiptomi kolóniánk üdvös tevékenységét és fejlődését, mely különös nagybecsülést élvez, tevékenyen támogassa”.²⁴⁰

„beszélte meg” a következő év tavaszi látogatását. HHStA PA XXXI 1902. Cairo, den 24. Oktober 1902., No. 70. Velics Goluchowskinak.

²⁴⁰ HHStA PA XXXI Ägypten 25 1908–1910., Cairo, den 28. Mai 1909., No 19., Vertraulich, Bolesta-Koziębrodski Aehrenthalnak.

Az Osztrák-Magyar Monarchia Egyiptomban

Az egyiptomi osztrák-magyar kolónia

Az egyiptomi gyapotexport fellendülése és a Szezei-csatorna építése a 60-as években, majd az 1882-es angol foglalással stabilizálódó belső helyzet nagyszámú európaiat csalogatott a Egyiptomba.

Sajnálatos módon az osztrák-magyar kolónia önszerveződésének kezdeteiről, illetve első világháború előtti történetéről nem rendelkezünk minden részletre kiterjedő információkkal, de történetének főbb vonalait, tevékenységét és összetételét viszonylag pontosan tudjuk rekonstruálni. Ebben nyújtanak számunkra a levéltári – töredékes – források mellett az útleírások és sajtócikkek. Ebben a munkában Agstner Rudolfnak pótolhatatlan érdemei vannak, mivel munkássága nélkül ez a terület máig is szinte teljesen ismeretlen lenne. Nevéhez fűződik a kairói konzulátus anyakönyvének (melyről a későbbiekben lesz még szó) felkutatása is, mely az egyiptomi főváros osztrák-magyar lakosságának feltérképezéshez szolgáltatott alapvető információkat.

Az osztrák-magyar alattvalók létszáma Egyiptomban tárgyalt korszakunk alatt erős ingadozást mutatott. 1863 és 1886 között Egyiptomban a létszámuk 3-ról 6 ezerre nőtt. A Csatorna építése miatt a '70-es években például csak Port-Szaidban 2 ezren voltak, míg további 4 ezer El-Kantarábabn és Iszmaíliában élt.

Létszámukat tekintve megbízható adatokat az 1897-es és az 1907-es népszámlálások biztosítanak számunkra. Ezek szerint az első nyilvántartásba vételkor 7115 osztrák-magyar élt a Nílus mentén, míg számuk az első világháború előtti utolsó összeírásakor sem mutatott komolyabb eltérést. Ezen összeírás 7704 osztrák-magyart regisztrált. Akik közül 3284 férfi és 4456 nő volt. Alexandriában ekkor 3158 (1228 férfi és 1930 nő), míg Kairóban 3128 császári alattvaló (1324 férfi és 1804 nő) élt.²⁴¹

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy az osztrák-magyar kolónia a görögök, az olaszok, a britek és a franciák után az ötödik legnagyobb népességgel rendelkezett. A közösség azonban a tényleges osztrák-magyar állampolgárokon kívül átfogta a védelem alatt álló személyeket (koptok és zsidók) is, akik jog szerint nem rendelkeztek állampolgársággal,

²⁴¹ Egyiptomban az 1907-es népszámlálás sorrendben a következő külföldi közösségeket tartotta nyilván: görögök (62973 fő), olaszok (34926 fő), angolok (14361 fő), franciák (11685 fő). Emellett még kisebb létszámban éltek itt oroszok, németek, spanyolok, svájciak, belgák és hollandok is. Cunow Heinrich: *Törökország és Egyiptom*. Budapest, 1915. 28. o.

csupán védett státuszt élveztek.²⁴² Velük kapcsolatban a konzulok által vezetett anyakönyvben az „illetőség” rubrikába állampolgárságot nem adtak meg, helyette vörös tintával a „de facto” szó szerepelt.²⁴³ (71. o.)

Az idegenbe szakadt hazánkiai Egyiptomban a kolónia tehetősebb tagjainak vezetésével és szervezésével különböző jóléti intézményeket hoztak létre. Ezek közé tartoztak a kórházak és segélyegyletek, melyekről a későbbiekben szólunk. Elöljáróban megjegyezhetjük azonban, hogy majd minden helyi osztrák-magyar közösségnek²⁴⁴ volt egy segélyegylete, melyek feladata az elszegényedett tagok támogatása volt.

A kolónia a nagy állami ünnepélyek alkalmával szintén összegyűlt, hogy reprezentálja hűségét hazája és annak közös uralkodója felé. Erre jellemző példa volt Ferenc József trónra lépésének 50 éves jubileuma 1898-ban²⁴⁵, amikor az alexandriai kolónia a legméltóbb módon akarta uralkodóját megünnepelni. A Wiener Abendpost 1898. december 17-i a kikötővárosban megrendezett megemlékezésről az alábbiakat tudósította: „December 2-án a kormányzati épületeket, számos konzulátust és a kolónia által lakott magánházak mindegyikét fellobogózták. A kikötőben lévő Lloyd-hajók is gálába öltöztek. 9 óra után a Szent Katalin templomban Cabase Monsignori Gaudenzion Bonfigli érsek nagy segédlettel ünnepi misét celebrált. II. Abbász Hilmi kedive képviselője megjelent Iszmail Szibri pasa, a város kormányzója és Hartington bej rendőrfőnök. Ugyanebben az időben a zsidóság is ünnepi istentiszteletet tartott. Ezen vett részt többek között Wodianer konzul és Szent-Irmay Béla alkonzul is. Az istentisztelet után a konzulátuson nagyszabású fogadást tartottak, amelyen a konzul két táviratot küldött a k.u.k. Kabinetirodába, egyet a saját, míg egyet a kolónia nevében. További négy művészi kiállítású feliratot küldtek az uralkodónak: egyet az ottani közösség, egyet osztrák-magyar kereskedelmi kamara, egyet az osztrák-magyar jótékonyági egyesület és egyet a cseh-illír „Slava” Egyesület nevében. December 3-án Heidler-Egregg miniszteri képviselő ünnepélyesen megnyitotta az osztrák-magyar kolónia által alapított Ferenc-József Menhelyet.”²⁴⁶

Ahhoz, hogy az egyiptomi kolónia összetételéről egy viszonylag pontos keresztmetszetet kaphassunk, a kairói osztrák-magyar konzulátus anyakönyvét hívtuk segítségül, amely 1908 és 1914 közötti bejegyzéseiről vannak ismereteink. Sajnálatos módon

²⁴² Cunow: i. m. 28. o.

²⁴³ Agstner Rudolf: *Von k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat*. 71. o.

²⁴⁴ Kivételt képez Szuezi, ahol szintén történt 1897-ben kísérlet hasonló jellegű intézmény létrehozására, megvalósítása azonban nem járt eredménnyel.

²⁴⁵ A félévszázados évforduló – mint azt majd a későbbiekben látjuk – az egész egyiptomi kolóniát megmozgatta és ünnepségek egész sorát idéztették a trónra lépés évfordulójának napjára.

²⁴⁶ Idézi: Agstner Rudolf: *Von k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat*. 72. o.

az osztrák-magyar alattvalók nem mindig vették a fáradságot, hogy bejegyeztessék magukat, ezért a bennük leírtak nem fedik le a teljes kairói létszámot.

Az anyakönyvek felállítását egyébként a külügyminisztérium 1857-ben azért rendelte el, hogy a konzulátusok hivatali körzetükben tartózkodó állampolgárokról pontos ismeretekkel rendelkezzenek. Ez különösen az útlevel, az állampolgárság és a katonai szolgálat teljesítésének kérdésében szolgált információkkal az állami hivatalok számára. Az anyakönyvbe csak azokat az állampolgárokat lehetett bejegyezni, akik a konzuli körzetben állandó lakhellyel rendelkeztek, vagy legalább egy éve ott tartózkodtak.²⁴⁷ A fentiek figyelembe vételével megállapítható, hogy a bejegyzettek legalább egynegyede de facto állampolgár (azaz védelem alatt álló személy) volt és a zsidóság is nagy számban képviseltette magát.

A közösséghez tartoztak a vegyes bíróságban tevékenykedő tekintélyes bírók, bankigazgatók, ügyvédek, a nagy alexandriai és kairói áruházak igazgatói, mérnökök, gyógyszerészek, hotelvezetők, orvosok és a nemzetközi egészségügyi tanácshoz tartozó delegáltak is. Ezen felül megtalálhatóak voltak benne hivatalnokok, zenészek, vendéglősök és „cselédék” is. Jóllehet a közösség létszáma 1914 előtt Alexandria esetében a népességének alig 1 százalékát, míg Kairóban fél százalékát tette ki, a két város gazdasági- és kultúréletében ennél jóval nagyobb jelentőségük volt.

Az anyakönyv alapján a Kairóban élt császári alattvalók a következő foglalkozásokat űzték:

- *Hivatalnokok* (128 fő): mai értelemben leginkább alkalmazottaknak voltak tekinthetők, közülük csupán kevesen álltak állami alkalmazásban, inkább magánszemélyeknél és különféle cégekben tevékenykedtek.
- *Magánzók* (92 fő): ez a név általában nőket, illetve olyan özvegyeket takartak, akik a kairói kedvező klíma miatt érkeztek a városba, majd itt is telepedtek le.
- *Kereskedők* (57 fő): A kereskedők közé tartoztak, a vendéglátással (panzió, kocsmá) foglalkozó személyek is.
- *Szabók* (45 fő): Magas számukat az igazolja, hogy a szabók igen keresettek voltak a városban.
- *Szolgálószemélyzet* (38 fő): A európai (legfőképpen szlovén) cseléd lányokat nem csupán az osztrák-magyar tehetősek, hanem a többi európai, sőt egyiptomi gazdag családok is szívesen alkalmazták.

²⁴⁷ uo. 16–17. o.

- *Szakácsnők* (21 fő): Az előbb elmondottak igazaknak tekinthetők a szakácsnők esetében is.
- *Zenészek* (20 fő): A leginkább Galíciából származó muzikusokat a fent említett vendéglőtulajdonosok alkalmazták vendégeik szórakoztatására.
- *Gépészek* (19 fő) A gépészek minden bizonnyal különböző egyiptomi gyárakban, üzemekben láttak el irányítási és karbantartási feladatokat.
- *Főbérletlők* (16 fő): Ezek az általában egyedülálló asszonyok nyugdíjuk kiegészítéseképpen ágy- és szobabérlettel is foglalkoztak.
- *Mérnökök* (12 fő) A mérnökök többsége – véleményünk szerint – a Szezei-csatorna Társaság alkalmazásában állt és vett részt az építési, bővítési munkálatokban.
- *Építészek, ügyvédek, orvosok*, (11 fő) Az építészek közül – mint azt láthatjuk majd – többen állami szolgálatban álltak. Az orvosok nagy része pedig az osztrák-magyar kolónia által fenntartott kórházban dolgozott.
- *Gyógyszerészek, kereskedelmi alkalmazottak* (10 fő)²⁴⁸

A fenti személyek származási helye szintén igen változatos volt, mivel az akkori Ausztria–Magyarország szinte minden szegletéből érkeztek Kairóba, úgymint Ausztria, Galícia, Bukovina, Csehország, Morvaország, osztrák Szilézia, Bosznia-Hercegovina, az osztrák tengerpart, és Magyarország.²⁴⁹

²⁴⁸ Agstner Rudolf: Die österreichisch-ungarische Kolonie in Kairo vor dem Ersten Weltkrieg. Das Matrikelbuch des k.u.k. Konsulates Kairo, 1908–1914. 24–25. o.

²⁴⁹ uo. 30–33. o.

Osztrák-magyar állampolgárok Egyiptom szolgálatában

Az egyiptomi osztrák-magyar kolónia létszáma tehát jelentősnek volt tekinthető, de közülük csupán alig egy-két tucat rendelkezett olyan anyagi, erkölcsi és társadalmi presztízzsel, amelyek alkalmassá tették őket arra, hogy az alexandriai és a kairói osztrák-magyar közösségek vezetői lehessenek. Őket igyekeztünk csokorba szedni, melyhez kitűnő segítséget azoknak az osztrák-magyar előkelőknek a listája nyújtotta, akik a konzuli éves összeírás alapján alkalmasak voltak arra, hogy a kairói vegyes bíróság mellett esküdti tisztségeket töltsenek be.²⁵⁰ Összességében véve a pusztán nevek keveset árulnak el számunkra az egyes személyek származási helyéről, azonban két megállapítást mindenképpen tehetünk. A nevek – és egyéb ismereteink – alapján feltételezhetjük, hogy a listában előfordulnak magyar, osztrák és olasz nemzetiségű osztrák-magyar állampolgárok, egyiptomi, illetve ausztria-magyarországi (szefárdi és askenázi) zsidók, továbbá kopt és – talán görög nemzetiségű előkelők is.

Osztrák-magyar építészek Egyiptomban

Az Egyiptomban élt jelentős szerepet betöltő állampolgárok sorát talán érdemes az osztrák-magyar állampolgárságú építészekkel kezdenünk, mivel munkáik máig arról tanúskodnak, hogy Európa nem csak elvett, de valamit adott is a Fáraók országának.

Herz Miksa

A Nílus menti nagyvárosokban tevékenykedő kitűnő osztrák-magyar építészek közül Herz Miksát említjük elsőként. Választásunk nem csupán azért esett rá, mert magyar állampolgár volt, hanem azért is mert nevét a mai napig ismerik Egyiptomban.

²⁵⁰ A. Almássy, Back Fülöp, Bayer Julius, Bayer Bruno, Bayrer Julius, Bianchi Antonio, Bilinski Severin de, Blattner Elie, Adolphe Cattai, Maurice Cattai bej, Moise Cattanui bej, Josef Cattanui bej, Joseph Bex Cattanui-Aslan, Adolphe Cattanui bej, Cattai Albert, Cattai Gustave, Cattai Edgard, Vittorio Eckhardt, Max Fischer, Freylinger Charles, Julius Fondor, M. Geizinger, Salamon Green, Moise S. Green, Green Raffael, M. Geiringer, Joseph J. Hefez (Joseph Heffez d'Isaac), S. Helbling, Julius Helbling, Helbling Armin, Gustave Heller, Edouard Heller, Herzog Charles, Hochstein Wilhelm, Gustave Huszár, Jockl Julius, Nikolo Lioto, R. Kirchmayer, Künzler A., Leberl Charles, Luca Liulich, L. M. Lichtenstern, H. Mandofia, Mandofia Alexandre, E Mataschek, Matasek Francois, Mapurgo Joseph, Eugéne Nachman, Oplatka Leo, Augusto Passano, Giuseppe Picciotto, Leon de Piccito, Henri Pollack, Pollak Leopold, Ludvig Raudnitz, M. Rossano, Römer Max, P. de Schapringen, F. M. Singer, Staudt Rudolph, Steinhauser Max, Rudolf Stross, Charles Thedeschi, Toch Sigfried, Weissman Alois de, A. Werther, M. Ziegler, Xippas Constant. (General-) Consulatsarciv, Kairo(1848–1922) AS NS Karton 01.

Herz Miksa Otlakán, Arad megyében született 1856. május 19-én zsidó családban. Édesapja korai halála miatt Temesvárra költöztek. Az ifjú Miksa innen, a középiskola elvégzése után Budapestre ment és két évet (1876–1877) az itteni műszaki főiskolán, majd hármat a bécsi műszaki főiskolán töltött. A diploma megszerzése után visszatért Budapestre, majd egy családi meghívásnak eleget téve először Olaszországba, majd Egyiptomba látogatott. Egyiptom annyira elnyerte tetszését, hogy 1882-ben felajánlotta szolgálatait a kulturális minisztérium műszaki hivatalának, amelyet alkalmaztatása után 1887-ig vezetett is. Emellett a Taufik kedive által alapított kairói – az arab művészeti emlékek megóvásának bizottságában – Julius Franz²⁵¹ asszisztenseként tevékenykedett, amelynek vezetését Franz 1888-as nyugdíjaztatása után, át is vette. Új posztja az egyiptomi arab építészeti emlékek főigazgatója lett.²⁵²

1892-ben új feladattal bízták meg, az el-Hakim mecsetben kialakított Arab Múzeum vezetését bízták rá. Igazgatói tisztsége mellett a múzeum számára 1903-ra új épületet épített, amelyben a kedivei könyvtárat is átvéve létrehozta az Iszlám Művészetek Múzeumát. Munkássága alatt tovább bővítette a múzeum gyűjteményét, melynek darabjait elsőként katalogizálta is.²⁵³

Herz Miksa fő feladatát mégsem ez, hanem a műemlékvédelem és gondozás képezte. 1898-ban restaurálta az 1475-ben épített Quai bej medreszét, 1903 és 1913 között pedig Qualaun szultán mauzóleumát. 1906 és 1911 között Herz Miksa magát az 1174-ben Ahmed el-Rifai által épített és a 19. század '80-as éveiben lerombolt Iszmali család kriptájának újjáépítésének szentelte. Az addigi egyedülálló vállalkozást sikerrel hajtotta végre és a mecset 1911. december 2-ai ünnepélyes megnyitóján a kedive is képviseltette magát. Megkezdte a Qualun medresze restaurációs munkálatait is, melyet azonban nem sikerült befejeznie, mivel munkássága ellenére az első világháború kitörését követően el kellett hagynia az országot.²⁵⁴

²⁵¹ Julius Franz (1831–1915) német származású volt, de ő magát osztráknak tartotta, mivel iskoláit Bécsben végezte és Grazban 20 évet élt. Iskolái elvégzése után egészségügyi okokból utazott 1855-ben Egyiptomba, ahol 1859-ben az egyiptomi hadsereg vezérkarában őrnagyi rangban mérnökké nevezték ki. 1963-ban Iszmali kedive főépítészé lett. 1869-ben a bej címet adományozták számára azért, hogy a Szezei-csatorna megnyitására odasereglő vendégek számára minden igényt kielégítő épületet emelt. 1879-től a Wakuf minisztérium építési igazgatója lett. Közben 1871-ben létrehozta a kairói École Polytechnique építészeti szakát, amely 1886-ban Öntözési és Mérnöki Iskolává fejlődött. Ő tette le az alapkövét az Arab Múzeumnak, majd hozta létre arab művészeti emlékek megóvásának bizottságát. 1888-ban ment nyugdíjba és költözött Grazba, ahol haláláig élt. Stern Marcella: *Österreich-Ungarns Beitrag zur Architektur in Ägypten am Beispiel von drei Architekten*. In: *Österreich und Ägypten: Beiträge zur Geschichte der Beziehungen vom 18. Jahrhundert bis 1918*. Kairo, 1993. 54–56. o.

²⁵² Agstner: *Die österreichisch-ungarische Kolonie in Kairo vor dem Ersten Weltkrieg*. 43. o.

²⁵³ Ma az épületben az Arab Könyvtár működik

²⁵⁴ Stern Marcella: i. m. 58. o.

Az építészet mellett komoly tudományos munkásságot is folytatott. Főműve az 1899-ben írt – a kairói Hasszán szultán mecsetről szóló – monográfiája, melynek restaurálását is tervbe vette ugyan, de erre az engedélyt az udvarnál nem sikerült megszereznie. Ezen felül rendszeresen publikált az említett bizottság éves üléseiről szóló közleményekben és az általa szerkesztett szakfolyóiratokban. Munkásságát az európai tudományos elit is elismerte, amikor 1890-ben a Nemzetközi Emlékmű Bizottság keleti szekciója soraiba fogadta, majd egy évvel később az Egyiptomi Akadémia tagjává választották. Eredményei hazánkban is nagy figyelmet keltettek, és életművét a Magyar Tudományos Akadémia azzal díjazta, hogy levelező tagjai közé fogadta. Ez azért sem meglepő, mert egy évvel korábban a császár a Ferenc József Rend Lovagkeresztjével tüntette ki. Egyiptomi tartózkodása alatt tökéletesen megtanult arabul, amely nagyban elősegítette azt, hogy hivatalos állása mellett magánmegbízásokat is vállaljon.²⁵⁵

Az Egyiptomban eltöltött három évtized alatt mintegy száz tervrajzot készített, s épített fel tucatnyi épületet a legkülönbözőbb építészeti stílusban. Fő művei közé sorolhatjuk a kairói Bank el-Ilkari épületét, és a mára már elpusztult gróf Zogheb palotáját Saria Kaszr el-Nil-ben. Érdekességként megemlíthetjük, hogy az 1893-as chicagói világkiállításon az ő tervei alapján és felügyelete mellett épült fel az ún. „Cairo-Street” is. Nem utolsósorban meg kell jegyeznünk, hogy – a később említésre kerülő – kairói Rudolf Kórház 1898-as kibővítése is az ő keze munkája.

Mint említettük, magyar állampolgársága miatt, a világháború kezdetén el kellett hagynia választott hazáját. 1914-ben családjával Egyiptomból először Milánóba, majd Olaszország háborúba lépése után Zürichbe költözött. Itt már építészettel nem, csupán elméleti kérdésekkel foglalkozott. Itt kezdte meg Qualun szultán épületegyüttese című munkájának megírását, amelynek kiadását azonban már nem érthette meg, mivel 1919. május 5-én, 63 éves korában elhunyt.²⁵⁶

További osztrák-magyar építészek

A magyar építész mellett még tucatnyi osztrák-magyar építész dolgozott Egyiptomban, akik közül a továbbiakban még néhányat megemlítenénk. Elsőként Antonio Lasciacot, aki hűen tükrözve a soknemzetiségű Monarchia jellegét, a ma Olaszországban található Görzben (ma Gorizia) született. Tanulmányait, hasonlóan Herzhez, a bécsi műszaki főiskolán, majd a

²⁵⁵ uo. 57–59. o.

²⁵⁶ uo. 59. o.

képzőművészeti akadémián végezte. Iskolái befejezése után Olaszországban próbálta ki tehetségét egy torinói zsidó imaház és egy iskolaépület felépítésével. Szintén 1882-ben ment Egyiptomba, ahol magánépítésként – a milánói II. Viktor Emmánule Galéria mintájára – építette meg a Menasce Galériát, majd a „Société Anonyme des Immeubles d’Egypte” megbízásából az alexandriai (még ma is álló) Saria Szalah Szalem épületegyüttesét.

1889-ben ismét Olaszországba ment, ahonnan 1898-ban tért vissza és lett II Abbász udvari építésze. Ezen időszak alatt nevéhez fűződik Kairóban két hercegi palota, míg Alexandriában a kedive montzai nyári palotája. 1907-ben kilépett az állami szolgálatból és újabb magánépítkezéseket vállalt, melyek közül kiemelkedik az 1911-ben – Butros pasa, miniszterelnök megbízásából – épített Kairó-Abasszia-i Péter és Pál Apostoloknak szentelt kopt-ortodox templom. Az első világháború kitörésekor neki is el kellett hagynia Egyiptomot, ahová azonban 1919-ben visszatért és Kairóban 1922-ben felépítette a Misr Bank székházát. A második világháború alatt ismét távoznia kellett. A háború idején szülővárosába húzódott vissza, de 1946-ban újra Egyiptomot választotta lakhelyéül, s itt is halt meg 1946. december 26-án.²⁵⁷

Jelentős személyiség volt továbbá – az igazi osztrák – bécsi születésű Eduard Matasek (1867–1912), aki az építészet iránti fogékonyságát apja révén – aki Bécs város építésze volt – már születésekor magában hordozta. Bécsi tanulóévei után, mikor is több építészeti irodában dolgozott alkalmazottként, 1892-ben került Egyiptomba, ahol Herz Miksa karolta fel, és bízta meg, a már korábban említett, chicagói világkiállításon bemutatott „Cairo-Street” – egy eredeti kairói utca – hű lemásolásával. A hat hónapos munka után a kairói Pattigelli építkezési vállalat alkalmazásába került, és tagja lett az arab művészeti emlékek megóvásának bizottságának is. 1900-ban Maurice J. Cattauival²⁵⁸ közösen megalapították az „M. Cattau & Ed. Matasek” építészeti céget. Kettesben építették fel, – hogy csak legjelentősebb munkáikat említsük – a kairói német iskolát, és 1905-ben a „Shaar Hashamaim” (Égi Kapu) zsinagógát, valamint a kairói osztrák-magyar kórházat, a Credit Foncier's Cairo-t (ma: Arab Nemzetközi Bank). Matasek gyakran hazajárt Ausztriába. Amikor 1912 nyarán Salzburgi szabadsága után kairói visszaútján megállt Alexandriában, váratlanul, október 18-án elhunyt.²⁵⁹

Említés szintjén szólnunk kell még a salzburgi Moritz Steyeről (1872–1914), aki a bécsi Képzőművészeti Akadémia elvégzése után 1894-ben ment Kairóba és lett Herz Miksa

²⁵⁷ Stern Marcella: 60–63. o. illetve <http://www.egy.com/people/98-10-01.shtml#lasciac> (A letöltés ideje: 2005. 01. 10.)

²⁵⁸ Maurie J. Cattau 1874-ben egy tehetős kairói bankárcsalád szülötte. Tanulmányait Kairóban, majd a párizsi École des Beaux Arts-ban végezte. 1898 és 1900 között a közmunkaügyi minisztérium foglalkoztatta, majd Matasekkel együtt létrehozta közös vállalkozását.

munkatársa és az arab művészeti emlékek megóvásának bizottságának felügyelője. A zsidó származású osztrák Oskar Horowitz (1881–1927) és a budapesti Schön Frigyes²⁶⁰ (szül. 1857 Lovasberény – megh. 1941 ?) első sorban áruház építésiről ismert. Az elsőhöz a kairói „V. Tiring & Brüder”, míg az utóbbihoz az alexandriai „S. Stein” áruház fiáláljának építése során egy ötven méter hosszú üveghomlokzat kialakítása fűződött.²⁶¹ Antonio Bagitelli (szül. 1838. Trieszt – megh. 1898. Bécs) testvérével Francesco Battigellivel az alexandriai diadalívet és Iszmail kedive mauzóleumát alkották meg és a Rudolf kórház kibővítését is az ő munkájukat dicséri. Utolsóként Joseph Urban szerepel a sorban, akinek nevéhez a kedivei rezidencia 1892-es kibővítési munkálatai fűződnek.²⁶²

Az osztrák-magyar állampolgársággal rendelkező építészeket végigtekintve feltételezhetjük, hogy egyrészt az egyiptomi szakemberhiány vezetett a nagyszámú külföldi építész alkalmazásához, akiknek munkájára a jelentős gazdasági konjunktúrát megelőző Egyiptomnak nagy szüksége volt. A magánépítkezése száma pedig arra utal, hogy az egyiptomi elit örömmel alkalmazott európai mestereket, akik képesek voltak arra, hogy az akkor divatos stílusban építsék fel városi lakóházaikat és vidéki nyaralóikat. Ausztria–Magyarország építészei pedig azért lehettek kelendőek, mert a „nagy elődök” munkája megelőlegezte a beléjük vetett bizalmat. Az építészek sorából ennek tekintetében is Herz Miksát emelhetjük ki, aki valószínűleg szívesen alkalmazott honfitársat munkatársként is, megalapozva ezzel későbbi karrierjét. Másik oldalról pedig azt is látnunk kell, hogy a fiatal építészek is szívesen keltek át a Földközi-tengeren, mert tisztában voltak azzal, hogy a fejlődő és épülő egyiptomi nagyvárosok állandó munkát fognak számukra adni.

²⁵⁹ <http://www.egy.com/people/98-10-01.shtml#matasek> (A letöltés ideje: 2005. 01. 10.)

²⁶⁰ <http://www.egy.com/people/98-10-01.shtml#schoen> (A letöltés ideje: 2005. 01. 10.)

²⁶¹ Agstner: Die österreichisch-ungarische Kolonie in Kairo vor dem Ersten Weltkrieg. 47–51. o.

²⁶² <http://www.egy.com/people/98-10-01.shtml#urban> (A letöltés ideje: 2005. 01. 10.)

Osztrák-magyar állampolgárok az egyiptomi politikában

Az egyiptomi osztrák-magyar kolónia bemutatásának zárásául négy, az egyiptomi kedivei udvarral és az angol okkupációs hatalommal is kapcsolatban állt személyiséget kívánunk bemutatni, akik személyes sorsukkal és tevékenységükkel a Nílus-menti ország politikájának alakulására is hatással voltak. Természetesen az ország fejlődésének életében – az egykori osztrák-magyar alattvalók közül – nem csupán ők négyen vettek részt, de véleményünk szerint kiemelésük és életútjuk egyes szakaszainak figyelemmel kísérése az osztrák-magyar törekvésekre és Egyiptommal kapcsolatos mozgatórugóikra, álláspontjukra is rávilágíthatnak.

Közülük az első és talán a legtekintélyesebb személyiség – a méltatlanul elfelejtett – Julius Blum pasa volt, aki a pénzügyminisztérium államtitkár-helyetteseként kiemelkedő szerepet játszott abban, hogy az államcsődbe jutott Egyiptom pénzügeit a 19. század utolsó évtizedére megnyugtató módon rendezni tudták.

A Teréziánium egykori tanára Rouiller bej az ifjú II. Abbász Hilmy kedivével 1892-ben – közvetlenül Blum távozása után – érkezett a Fáraók országába, és hiába várta tőle titkon az osztrák-magyar politikai vezetés, hogy átveszi neves elődjének szerepét, az francia szolgálatba állva Lord Cromer és a közös külügy egyik legnagyobb bírálójává vált.

Thurneysen pasa sorsával egy igen kiemelkedő katonai karriert kívánunk bemutatni. A kedive lovászmesterévé emelkedett tiszt egy átlagos katonai karriert hagyott el először Habsburg Miksa, majd az egyiptomi uralkodó kedvéért, miközben osztrák-magyar kötődését és ragaszkodását a császári házhoz sohasem adta fel.

Utolsóként Szendrői Török May nem mindennapi sorsát ismertetjük. A magyar származású grófnő a fiatal Abbász iránt érzett érzelmei miatt Egyiptomot választotta lakhelyéül, s (titkolt) házassága érdekében vállalta az iszlám előírásainak átvételét is. Kapcsolata az uralkodóval ezen túlmenően bepillantást enged Egyiptom európaizálódó felső köreinek életébe, ahol az egynejlőség elterjedése miatt a kedive többnejlősége és kicsapongó életvitele gyakran botrányokat is okozott.

Julius Blum

Julius Blum egy zsidó család legidősebb gyermekeként 1843. július 19-én született Budapesten. Édesapja Jakob Blum nemzetközi szállítmányozó volt, ami a fiatal fiút is arra predesztinálta, hogy felnőtt életében pénzügyekkel foglalkozzon. 1862-ben ezért, miután befejezte középiskolai tanulmányait a bécsi Credit-Anstalt hitelintézetnél helyezkedett el fizetés nélküli gyakornokként, ami akkoriban a szokásos módja volt annak, hogy egy

középosztálybeli család fia elkezdje karrierjét a banki szférában. Blum először a bank trieszti fiókjában kapott állást, majd két évvel később a Credit-Anstalt egyiptomi képviselőjéhez – amely egy alexandriai bankfiókból és egy kairói ügynökségből állt – helyezték át.²⁶³ A bank nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket és rossz spekulációk jelentős veszteséget okoztak.

Amikor 1866-ban kolerajárvány tört ki Egyiptomban a pénzügyi intézet vezetői sietősen elhagyták az országot, de a fiatal bankár maradt. Ezért is bízta a Credit-Anstalt igazgatója rá a feladatot, hogy számolja fel az egyiptomi fiókokat. A három évig elhúzódó folyamat alatt azonban Blum azt javasolta, hogy hozzanak inkább létre egy különálló (a Credit-Anstalttól szervezetenként független) bankot, amely az Osztrák-Magyar Monarchia és Egyiptom üzleti kapcsolatainak fejlesztésére fókuszálna. A fiatal tisztviselő ötlete Bécsben is meghallgatásra talált, melynek eredménye az Osztrák-Egyiptomi Bank létrehozása lett. Az újabb hitelintézet sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és az 1873-as bécsi krach, majd az 1876-os egyiptomi pénzügyi krízis következtében véglegesen felszámolták az intézményt. Blum azonban nem tért haza, hanem 1877. januárjában az egyiptomi kormány szolgálatába állt és Husszein herceg pénzügyminiszter kabinetfőnöke lett.²⁶⁴

Blum egyiptomi hivatalnokként igen sok nehézség közepette kezdte meg munkáját, mivel a közel-keleti hivatalnokok ellenségessége mellett meg kellett küzdenie a vallási különbségekből adódó feszültségekkel és az erőteljes (idegengyűlölő) nacionalista érzülettel is. Az Egyiptomban eltöltött 12 év és a nemzetközi pénzügyi alapos ismerete átsegítette őt a kezdeti nehézségeken és rövid időn belül az angol és francia pénzügyi biztosok partnerévé vált. Első megbízatását az „európai kormánytól” 1878 szeptemberében nyerte el, miután a pénzügyminiszterre kinevezett Rivers Wilson pénzügyi államtitkár-helyettesének maga mellé vette. E minőségében még ez évben elkísérte Londonba is, ahol sikeresen tárgyaltak az Egyiptomnak megítélt 8 és fél millió fontos kölcsönről, majd Párizsban a Credit Foncier bankkal egyeztetett egyiptomi hitelének átütemezéséről. A sikeres társainak köszönhetően 1878-ban a kedive pasává nevezte ki.²⁶⁵

Az újdonsült pasa, aki ugyan jól együtt tudott működni a kedivével, az 1879-es zavargások, majd a kormány átalakítása után az európai adminisztrátorokkal együtt – noha a kedive ragaszkodott személyéhez – lemondott. Ismail kedive lemondása és Taufik kinevezése után személye szintén előtérbe került és rövid időre – de Bilingier és a Wilsont

²⁶³ O Ronall Joachim: *Julius Blum Pasha (1843–1919) an Austro-Hungarian Banker in Egypt*. In: Österreich und Ägypten. 87. o.

²⁶⁴ A szerző feltételezése szerint Blum kinevezése a nagyhatalmi kompromisszumok következménye volt. O Ronall Joachim: i. m. 87. o.

²⁶⁵ Uo. 91–92. o.

felváltó Lord Cromer távollétében –ideiglenesen pénzügyminiszterre nevezték ki.²⁶⁶ A kedive döntését Rivers Wilson 1878. júliusi levele is alátámasztotta, melyben úgy jellemezte őt, mint a pénzügyminisztérium „szíve és lelke. Mindenki tetőtől talpig becsületosnak ismeri, képességei és energiája figyelemreméltó. Mindenki csak jókat mond róla, mindenki szereti. A kedive, a [pénzügyi] felügyelők, a küldöttek, valójában mindnyájan nagy hasznát vesszük és be kell vallanom, fogalmam sincs, hogyan boldogulnék nélküle.”²⁶⁷ Blum pasának szakértelme mellett kiemelkedő becsületessége is ismert volt mindenki számára, mediátori képességei pedig alkalmassá tették arra, hogy a külföldiek és az egyiptomiak között sikeresen közvetítsen. Maga Taufik mondta róla évekkel később Heidler főkonzulnak, hogy „ha csak kihasználná funkcióját, anélkül, hogy visszaélné vele, ő lehetne a leggazdagabb ember Egyiptomban.”²⁶⁸

Az új kedive trónra lépésével és az angol okkupációval gyorsan elcsendesedett a forrongó Egyiptom, de Blum feladatai nem csökkentek, ugyanis órá hárult az államadósságok szanálási ütemtervének a kidolgozása. Az általa vezetett munkacsoport beadványa kedvező fogadtatásra talált a hitelezők és a kedivei udvar körében is, s a tervet kisebb módosításokkal, 1885. március 17-én az érdekelt hitelezők képviselői aláírták az egyiptomi államadósságok átütemezéséről szóló londoni konvenciót, melyet 1885 júliusában, Egyiptomban likvidációs törvényként fogadták el.²⁶⁹ A londoni jegyzőkönyv aláírásakor Alfons Rothschild báró megkérdezte Blum pasát, hogy a Rothschild-ház hogyan hálálhatná meg neki a tárgyalások sikerességéért tett erőfeszítéseit. Erre ő azt válaszolta, hogy elkérné a tollat, amivel a jegyzőkönyvet aláírták.²⁷⁰

1888 fordulópont volt Egyiptom pénzügyi rehabilitációja szempontjából, mivel ekkorra sikerült az országnak olyan költségvetési tartalékot képezni, amelyet nem kellett azonnal az adósság visszafizetésére fordítani, azaz az ország jó úton haladt a pénzügyi stabilizáció felé.

Ilyen körülmények között Blum pasa – aki úgy érezte, hogy küldetését teljesítette – elfogadta korábbi munkahelyének a Credit-Anstalt igazgatótanácsának javaslatát és

²⁶⁶ Uo. 93. o.

²⁶⁷ Lord Cromer is hasonlóan nyilatkozott Blum pasáról és kifejtette, hogy az államtitkár-helyettes egy „nagyon intelligens osztrák, akinek ritka érdeme volt, hogy úgy szolgálta az egyiptomi kormányt Iszmail pasa korrupt uralkodása alatt, hogy még a legszigorúbb kritikusok sem tudtak semmit felhozni becsületessége ellen. Ő volt a legrátermettebb hivatalnok és mindig szívesen dolgozott az angolokkal.” Uo. 94. o.

²⁶⁸ Uo. 94. o.

²⁶⁹ PA XXXI. Ägypten 10. 1885-1889, Varia. 1885-87, 1889. Kairó, 1885. április 24. No 106/p. Haffer v. Haffenfelds a külügyminisztériumnak Blum pasa londoni visszatéréséről. A konzul még megjegyezte, hogy „Visszatérését bizonyos fokig ideiglenesnek nevezhetjük, mivel Blum pasa, ahogyan azt nekem elmondta, kötelezettséget vállalt, hogy az új egyiptomi kölcsönök kibocsátására visszatér Londonba. Blum pasa visszatéréssel az egyiptomi központi igazgatás értékes és megbízható munkaerejét, míg az országban lévő cs. és kir. képviselő hűség és odaadó barátját kapta vissza. O Ronall: i. m. 101–102. o.

hazautazott, hogy a bécsi anyaintézményben igazgatóként tevékenykedjen tovább, ahol kihasználhatta tapasztalatait és kapcsolatait a nemzetközi pénzügyekben. Ezt megelőzően elutasította a perzsa vasút igazgatói posztját. Blum pasa egyiptomi tartózkodásának utolsó hónapjait azzal töltötte, hogy előkészítse a külföldi adósságok főbb részeinek átalakítását, miközben közreműködött az osztrák-magyar és egyiptomi kereskedelmi szerződés létrehozásában.²⁷¹

Egyiptomból való távozását mindenki sajnálattal vette tudomásul, s búcsúja előtt ünnepélyesen emlékeztek meg majd negyven éves munkálkodásáról. A kairói osztrák-magyar főkonzul a távozás alkalmával külön jelentést szánt a pasának, melynek idézése hűen tükrözi vissza a róla kialakult képet. Rosty Zsigmond 1890. augusztus 18-i külügyminiszterének címzett írásában, tehát az alábbiakban méltatta Blum pasát és ajánlotta őt a bécsi kormányzat figyelmébe: „Az eddigi itteni pénzügyminisztériumi államtitkár-helyettes, a bécsi Credit-Anstalt igazgatójává kinevezett Blum pasa tegnap elhagyta Egyiptomot, hogy elfoglalja új posztját.

Búcsúzása alkalmából megkapta az angol György és Mihály Rend Nagykeresztjét és annak ellenére, hogy a szokás szerinti 15 szolgálati évet nem érte el, szolgálati idejéért illő nyugdíjat adtak számára.

Habár az itteni kormány Blum pasában minden kétséget kizáróan elveszít egy kiválóan alkalmas és becsületes tisztviselőt és bár mindazok akik hivatali vagy személyes kapcsolatba kerültek vele rendkívüli módon sajnálják, hogy elmegy, különösen az osztrák-magyar kolónia és a képviseletünk az aki a legfájdalmasabban megszenvedti az ő elvesztését.

Valahányszor amikor szükség volt a jól megérdemelt beavatkozásra az egyiptomi kormánynál az osztrák-magyar jóléti intézményeink tárgyában, számíthattunk az ő befolyására.

Segélyegyletünknek elnökeként gyakran volt lehetősége arra, hogy hatékonyan tevékenykedjen ebben az irányban is.

Az igazság az, hogy nagy számú osztrák-magyar alattvaló hálával tartozik neki pozíciójáért [állásáért]. Valahányszor a brit adminisztráció elkezdte eltávolítani a más nemzetiségű külföldieket az egyiptomi kormány szolgálatából, ő tudta hogyan lépjen közbe, hogy megóvja alattvalóinkat.

Minden egyes esetben, amikor képviseletünk az egyiptomi kormánynál politikai vagy valami más kérdést kívánt keresztülvinni, számíthattunk hazafias tevékenységére.

²⁷⁰ Uo. 101. o.

²⁷¹ Uo. 104. o.

Hivatalának minden egyes nemzeti-gazdasági és pénzügyi kérdését illetően azon volt, hogy a cs. és kir. kormányzatot a legkimerítőbb és legmegbízhatóbb tények alapján informálja.

Az éppen most megkötött kereskedelmi szerződést illetően még elutazása előtt az összes olyan engedményt keresztülvitte az egyiptomi kormányzaton, melyek visszavonására, Riaz pasa, Blum távollétében törekedett.

Blum pasa, Kegyelmes Uram, felkért arra, hogy a nevében biztosítsam arról, hogy új állásban is folyamatosan a magas cs. és kir. kormány rendelkezésére fog állni, ha a meglévő egyiptomi kapcsolatain keresztül hasznossá teheti magát.

Kötelességemnek tartom, hogy ezt az érdemekben gazdag tisztviselőt Kegyelmes Uramnak, megfontolt belátással, ajánljam.

Mivel Blum pasa már rendelkezik a Ferenc József Rend Nagykeresztjével, csak azt tudom kihangsúlyozni, hogy alkalomadtán a Legfelsőbb Jóindulat jeleként egy másfajta megfelelő kiváltságot adományozzanak számára.”²⁷²

Sir Alfred Milner Blum utódja nem kevésbé hízelgő szavakkal emlékezett meg elődjéről azzal foglalva össze munkáját, hogy „az alatt a 14 év alatt, amíg ő jelen volt Kairóban a pénzügyminisztériumban, főleg a forradalmat követő tanácstalanságban, felejtethetlen szolgálatot tett az országnak. Szorgalma, türelme és tapintata a pénzügyek terén természetes leleményességgel párosult, és ezek olyan csodálatra méltó tulajdonságok voltak, amelyek az adott helyzetben a legmegfelelőbbek voltak. Egyiptom egyik legnagyobb előnye, hogy egy ilyen tulajdonságokkal rendelkező embert tudott szolgálatába állítani.”²⁷³

Egyiptom elhagyása után Julius Blum már 1890-ben megkezdte munkáját. 1901-ben főigazgatónak nevezték ki, majd 1910-ben a bank alelnökévé lepett elő, amit 1913-as elnökké történt kinevezése követett. Miután szemtanúja lett az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásának – egy baleset során elszenvedett belső sérülési következtében – 1919. november 17-én hietzingi (Bécs külvárosa) otthonában elhunyt.²⁷⁴

Louis Rouiller

Blum pasa távozása után a kedive személye mellett egy újabb – ha nem is osztrák-magyar – császárhű személy jelent meg. Rouiller pasa előéletéről forrásaink nem szólnak, – még a

²⁷² PA XXXI 11., 1890-1891. Kairó, 1890. augusztus 18. 97/pol. Rosty Kálnokynak. Blum pasa elutazása

²⁷³ O Ronall: i. m. 105. o.

²⁷⁴ Uo. 105. o.

keresztnevét sem említik – ennek ellenére azt feltételezzük, hogy a Keleti Akadémia tanára Svájcból²⁷⁵ érkezett a császárvárosba, majd érdemei elismeréseként az osztrák állampolgárságot is megkapta. Azzal, hogy 1892 után a fiatal kedive tanácsadója lett, azt a reményt keltette a Ballhausplatzon, hogy egy megbízható embert juttattak Egyiptom urának közelébe, aki amellet, hogy naprakész ismeretekkel láthatja el a közös külügyminisztériumot, befolyást is tud majd gyakorolni Abbász politikájára. Rouiller viselkedése azonban komoly csalódást okozott Bécsben, melynek történetét az alábbiakban mutatjuk be.

Az első említés a nevezett tanárról 1892 januárjában történik, amikor az apja halála után a kedive, volt professzora kíséretében visszatér Egyiptomba és azzal a kéréssel fordul Heidler főkonzulhoz, hogy Rouiller-t ideiglenesen hadd tartsa maga mellett. A diplomata– pozitív elbírálás reményében – a kéréssel a külügyminisztériumhoz fordult és az alábbiak szerint érvelt:

„A kedive, Rouiller professzort a Keleti Akadémiáról maga mellé kívánja venni, egy, még nem pontosított rangban. Feladata abban állna, hogy a kedive személyes és hivatalos kapcsolatait minden egyes eseménykor vezesse.

A kedive, Exellenciás Uram, éppen most fordult szívélyesen hozzám, hogy ezt a funkciót, annak, aki iránt bizalommal viseltetik, részünkről engedélyezzük. A kedive úgy tűnik, azért is közbenjárt, hogy adott esetben személyesen írjak ez ügyben Exellenciás Uramnak.

Érdekeink szempontjából én kívánatosnak tartom, hogy valakit, akire remélhetőleg még mindig befolyással vagyunk egy ilyen személyes bizalmi állással a kedive közelségébe juttassunk.

[...] Egy ilyen udvari állás Keleten mindig bizonytalan ezért egy évvel később gyakorlati tapasztalatok birtokában, abban a helyzetben leszünk, hogy jobban, mint ma, minden fontos tényezőt megítéljünk, amely a jövőt illetően a legjobbak számunkra.

Kegyelmes Uramtól alázatos köszönettel fogadnám, ha táviratilag tájékoztatna a vonatkozó döntéséről és csak kihangsúlyoznám, hogy úgy tűnik a kedive nagy súlyt helyez az első személyes kérésének teljesítésére.²⁷⁶

Nem sokkal később a kívánt engedély meg is érkezett, melyért személyesen Abbász mondott levelében a külügyminisztériumnak köszönetet.²⁷⁷ Rouiller – nem meglepő módon – a számára engedélyezett két hónap után is a kedive szolgálatában maradt, amely azonban a

²⁷⁵ Egy későbbi jelentés Rouillert „berni professzorként” aposztrofálta.

²⁷⁶ HHStA PA XXXII. Ägypten, Varia, 1892., Caire, 25. Jänner 1892., N 7/II. 92. Heidler Kálnokynak, (Magánlevél)

közös külügyminisztérium kezdeti bizakodásában alapvető változást hozott. Az egykori professzor ugyanis tanácsaival Abbász angolok iránti ellenszenvét fűtötte, amire Lord Comer 1893 januárjában Heidlernek panaszkodott is. Elmondta, hogy kevésbé boldog, hogy a Keleti Akadémia egykori professzora a kedive mellett tanácsadói posztra került, mivel nem „gentleman” magatartásával csak a kedive kárára van.

Az angol szemrehányástól tartó osztrák-magyar főkonzul – akinek részben szerepe volt az egykori professzor egyiptomi letelepedésében – is bosszúsan panaszkodott a külügyminiszternek, hogy „Rouiller bej, aki egész karrierjét az őt befogadó Ausztria–Magyarországnak köszönhette, mindig fegyelmezetten viselkedett, hazafias kijelentéseket tett, de csak addig, amíg megérte számára.

Miután azonban Kegyelmes Uram, az itteni pozícióját elnyerte, magas fizetést kapott és adósságait kiegyenlítette, osztrák-magyar hazafiságának ingét azonnal a szennyesbe dobta.”

A főkonzul elmondta továbbá, hogy a professzor a későbbiekben sem volt hajlandó a szolgálatára lenni, sőt egyes hírek szerint németül sem kívántsenkivel beszélgetni. Emellett számtalan angolelles kijelentést is tett és lassan a francia-orosz érdekek szócsövénév vált, és – állítólag – úgy nyilatkozott, hogy az egyiptomi osztrák magyar politika ostoba és az „angolokat vakon követi”.²⁷⁸

A vádak nem meglepő módon Rouiller-hez is eljutottak, aki egy magánlevelében azzal védekezett, hogy ő nem angolgyűlölő, de a Kedive érdekeit is szem előtt kellett tartania a miniszterelnöki krízis idején.²⁷⁹

A levél feladásával egy időben a kedive angolelles tanácsadóját szabadságra küldte, melyet az arra használt fel, hogy Bécsbe utazzon és a kairói főkonzul és az angol főmegbízott vádjai alól tisztázza magát. Az 1892-es vitáról, amely az új egyiptomi miniszterelnök kinevezése miatt támadt Abbász és Lord Comer között, elmondta, hogy ő nem kívánt az angolok ellen fordulni és csak azt tartja elképzelhetőnek, hogy rosszakarói keltették azt a hírt, hogy Abbásznak az angolokkal szembeni ellenállást javasolta. Lord Cromerrel és az angol kormánnyal pedig semmiképpen sem kívánt ellentétbe keveredni és csakis félreértésről lehet szó. Mindenesetre a kedive két hónapos szabadságra küldte őt, – valószínűleg a személye körüli viharok lecsendesedéséig – de utána visszavárja kairói posztjára.²⁸⁰

²⁷⁷ HHStA PA XXXII. Ägypten, Varia, 1892., Caire, Palais d'Abdine, le 2. Mars 1892.

²⁷⁸ HHStA PA XXXII. Ägypten, Varia, 1892Cairo, den 23. Jänner 1893., No 3 D., Heidler Kálnokynak, bizalmas

²⁷⁹ HHStA PA XXXII. Ägypten, Varia, 1892. Cairo. Rouiller levele egy ismeretlen személynek a bécsi (Praterstr. 7. II.kerületi Grand Hotel Continentaltól (korábban „goldenés Lamm”). Én.

²⁸⁰ HHStA PA XXXII. Ägypten, Varia, 1892. Freiherr von Zwiedinek cs. és kir. követ magánlevele Heidlernek. Wien, am 16. Februar 1893., Pr. 25/II/93

1893 áprilisában vissza is tért, amit a bécsi mentegetőzés dacára, Heidler igen aggasztónak talált. Kifejtette, hogy az elmúlt két hónapban a kedivei palotából semmiféle intrikát nem lehetett hallani, és most annak újjáéledésétől tartanak. Ebben az értelemben nyilatkozott Lord Comer is, a kedive szemére hányva, hogy Rouiller ismételt megjelenését „különösen barátságtalan cselekedetnek” tartja. Abbász tanácsadója az ellentétek tisztázása végett Heidlert is személyesen felkereste és arról biztosította, hogy a Monarchia érdekeit a továbbiakban is tiszteletben fogja tartani. Az ígéretet az osztrák-magyar főkonzul erős szkepticizmussal fogadta, amely szerinte csupán a bécsi megrovásnak a hatására történt. Ennek bizonyítására közölte külügyminiszterével, hogy Rouiller azt állította a kedivének, hogy „Bécsben biztosították arról,²⁸¹ hogy ha Anglia Ő felségét [a kedivét] egy hajóra tenné és el akarná szállítani, vagy hasonló „coup de main-t” [kis segítséget] adna, jelen helyzetben Nagy-Britanniának semmi komolyabb politikai nehézsége nem támadna [Ausztria–Magyarországgal].” Jelentésének végén Heidler nem titkolt indulattal jegyezte meg, hogy a bécsi politikáról a kedivei palotában az a mondás tartja, hogy á Vienne on est plus anglais qu’a Londres.”²⁸²

Valószínűleg azt követően, hogy a bécsi „eligazítás” sem járt eredménnyel és Rouiller a továbbiakban sem változtatott a Monarchia érdekeit sértő politikáján a külügyminisztérium lemondott róla. Sajnos Rouiller bej további sorsáról nincs tudomásunk, utolsó információnk 1893 novemberéből datálódik, amikor a kedivét körülvevő – és őt befolyásoló – személyek kapcsán őt is megemlítik. Itt azonban már nem esik szó a tanácsadó osztrák-magyar kötődéséről, csupán berni professzorként jellemzik. Heidler annyit tartott még róla érdemesnek elmondani, hogy a nemrégiben Egyiptomba érkezett Rouiller gyorsan igazi „levantiánus” lett és jó kapcsolatokat épített ki a kedivével.²⁸³

Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a közös külügyminisztérium gyorsan „leírta” az egykori bécsi professzort, mivel nem volt érdeke, hogy a Lord Cromerrel szembenálló kedivei tanácsadó személyét az osztrák-magyar politikával kössék össze, mely a valóságban a franciákkal szemben az egyiptomi angol fennhatóság híve volt.

Friedrich Elder von Thurneysen

²⁸¹ Felkiáltójelek és kérdőjelek a jelentésben az idézett szöveg mellett

²⁸² HHStA PA XXXII. Ägypten, Varia, 1892., Cairo, den 3. April 1893. Nr. 9 D. Heidler Kálnokynak. Szigorúan bizalmas.

²⁸³ HHStA PA XXXII. Ägypten 12. Cairo, den 7. November 1892., Nr. 27 A-C.. Heidler Kálnokynak. Szigorúan bizalmas

Friedrich Franz Wilhelm von Thurneysen 1844. május 22-én született Párizsban. Ő volt a legidősebb a három testvére közül, a bécsi Friedrich Thurneysen és a Kismartonban született Szidónia egyetlen közös gyermeke. Mivel családja viszonylag gazdag volt magántanárok nevelték Párizsban és Bécsben. A katonai akadémia elvégzése után 1862-ben az osztrák hadsereg 3. Nehézlovas-regiment kadétja, majd alhadnagya lett. A sármosan, szellemesen és folyékonyan (német, magyar és francia nyelven) társalgó Thurneysent feljebbvalói, mint kiváló és jóképű fiatal tisztet jellemezték.²⁸⁴

1864. október 19-én Friedrich Thurneysen mexikói katonai szolgálatra jelentkezett és 1866. június 12-i tehuatlari csatában nyújtott teljesítményéért bronz katonai érdemrenddel tüntették ki. Amikor 1866 decemberében az osztrák önkéntes csapatokat szélnek eresztették Friedrich Thurneysen eldöntötte, hogy nem vállal további mexikói szolgálatot és visszautazott Európába, ahol régi rangjában ismét belépett az osztrák hadseregbe, ahol századparancsnoki rangot kapott. Egészségének megrendülés, illetve egyéb okok miatt 1872-ben elhagyta a sereget, s legközelebb ismét Bécsben bukkant fel, ahol az 1873-as bécsi világkiállításon az egyiptomi kedive számára ő rendezett be egy pavilont. A kiállításon végzett sikeres munkájáért a Ferenc József rend lovagkeresztjével tüntették ki. Ezt követően, 1874-ben Egyiptomban telepedett le, hogy felgyógyuljon tüdőbajából. 1875 elején, amikor az Abesszínia elleni háború küszöbön állt, Iszmail pasa kérésére 1875 nyarán, mint a vezérkar ezredese egyiptomi katonai szolgálatba lépett. Mint a főparancsnok szárnysegédje részt vett az 1875-1876-os abesszíniai hadjáratban, amelyért a kedivétől két kitüntetést és nyilvános dicséretet is kapott.²⁸⁵

A háború után Thurneysen a kedive harmadik fiának, Hasszán hercegnek a személyes szárnysegédje lett. Hasszán herceggel, az egyiptomi kontingens parancsnokával együtt részt vett az 1877-1878-as oszmán-orosz háborúban, ahol kitüntetések is szerzett. 1879-ben a tábornoki karban Friedrich Thurneysent alezredessé léptették elő és megerősítették szárnysegédi tisztségében is, mint az új egyiptomi kedive, Taufik szárnysegédje. Az 1882-es nagy katonai lázadás idején az egyiptomi hatóságok kérték a brit hadsereg segítségét, amit a britek meg is adtak. Thurneysen, mint a brit parancsnok, Wolseley tábornok összekötő tisztje, számos akcióban vett részt brit parancsnokság alatt. Ezenközben előléptették a tábornoki kar ezredesévé, majd, mint a brit hadsereg és a lojális egyiptomi csapatok minden tagja, megkapta a Kedive Csillag elnevezésű egyiptomi kitüntetést. Thurneysen ezredes ismét Hasszán herceg szárnysegédje lett, aki az 1885-1891-es szudáni hadjárat idején az

²⁸⁴ <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/trurneysen.htm>

²⁸⁵ Guerville, A. B. de: New Egypt. London, 1905. 40–45. o.

egyesített csapatok parancsnoka volt és részt vett számos akcióban. Amikor 1884 januárjában a Mahdi csapatai körbevették Khartoum városát a britek a híres Charles Gordon tábornokot küldték, hogy evakuálja az európaiakat a Nílus e stratégiailag igen fontos városából. Azokat az egyiptomi csapatokat, amelyeket a sivatagon keresztül küldtek Khartoum felszabadítására és akik késve érkeztek a helyszínre, Thurneysen ezredes vezette.²⁸⁶

Amikor I. Abbasz kedive 1892-ben trónra került Thurneysen ezredest választotta személyes szárnysegédjének.²⁸⁷ E minősítésében ő kísérte a kedivét az Osztrák-Magyar Monarchiában tett utazásai során. Amikor ezen utazás részeként meglátogatták a bécsi udvart, Thurneysent az osztrák Lipót Rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1896-ban tábornokká léptették elő, sőt megkapta a kedive istálló mestere udvari címet, amelyet követően elfoglaltságai egyre inkább diplomáciai mintsem katonai természetűek lettek.²⁸⁸ Thurneysen pasa elkísérte a kedivét nagy-britanniai, franciaországi és ismételt monarchiabeli látogatásaira, és Viktória királynő temetésén is ő volt az egyiptomi delegáció vezetője. E látogatások mellett Thurneysen pasa gyakran csatlakozott olyan magas rangú európaiakhoz, – Egyiptomban tett látogatásai során – mint József Ferdinánd főherceg, József Ágoston főherceg és Augusztia főhercegnő, Károly, Madrid hercege, Orleans hercege, Ferenc Ferdinánd az osztrák-magyar és Gusztáv Adolf a svéd trónörökösök.²⁸⁹

Thurneysen pasa sohasem nősült meg, de mindig híres volt nőügyeiről, kiváló lovas volt, csodálták és félték, mint vívót – azt beszéltek róla, hogy több mint száz párbajban vett részt. A pletyka szerint semmi sem volt könnyebb annál, mint Thurneysen pasát párbajra hívni, mivel a párbaj volt a hobbija. Julius von Stepski, a k.u.k. konzuli szolgálatának volt tisztje azt írja róla, hogy nagy meglepetés volt számára, amikor kiderült, hogy a bárókból és partikról ismert elbűvölő Thurneysen ezredes minden nap kemény lovaglós és vívós edzéseket végzett még idősebb korában is, ami meg is magyarázza legendás edzettségét és ügyességét.²⁹⁰

1906. október 28-án Thurneysen pasát a Vaskorona Rend második fokával tüntették ki, mely után (hasonlóan a Szudánban ismertté vált Slatin pasához) igényt tartott az adómentességgel járó osztrák nemesi címre is. 1907. február 17-én benyújtott kézzel írt kérvényében kérte, hogy vegyék fel az adómentes osztrák nemesség soraiba. Bár a kairói

²⁸⁶ <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/trurneysen.htm>

²⁸⁷ HHStA PA XXXI. 12 Ägypten. Kairó, 1892. január 18. Nr. 3. Heidler Kálnokynak. A Khedive megérkezése Egyiptomba.

²⁸⁸ HHStA PA XXXI. 22. Aegypten, 1902–1903 Berichten, Weisungen, Varia. Kairó, 1903. január 8. No. 21. Hírek az udvarból. Velics Goluchovskinak

²⁸⁹ <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/trurneysen.htm>

²⁹⁰ Uo.

osztrák-magyar nagykövet, Kozielrodzki gróf szívélyesen továbbította a kérést a külügyminisztériumba azzal, hogy a jeles katona mindig is támogatta az Egyiptomban élő osztrákokat. Emellett ő volt a legmagasabb rangú osztrák-magyar az egyiptomi hierarchiában, amelyet arra használt fel, hogy az osztrák-magyar érdekeknek kedvezzen. Ennek ellenére a közös külügyminisztérium elutasította kérését azzal, hogy egyrészt nem sokkal korábban kapott osztrák kitüntetést, másrészt pedig Thurneysen mindig hű volt Miksához, Mexikó császárához és azzal vádolta meg Ferenc Józsefet, hogy cserbenhagyta öccsét Mexikóban.²⁹¹

1907. augusztus 19-én Ferenc Ferdinánd szárnysegédje felkereste a külügyminisztérium kettős osztályát, hogy a trónörökös kegyét élvező katona érdekében felszólaljon. Ezt követően 1907. szeptember 27-én a külügyminiszter is kapott egy levelet Ferenc Ferdinánd főhercegtől, amelyben a trónörökös követelte, hogy Thurneysen pasa azonnal kapja meg az adómentes nemesi címet („Freiherr von”), ami rangban Slatin pasáénál magasabb volt. A külügyminisztérium azonnal reagált, előkészítette az aktákat, jelentést tett a császárnak, majd 1907. szeptember 29-én megkapta az engedélyt és az utasítást – egy alacsonyabb – nemesi rangra („Edler von”), majd sajnálattal tudatta Ferenc Ferdinánd főherceggel, hogy levele túl későn érkezett, az ügy már folyamatban volt. Kijelentette, hogy Friedrich Thurneysen pusztán nemességért folyamodott és nem a Ferenc Ferdinánd által előterjesztett magasabb nemesi rangért („Freiherr von”), ezért azt nem is kaphatta tehát meg.²⁹²

A nemesi címet végül Thurneysen pasa 1908. február 12-én kapta meg Kairóban, amit kárpótlásul – nem sokkal később – a Ferenc József rend parancsnoki keresztjével toldották meg. Friedrich von Thurneysen ekkor már túl volt 64. életévén, és bár fizikailag jól tartotta magát, szellemi képességei megromlottak. 1914. május 22-én elutazott Vichybe gyógykezelésre, és amikor 1914. október 2-án visszatért Egyiptomba, már minden megváltozott. Az első világháború kitörése után a brit hadsereg átvette a fennhatóságot Egyiptomban és a brit kormányzók minden pasát nyugdíjaztak, kivéve őt. Neki ugyanis kegyesen megengedték, hogy formálisan megmaradjon tisztségében, így minden nap bement hivatalába, kiosztotta az utasításait, amit azonban ő maga is azonnal elfelejtett. A halál végül 1915. március 5-én álmában érte utol Kairóban, ahol végső nyugalomra is helyezték.²⁹³

²⁹¹ uo.

²⁹² uo.

²⁹³ <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/trurneysen.htm>

Török May és II. Abbász Hilmi rövid ideig tartó, de annál intenzívebb házassága nem csupán azért tarthat érdeklődésre számot, mert egy magyar hölgy érdekelt benne, hanem talán azért is, mert a kor Egyiptomában, a kapcsolaton keresztül társadalmi és politikai feszültségek is felszínre kerültek. A 19–20. század fordulójára az egyiptomi közép- és felső rétegek családszerkezetében, a kedivei udvar sugalmazására lassú felfogásváltozás következett be: egyre elfogadottabbá vált a monogámia intézménye. A kedive házassága viszont az ezzel való szembefordulást jelképezte. A másik ok, amiért a rövid ideig tartó románc figyelmet érdemel, az abban keresendő, hogy az országot ellenőrzésük alatt tartó angolok, az új asszony személyét az 1904 utáni német és osztrák-magyar közeledés újabb állomásának tartották, és megpróbálták azt a kedive ellen is felhasználni. Mielőtt azonban részletesebben szemügyre vennénk a magyar grófkisasszony és az egyiptomi uralkodó történetét érdemes külön-külön is bemutatni életpályájukat.

Szendrői Török May 1874. január 8-án, vagy ahogyan saját maga állította 1877. június 15-én született Philadelphiában, gróf Török József Ung vármegye főispánjának és gróf Vetter von Lilie Zsófia grófnő gyermekeként.²⁹⁴ A fiatal May Graztól nem messze egy kastélyban nőtt fel, ahol társadalmi állásának és a kor szokásainak megfelelő neveltetést kapott, azaz iskolába nem járt, de elsajátította a rangjának megfelelő ismereteket. A kedivét bátyja, ifj. gróf Török József révén a Teréziánumban ismerte meg, akit egy, az akadémián rendezett fogadáson mutattak be neki.

Abbász Hilmi kedive Taufik kedive legidősebb fia – mint arról már szóltunk – 1886-ban került a bécsi Teréziánumba, s a kor szokásai szerint öccsével (Mohamed Alival) együtt itt végezte felsőfokú tanulmányait. Diáktársai véleménye szerint, nem egy lángész, de könnyen tanuló szorgalmas diák volt, aki az arab és a török nyelv mellett megtanult franciául, angolul és németül is. Kortársai szerint az ott tanulók közül a magyarokkal volt a legjobb viszonyban. Ezt bizonyítja, hogy May bátyjával is kitűnő kapcsolatokat ápolt, sőt trónra kerülése után Egyiptomban állást is ajánlott neki. Ez azonban nem realizálódott, mivel a fiatal gróf egy

²⁹⁴ A szülők házassága nem volt boldog. Török May anyjának igazi szerelme Puskás Tivadar magyar feltaláló volt, akivel az 1860-as években ismerkedett meg, amikor a fiatal férfi az Erdélyben dolgozó angol mérnökök tolmácsaként és tanácsadójaként tevékenykedett. A kapcsolat kezdetéről keveset tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy igen szenvedélyes lehetett, mivel a grófi pár teljesen elhidegült egymástól és az asszony megszállottan követte az ifjú zsenit mindenhová. Török May is egy ilyen út alkalmával Philadelphiában született meg. A válás után (1880) rövid időn belül az ifjú szerelmesek össze is házasodtak és esküvőjükön a walesi herceg, majd, VII. Edward néven, angol király volt a tanújuk. A grófnő Puskás Tivadar halála után Cserna Sándor festőművésszel kötött újabb házasságot. Emlékezzünk Puskás Tivadarra. In: Fizikai Szemle, 1994. 9. 352. o., illetve Magyar leány – Kleopátra trónján. In: Képes folyóirat, 1910. I. 615–617. o.

vadászbalesetben életét veszítette. Abbász kedive 1892-ben, apja halála után, sietve elhagyta az intézményt, hogy a megüresedett trónt mihamarabb elfoglalhassa²⁹⁵.

A két fiatal 1900 júniusában találkozott újra Párizsban, ahol véletlenül futottak össze.²⁹⁶ Közben Abbász Egyiptomban megnősült, és az udvar legnagyobb megrökönyödésére, anyja egyik cserkesz származású szolgáját – Ikbál Hanemet – vette el, akitől hat gyermeke született.²⁹⁷ Ezalatt Török grófnő is férjhez ment egy –közelebbről nem ismert – svéd báróhoz.

A fiatalok között állítólag első látásra szerelem szövődött, s Abbász Egyiptomba hívta Török May-t, ahol nem sokkal később feleségül is vette, bár ezt maga a kedive soha nem ismerte el. A tagadásnak több oka is lehetett. Ezek közül az egyik az akkoriban egyiptomi családi modell változásához köthető. A kedivék a század végén az ország megújításának egyik sarkkővét a monogámiában, azaz a hagyományos többnejűség megszüntetésében látták. A palota ennek megfelelően olyan kép kialakításán fáradozott, amely azt tükrözte, hogy a kedive példás családi életet él. Az idilli család „imázsa” egyrészt a finnyás és az iszlám házassági gyakorlatot erkölcsstelennek értékelő nyugati kultúrák felé – akik már az új uralkodó első házasságát is skandalumnak tartották – jelentett jelzést. Másrészt a monogámiával népe felé azt közvetítette, hogy a társadalom alapegysége a modern család, és csakis ezzel csökkenthetik hátrányukat a nyugati országokkal szemben és érhetik el a modern civilizációk szintjét. Ehhez kapcsolódott továbbá, hogy az európaiak minden olyan muszlimért lelkesedtek, aki áttért az egynejűsögre. Lassan a század végére az egyiptomi véleményformáló újságok, magazinok hatására a szerelmi házasság és a monogámia lett a követendő példa.²⁹⁸

Ennek ellenére a fiatal grófnő egyre gyakrabban tűnt fel a kedive környezetében, ami népének is feltűnt. Az Egyiptomban székelő osztrák magyar diplomáciai kar pedig, vagy nem tudott a lassan tíz éves kapcsolatról, vagy szemérmesen elhallgatták, de arról egészen 1909 januárjáig nem tettek említést. Ekkor jelentette Széchenyi Lajos főkonzul, hogy a mekkai

²⁹⁵ In: Képes folyóirat, 617. o.

²⁹⁶ Török May későbbi memoárjában (Hárem, 1930, Berlin) így ír a találkozásról: „Jó néhány évvel később találkoztam újra az ifjú uralkodóval, ebben az időben Párizsban. A La Madleine-i virágpiacról jöttem, rózsákkal a kezemben. Beléptem A Grand Hotel halljába, ahol batárnőmmel találkoztam. Ahogy megpillantottam, a fiatal kedive előttem termett. Arca érettebb volt, de szürkékék szeme összetéveszthetetlenül csillogott, mintha csak az egyiptomi nap sugárzott volna belőle. Teljesen meglepődtem, a rózsák a földre hullottak és mindketten mosolyogtunk. Az első hozzám intézett szavai ezek voltak: Egyiptomban a rózsák még szebbek.” www.egy.com/historic/94-10-06.ahtml Rafat Samir: Queen for a Day. In: Ahram Weekly, 1994. október 6. (A letöltés időpontja: 2005. 01. 10.)

²⁹⁷ <http://ist-socrates-berkeley.edu/~mescha/famabstracts/cuno.html> Cuno Ken: The Khedivial House of Nineteenth-Century Egypt. (A letöltés időpontja: 2005. 07. 08.)

²⁹⁸ Cuno: i. m.

zarándoklatáról – a szerelmével – visszatérő Abbász kedivét az ünneplő tömeg soraiból szórványos füttyszó kísérte. A szokatlan jelenség magyarázatát abban vélte megtalálni, hogy az uralkodó – a mekkai zarándokoktól elvárt – szakáll nélkül tért vissza zarándokútjáról, de megjegyzi, hogy „Mások a hűvös fogadtatás okát a pikáns körülményekben látják. Néhány nappal a kedive megérkezése előtt ugyanis az a hír terjedt el, hogy a kedive barátnője, akivel hosszú évek óta nem plátói kapcsolatban van, és akit a magyar állami alkalmazottak 'Török grófnőként' ismernek áttért az iszlám hitre. Ehhez kapcsolódott azután egy sor kommentár és kombináció, hogy most már a kedive elveszi a külföldi nőt és kedivai [kedive felesége] rangot ad neki, ugyanis a törvény szerint a kedive négyet is tarthat egyszerre. Honfitársnőnk vallásváltása lényegében a múlt pénteken történt meg, ehhez kapcsolódtak azok a vélemények, legalábbis mostanáig, hogy a dolog, legkevesebb, elszármazott volt.”²⁹⁹

A kritikus hangokra az lehet magyarázat, hogy bár a zarándoklaton áttért a muszlim hitre, a rendelkezésre állt rövid idő alatt nem ismerhette meg a Koránt. Az állítólagos új feleség iránti antipátiát növelhette a nem sokkal korábban – az angolok szócsövének tartott – Egyptian Gazette-ben megjelent írás is, amely az uralkodó életével foglalkozva kiemelte annak egyéni családi példamutatását. Az újság szerint a kedive szerelmi házasságban él feleségével, ellentmond a többnejűségnek, egy igazi mintaférj. Azaz, mivel románca köztudott volt, a cikk révén igen kellemetlen helyzetbe került.³⁰⁰

Mindez azért történhetett meg, mert Anglia nem igazán bízott az ambíciózus fiatal uralkodóban, aki már trónra lépése után legfőbb feladatának az angol befolyás csökkentését tartotta, mely okán a mindenkori főmegbízottakkal gyakran konfliktusba is került. Jóllehet Lord Cromer távozása után³⁰¹ az új főmegbízottal, Sir Eldon Gorsttal, jóval kiegyensúlyozottabb volt a viszonya, az angolok mégsem mertek benne feltétlenül megbízni, mert ahogyan korábban, továbbra is szívesen próbálta európai nagyhatalmak segítségével Nagy-Britannia befolyását semlegesíteni. 1904 után, az angol-francia kiegyezéssel, pedig csak a Monarchia és Németország láthatta el ezt a feladatot. Az angoloknak, legnagyobb bosszúságukra azt kellett észrevenniük, hogy az udvarban, illetve a király környezetében gomba módra szaporodnak ezen államok képviselői. A hadsereg vezérkari főnökének helyettesétől kezdve a lovászmesteren át a gyógyszerészig, fogorvosig, főépítészig bezárólag

²⁹⁹ HHSStA PA XXXI Ägypten 25. Cairo, 1910. január 28.. No. 3. Szigorúan bizalmas, Széchenyi a külügyminisztériumnak.

³⁰⁰ Cuno: i. m.

³⁰¹ 1907 nyarán Lord Cromer távozása után közvetlenül a kedive fogadta a főkonzult, aki azt jelentette, hogy Abbászt utoljára Cromer távozása előtt látta, amikor nagyon rossz idegi állapotban volt. Mostanra azonban teljesen megváltozott, beteges kinézete elmúlt, a szemei ragyognak, jó a kedélye. Amikor megdicsérte, a kedive

mind-mind e két állam polgárai közül került ki. A pohár valószínűleg az új feleséggel telt be, és jelentették meg lapukban a fricskának szánt interjút.³⁰²

De maga az uralkodó is tisztában volt azzal, hogy új feleségével kapcsolatban rendkívül óvatosan kell eljárnia. Házasságuk három éve ezért meglehetősen homályos. Maga a házasság is titokban, vagy legalábbis a nyilvánosság kizárásával történt. Bizonyítja ezt, hogy maga Széchenyi főkonzul is csak rendkívül töredékes információkkal rendelkezett kettőjük kapcsolatát illetően, amire pedig a külügy – az ilyen tárgyú jelentések számának növekedése szerint – igen kíváncsi volt. A házasságot illetően ezért csak arról tudott beszámolni, hogy „[...] említésre méltó, miszerint a kedive az iszlám hitre áttért magyar állampolgár Török kisasszonyt, alias Török bárónőt, feleségül veheti, azt hiszem Ő Excellenciájának jelentenem kell, hogy nekem azóta egyesek, akik a kedive udvartartásához tartoznak, bizalmasan közölték azt a szóbeszédet, hogy a házasságkötés tulajdonképpen néhány héttel ezelőtt megtörtént. Közben az uralkodónak ezt az eseményt, még államtanácsának tagjai előtt is, lehetőség szerint titokban kell tartania.

Amíg a megkötött házasságot bármilyen formában nem nevesítik, és a kedivai kinevezés meg nem történik, társadalmi helyzete kifelé nem változik, és a házasságkötés semmi mást nem jelent, mint egy házi, belső rendezést, és hogy az említett hölgy mozgásszabadsága korlátozottabb lesz. A hivatalos világ talán csak egy fiú utód esetében mutatna érdeklődést. Vajon az állítólag igen ambiciózus Zobeidnak³⁰³ – ez lett a neve a vallásváltása után – nem is új státuszának keresztülvitelében, hanem mint kettes számú kedivát – a diplomáciai testület hölgytagjai (és a „külföldiek megkülönböztetése”), csakúgy mint Ikbál Hanem, Öfelsége kediva hercegnője, el tudják-e fogadni.”³⁰⁴

Státusza végül a kedive állhatatos próbálkozásai miatt (az udvar ellenkezésének dacára) törvényesítve lett, s mint kediva (hercegnő) férjétől jelentős birtokot kapott.³⁰⁵ A korabeli beszámolók mind igen ambiciózusnak írták le az új feleséget, aki „ugyan nincs már fiatalságának első éveiben, de oly tündöklő szépség ma is, s a mellett oly végtelenül eszes, szellemes és művelt nő, hogy méltó ezt a trónt betölteni. Az egyiptomi alkirály már évek óta kikéri minden fontosabb államügyben tanácsait.” Emellett részt vett a civil ügyekben is, többek között segítette az egyiptomi Vörös Kereszt munkáját a balkáni háborúk alatt, részt

azzal válaszolt, hogy ez a brit főmegbízott cseréjének köszönhető. HHStA PA XXXI Ägypten 24 1906–1907. San Stefano, 1907. június 29.. No 24. A-B. Koziobrodzki Aehrenthalnak.

³⁰² Itt az angolok valószínűleg Thurneysen pasára, Anton Kautzky bejre, a kedive magánorvosára, Otto Pollack főhadnagyrá, a kedivei gárda kiképzőtisztjére és Anton Lasciakra gondolhattak

³⁰³ Török May áttérése után a Dzsvida Hanem nevet vette fel és később, a válás után is ezt a nevet használta.

³⁰⁴ HHStA PA XXXI Ägypten 25. Kairo, 1910. április 22. No. 3. Szigorúan bizalmas, Széchenyi a külügyminisztériumnak.

vett a montzai kastély építésében, és gyakran férfiruhába öltözött, hogy elkísérhesse férjét különböző hivatalos eseményekre.³⁰⁶

A házasság ennek ellenére gyorsan megromlott és 1913. augusztusában válásba torkollott, mégpedig a kedive állhatatlansága miatt. A váláshoz vezető utat az osztrák-magyar főkonzulátus abban látta, hogy „a hercegnő által elvárt feltételek mellett, a Széchenyi gróf által említett francia nő, Georgette Merly (Andrée Luzanges) elleni tiltakozásában keresendő, amely a kedive bőkezűségének tárgya. Az említett hölgy, akinek egyelőre legalábbis jóval korlátozottabb szerepe van, mint az ambiziózus Török grófnőnek, jelenleg a kedive közvetlen környezetében kapott helyet és elkíséri Ő felségét egy jacht fedélzetén Konstantinápolyba.”³⁰⁷ Dzsavidan nem volt hajlandó az új szerető mögött meghúzódni ezért otthagyta Egyiptomot és Ausztriába költözött vissza. Nem sokkal később elváltak, és az új nevét megtartó Török May soha többé nem tért vissza Egyiptomba, melyet egy évvel később a lemondott Abbásznak is el kellett hagynia.³⁰⁸

Annyit végül még megállapíthatunk, hogy az uralkodó (vagy környezete) bár igyekezett, hogy mintaférjé váljon, az évszázados háremi szokásokat nem tudta levetkőzni, s inkább kétkulacsos politikát folytatott. Megcsalta első, majd második feleségét is, miközben szeretőt is tartott, arról nem is beszélve, hogy hivatalos feleségei is szeretőként (mind Ikbál, mind Dzsavida) kezdtek. Ezt tetézte, hogy magánéletének ezen árnyoldalát mindvégig igyekezett titokban tartani, amit jól példáz, hogy sem Ikbáltól történő elválásának, és Dzsavidával történt első házasságának időpontja nem ismeretes, sőt nem is biztos, hogy gyermekei anyjától elvált.³⁰⁹

³⁰⁵ HHStA PA XXXI Ägypten 25. Kairo, 1910. október 14.No. 26. Rubido-Zichy Aehrenthalnak

³⁰⁶ Samir Rafaat: i. m.

³⁰⁷ HHStA PA XXXI Ägypten 26. Kairó, 1913. szeptember 11. No. 3. Szigorúan bizalmas.

Az említett francia hölgy Árvay Kelemen (Abbász egykori évfolyamtársa és szárnysegédje) szerint 20 éves, sovány, alacsony, erősen festett nő volt, aki 20 frankért osztogatta kegyeit, és a kedive környezetében a francia kormánynak kémkedett. Árvai, aki nem rejtette véka alá az új szerető elleni antipátiáját, a válást is a nőnek tulajdonította. Árvai Kálmán Dzsavidan Hanemről szóló cikkét a Nemzeti Újság 1928. május 3-i számában jelentette meg. Idézi: Samir Raafat i. m.

³⁰⁸ A válás után „a kedive parancsára, a hercegnő minden vagyontárgyát, ami még Török grófné neve alatt szerepelt elküldték [Ausztriába], míg amik a kediva aláírással szerepeltek, visszatartottak. HHStA PA XXXI Ägypten 26. Kairó, 1913. szeptember 11. No. 3. Szigorúan bizalmas.

³⁰⁹ Dzsavidan Hanem az első világháború alatt Bécsben telepedett le, ahol drogériát nyitott. A két világháború között Berlinben élt és ismert tagja volt a különböző művészeti köröknek, mivel ő maga is foglalkozott filmzéssel, festéssel és újságírással foglalkozott. 1968-ban Grazban halt meg. Samir Raafat: i. m.

Az egyiptomi gazdasági élet osztrák-magyar szereplői

Alexandria és Kairó

Az építészek mellett sokkal kézzelfoghatóbban voltak jelen Egyiptomban az alexandriai és a kairói üzleti élet osztrák-magyar szereplői. Az alábbiakban röviden, csupán címszavakban utalunk a két város gazdasági életének egyes képviselőire és bővebben csak a kairói Orosdi-Back áruház vezetőire térünk ki, mivel ők, üzleti tevékenységük mellett – sajátos módon – a magyar kultúra gazdagításához is hozzájárultak.

A J. L. Menasce Figlio & Co. cég az első és legnagyobb osztrák-magyar bank volt Egyiptomban, amely egyik leányvállalata révén Londonban is rendelkezett érdekeltségekkel.

A Mohr & Fenderl az egyik legtekintélyesebb gyapottal foglalkozó kereskedőháznak számított Egyiptomban, míg vezetője, a trieszti származású Paolo Fenderl, még Alexandria város tanácsosába is bekerült.

Az Emmanuel és Gustav Stross fivérek alapították 1865-ben Egyiptom egyik legjelentősebb üzlet- és importházát Kairóban; 1882-ben bécsi fióktelepet hoztak létre, 1884-ben pedig vállalkozásukat Alexandriába tették át. Eközben megnyitott budapesti képviseletük is. Néhány év alatt az üzlet Egyiptom egyik legnagyobb import- és kereskedőházává nőtte ki magát. Oskar Stross, a cégalapító Emmanuel fia, 1929 és 1937 között az osztrák alexandriai tiszteletbeli konzuli posztot is betöltötte.

Az osztrák Credit-Anstalt a 19. század '60-as éveiben a gyapot árának robbanása miatt virágzó Alexandriában kirendeltséget hozott létre, amelyet azonban szerencsétlen spekulációk miatt nem sokkal később felszámoltak. A Credit-Anstalt ezután pénzügyi alakult Austro-Egyptian Bank néven, és a gyorsan növekvő osztrák-magyar-egyiptomi gazdasági kapcsolatok finanszírozását vállalta magára. Jelenléte Egyiptomban a bécsi tőzsde 1873-as krachja és az egyiptomi 1877-es bankcsőd miatt szűnt meg.

Az osztrák kézben lévő szállások (panziók, vendéglők) a kisebbek közé tartoztak. Ilyen volt Alexandriában a New Khedivial Hotel a Rue de la porte Rosette 15. szám alatt, szemben a német konzulátussal, amely azért volt érdekes, mivel a k.u.k. konzulok több hivatalos összejövetel alkalmával ennek a vendéglőnek a konyháját részesítették – a német konyhával szemben – előnyben.

Alexandriában a Dreher Antal sörfőzdék Rt. egy főlerakatot és egy „Dreher Antal”-hoz címzett sörözőt is fenntartott, míg a vendéglő mögött az osztrák Schwechater sörgyár

rendezett be egy sörözőt, de a városban volt még egy Ferenc József Császár nevét viselő söracsarnok is.

1910-ben Adolf Loos ismert építész bízta meg a Stein üzletház tulajdonosa Salamon Stein, hogy Alexandriában – a kairói mellet – egy újabb áruházat építsen fel. A Jassyból származó Salamon Stein, 19 évesen hozta létre Kairóban első üzletét, amely tulajdonképpen egy konfekciókereskedelemmel foglalkozó kiskereskedés volt. Üzleti érzékét bizonyította, hogy ezzel párhuzamosan Bécsben gabonakereskedésbe kezdett, majd 1875-ben megalapította – korábban említett – alexandriai üzletét. A sort végül az 1879-ben alapított kairói Konfekció- és Férfiruha Áruháza zárta. Halála után fia Doro Stein vitte tovább az üzletet, melyet 1912-ben S. Stein Export Kft-re változtatta. A kairói áruház addigra egy háromemeletes épületben kapott helyet, melynek ötven méter hosszú kirakata mögött a földszinten a női- és gyermekruhaosztály valamint a cipő- és kalapárúk kaptak helyet, míg az első emeleten a férfi- és fiúosztály rendezkedett be. A felső szinten már csak a raktár és a műhely volt, ahol a megvásárolt árukat alakították igény szerint méretre. Az áruházban megközelítőleg 150 eladó dolgozott, és a vásárlókat az emeletre lift szállította fel. A cég központja Bécsben, míg a keletre irányuló áruk elosztóhelye Konstantinápolyban volt, ahonnan a tantai és szaloniki lerakatokat is kiszolgálták.

Alexandriában a Mohamed Ali tér és a Jardin Francais sarkán állt 1900 után az Albert Mayer & Co. ruhakereskedés. Az áruházat a pozsonyi származású Mayer Zsigmond – egy textil-nagykereskedő fia – az akkor már Kairóban kereskedőként dolgozó és élő testvérével, Alberttel együtt alapította meg. A cég képviseleti joga Albert kezében volt, de a cégvezetés Zsigmond kezében összpontosult. A gyorsan nagyra növő vállalkozás az egyiptomi konfekcióiparban az elsők között szerepelt és 1914-re a francia ruhaipar legnagyobb konkurensévé nőtte ki magát. Mayer bécsi gyára fenntartott fiálékat Alexandriában, Kairóban, Konstantinápolyban és Szalonikiban is. Mi több Stein és Mayer Férfikonfekció-üzleteit az Egyiptomról szóló 1906-os Baedekerben az európai készáruk címszónál is az érdeklődők figyelmébe ajánlották. Mayer üzletével szemben, a Jardins Francais túloldalán volt Rudolf Kirchmayer bécsi üzletember alexandriai üzlete, ahol a vásárlók a bécsi konfekcióipar legújabb modelljeit vásárolhatták meg, míg a kairói üzlet bútor-, zongora-, csillár- és páncélszekrény-eladással foglalkozott.

Az utolsó osztrák textilárú vállalkozás, mely Kairóban nagyáruházat hozott létre, a Viktor Tiring & Brüder cég nevéhez fűződött. A névadó és alapító 1849-ben Konstantinápolyban született és onnan vándorolt Bécsbe. A zsidó származású Tiring 1880-ban alapított ruhagyárat, melynek repertoárjába lassan az exporttevékenység is bekerült.

Kairói üzletüket csak későn 1913-ban nyitották meg, melynek vezetését Carlo Menasce-ra bízták.³¹⁰

Az Orosdi–Back üzletház és a gamhudi ásatás

Az Orosdi–Back-féle Bizományi Áruházat Orosdi Leon és Surányi Back Hermann hozta létre 1893-ban. A Budapestről Egyiptomba települt Hermannak három testvére volt: Ármin, József és Fülöp, akik szintén elkísérték őt az országba, majd részt vettek a vállalkozás működtetésében is. Az alexandriai áruház elsősorban ezüstnemű-, harisnya- és kötött árú-, szövet-, késztermék-, selyem-, továbbá női fehérnemű kereskedelemre szakosodott, míg kairói fióküzleteikben különféle készáruk, szövetek, parfümök, gyapjuszövetek, „újdonságok”, órák, és ékszerek voltak kaphatók. A vállalkozás egyiptomi filiáléi túléltek az első világháború alatti zár alá vételt és csak 1956 után lett az államosítás áldozata. Ma az egykori Orosdi–Back Áruházat Omar Effendi áruházlánc néven ismerik.³¹¹

A nagyszerű üzleti pályafutás ellenére a Back név mégsem ezért, hanem Back Fülöp révén azért maradt fent, mivel az üzlet mellett hazájáról sem feledkezett meg. Ő és testvérei ugyanis – mind a kolónia gazdag és befolyásos tagjai – gyakran megfordultak a főkonzul környezetében és talán ott javasolta neki Stadnizki gróf, követségi titkár, hogy hazafiságát azzal fejezze ki, hogy országának egyiptomi műkincseket adományoz. Az ötlet pont jókor érkezett, mivel Gamhud környékén egy helyi lakos egy temetőt fedeztet fel, aki aztán egy, a környéken éppen ott tartózkodó régiségkereskedővel közös rablóásatásba kezdett. Két vagy három sírt már ki is fosztottak, amikor ismeretlen okokból két másik honfitársuk feljelentést tett a miniehi Régészeti Felügyelőségen. Back Fülöp, amint értesült az esetről, táviratban kért ásatási engedélyt a Régészeti Főfelügyelőtől. Az engedélyt nem sokkal később Gaston Masperotól meg is kapta, így nem volt akadálya annak, hogy Tadeusz Smolenski lengyel egyiptológus vezetésével 1907 március 4-től megkezdhesse a temető feltárását. Smolenski egészségügyi problémák miatt kénytelen volt néhány hét múlva az ásatást félbehagyni, ezért az ásatás vezetését Ahmed Kamal bej körzeti régészeti felügyelő vette át. A teljes leletanyagot tevéken szállították a Nílushoz, ahonnan hajóval vitték a Kairói Múzeumba.³¹²

³¹⁰ Agstner: *Von k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat*. 72–77. o. illetve Agstner: *Die österreichisch-ungarische Kolonie in Kairo vor dem Ersten Weltkrieg*. 61–74. o.

³¹¹ Agstner: *Die österreichisch-ungarische Kolonie in Kairo vor dem Ersten Weltkrieg*. 63. o.

³¹² Győri Hedvig: Egyiptomi expedíció régen és napjainkban <http://www.koi.hu/hirlev/709egypt.html>. (A letöltés ideje, 2004. 11. 20.)

Back Fülöp egyéni kezdeményezése felkeltette a hivatalos körök figyelmét is. A Monarchia követségén lelkesen támogatták, sőt nagyszabású terveket is szőttek a kezdeményezés kapcsán. Koziembrodzki amint tudomást szerzett Back Fülöp terveiről a következő jelentést fogalmazta meg.³¹³ „A magyar állampolgárságú Back Fülöp úr, társasági ember, és a kairói Orosdi-Back cég képviselője, idén év elején, hazafias indíttatásból, hogy hazáját is az egyiptomi föld gazdag és érdekes leleteinek részeseként láthassa, annak nemzetközi kutatói és feltárói sorába lépett. Ásatási koncessziót nyert Magaga vidékén, a Nílus bal partján, és az osztrák állampolgárságú Thadeus Smolenskit, a Krakói Tudományos Akadémia ösztöndíjasát, egy az itteni híres Régészeti Főigazgató, Maspero professzor által kiválónak ítélt ifjú tudóst, bízta meg a munkák vezetésével, és egyúttal annak költségeit saját magára vállalta.

A leletek minőségileg és mennyiségileg is gazdagnak és érdekesnek bizonyultak, és most Back Fülöp úr az itt mellékelt, a tényeket és terveket tartalmazó írásában azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy megfelelő módon, az általa kiválasztott múzeumokat Bécsben, Budapesten és Krakóban erről tudassam.

Jóllehet semmi kétségem sem lehet afelől, hogy ezt a hazafias és nagylelkű felajánlást úgy Excellenciád, mind az említett múzeumok előljárói ilyen irányú gyűjteményük szívesen látott gazdagításaként fogják üdvözölni, engedtessek meg nekem, hogy ez alkalommal a magas Császári és Királyi Minisztérium mélyen tisztelt közbenjárásáért folyamodom, és hozzáfűzzem, hogy magam sem mulasztottam el Back urat biztatni, hogy legalább még egy további évig a megszerzett ásatási koncessziókat használja ki, hogy ezáltal elegendő időt lehessen nyerni a tudományos intézetek vagy a Monarchia magánszemélyei számára, hogy az általa oly szerencsésen ez országban a régészeti kutatásokban bevezetett részvételt folytathassák és azok lehető legmegfelelőbb kihasználásával a oly sok kívánnivalót hagyó hazai egyiptológiai gyűjteményeket gazdagíthassák. Ez annál is inkább kívánatos lenne, mivel ebben a vonatkozásban szinte valamennyi, nálunk kevésbé tehetős kultúrországtól is évekkel lemaradtunk, minek következtében számos szép és érdekes lelettől fosztottuk meg magunkat; az ásatási versengés pedig olyan sűrű lett, hogy minden visszaadott ásatási koncessziót rögtön megpályáznak.

Mint Excellenciád Back Fülöp írásából kegyesen értesülni fog, valamennyi tárgyát költségmentesen fogják a rendeltetési helyére szállítani.”³¹⁴

³¹³ Az alább következő jelentéseket Wessetzky Wilmos kutatta fel a Haus-, Hof- und Staatsarchivban

³¹⁴ A Császári és Királyi Külügyminisztérium 38062 sz. ügyiratáról készült másolat fordítása: „A kairói Császári és Királyi követ 1907 május 10-i XVIII B. számú jelentéséről Császári és Királyi Külügyminisztérium számára.”

Back Fülöp az ásatás tárgyában személyesen is Kozielbrodzkihoz fordult és levelében magyarázatot adott tettének mozzatórugóira.

„Hajtva a vágytól, hogy drága hazánk is, más kultúrországokhoz hasonlóan, az egyiptomi régészeti ásatásokon részt vehessen, indítatva éreztem magam, hogy létrehozzak egy ilyen expedíciót, és Tadeusz Smolenskit, a krakkói Tudományos Akadémia ösztöndíjasát, a bécsi Oktatási Minisztérium kiküldöttét bíztam meg a vezetésével.

Az expedíció január 1-én, Sarunában kezdte meg tevékenységét [...] Miután a nagy hőség a további munkákat lehetetlenné tette, abbahagytam az ásatást, de megszereztem az engedélyt folytatására a következő szezón idején.

Most minden tárgyat az Egyiptomi Múzeumban helyeztek el, ahol a leleteket meg fogják osztani. Mint ismeretes, a Múzeumnak joga van a leletek felének a megtartására, de Maspero úr nagylelkűen nem a matematikai felét fogja a Múzeum számára meghatározni. Épp ezért nem vagyok abban a helyzetben, hogy a megmaradó tárgyak pontos listáját mellékeljem. Mindenesetre ez a rám eső teljes rész. Most kénytelen vagyok Londonba utazni, ezért megbízom Smolenski és Kamal urat az expedíció folytatásával.

A következők az első osztrák-magyar ásatás nem jelentéktelen eredményei, amelyeket hazafias érzésektől telve hazámnak ajánlok, és pedig:

- a Császári és Királyi Udvari Múzeumnak Bécsben 5 koporsó,
- a Krakkói Tudományos Akadémia Múzeumának, a megboldogult, nagyérdemű követségi titkára, Stadnizki gróf úr iránti hálás elismerésem jeléül, 3 koporsó,
- a maradékot szeretett szülővárosom, Budapest Magyar Nemzeti Múzeumának.

Nagy hála kötelezne, mélyen tisztelt Miniszter Úr, ha kegyes lenne az illetékes hivatalokat erről értesíteni. Engedtessek meg, hogy még hozzáfűzzem, hogy az összes leletet költségmentesen fogják rendeltetési helyére szállítani. Remélve, hogy ez az ásatás nem az utolsó lesz, kérem a Császári és Királyi, fent említett Követet és teljhatalmú Minisztert, hogy fogadja leghűségesebb ragaszkodásom, és hűségem, és legmélyebb tiszteletem kifejezését.”³¹⁵

Az ásatási leletek egyenlőre még tisztázatlan időpontban a Nemzeti Múzeum Régiségtárának letéteként a Néprajzi Tárba kerültek, ahol mint „szaporulati anyagot” 1912. október 20-án a hajdani Iparcsarnokban a Zichy gyűjtemény melletti helyiségben be is mutatták. A leletek további sorsáról és pontos fellelhetőségéről azonban a magyar egyiptológusoknak máig nincsenek pontos ismereteik.³¹⁶

³¹⁵ Back úr beadványa a kairói Császári és Királyi Követségen. ddtó 7/V 1.J.

³¹⁶ <http://www.koi.hu/hirlev/709egypt.html>. Győri Hedvig: Egyiptomi expedíció régen és napjainkban.

Back Fülöp önzetlenségének viszonzásául Kozielrodzki már a következő év tavaszán azt javasolta a külügyminisztériumnak, hogy nevezettet magyar nemesi címmel tüntessék ki. A hazájában is nagy visszhangot és elismerést kiváltó tett fényében a külügyminisztériumnak sem volt ellenvetése, ezért a következő javaslatot jutatta el Ferenc József császárhoz:

„Kozielrodzki Tádé gróf kairói cs. és kir. követ Back Fülöp kairói iparos részére a nemesség legkegyelmesebb adományozás által leendő legfelsőbb kitüntetés kieszközlését hozta javaslatba.

Nevezett a legjelentékenyebb kairói beviteli társaságok egyikének vezetésével van megbízva. Ez a társaság Egyiptomba több mint 7.000.000 frank értékű különféle iparcikket importál, melyek legnagyobb részét hazai iparunk szolgáltatja.

Az 1906–1908 évben Back Fülöp nagy régészeti ásatásokat folytatott, melyeknek összes eredményét mintegy 72 ládában cs. és kir. udvari muzeumnak és a budapesti magyar Nemzeti Muzeumnak ajánlotta fel.

A nevezettnek két fivére már nemességet nyert és pedig Back Ármin az 1896, Back József pedig az 1907. évben.

A cs. és kir. külügyminisztérium Kozielrodzki grófnak szóban forgó előterjesztését tehát a maga részéről is a legmelegebben pártolhatja. Minthogy Back Fülöp magyar állampolgár, van szerencsém a nagyméltóságú minisztériumot a vonatkozó legalázatosabb előterjesztés megtétele iránt tisztelettel megkeresni azzal a felkéréssel, hogy a tett intézkedés eredményét velem közölni méltóztassék.³¹⁷

A nemesi cím iránti kérelmet a császár is elfogadta, amely után már 1909-ben elnyerte a nemesi rangot. Ténylegesen – különböző rajta kívül álló okok miatt – azonban csak 1914. január 26-án, már párizsi lakosként jogosította fel arra Burián István, – Őfelsége Személye körüli Magyar Királyi Miniszter – hogy a Surányi előnevet és a nemesi címet legalázatosan használhassa.³¹⁸

³¹⁷ OL.K.20-1914-98. A császári és királyi ház és a külügyek cs. és kir. minisztériuma 74.185/1 irat. Bécs, 1908. szeptember 28. In: Györy Hedvig: Az első magyar ásatás Egyiptomban, 1907. Válogatás a gamhudi ásatás leleteiből, 1997. 6. o.

³¹⁸ uo.7–8. o.

Az osztrák-magyar jóléti intézmények Egyiptomban

Mint arra már az említés szintjén kitértünk, az egyiptomi osztrák-magyar kolóniák magánfelajánlásokból, és tagdíjakból önkéntes jóléti intézményeket tartottak fenn. Nevesítve ezek az úgynevezett segélyegyletek, menhelyek és a kórházak voltak. Ilyen intézmények korszakunkban Alexandriában, Kairóban és Port-Szaidban jöttek létre, bizonyítva, hogy a nagyvárosok osztrák-magyar lakossága jó szervezőképességről és összetartásról tett tanúságot.

A világ szinte összes pontján fellelhető ilyen jellejű egyesületeknek a közös külügyminisztérium különös figyelmet szentelt, mivel ezek az intézmények Ausztria–Magyarország meghosszabbított karjaiként szolgálhattak, elősegítve az adott területen a kereskedelem fejlesztését, illetve a közös érdekek hatékonyabb érvényesítését.³¹⁹

Egyiptom területén a közös külügyminisztérium 1902-ben, 1913-ban és 1915-ben végzett ilyen jellegű felméréseket, melyek alapján azt állapította meg, hogy Kairóban egy osztrák-magyar jótékonyági társaság (segélyegylet) és egy Rudolf trónörökös nevére keresztelt kórház volt található, míg Alexandriában a hasonló jótékonyági társaság mellett egy I Ferenc József társaság (zárójelben kérdőjellel) működött. Az 1913-as összesítés már megemlíti Port-Szaidot is, ahol időközben a helyi császári alattvalók megalakították saját segélyegyletüket, melyet I Ferenc Józsefnek ajánlottak.³²⁰

A lista, melyet a külügyminisztérium állított össze, viszonylag pontos volt, de azért érdemes néhány korrekciót tennünk. Egyiptom fővárosban valamikor az 1870-es években alakult meg az Osztrák-Magyar Segélyegylet, amely 1888-ban hozta létre a Rudolf trónörökösről elnevezett kórházát. Alexandriában szinte ezzel egy időben, 1879-ben hozták létre az ottani osztrák-magyar alattvalók saját segélyegyletüket, amelynek tagsága 1898-ban egy menhelyet alapított, melyet Ferenc József tiszteletére neveztek el. Az alexandriai közösség – kairói mintára – saját kórházat is alapított 1905-ben, melynek jelentősége azonban kairói elődjével ellentétben jóval kisebb volt.

1897-ben mind a port-szaidi, mind a szuezi kolóniák megpróbálkoztak saját jóléti egyesület létrehozásával, de kísérletüket ekkor még nem koronázta siker. 1906-ban port-szaidi közösség ismételt kísérletét már siker koronázta, melynek eredményeképpen megalakították a szintén Ferenc József nevére keresztelt segélyegyletüket.

³¹⁹ Osztrák-magyar jóléti intézmények a világ szinte minden pontján megtalálhatóak voltak Argentínától kezdve egészen Kínáig.

Az alábbiakban ezek történetét és a velük kapcsolatos legfontosabb történéseket kívánjuk bemutatni, érzékeltetve, hogy az idegenbe szakadt császári alattvalók soha nem akarták megszakítani kapcsolataikat szülőföldjükkel.

Kairó – Az Osztrák-Magyar Segélyegylet és a Rudolf trónörökös kórház

Kairóban, mint említettük, pontosan nem lehet meghatározni a segélyegylet létrehozásának időpontját, de annyi bizonyos, hogy 1877-ben az osztrák-magyar kolónia – egyesületi keretekben – jótékonyági bált szervezett a helyi szegények megsegélyezésére. Az ünnepségnek a kairói Opera adott helyet, amelyet a kedive ingyen bocsátott a kolónia rendelkezésére. Az egyiptomi uralkodó rokonszenvét bizonyította továbbá az is, hogy az ünnepségnek helyt adó csarnokot az ő költségén díszítették fe, és a közönség a kedivei udvari zenekar zenéjére táncolhatott. Maga Taufik is – népes kísérettel – jelent meg és több órát töltött el az ünneplők között. A jótékonyági bálon mintegy 10.000 frank gyűlt össze, mely a fényesen bizonyította a segélyegylet első fellépésének sikerét.³²¹

A segélyegylet legnagyobb vállalkozása mégsem ez, hanem a Rudolf Kórház létrehozása volt, melyben nagy szerepet – a később említésre kerülő – az egyiptomi zsidó Cattai család játszott főszerepet. A helyi osztrák-magyar alattvalók, illetve védelem alatt álló személyek számára a rossz közegészségügyi állapotokkal rendelkező városban az európai szintű betegellátás alapvető szükségesség volt. Ezt ismerte fel Jakob Cattai is, aki saját kairói telkeiből egy feddánt ajánlott egy majdan létrehozandó egészségügyi intézmény céljaira, melynek ünnepélyes alapkövetését Rudolf trónörökös egyiptomi útjának, illetve Kairói látogatásának idejére tették, melyről a fiatal herceg a következőképpen számolt be: „Március [1881-ben] 24-én reggel kilenckor az egész kiránduló társaságot³²² kifuvarozták Heliopolis utcájára, a város utolsó házával szembe. Egy nagy sátor állt egy zászlókkal gazdagon feldíszített téren, ahol sok ember gyűlt össze, az osztrák-magyar kolónia jelent meg teljes létszámában, mert fényes módon ünnepeltük az osztrák kórház alapkövetését. A védelmünk alatt álló gazdag üzletember, Catouli [Cattai] úr, egy hagyományos óhéber öltözetű izraelita nemes lelkűen adományozta az egész költséget ehhez a szép munkához. A

³²⁰ F12 15 Gesellschaften, Vereine I/1 – 10, II, Akademien 1,2 188–1918. ad 17.744/3/902. Az osztrák vagy magyar állampolgárok javára nemzeti alapon létrehozott jóléti intézményeinek és segélyegyleteinek lajstroma.

³²¹ HHStA AR., F8, K 44. Cairo, 1877. február 17. No. 31.

³²² Rudolf trónörökös 1881. február elején indult Bécsből Egyiptomba, hogy a Nílus mentén körutazást tegyen. A vadászattal is egybekötött kulturális expedíció kísérői voltak: nagybátyja a toszkán nagyherceg, gróf Waldburg tábornok, Abt. Mayer apát udvari lelkész, Eschenbacher ezredes, gróf Josef Hoyos és egy festő, Pausinger. *Eine Orientreise*. Verfasser Sine K. k. Hoheit Kronprinz Erzherzog Rudof. I. köt. Wien, 1881. 1–2. o.

népi himnusz örvendetes hívása és csengése alatt volt legszebb a ceremónia. Egy hazafias ünnep volt, messze a gazdag hazától egy másik világrészen. Az ünnepség után egyenesen a kedivéhez mentünk, hogy búcsú- és elköszönő látogatásunknak eleget tegyünk, amit ő hamarosan Kasr-el-Nush-ban viszonzott, ahonnan az állomásra kísért minket.”³²³

A Cattai család kapcsán érdemes egy rövid kitérőt tennünk mielőtt folytatnánk a kórház történet bemutatását, mivel úgy véljük, hogy ők az Egyiptomban élő osztrák-magyar és egyiptomi zsidó közösség tagjai közül külön említést érdemelnek, már csak azért is, mivel rajtuk keresztül bemutatathatjuk azt is, hogy a kor modernizálódó és gazdaságilag folyamatosan fejlődő Egyiptomában, hogyan tudott egy-egy család a gazdasági és politikai elit részévé válni, még akkor is, hogyha nem az iszlám hit törvényei szerint élt, hanem a kisebbségi szefárdi zsidó közösség tagja volt.

A család emellett azért is érdekes színtöltő volt az ország életének, mivel már igen korán feladta egyiptomi állampolgárságát és az osztrák-magyar védnökséget választotta, valószínűleg azért, hogy ezáltal az egyiptomi törvények nagy része alól kivonhassa magát.

A Mohammed Ali uralmával kezdődő egyiptomi modernizáció hajnalán hatalmas vagyon halmozódott fel a kereskedőházak, bankok és ingatlanok formájában, és általában egy-egy tradicionális egyiptomi (arab, kopt, vagy zsidó) család kezében. Közülük volt az egyik ilyen a Cattai dinasztia is. I. Abbász Hilmi alkirály pénzverdéjének az elnökétől Szaid alkirály „saraf bashiján” át I. Fuad király közlekedési és pénzügyi miniszteréig a Cattaiak, kiváltságos helyen voltak a politikában, a kereskedelemben és a társadalomban.³²⁴

A dinasztia alapítója és a történetileg első megfogható képviselőjük Jakub Cattai bej (1800-1883) az egyiptomi kormány egyik magas rangú főhivatalnok volt, akit I. Abbász kincstárnokának, azaz az állami pénzügyi és gazdasági háztartás felelősének nevezett ki. Tisztét később, Szaid és Iszmail kedive alatt is megtartotta, és hivatásával egy időben magánvagyonát is megalapozta. A 19. század második felében rokonával Jacub Levi Menascéval létrehozta a J. L. Menasce és Társa Bankot, mely később Liverpoolban, Manchesterben és Marseille-ben is fiálékat alapított. Később különvált társától és négy fiával együtt megalapította a J. M. Cattai céget, kairói, alexandriai és párizsi

³²³ uo. 45–46. o.

³²⁴ Rafaat Samir: Queen for a day. In: *Ahram Weekly*, 1994. október 6. www.egy.com/historic/94-10-06.shtml (A letöltés időpontja: 2003. 11. 12.)

fiókéntézményekkel.³²⁵ Jakub és Aslan Cattauin kívül azonban még a család számos tagja töltött be fontos tisztségeket az egyiptomi kormány szolgálatában (kabinet miniszter, szenátor) illetve játszottak kiemelkedő szerepet a kulturális és gazdasági életben. Voltak közöttük ugyanis költők, zenészek és diplomaták is.

Jakub Cattai kisebbik fia, Moise (1850-1924), aki apja, majd bátyja halála után örökölte a kedive által adományozta pasa címet, az osztrák-magyar zsidó kolónia életében is meghatározó szerepet játszott, ugyanis annak elnöki tisztét apja után 1883-tól haláláig, ő töltötte be. 1904-ben megkapta a magyar állampolgárságot is,³²⁶ majd 1911 szeptember 29-én Ferenc József Magyarország örökös nemesének címét adományozta számára.³²⁷

A fenti címekkel Magyarország és a császár is azt kívánta elismerni, hogy akár az apja, ő is hozzájárult az osztrák-magyar befolyás és jelenlét növelésében, valamint a birodalom kairói kolóniájának védelmében és támogatásában. 1883-ban ugyanis, a zsidó közösség vezetése mellett elvállalta a kairói osztrák-magyar segélyegylet elnöki tisztjét, majd 1906-tól a kolónia vezetője lett, s mint ilyen, oroszánrészt vállalt a városban élő osztrák-magyar állampolgáros, segélyezésében, összetartásában és képviselésében is.

Jusszef Aslan nevű fia (1861-1942) mérnökként végzett 1882-ben a franciaországi Ecole Centralban. Visszatérve Egyiptomba a Közmunkaügyi Minisztériumban dolgozott, ahol részt vett az Alexandria Pályaudvar előcsarnokának tervezési munkálataiban. Azután betársult a család felső-egyiptomi cukorgyáraiba és, hogy többet tanuljon a cukorfinomításról elutazott Morvaországba a cukortermelés ottani sajátosságait tanulmányozni, majd visszatérve, tapasztalatait az egyiptomi cukoriparban is kamatoztatta. Idővel ő lett az Egyiptomi Cukorgyár (Sucreries d’Egypte) és a Kom-Ombo Cukorgyár (Kom-Ombo Sugar Company) igazgatója.³²⁸ Ausztria–Magyarország és a kolónia érdekében azonban már közel sem fejtett ki olyan mérvű tevékenységet, mint nagyapja és édesapja, hiszen 1913-ban – általunk nem ismert okok miatt lemondott az osztrák magyar védelemről. Ezt követően aktívan bekapcsolódott az egyiptomi politikába és részt vett az 1922-es egyiptomi alkotmány kidolgozásában is, majd a létrejött királyság kormányában és parlamentjében 1938-ig

³²⁵ Gyermekei közül törvényes házasságából született Semha, akit Menasce báró vette el, valamint Aslan és Moise nevű fiai. Későbbi élettársától pedig további két (elismert) fia Elie és Jusszef született. Agstner: *Das österreichisch-ungarische Rudolf Spital in Kairo*. 9–10. o.

³²⁶ Az állampolgárságnál budapesti lakosként tüntette fel magát.

³²⁷ Agstner: im. 10–11. o.

³²⁸ 1924. novemberében Egyiptom 33. kormányának, Ahmed Ziwer pasa kormányának, majd ismét 1926. márciusában a 34. kormánynak lett a tagja. 1927-ben Fuad király a szenátus tagjának nevezte ki. 1924 és 1942 között ő volt a kairói szefarád zsidó közösség tanácsának elnöke, átvéve e posztot a nagybátyjától, Moise Cattai pasától. 1918. március 23-án elnyerte a pasa címet. A tagja, Joseph pasa Joseph pasa halála után fia, Reni vette át az elnökséget és 1946-ig, lemondásáig. Rafaat Samir: im

tevékenykedett. 1924-től átvette a zsidó közösség vezetését, s mint egyiptomi hazafi, erőteljesen szembeszállt a cionista eszme terjedésével. A politikától 1938-ban vonult vissza és 1942-es halála megakadályozta abban, hogy megélje a független zsidó állam létrejöttét, mely talán álláspontját is megváltoztatta volna.³²⁹

A Cattai családnak volt egy alexandriai ága is, akik a Menasce nevet viselték. Alapítójuk Jacques Bohor Jakub Levi de Menasce, Jacub Cattai legidősebb leányának a fia volt. A család ezen ága azért fontos számunkra, mivel az 1916-ban elhunyt Jakub Menasce vezetésével gyakorlatilag ugyanazt a szerepet játszották el Alexandriában, mint rokonaik Kairóban. A Menascék már 1854-től elfogadták az osztrák császár védnökségét, sőt tevékenységük, még az – 1869-ben Egyiptomba látogató – Ferenc József figyelmét is felkeltették. A császár a Szezei-csatorna avatási ünnepségén ugyanis felfigyelt a közép-európai gyökerekkel rendelkező alexandriai Jakoub Levi Menascéra, akinek 1873 októberében nemesi rangot adományozott. Két évvel később megkapta az örökletes magyar bárói címet az osztrák-magyar zsidó közösség érdekében kifejtett munkáságának elismeréseként. Külön ki kell emelnünk, hogy az első világháború után, amikor a magyar külügyminisztérium 1928-ban létrehozta egyiptomi tiszteletbeli konzulátusát, annak vezetőjéül a Menasce család egyik tagját, Alfrédot nevezte ki.³³⁰

Cattai érdeme volt tehát, hogy Kairóban először az osztrák-magyar kolónia hozhatott létre ilyen egészségügyi intézményt, amely azonban csak hét évvel később 1888. december 2-án nyitotta meg kapuit a betegek előtt. A kórház egészen 1914-ig az konzulátus védelmét élvezte, míg jogilag a segélyegylet felügyelete alá tartozott. A kórház egy felügyelő-bizottság ellenőrzése alatt állt, melynek tagjai között a legtekintélyesebb kairói polgárok – de leginkább a Cattai család – foglalt helyet. A kórház olasz nyelvű alapszabálya kimondta, hogy abban nem csupán osztrák-magyar, hanem más államok polgárai gyógyíthatók voltak, függetlenül attól, hogy milyen vallást gyakoroltak. A kórházi ellátásért alapesetben a betegnek fizetnie kellett, de a szegények esetében – beleértve az egyiptomiakat is – ingyen látták el.

Erről tanúskodik Neumann konzul 1890-es jelentése is, melyben a kórház éves működését jellemezte. „[...] elmondhatom, hogy a nevezett kórház igazolta rendkívüli jóléti

³²⁹ A nagy elődök halála után a leszármazottak egy rövid ideig még követték elődeik hagyományait, de a vagyon szétforgácsolódása, Izrael létrejötte és az 1956-os forradalom következtében korábbi meghatározó politikai és gazdasági szerepük elenyészett. Rafaat Samir: *im.*

³³⁰ Komár Krisztián: „Hungarian–Egyptian interwar relations.” *In: Mediterrán Tanulmányok, XII. Szeged, 2003. pp. 75–83.*

jellegét [...] 1890-ben 177 beteget vett fel, mialatt több, mint 5000 szegényt részesített ingyenes ambuláns kezelésben, és részben látta el őket gyógyszerekkel is.”³³¹

A kórház sikereit mutatta, hogy 1898-ban a közösség azt az ötletet vezette fel, hogy megragadva Ferenc József trónra lépésének évfordulójában rejlő lehetőséget, közös összefogással bővítsék ki az amúgy is szűknek bizonyult kórházi épületet. Az ötletet Sonnleitner kairói konzulnak is felvetették, aki az ülésről az alábbiakban tudósította Heidler-Egregg-et³³²: „A kairói osztrák-magyar közösség folyó év február 6-án tartott egyik ülésük alkalmával azt az egybehangzó döntést hozták, hogy Ócsászári és Királyi Felségének trónra lépésének ötvenedik évfordulója alkalmának megemlékezésére, a hozzá tartozó Rudolf trónörökös Kórház átépítését vállaltuk magunkra, melyet a növekvő igények alátámasztanak.

A döntés kivitelezésére és az ehhez szükséges pénzgyűjtés előkészítésére az osztrák-magyar közösség bizottságot választott [melynek tagjai] Back Fülöp (kereskedő), Anton Bagitelli (építész), Dr Hans von Becker³³³ (orvos), Josef Cattai (mérnök), Moses Cattai (bankár), Alfred Chalom (ügyvéd), Victor Eckhardt (építőmester), Angelo Fatica (ügyvéd), Boghos Gal (földbirtokos), Carl von Gorachuchi lovag (bíró a vegyes törvényszéken), Ladislaus Grubiczy de Dragon (bíró a vegyes törvényszéken), Leon Heller (kereskedő), Herz Miksa (építész), Ignaz Heymann (fotográfus), Dr. Josef Heymann (orvos), Lucas Ljutic (építési vállalkozó), Rudolf Stross (kereskedő) személyében. Az Anton Bagatelli és Herz Miksa építészek által kidolgozott és a bizottság által már jóváhagyott terv magában foglalja a kórház hat szobával történő megnagyobbítását, miáltal az ágyak száma 28-ról 44-re fog emelkedni. A fürdőknek és a raktáraknak a főépület mellett két, zárt folyosóval [a főépülettel] összekötött pavilon létesül. A főépület átépítésével az első emeleten egy tágas, minden szükséges orvosi felszereléssel ellátott műtőszoba, közvetlenül a kórházi szobák közelében, kerül berendezésre. A jelenlegi kényelmetlen lépcső az épületben más helyre lesz áttéve, csakúgy mint a kápolna és a konyha. Az átépítéssel a földszinten három teljesen elszeparált szobát nyerünk, amelyben az elmebeteg és más fertőző betegségben szenvedő betegeket helyezzük el.

Az építkezés, az említett személyek vezetésével, június elején kezdődik és szeptember végén vagy október elején fog befejeződni. A pontos számítások alapján a költségek 1.600 fontot (40.000 frank) fognak kitenni.

³³¹ HHStA AR., F12, K 20. Cairo, a kairói konzulátus jelentése, 1915. március 5. No535.

³³² Az idézett jelentés alapján azonosíthatjuk azokat a személyeket is, akik a kairói közösségben korszakunk alatt meghatározó befolyással rendelkeztek.

³³³ Dr. Becker volt a Rudolf Kórház vezető orvosa egészen, amely mellett a Abbász kedive házi orvosaként is tevékenykedett.

A bizottság szerint a kairói és a felső-egyiptomi osztrák-magyar kolónia tagjainak körében történő adománygyűjtésből 960 font sterling (24.000 frank) folyik be, amely összeget magasnak is nevezhetünk, arra tekintettel, hogy az itteni közösség (kb. 2.400 lélek), kevés tagját leszámítva, semmiképpen sem gazdag. Elismerésre méltó az igyekezet amelyet számos közösségi tag, tekintet nélkül a vallásra és nemzetiségre, a gyűjtésben részt vesz, melyre alapozva remélhetjük, hogy ez az összeg hamarosan az 100 fontot is eléri (24.000 frank), amelyet az itteni osztrák-magyar segélyegylet saját eszközeiből egészít majd ki.

A segélyegyletnek a kórház kibővítése miatt szükséges új berendezéseket (kb. 200 font sterling vagy 5.000 frank) költségeit is viselnie kell.

Az összeg, melyet a helyi közösség Ócsászári és Királyi Felségének trónra lépésének ötvenedik évfordulója alkalmának megünneplésével kapcsolatos jótékonyági cselekedete 1.800 font sterlinget vagy 45.000 frankot tesz ki.³³⁴

A fenti bizottság annak igazolására, hogy kórházuk az elmúlt 10 évben milyen fontos szerepet játszott a közösség és a város egészségének megőrzésében, illetve, hogy a kibővítésre valóban szükség van, egy tízéves kimutatást juttatott el a külügyminisztériumhoz. Az alant közölt statisztika évek szerinti lebontásban a betegek számát és „minőségét”, továbbá a gyógykezeléssel töltött időt tünteti fel, amely alapján mi is fogalmat kaphatunk a kórház tényleges működéséről.³³⁵

Év	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Betegszám	7	125	177	133	151	188	191	215	216	356
Ápolási napok száma	91	2443	3252	3133	2822	4358	443	5035	5891	7998
Betegenként	13	19,5	18,4	23,5	25,3	23,2	23,2	23,4	27,2	22,2
I. és II. osztály	14	209	132	266	206	632	852	964	611	1121
III. osztály	77	2244	3120	2867	3616	3726	3591	4071	5280	6877
Halálozás (százalékban)	–	9,6	9,5	11,2	11,2	11,7	8,5	10,6	14,3	8

1897-ben 356 betegek került a kórházban ellátásra, nemzetiség szerint:

Osztrák-magyar állampolgárok: 150

³³⁴ HHStA AR. F12 30. Österr. Hilfsvereine im Ausland ab 1897 I. Cairo, am 6. Mai 1898. No. 1248. No. 192/pr: 8. Juni 98. Sonnleitner Heidler-Egregnek

Egyiptomi lakosok: 94
Olasz állampolgárok: 46
Görög állampolgárok: 21
Orosz állampolgárok: 17
Német állampolgárok: 9
Angol (Málta) állampolgárok: 7
Etióp állampolgárok: 5
Francia állampolgárok: 2
Holland, belga, spanyol, perzsa: 5
Vallás alapján megkülönbözítve:
Katolikus: 153
Izraelita: 116
Görögkeleti (ortodox): 32
Muszlim: 27
Örmény ortodox: 17
Protestáns: 9
Kopt: 2

Az újjáépítés a tervezett 40.000 frankot bégül 20.000 frankkal haladta meg, és a megnyitás is késett, de szerencsére 1898. december 2-án, Ferenc József trónralépésének jubileumán a kórház átadása ünnepélyes keretek között meg is történt.

A kórház életébe újabb változást 1908, és a császár trónra lépésének hatvanadik évfordulója jelentett, mikor is az előbb említett grémium arról döntött, hogy a kórházat új helyre költözteti. A legnagyobb adományozók most is a kolónia leggazdagabb tagjai közül kerültek ki. A 151 személyiség, – közöttük Moise Cattai, Leon Heller, Salamon Green és fiai, Josef Aslan Cattai, Bach Fülöp, Slatin pasa, Thurneysen pasa, Bolesta-Koziebridzki – összesen 124.776,25 piasztert gyűjtött össze, amelyből az előkelő Shubra negyedben egy 9000 m² alapterületű telket vásároltak. Az építkezés költségeit ez azonban közel sem fedezte ezért a Cattai család további adományaira szorultak, majd bankkölcsönt is kénytelenek voltak felvenni. Az épület megtervezésével egyébként a már korábban említett „M. Cattai & E. Matasek” céget bízták meg, míg a kivitelezést aneves „G. Garozzo Figli” építkezési vállalkozás hajtotta végre.

³³⁵HHStA AR. F12 30. Österr. Hilfsvereine im Ausland ab 1897 I. Cairo, am 6. Mai 1898. No. 1248. Melléklet a kairói osztrák-magyar kórház decenniumi (1888–1898) statisztikájáról

Az új épület az anyagi problémák miatt csak öt év alatt készült el, ünnepélyes átadására 1913. április 5-én került sor és a háború miatt már csak igen rövid ideig szolgálhatta az osztrák-magyar lakosság érdekeit.³³⁶

Az új épületben – egy 1915-ös beszámoló szerint – 30 szoba áll rendelkezésre, melyekben 84 betegágy volt található, melyek a következőképpen helyezkedtek el:

- 8 első osztályú szoba 8 ágygal
- 8 másod osztályú szoba 16 ágygal
- 10 harmadosztályú szoba 40 ágygal
- 4 harmadosztályú szoba 20 ágygal

A földszinten lévő helyiségek egy része még 1915-ben is csak részben volt berendezve és voltak olyan helyiségek is, melyek a még akkor is tartó munkálatok következtében lakhatatlanok voltak. Ennek ellenére az intézmény – a vezetőség szerint – rendkívüli egészséges fekvése, gondos orvosi kezelése, és jó kosztja miatt a az osztrák-magyar és a helyi betegek számára is igen vonzó volt.³³⁷

Befejezéseként megemlítjük még, hogy – mint arról már korábban szóltunk – a tehetős betegeknek természetesen fizetni kellett, ám ha csupán egy Egyiptomba látogató, otthon állami biztosítással rendelkező osztrák-magyar állampolgár került a kórházba, kezelési költségeit – példaként említve – a magyar állam fizette a magyar királyi belügyminiszter rendelkezésére. A kezelésért járó összeget a magyar királyi központi állampénztár folyósította a Belügyi Tárcsa XVII. fejezet 7. cím Országos betegápolási alap 1911 évi szolgálat. B. Betegápolás. 3. rovat értelmében. A kórház a fenti esetben tájékoztatta az esetről a konzulátust, amely közvetlenül a magyar minisztériumot kereste meg, melynek alapján a magyar hatóság intézkedni tudott. Csak szemléltetésként írjuk le, hogy Adorján R. Zoltán kezeléséért a belügyminisztérium 155 koronát, míg Drosch Károly ápolási költségei után 87.50 koronát fizetett ki, míg Riefer Mihály ápolási költségei 27,50 koronára rúgtak.³³⁸

³³⁶ Agstner Rudolf: *Das österreichisch-ungarische Rudolf Spital in Kairo.*, Kairó 1995. 51–55. o.

³³⁷ (General-) Konsulatsarchiv, Kairo (1846–1922). AS NS. Karton 04. K. u. K Konsulat in Kairo, 21. 05. 1915., EXH. no. 941. Prius 533. Az olasz királyi kormányznak

³³⁸ (General-) Konsulatsarchiv, Kairo (1846–1922). AS NS. Karton 04. K. u. K Konsulat in Kairo, 20. 02. 1911. EXH. no. 885. BEIL. XIII. ill. EXH. no. 2977. BEIL. XIII. 151138/1911. /VII. c.

Az alexandriai osztrák-magyar jótékonyági intézmények

Az osztrák-magyar segélyegylet 1879-ben „Societa di Beneficenza” néven, a kolónia tagjainak támogatásával jött létre és azok éves befizetéseiből, adományaiból és az egyesület támogatására rendezett ünnepek bevételeiből tartotta fenn magát. Jacques de Lévi de Menasce báró bankár, – magyar állampolgár – mint az alexandriai osztrák-magyar kolónia leggazdagabb tagja a Dette Unifié d’Egypte-ben lévő kötvényeit – 3400 egyiptomi font névértékben – az egyesület rendelkezésére bocsátotta, amely összeg „Érinthetetlen Alap-ként” szolgált az egyesület fenntartásának céljaira.

Ferenc József uralkodásának 50 évfordulója alkalmából az alexandriai osztrák-magyar közösség is úgy határozott, hogy valami emlékezetes tettel ünnepli meg uralkodója jubileumát. Ennek eredménye lett a Ferenc József menhely létrehozását 1898-ban, melyet december 3-án Heidler-Egregg főkonzul nyitott meg ünnepélyesen. Hasonló jellegű intézmény felállítása már régóta tervbe volt véve, mivel a közösség tagjai egyre nagyobb aggodalommal figyelték az Osztrák–magyar Monarchia területéről Alexandriába érkező lányok és asszonyok tevékenységét. A jobb élet reményében ideérkező – elsősorban szlovén – hölgyek elsősorban cselédi munkát vállaltak a tehetős osztrák-magyar, európai és egyiptomi családoknál, akik szívesen is alkalmazták őket. Az Alexandriába érkezésük és az alkalmaztatásuk kezdete közötti időszakban azonban egy sor erkölcsi és vagyoni veszélynek voltak kitéve, mely ellen az idegen országban egyedül nem tudtak védekezni. Ennek megoldására a menhely legfőbb feladat az lett, hogy a városba érkező munkavállaló nőket ideiglenesen elszállásolja, valamint betegségük esetén ápolásukról is gondoskodjon.

A menhelyet éves tagdíjból, adományokból, és a használatból származó bérleti díjból, és egyéb jövedelmekből tartották fenn. Az első befizetésekből telket vásároltak a Rue de Port-Est utcában, amelyen egy kétszintes épületet emeltek. A földszint és az első emelet maison de rapport-ként szolgált, míg a második emeletet fordították a menedékhely céljaira.

Ugron konzul elképzelései alapján tehát a Ferenc József menhelyre vagyon- és állástalan szolgálólányokat költöztettek. Az egyedülálló lányok és asszonyok addig lakhattak ott, amíg megfelelő munkahelyekre ki nem közvetítették őket. Nevelésükről a tervek szerint egy szlovén ferences gondoskodott volna, akinek prédikációi jó hatással lehettek volna az ott lakókra. (169. o.)³³⁹

³³⁹ Agstner: *Von k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat*. 167–171. o.

1905-ben az osztrák-magyar segélyegylet felhívást tett közzé tagjai körében, hogy adományaikkal támogassák telekvárásukat, melyen a menhely számára emeltek volna új épületet. A felhívás során összegyűjtött pénzösszeg végül is elegendő volt ahhoz, hogy még ugyanebben az évben a Moharem negyedben, az Ali Bej Gogo utcában egy 2450 négyzetméteres területet vásároljanak, ám itt nem ők, hanem az osztrák-magyar kórház rendezkedett be.

Az első világháború kitörése után a menhelyet először a Ferenc József menhely tanácsának pénztárosa Albert Seegel kezelte, majd 1916-ban a pénztárat átadták az Egyesült Államok konzuljának³⁴⁰. Tőle 1917-ben a Menasce család vette át a további igazgatási feladatokat egészen 1922-es megszűnéséig.

Ferenc József császár Alexandriában élő alattvalói – kairói társaikhoz hasonlóan – újabb jóléti intézmény létrehozásával akarták köszönteni a gyémántjubiläumára készülő uralkodójukat. Ennek érdekében döntöttek úgy, hogy a 60. évforduló alkalmából saját kórházat hoznak létre. Csupán zárójelben jegyezzük meg, hogy az Alexandriában letelepedett európaiak konzuljaik segítségével már 1816-ban létrehoztak egy kórházat „Hôpital Européen”.néven, melynek szükségességét a nem sokkal korábbi pestis indokolta. A tervet az alkirály is támogatta. A kórház fenntartási költségeit a kikötővárosba behajózó európai hajókra kiszabott pótdíj fedezte. Az intézmény vezetését az európai konzulok látták el, akik e tisztséget felváltva töltötték be. A kórház azonban a beáramló nagyszámú európai ellátására alkalmatlanná vált, ezért az idők folyamán a különböző kolóniák mind saját kórház létrehozását tűzték ki célul.³⁴¹

Az osztrák-magyar segélyegylet úgy döntött, hogy a Ferenc József Menhely alapítványa a korábban vásárolt telket a kórháznak adja át évi jelképes bérleti díj fejében. A szerződés szerint tehát a terület a menhelyé maradt, de használati joga a kórházat illette meg. A kórházi eszközöket, bútort és a megfelelő átalakításokat az osztrák-magyar kolónia tagjainak adományaiból fedezték, akik ezáltal a kórház támogatására létrejött egyesület tagjaivá is váltak. A kórházat ünnepélyesen 1908. december 6-án 3.30-kor nyitották meg, amelyről a december 7-i *Egyptian Gazette* így számolt be: „Tegnap megtartásra került az új osztrák-magyar kórház ünnepélyes megnyitása. Az ünnepségen, melyen körülbelül kétszázan voltak jelen, részt vett a kormányzó és több magas rangú tisztviselő is. Alfred Campos úr, a kórház vezetője tartott kitűnő beszédet, melyet az osztrák konzul követett. Utóbb a konzul megnyitotta a kórházat és az érdekes ünnepség véget ért. Ott [a kórházban] ötven ágy van,

³⁴⁰ Az első világháború kitörése után az osztrák-magyar javak kezelésével az Egyesült Államok lett megbízva.

³⁴¹ Agstner: *Von k.k. Konsularagentur zum Österreichischen Generalkonsulat*. 166–167. o.

melyek száma hatvanra vagy hetvenre is emelhető. Az elmebetegek részére négy toldaléképülettel rendelkezik, ami újdonság Alexandriában.”³⁴²

1913-ban a kórházat támogató egyesület tagjai az épület megnagyobbításának szükségességéről döntöttek és a meglévő épülethez egy új szárny építéséről határoztak. Az erre vonatkozó szerződést a menhely és a kórház között, amely szerint az új szárny is a menhely tulajdonába került volna át, ugyanekkor meg is kötötték. Az építkezés és a bérleti díj költségeit pedig 10 év alatt törlesztették volna. Az első világháború kitörése után a kórházbizottságban egyedül Eduard Pollak maradt, majd 1915 februárjában, miután az épületet lefoglalták, a működését is beszüntette. Ezt követően a francia Vörös Kereszt vette át kezelését.³⁴³

Segélyegylet Port-Szaidban

A Nílus menti országban a két nagyvároson – Kairón és Alexandrián – kívül már városokban is éltek osztrák-magyar alattvalók, akik szintén hazafias érzelmeket tápláltak szülőhazájuk iránt. Igaz ugyan, hogy képtelenek voltak olyan jellegű beruházásokat végrehajtani, mint gazdagabb honfitársaik, azért az összetartozás érzése bennük is meg volt található. A Port-Szaidban és Szuezbén élő állampolgárok többsége – ellentétben a fentiekkel – igen korlátozott anyagi lehetőségekkel rendelkezett, ami rányomta bélyegét önszerveződésük lehetőségeire is. Számuk, amely a csatorna építése idején elérte a kétezret, a századforduló környékére jóval ezer alá csökkent.

Mindezek ellenére Ferenc József uralkodásának ötvenedik évfordulója számukra is nevezetes eseményt jelentett, amelynek megünnepléséhez a helyi alkonzul segítségét kérték.

A port-szaidi kolónia már 1897. szeptember 6-án összeült, hogy megvitassa azt a formát, mellyel a legméltóbban emlékezhetnek meg uralkodójukról. Nagyvárosi társaikhoz hasonlóan ők is egy bizottság felállítása mellett döntöttek, mely az előkészítő munkálatok, illetve az ehhez szükséges pénz összegyűjtésével volt megbízva.³⁴⁴ „A bizottság elhatározta, hogy az ünnepek fedezetét, gyűjtés, mindenekelőtt a közösségtől beszédre kerülő havi hozzájárulás fogja biztosítani. Ekkor mutatkozott meg az örvendetes jelenség, hogy a közösség 190 tagja önként és lelkesedéssel jelentette ki, hogy ehhez, vagyoni helyzetétől

³⁴² Uo. 174. o.

³⁴³ Uo. 174–175. o.

³⁴⁴ A bizottság tagjai a következő személyekből álltak: E. Pavichevich elnök, G de Zandonatti alelnök, E. Brajak pénztáros, Sibibin titkár, valamint Spangaro, M. Abovich, Diracca, G. Marin, Stefanchich, Martinovich,

függően, azonnal 1–5 frankkal járul hozzá. [...] A közösségnek az a kívánsága, mint azt tudatták velem, hogy 1898. december 2-án a teljes közösség részvételével ünnepi istentiszteletet tartsanak, amit konzulátusi fogadás, majd este egy bál, vagy valamilyen más ünnepség követne. Ezen kívül felmerült az ötlet, hogy az ünnepség előestéjén a Ferenc József rakparont, ahol a konzulátus is található, ünnepi díszbe öltöztessük és kivilágítsuk és egy fáklyás felvonulást tartsunk.”³⁴⁵

A közösség lelkesedése az ünnepség előkészítése kapcsán tovább növekedett és a következő év márciusában a port-szaidi – leginkább munkásokból álló – alattvalók már egy önálló segélyegylet létrehozására tettek javaslatot. Az egylet alaptőkéjét az addig összegyűjtött összeg (700 frank) biztosította volna, melynek nagy részét a közösség elesett tagjainak a megsegítésére fordították volna, míg a további kiadásokat a tagok befizetései jelentették volna. Itt jegyezte meg az alkonzul, hogy „jöllehet Szuezen és Izmaéliában is élénk viták folynak a császári jubileum megünneplése kérdésében, sem az egyik, sem a másik helyen nem történtek konkrét javaslatok. Ezért az itteni és az ottani közösségek között megbeszélések folynak, amelyek arra hajlanak, hogy az ottani közösségeink tagjai a Port-Szaidban alapított segélyegyletbe csatlakoznak, mivel a mi közösségünk tagjai, akiknek a többsége a Csatorna Társaság szolgálatában áll, gyakran változtatja lakóhelyét és a szuezi, valamint az iszmailiai kolóniánk olyan szegény, hogy egyedül említésre méltó tettet nem tud végrehajtani.”³⁴⁶

Az 1898-ban tervbe vett segélyegylet további sorsáról sajnos nem rendelkezünk további ismeretekkel, de feltételezhetjük, hogy az anyagi problémák miatt nem jött létre. Újabb információink a kolóniáról csupán 1906-tól datálódnak, amikor Stepski lovag alkonzul a külügyminisztériumhoz fordult, hogy a rendőrségi előírásoknak megfelelően bejegyeztesse, illetve a külügyminisztériummal engedélyeztesse a port-szaidi Osztrák-Magyar Segélyegyletet és annak alapokmányát. A korábbi kezdeményezésekről pedig csak annyit jegyez meg, hogy „A harmadik legnagyobb osztrák-magyar kolóniának a tagjai már évek óta törekedtek segélyegylet megalapítására, de több alkalommal is hiába.”³⁴⁷ Érdekes módon az egylet megalapításához szükséges összeget nem is a közösség tagjai, hanem a „Kaiserin Elisabeth” hadihajó bocsátotta a rendelkezésükre, amely a fedélzeten rendezett koncert

Polovineo, Cozian tagok. HHStA AR. F12 30. Österr. Hilfsvereine im Ausland ab 1897. Port-Said, 1897. december 12. Res No 44. N 812/15. Van zel d'Arten (?) Heidler Egreggnak.

³⁴⁵ Uo.

³⁴⁶ HHStA AR. F12 30. Österr. Hilfsvereine im Ausland ab 1897. Port-Said, 1898. március 7. Res. No. 11. N 97/15.

³⁴⁷ HHStA AR. F12 30. Österr. Hilfsvereine im Ausland ab 1897. Nr. VII. Port-Said, 1906.január 25. 7303 pr 1te II. 1906/3/985. Ritter von Stepski a külügyminisztériumnak.

bevételét erre a célra ajánlotta fel. Ezért az alkonzul meg is rótt a kikötőváros osztrák-magyar lakosait, mivel kijelentette, hogy „a teljesen képzetlen és gyakran indulatos munkásokból álló osztrák-magyar közösségnél nem lehet erre apellálni”³⁴⁸

A kért engedélyt a külügyminisztérium a szervezet alapszabályzatának áttanulmányozása után helybenhagyta, szabad utat hagyva a további önszerveződésnek. A segélyegylet alapszabályának első cikke kimondta, hogy a port-szaidi segélyegylet emberbaráti egyesület, melyet azért hoztak létre, hogy a rászorult vagy beteg osztrák, illetve magyar állampolgároknak és az osztrák-magyar védelem alatt álló Port-Szaidban élő személyeknek támogatást nyújtson.³⁴⁹ Első jelentős megmozdulásuk 1908. november 28-án volt, amikor a kikötőben horgonyzó „Bohemia” gőzös fedélzetén a császár hatvanadik jubileumának tiszteletére ünnepséget tartottak.³⁵⁰

³⁴⁸ Uo.

³⁴⁹ Az alapszabály teljes szövegét a HHStA AR. F12 30. Österr. Hilfsvereine im Ausland ab 1897. Nr. VII. Port-Said, 1906.január 25. 7303 pr 1te II. 1906/3/985. számú jelentés tartalmazza.

³⁵⁰ Cikk Ferenc József császár uralkodásának 60. évfordulója alkalmából a Bohémia hadihajón 1908. november 28-án rendezett bálról, *Egyptian Gazette*, 1908. december 1. „Nagy volt az érdeklődés és azt est kellemesen telt. A Bohémia hadihajó a Csatorna Társaság irodájával szemben horgonyzott le, hatalmas kikötőhid kötötte össze a gőzöst a mólóval. A hajó gyönyörűen fel volt díszítve és érkezéskor a vendégeket megajándékozták egy-egy finoman kidolgozott programfüzettel, amelynek az eleje bronzból készült Ferenc József császár arcképével. Három zenekar játszott, a tánc nem sokkal fél tíz után kezdődött és egészen hajnalig tartott. Éjfélkor a vendégeket meghívták vacsorára, amelyet a tágas szalonban szolgáltak fel és maga menü, mint minden más a fedélzeten kiváló volt. A jelenlevők között volt Thaddaus Bolesta Koziobrodski gróf, az osztrák miniszter, Jules Stepski-Doliwa úr, az osztrák konzul és felesége, a Suez-csatorna kormányzója, az alkormányzó, a rendőrfőnök és az osztrák, angol, francia és görög közösségek elitje. A bizottság, név szerint a tiszteletbeli elnök Jules Stepski-Doliwa, Wladimir Vucetich Bieliz elnök, Spridion Ukropina, M. Cohen, N. Diracca, A. Olbricht, M. Muchly, B. Pasches, S. Peleviaco, E. Tamburlini, S. Vidas és F. Vukov alelnökök szívből gratuláltak a szervezéshez és a bál sikeréhez.” In: Agstner Rudolf: *125 Jahre Suezkanal. Österreich (-Ungarn) und seine Präsenz am Isthmus von Suez*. Kairo, 1995. 138–139. o.

Az Osztrák-Magyar Monarchia védnöki szerepe Egyiptomban

Ausztria–Magyarország védnöki jogai a Habsburg Birodalomnak az Oszmán Birodalommal kötött kapitulációin nyugodtak, melyek alapján a 19. század végére a kopt-katolikus keresztények, a katolikusok egy része és azok a zsidók részesültek védelemben, akik az egyiptomi kedive helyett az osztrák császárt választották uruknak.

Az osztrák katolikus uralkodók számára magától értetődőnek tűnt, hogy a Porta fennhatósága alatt élő keresztények védelmezőjeként lépjen fel, és az ortodoxok csatlakoztatása a katolikus egyházhoz is apostoli küldetést jelentett számukra. A zsidóság fölé kiterjesztett császári védőernyőn sincsen okunk csodálkozni, mivel a Habsburg királyoktól távol állt a az antiszemitizmus eszméje, s bennük inkább a Birodalom kereskedelmi lehetőségeinek fejlesztőit látta. Egyiptom mindhárom területen kitűnő terepet biztosított a császár számára, mivel a Nílus mentén a katolikus missziókon kívül a koptoknak és a zsidóknak is igen nagyszámú közösségei léteztek.

A védnökség a benne foglalt jogosítványok mellett arra is lehetőséget nyújtott, hogy a közös külügyminisztérium, a stabilan angol kézben lévő országban befolyását érvényesítse, és a védelme alatt álló közösségek képviselője azt is lehetővé tette számára, hogy az egyiptomi nagyhatalmi játszmákba legálisan belefolyhasson.

A most következő fejezetben a katolikus-kopt és a zsidó közösségek történetét kívánom bemutatni, kiemelve, hogy kialakulásukban, fejlődésükben és működésükben az Osztrák-magyar Monarchia milyen szerepet játszott, és viszont, ezek a közösségek mennyiben gazdagították a közös birodalom kultúráját, gazdaságát és történelmét.

Habsburg protektorátus az egyiptomi koptok és katolikusok felett

A közép-európai birodalom egyiptomi megjelenésnek első jele az általa is támogatott katolikus egyház missziója volt. Köztudott, hogy a területen az első század kezdetétől megjelent a kereszténység a monofizita koptok képviselőjében, míg a ferencesek³⁵¹ a 13. században érkeztek a Szentföldre tartozó területekre. A fenti két csoport európai hatalmak általi védelme az Oszmán Birodalom meggyengülésével a 17. század második felétől került előtérbe. Ekkoriban jelentek meg a katolikusok az országban, akik elsősorban az európai konzulok, kereskedőelemek és a megtérített koptok közül kerültek ki, bár az áttértek száma

³⁵¹ A ferencesek alatt annak két ágát, az obszervánsokat és a reformáltakat értjük.

mindvégig csekély maradt. Történtek kísérletek arra is, hogy a kopt pátriárkát egyfajta unió keretében a pápaság kereteibe illesszék és a 19. század végére létre is jött a kopt-katolikus egyház, de jelentős sikert Rómának soha nem sikerült elérnie. A terület – Alexandriától Kairóig – egyébként a ferences szentföldi missziós területhez a „Kustodiához” (tengerpart) tartozott.³⁵²

A 18. század közepéig az Egyiptomban élő katolikusok védelmét túlnyomó részben Franciaország és részben Velence látta el. A francia monopóliumot a katolikus egyház deklarált védelmezője a Habsburg uralkodóház kezdte megtörni azzal, hogy a törökellenes harcok sikereit követő békékbe egyre határozottabban foglalta bele az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt élő keresztények védelmének jogát. Az erre történő első említés az 1615-ös zsitvatoroki békében található, mely szerint a pápaság képviselőit nem akadályozzák templomok alapításában és az evangélium tanításában. További említéseire az 1699-es karlócai, az 1718-as pozsareváci és az 1739-es belgrádi békékben került sort, melyekben megerősítették a Habsburgok protektori és a birodalom fennhatósága alatt élő keresztények jogait.³⁵³ Természetesen a fenti békeszerződésekben lévő katolikusokra vonatkozó kitételek nem Egyiptomra gondolva születtek – hiszen az osztrák császárok elsősorban balkáni és kisázsiai befolyásukat akarták ezáltal is növelni – de érvényessége a szultán összes birtokára kiterjedt és jogalapot adott arra, hogy a monarchia a 18. század közepére Felső-Egyiptomban és Szudánban protektori jogokat gyakoroljon. Ez a rövid szakasz 1777-től 1798-ig tartott és gyakorlatilag csak a felső-egyiptomi Ferences misszióra terjedt ki. Alsó-Egyiptomban a francia befolyás továbbra is uralkodó maradt.

A napóleoni hadjárat, majd Mohamed Ali uralkodása alatt a Monarchia gyakorlatilag elveszítette ellenőrzési jogát az említett hívők felett, amit csak a 19. század közepén sikerült nagy nehézségek után visszaszereznie. A Szezei-csatornát építő Franciaország ugyanis az ismét aktivizálódó osztrák protektori igények mögött politikai befolyásszerzést sejtett, hiszen az adott térségben alig volt Habsburg alattvaló, kivéve azokat a délszlávokat, akik a Szezei-csatorna építésénél dolgoztak. Róluk pedig igen kevésé lehetett elmondani, hogy hű alattvalói lettek volna a császárnak.

A protektori kérdés csak az 1850-es évek elején került szóba ismét, de akkor is csak kerülő úton. Huber főkonzul a Szezei átjáró megnyitása után megszorodó osztrák utazók

³⁵² McEwan, Dorothea: *Habsburg als Schutzmacht der Katholiken in Ägypten. Kurzfassung der Studie über das österreichische Kirchenprotektorat von seinen Anfängen bis zu seiner Abschaffung im Jahre 1914*. Schriften des Österreichischen Kulturinstituts Kairo. Band 3., Kairo 1982. 20. o.

védelmében azt javasolta, hogy a csatorna mentén nyissanak újabb diplomáciai képviselőket. Ezzel összefüggésben jegyezte meg, hogy a megnövekedő konzuli tevékenység a felső-egyiptomi katolikus missziókra is jó hatással lehetne, ahol a ferencesek áldozatos munkájának eredményeként a katolikus-kopt közösség lassú növekedésnek indult. Emiatt a monofizita koptok és a muszlimok részéről egyre több vád éri őket, melyektől egy befolyásos személyiség meg tudná védeni őket. Ez volt az első lépés az úgynevezett egyházprokurátori (egyházi megbízott) poszt megteremtése felé, akinek feladata az egyház érdekeinek képviselése lenne a falusi, vagy városi hatóságoknál. A munkájukért fizetés nem járna, de osztrák védelemben részesülnének, ami annyit jelent, hogy osztrák útlevelet kapnak, mely kivonja őket az egyiptomi bíraskodás alól és attól kezdődően a külföldieket megillető kapitulációs előjogok lennének rájuk is érvényesek. Az ötlet nagyszerűsége abban rejlett, hogy a központi kormányzat igen olcsón egy megbízható hírforráshoz jutott, aki az adott tartományról folyamatos tudósítást adhatott, miközben – mivel az oszmán törvények tiltották, hogy alattvalóik külföldi konzuli posztot betöltsenek – hivatalos konzuli jogok nem illették meg. Hiába tiltakoztak a helyi hatóságok az új gyakorlat ellen, a protektori jog érvényességét nem vonhatták kétségbe. Nem csoda, hogy a koptok körében rövid időn belül keresett lett a prokurátori poszt, ami a kopt áttérésekre is ösztönző hatású lett. Természetesen az egyiptomi kormányzat ellent próbált állni az új osztrák gyakorlatnak, de végül Schreiner konzul személyes közbenjárása után 1859-ben Szaid engedélyezte a prokurátorok osztrák védnökség alá helyezését azzal a feltétellel, hogy az osztrák képviselő minden ilyen jellegű személyi változást a kormány tudtára fog hozni.³⁵⁴

Az 19. század közepén védelem alatt álló területek az alábbiakat jelentették: létezett Kairóban egy reformáltak által vezetett ferences menedékház, mely mellé 1850-ben egy–Menekülés Egyiptomba – néven templomot szenteltek fel. 1843-ban Assiutban épült templom, míg a Níluson feljebb Tahtában építették át – a viszonylag jelentős katolikus népesség számára – 1853-ban az addigi arab jellegű templomot európai stílusúvá. Felső-Egyiptom és Etiópia egykori misszióközpontjából Akhmimből leginkább a környező falvakban láttak el a misszionáriusok térítési feladatokat. Girghében – noha ott „Mária Mennybemenetele néven” új templomot is építettek 1851-ben ismeretlen okok miatt katolikusüldözés tört ki és a halálra ítélt hívőket egy keresztény az utolsó pillanatban tudta

³⁵³ Egységes szabályozást jelentett az 1878-as berlini kongresszus 62 cikkelye, amely előírta, hogy az Oszmán Birodalom az aláíró hatalmak diplomáciai, konzuli képviselői, lelkeszei, zarándokai, valamint az általuk alapított települések számára ismerje el a mentelmi jogot.

³⁵⁴ McEwan: i. m. 86–91. o.

pénzen megváltani. A régi missziós telepekhez tartozott még a Nílus völgyétől a Nyugati-sivatagba vezető karavánutak végpontjánál fekvő Farshut és Naqada.

A régi misszióközpontok mellett új térítésnek minősült a Tahtától északra fekvő Sheik Zen-el-Din, ahol az 1863-ban épült templomot „Kegyelmes Máriának” szentelték. Új állomás volt Hammas és Quna, melynek esete azért érdemel figyelmet, mert azt a muszlimok szent városnak tekintették és bár a templomépítést ne akadályozták, annak falait, amint azok egy bizonyos magasságot értek, lerombolták. Végül Szaid kedive engedélyével 1862-re készült el a „Menekülés Egyiptomba” néven felszentelt templom. Utolsóként a sorban Luxor említhető, amely a növekvő turista áradat miatt lett egyre jelentősebb az egyház szempontjából és alapított itt 1871-ben menedékházat, ahol egy kopt Macarius Scenude lett a prokurátor, hálából az egyháznak adományozott földbirtokért. A templomok egyébként nagy részben osztrák-barokk stílusban épültek, kívülről „császársárgára” lettek festve és fehér gipszfigurákkal vagy lapos oszlopokkal voltak díszítve.

Végezetül elmondható, hogy a 19. század utolsó harmadára a prokuratori intézmény megszilárdult és az így dolgozó koptok megbízható segítőivé váltak az osztrák hatóságoknak, akik a védelmen kívül – szerény anyagi lehetőségeikhez mérten – az adott missziós telepet is támogatták. A régi telepek felújításában és az új missziók létrehozásában gyakran az osztrák kormányzat is szerepet vállalt, és ha valamelyik rend a főkonzulhoz fordult, hogy karitatív kiadásait fedezze, Ausztria általában azokat magára vállalta. A hiányzó összegeket azonban a támogatók nem mindig tudták összeadni, ezért a pénzhiány a korszakunk folyamán állandónak volt mondható.³⁵⁵

Az európai katolikusok számának növekedése, illetve a tudatos térítőmunka nyomán a katolikus-koptok száma jelentősen megnőtt. A Monarchia alattvaló számára vallási igényeik kielégítése céljából Alexandriában működött a római-katolikus Szent Katalin kápolna, melynek építését még I Ferdinánd császár finanszírozta. Az osztrák templomnak azonban volt egy szépséghibája, Franciaország erre a templomra, mint „francia konzulátusi kápolnára” tekintett, s hiába kérte az alexandriai konzul, Schreiner egy új „nemzeti kápolna felépítését, az udvar nem járult hozzá. Kairóban a muski ferences templomban végezhettek istentiszteletet a távolba szakadt osztrák-magyar állampolgárok, melyet 1837-es leégése után jelentős osztrák ajándékokból épült újjá.³⁵⁶ Császári és közös külügyminisztériumi adományból épült fel Felső-Egyiptom fővárosában Assjútban, –ahol a nílusi gátépítési munkálatok miatt sok európai lakott – az egyetlen latin templom a Szent Ferdinánd, melynek megnyitóünnepségén a

³⁵⁵ McEwan: i. m. 92–95. o.

³⁵⁶ Rudolf Agstner: *Österreich und Ägypten*. 12–13. o.

terület kormányzója és több európai is részt vett. Ezzel szinte egy időben a fáyumi ferences misszió osztrák-magyar zászlót kért azért, hogy a védnökséget mindenki azonnal felismerje. Az Anatóliában bevett szokást a külügyminisztérium elfogadta és ezt követően majd minden missziós-telepen elhelyezték a közös lobogót.³⁵⁷

Jelentősebb volt a Monarchia védelme alatt álló kopt-katolikus egyház térítő munkája, mivel tagjainak száma 1895-re elérte a 17 ezer főt. A probléma a közösséggel az volt, hogy a keleti egyházakban bevett szokással ellentétben nem rendelkezett pátriárkával, vezetőjének csupán „az egyházi közösség vezetője” (püspök) cím járt, amely a többi egyházzal szemben alacsonyabb rendűvé tette. Ennek megoldását 1864 kezdeményezte Bisciai Agapios püspök, de – hogy önállóságát bizonyítsa – ebben nem kívánta igénybe venni a főkonzul szolgálatait. Az osztrák főkonzulátusnak azonban nem tetszett a püspök egyéni akciója, így támogatása híján a terv nem realizálódott. A kérdés az 1895-ben vetődött fel ismét amikor Macaire püspök új templomok építéséhez a császártól kért segítséget. A templomok a fokozott térítómunkát szolgálták volna, mely koptok ezreinek az áttérését segítették volna elő. Az ötletet Ferenc József császár is felkarolta és 1895. november elsején audiencián fogadta a püspököt, aki meggyőzte az uralkodót arról, hogy 15 új felső-egyiptomi kápolna a térítómunkát alapjaiban befolyásolná. Macarios látogatása a katolikus uralkodónál meghallgatásra talált és komoly összeggel támogatta az újabb templomok építését.

Néhány héttel később XIII. Leó pápa Macaire-t az új kopt patriarchátus kormányzójának, majd 1899-ben – igaz a Monarchia előzetes tájékoztatása nélkül – patriarchájának nevezte ki. Az új patriarchátus határaiként pedig az érvényes egyiptomi határokon túl állapította meg, melynek területe Tripolitól Arábiáig és Etiópiáig terjedt.

A patriarchátus létrehozása azzal a közvetett következménnyel járt, hogy Ausztria protektori megítélése növekedett. Másrészt már nem kellett Macaire-t feltétlenül támogatnia. A pénzbeli támogatás sem hozta meg a kívánt eredményt, mivel Heidler főkonzul nem sokkal később azt hallotta, hogy sok áttért visszatért korábbi hitéhez. Ezzel ellentétben az 1897-ben Felső-Egyiptomban szolgálati úton járó Sonnleithner konzul azt állapította meg, hogy a császári támogatást valóban 15 új kápolna építésére fordították. Azonban azt az utasítást, mely szerint mindegyikre egy márványtáblát helyezzenek el, „Épült 1895-ben Ferenc József osztrák császár és magyar király bőkezűségéből” felirattal, újragondolásra javasolta. Beszámolt ugyanis arról, hogy a kápolnák valóban elkészültek, de némelyik kinézete annyira szegényes, hogy a tábla nem lenne összhangban a valósággal. Bécs magáévá

³⁵⁷ McEwan: i. m. 121. o.

tette a konzul gondolatát és úgy döntött, hogy csak azokra a templomokra kell a császári címert elhelyezni, mely valóban méltó arra³⁵⁸.

Közben Macaire patriarchává történt kinevezése nem várt bonyodalmakhoz vezetett. Felmerült ugyanis a kérdés, hogy az önálló egyházzá vált katolikus-koptok továbbra is egyptomi joghatóság alatt maradnak-e, vagy átkerülnek a védett személyek közé és területenkívüliség fogja megilletni őket. A kedivei kormányzat és Boutros pasa ebbe semmiképpen sem kívánt beleegyezni, amit Heidlernek nyomatékosan – jegyzék formájában – ki is fejtett, amelyet még további három követett. Természetesen a konzul sem akarta kenyértörésre vinni a dolgot a baráti kormányzattal, de a mintegy ötven éve meglévő osztrák-magyar gyakorlatot is valamilyen módon szentesíteni kellett. A megmerevedett álláspontokat az oldotta fel, hogy a főkonzul Angliához fordult. London természetesen nem kívánta a Monarchia jogosítványait növelni, de annak minimális jogait a kopt-keresztények felett hajlandó volt elismerni. Miután az angol jóváhagyás megérkezett az egyptomi adminisztráció is képes volt nagyobb rugalmasságot tanúsítani, melynek eredménye az 1900. január 14-én aláírt megállapodás lett.

A kairói konzulátus 1914-ben a kairói főkonzulátus diplomáciai ügynökségének kérésére a következőkben foglalta össze az egyptomi – császári védnökség alatt álló – kopt katolikus vezetők helyzetét Egyiptomban.

A mellékletben elhelyezett dokumentumok alapján kijelentette, hogy „jogilag az egyptomi kopt-katolikus egyházat 1899-ben végérvényesen osztrák-magyar védnökség alá helyezték. Az ugyanitt mellékelt „Allegata” meghatározza [...], hogy a kopt-katolikus egyház vezetőinek (prokurátorainak) kérdését csak általánosságban és úgy rendezte, hogy készek voltunk kijelenteni, hogy a jövőben a katolikus-koptok prokurátorainak nem fogunk szerződészerű megbízását adni, amennyiben az egyptomi kormány az addig így elismert kopt-katolikus prokurátorok felett az élethossziglani osztrák-magyar „Protection temporaire” [ideiglenes védelmet] elismeri.

Az idézett okirat további bekezdései említést tettek arról, hogy az egyptomi kormány a cs. és kir. diplomáciai ügynökség részéről ádadott listát, mely az akkori kopt-katolikusok prokurátorainak nevét tartalmazta, a hivatal levéltárában helyezi el. [...]

A katolikus-kopt prokurátorok különleges jogai és kötelezettségei, beleértve a kopt-katolikus egyház helyzetének szabályozása és védnökségünk [mibenléte] ezeken a tárgyalásokon nem kerültek szóba. Ezen prokurátorok jogai és kötelezettségei megegyeznek

³⁵⁸ Végül 5 templomon az eredeti feliratot helyezték el, míg négyre az „Ferenc József császár és apostoli király adakozó jámborságából, 1896” felirat került. McEwan: i. m. 121. o.

azokéval a prokurátorokéval és egyházakéval, amelyek az Oszmán Birodalom területén a cs. és kir. kormány védelme alatt állnak.”³⁵⁹

A felek ennek értelmében megegyeztek a kopt-katolikus egyház és patriarcháinak privilégiumairól és jogairól, az osztrák védnökség elismeréséről, a pápaság védnöki és az egyház tisztségviselőinek kinevezési jogáról, továbbá az egyházi épületeken az osztrák zászlók és címerek elhelyezéséről. A fentiek alapján megszüntették a prokurátori intézményt és a helyi bíróságokat illetékességét elismerték a koptok felett – de anélkül, hogy ezeket megemlítették volna!³⁶⁰

A Szent Caesareumi Feltámadás kopt-katolikus templom

1894-ben a kopt-katolikus egyház apostoli provikáriusa A. Kabès a császártól egy alexandriai új kopt-katolikus templom építéséhez kért segítséget. Összefüggésben azzal, hogy a katolikus koptok már több alkalommal kérték az éves támogatásuk felemelését Ferenc József uralkodói magánpénztárából, Heidler-Egregg főkonzul, diplomáciai ügynök is hasonló szellemű jelentést írt Bécsbe azzal, hogy praktikus lenne, hogy meghatározott célra egy nagyobb összeget adni. Az idő is alkalmas volt erre, mivel a telek ingyen (ajándékként) állt volna rendelkezésre. „Ennek az ügynek nagy jelentősége van a katolikus koptok számára, mivel ebben a jelentős kereskedelmi központban csak ilyen rítusú templom hiányzik, és ez igazodási [gyűjtő] pontja lehetne az áttérésre kész skizmatikusok nagy részének.”³⁶¹

³⁵⁹ (General-) Konsulatsarchiv Cairo, Bulkeley, 26. Juni 1914. No. 470. Széchenyi a katolikus kopt prokurátorok jogállásáról. Az alábbiakban közöljük: A megegyezés szövege a második jegyzékváltáskor. Butros pasa Heidler bárónak., ad No. 4262/1914. „La communauté copte-catholique ayant été séparée de la mission dont elle faisait partie, le Gouvernement de Son Altesse le Khédive n’hésite pas à reconnaître qu’un protectorat religieux revient au Gouvernement de Sa Majesté Imperiale et Royale Apostolique sur cette communauté, protectorat semblable à celui exercé par la France sur d’autres communautés catholiques dans certaines parties de l’Empire ottoman. Il est bien entendu que ce protectorat ne saurait en aucun cas faire considérer protégés étrangers les personnels, le clergé et les Chefs ecclésiastiques (comme Patriarche ou évêques) de cette communauté dont les membres ainsi que les biens restent soumis à la législation et juridiction locales.

Un protectorat de cette nature ainsi qu’il a été établi par la déclaration des Puissances au Congrès de Paris, le 25 mars 1856, ne pourrait pas non plus conférer au Gouvernement austro-hongrois un droit quelconque d’intervenir dans les rapports de cette communauté avec le Gouvernement local.”

A negyedik jegyzékváltás szövege: ad No. 4262/1914. J’ai l’honneur de remettre à Votre Excellence une Liste des toutes localités en Egypte où se trouvent des missions et établissements religieux connexes munis de l’écusson ou pavillon austro-hongrois

Ces localités sont: Le Caire, Neni Souef, Assiut, Ghirgeh, Tahta, Gehennah, Abu Tig, Luxor, Assuan, etc.

Il va sans dire qu’aucun écusson ou pavillon austro-hongrois ne saurait être accordé à un établissement religieux quelconque en dehors des limites tracées en cette matière par les traités, lois, ordonnances et coutumes tant ottomanes qu’égyptiennes.

³⁶⁰ A megegyezéshez a kedive és Lord Cromer is gratulált és megelégedését fejezte ki a közös külügyminiszteren túl a császár és a pápa is. McEwan: i. m. 121–125. o.

³⁶¹ Agstner: *Von k. k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat*. 180. o.

A támogatás hatására császár és a közös külügyminisztérium arról döntött, ahogy 10.000 frankkal támogatja a kezdeményezést. Ezt követően Heidler négyes jegyzékváltást követően megegyezett Boutros pasa egyiptomi miniszterelnökkel³⁶², hogy a katolikus-kopt templom osztrák védnökség alá kerül, használhatja az osztrák zászlót és címert, továbbá, hogy a kopt-katolikus templom építése az új patriarchátus fejlesztése szempontjából döntő jelentőséggel bír.

A templom olasz késő reneszánsz stílusban épült. A templomi karzat középső részére került a császári osztrák címer, míg a templom homlokzatára jobb és bal oldalon egy latin és egy arab nyelvű márványtábla került, mely a császári adományra emlékeztette a látogatókat.

A templom elkészült ugyan, de maradt még 75.000 frank adósság, melyet a templomépítés két buzgó mecénása a Camel család előlegezett meg. A koptok ezért azt szerették volna, ha a szlovénok a rendes „nemzeti miséjük” helyszínéül a templomukat választották volna, melyért cserébe a misealapítvány számára évi 1.500 frank támogatást biztosítottak volna. Ennek az elképzelésnek az alapját az adta, hogy ebben az időszakban sok dalmát élt Alexandriában, akik már 1901-ben kifejezték az irányú óhajukat, hogy saját – szláv nyelvű – pappal, saját templomot létesítsenek. Velics is ebben a szellemben tájékoztatta Bécset, amikor arról írt, hogy mindenekelőtt a szlovén szolgálólányok nagy kísértésnek vannak kitéve, amelybe a templomnak be kell avatkoznia.³⁶³

Mialatt a külügyminisztérium a szlovén mise támogatására késznek mutatkozott, hogy ezzel a kínos pénzügyi problémákon is segítsen, az még mindig nem volt világos, ki fogja a két kopt pap fizetését állni. Alexandriában ugyanis csak 300 kopt élt, többségük nagy szegénységben. Ezért javasolta még Velics főkonzul, hogy abban az esetben, ha a Vatikán kétségbe vonná a koptok pénztelenségét, küldjek el Sogaro érseket – az egykori közép-afrikai, osztrák védnökség alatt állt, misszió vezetőjét – 1902-ben hozzájuk szemleútra.

Az ötletet spontán át is vették, és az érsek már egy hónap múlva azt jelentette, hogy a kopt-katolikus patriarchátus pénzügyei nagyjából egészében jónak mondhatóak, mivel nemrégiben még ingatlanokat vásároltak, de ez komoly pénzügyi megszorításokkal járt, melyek 10 év múlva abban az esetben feloldhatóak lennének, ha a patriarchátusnak a telekberuházásokból évente 40-50.000 frank jövedelem állna rendelkezésére.

A relatíve megnyugtató biztosíték után Róma is zöld utat adott a patriarchátus katedrális felszentelésének. 1902. május 4-én ünnepélyes keretek között, az apostoli küldöttek, a

³⁶² Az ortodox kopt gazdag családok jelentős szerepet tölthettek be Egyiptom életében. Butros pasa, 1910-es meggyilkolásáig többször töltött be különböző miniszteri funkciókat. Egyik felmenője Butros Ghalit az ENSZ főtitkárának is megválasztották.

kormányzó és számos egyházi és világi méltóság jelenlétében felszentelték a Caesareumi Szent Feltámadás” templomot.

A következő a sorban a mintegy 3000 fős alexandriai osztrák-magyar közösség plébániatemplomá. Nagy eseményeknél, mint például a császár születésnapja augusztus 18-án nagymisét celebráltak, melyen részt vett a főkonzul, a konzulátus alkalmazottai és az egész kolónia is. Ugyanezen a napon kitűzték az osztrák zászlót a kopt-katolikus templomra is.³⁶⁴

Ausztria-Magyarország mint az alexandriai zsidó közösség védnöke

A 20. század elején az alexandriai zsidó közösség volt a legnagyobb Egyiptomban és gyökerei egészen a város alapításáig Kr. e. 331-ig nyúlnak vissza. A görögök és a zsidók meghatározó elemei voltak a hellén világ metropoliszának és kulturális központjának tartott városnak.

A középkori hanyatlás után a 18. századtól volt ismét érzékelhető erősebb zsidó jelenlét a városban. 1805-től, mikor csak néhány száz zsidó élt a halászfaluvá lesüllyedt helyen, a görög és a kelet-európai bevándorlással folyamatosan emelkedett létszámuk.

Mikor Moses Montefiori 1840-ben meglátogatta Alexandriát, megpróbálta megszervezni a zsidó közösséget, akiknek szabályzatot is készített; fáradozása sikertelen volt, a közösség szétesett. 1850-ben a tagok létszáma 2000 körül lehetett.

A pozsonyi származású Dr. Albert Cohn, az izraelita konzisztórium elnöke és a párizsi német segélyegylet alelnöke 1854-ben utazást tett Levantében, melynek keretében – a párizsi Rothschildok támogatásával – jeruzsálemi, szmirnai, konstantinápolyi és alexandriai zsidó közösségekben iskolákat és jóléti intézményeket hozott létre. Ő már több sikerrel járt a szétesett alexandriai zsidóság egyesítésében is.

1854-ben Huber főkonzul azt jelentette Bécsnek, hogy Dr Albert Cohn [...] ismét Alexandriába érkezett. Dr. Albert Cohn, Pozsonyban született, tudományos képzése, és szellemi képességei csakúgy, mint törekvéseinek humanitása kitűnő emberré teszik, azt a dicséretes feladatot szabta maga elé, hogy a számos, Levantében lévő izraelita közösségekben oktatással, hasznos foglalatosságok meghonosításával és az anyagi szükségleteikről való gondoskodással az egyének helyzetét megjavítja, melynek céljából a legtekintélyesebb Európában élő izraelita előkelőségek közreműködésével igen jelentős alap áll erre rendelkezésére. Őfelsége, legkegyelmesebb császáruk kegyeskedett Dr. Cohn törekvéseit kegyeskedett a legmagasabb támogatásáról biztosítani, annál is inkább, mivel a Levantében

³⁶³ Agstner: *Von k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat*: 181. o.

³⁶⁴ Uo. 182. o.

számos izraelita közösség osztrák védelem alatt jött létre. Az említett elnök jelenlegi egyiptomi és palesztinai utazásával kapcsolatban viszonylag rövid idő alatt örvendetes eredményeket ért el. Alexandriában az eddig különálló európai és levantei izraelita közösségeket alkalmas vezetőség alatt egyesítette és a közösségi érdekeltségeket a cs. és kir. főkonzulátus védelme alá helyezte. [...]

A konzul még hozzátette, hogy az a körülmény, hogy a Levantében élő izraeliták nagyobb része osztrák védelmet élvez, amely egyúttal a kereskedelmi kapcsolatok kibővülését és a politikai befolyás növekedését is eredményezi nagyrészt Cohn utazásának és dinamikus munkájának is nagymértékben köszönhető.³⁶⁵

Áldozatos munkája eredményezte az 1854. november 30-i császári felterjesztést, amelyben az Oszmán Birodalom területén a Cohn közbenjárására létrejött, vagy megalakulás előtt álló izraelita oktatási és humanitárius szervezetek számára a legkegyelmesebb védnökség megadását kérte. (185. o.) Az előterjesztésben alexandriai munkájának eredményeképpen azt emelték ki, hogy a levantei és az európai származású zsidók egyesültek és egy magas színvonalú fiú- és leányiskolát hoztak létre. Az egyesület vezetése is tükrözte az ottani zsidóság összetételét, mivel annak tagjai a két közösség legtekintélyesebb képviselőiből állt össze. Az előterjesztés Ferenc Józsefnél is meghallgatásra talált és 1854 december 11-én elfogadta azt.

Az ugyanekkor Alfred Cohn által kidolgozott alapszabályt az alexandriai zsidóság 1854. szeptember 17-én az Azouz zsinagógában tartott gyűlésen fogadta el. A második szabályzat – amelyet 1872-ben fogadták el – azt is rögzítette, hogy az alexandriai zsidó közösség osztrák-magyar joghatóság alatt áll.

Ennek a ténynek a rögzítésére azért vált szükségessé, mivel 1871-ben a zsidóság ismét kettészakadt. Egyik része továbbra is az osztrák-magyar védnökséget választotta, míg a kiszakadtak Jacob Menasce vezetésével az egyiptomi helyi hatóságot választották védelmezőjüknek. Jacob Menasce báró 1871-ben Kairóból Alexandriába költözött át. 1871 januárjában gyűlést hívott össze, majd létrehozta a független közösségi tanácsot. Az új közösség elnöke ő maga lett, míg főtitkárrá Eliahou Sebtont választották meg.

Az eredeti közösség az osztrák-magyar, míg a másik az egyiptomi kormányzat védnökségét választotta. Azért, hogy ne engedje meg az első közösségnek, hogy az elégedetlenkedőkre nyomást gyakoroljanak az úk tanács a Menasce imahát feépítése mellett döntött. A kivált közösség az imaház és a temető bevételeiből tartotta el magát. A közösség

³⁶⁵ Agstner: *Von k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat: 185–186. o.*

csak 1878 után oszlott fel azt követően, hogy több elfogulatlan személy is közbenjárt a nézeteltérések elsimításában.

A két szervezet tehát ismét fuzionált egymással Behor de Menasce és Behor Aghion egyidejű vezetése mellett. Ez a *modus vivendi* egy előnnyel járt: az új közösség szükség szerint fordulhatott védelemért akár az egyiptomi, akár az osztrák kormányzathoz. Az osztrák konzul tiltakozásának hatására, aki nem fogadhatta el ezt a kétértelmű helyzetet, a közösség az osztrák állampolgárságot választotta, és egyedüli vezetőként Behor Aghiont ismerte el.³⁶⁶

Jakob Landau szerint a zsidó közösség régi frakciója kérte az olasz konzul védnökségét is. Az éppen akkor egyesült Olaszország a Habsburgok ellenfeleként arra törekedett, hogy az „olasz zsidókat” saját védelme alá helyezze. Jóllehet a régi frakció 36 tagjából 19 olasz állampolgár volt, a dolognak nem lett semmiféle következménye, az 1878-as egyesülés után maradt az osztrák-magyar védelem.³⁶⁷

A Habsburg Monarchia védelmét nem csupán az alexandriai zsidó közösség élvezte, hanem ebbe beletartoztak az ott élő osztrák-magyar kolónia zsidó származású tagjai is. A kairói osztrák nagykövetségen őrzött egyiptomi k.u.k. főkonzulátus anyakönyve számba veszi az Alexandriában élt zsidó polgárait és védenkeit is. Ebben 103 zsidó családfenntartót nevez meg, amely alapján következtetni lehet származási helyükre, foglalkozásukra is. 62 bejegyzés helyi szefárdi zsidókat jelölt, míg a további 41 férfi a születési helyük és a neveik alapján Galíciából bevándorolt askenázi zsidóként azonosítható.

Ők a következő foglalkozásokat űzték:

Kereskedő, boltos: 59

Bankügyletek, pénzváltás: 13

Orvos: 3

Ékszerész: 1

Egyéb szakmák (lakatos, szakács): 8

Özvegy, hitves: 5

A többi esetben hiányoztak azok a bejegyzések, melyek alapján foglalkozás szerint besorolhatók lettek volna.

³⁶⁶ Uo. 187-188. o.

³⁶⁷ Landau Jakob M.: *Jews in Nineteenth Century Egypt*. New York, 1969. 67. o.

Az 1897-es népszámlálás szerint akkoriban Alexandriában 9381 zsidó élt, s számuk 1907-re 14.475-re emelkedett. A növekedés a természetes szaporodás mellett a belső – városba tartó – és az Oszmán Birodalom más területeiről történő vándorlásból adódott.

A zsidó közösség mindenesetre a megfelelő alkalmakkor tudatosan hálásnak mutatkozott a távoli Bécsben lévő császár védelméért. Ferenc József trónralépésének 50. jubileumakor a zsidó imaházban ünnepi istentiszteletet tarottak, melyen az osztrák-magyar konzul, Wodianer és az alkonzul Szent-Irmay Béla is megjelent. (199. o.)

A Habsburg protektorátus 1915-ig állt fenn. Olaszország hadba lépése után kiéleződött a helyzet a szövetségesek és az osztrák-magyar védencek között. 1915. július 1-én kénytelenek voltak az Egyesült Államok konzulja előtt – aki az egyiptomi osztrák-magyar érdekek védelmét átvette – Olaszország és Oroszország felé szimpátia-nyilatkozatot tenni, mivel ez megkímélte őket a németekre, osztrákokra és magyarokra vonatkozó diszkriminatív intézkedésektől. A helyzet 1918-ba annyiban változott meg, hogy ezt követően a közösséget „hontalanként” tartották számon.³⁶⁸

³⁶⁸ Agstner: *Von k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat*: 188–200. o.

Egyiptom és az Osztrák-Magyar Monarchia kereskedelmi kapcsolatai

Az osztrák (-magyar) kereskedelem kezdetei Egyiptomban

Amennyiben a Habsburg Birodalom észak-afrikai kereskedelmének kezdetét kívánjuk meghatározni, akkor a már többször is említett pozsareváci békéig kell visszanyúlnunk, mivel az Oszmán Birodalommal kötött kereskedelmi megállapodás teremtette meg a legális alapot a Duna menti monarchia export érdekeinek évvényesítésére. Természetesen a békeszerződés gazdasági kitételeinek megfogalmazásával egy időben nem jelentek meg az osztrák termékek is a török piacokon, mivel ahhoz még szükség volt annak, mind magán, mind állami szintű szabályozásának kidolgozására. Ez kormányzati szinten a konzulátusok folyamatos felállítását, míg a privát szférában az első egyiptomi kereskedelemmel foglalkozó kereskedőházak megjelenését jelentette.

Az egyik első, 1860-as kimutatás Alexandriában 12, míg Kairóban 9 különböző osztrák (és osztrák konzuli védelem alatt álló) kereskedő- és importcéget sorol fel, de részletesen nem szólt róluk, és csupán, fő profiljukat, tevékenységi körüket (pl. fa, vagy ékszerkereskedelem, elsőrangú termékek szállítója) közölte. Érdeemes kiemelnünk, hogy közülük egyik-másik, mint például az alexandriai J. L. Menasce & Co. és az F. Aghian Mondolfo & Co. már akkor osztrák védelem alatt állt, amely megmaradt egészen az első világháborúig.³⁶⁹ Az osztrák védelemben részesülő import-export cégek felsorolását azért tartott a fontosnak az 1858-ban létesült Alsó-ausztriai Kereskedelmi és Iparkamara megjelentetni, hogy az Oszmán Birodalomban – ahol akkor még nem volt kialakult osztrák kereskedelmi hálózat – eladni szándékozó vállalkozások kapcsolatfelvételét megkönnyítse.

A Levante és az észak-afrikai partvidék iránt megélnkülő figyelem első jeleivel azonban először nem a 19.század közepén találkoztunk, ugyanis ilyen jellegű írás már 1802-ben is megjelent. Ebben Joseph Lichtenstern lovag a Habsburg Birodalom lehetséges – a régióban elhelyezhető – exportcikkei között a különféle „őstermékeket”: gabonaféléket, dohányt, rezet, ólmot, és különféle gyógyszerészeti termékeket, míg a kézműipari termékek terén különféle vasárúkat, többek között vaslemezt, sarlót, kést, tűt, drótot stb. említett meg. Ezeken kívül ide sorolta még a táblás rezet, egyéb rézárúkat, cseh, sziléziai és osztrák kitűnő minőségű lenvászon, gyapjúkendőket, továbbá faárúkat, és mindenféle díszműárut, mint például az órákat, és dobozokat. A fent említett piacon véleménye szerint vevőre találtak

³⁶⁹ Wertheim Franz: *Verzeichnisse der bekanntesten Handels- und Gewerbefirmen welche in folgenden Städten der Levante und Egyptens etablirt sind.* Wien, 1860. 21–24. o.

volna még a különböző tűz- és oldalfegyverek, cseh üvegtermékek, a velencei üveggyöngyök és tükröt.³⁷⁰

Azoknak a kereskedőknek, akik megpróbálták működési területeiket távolabbi piacokra is kiterjeszteniük, több problémával is meg kellett küzdeniük. Elsőként a szállítmányozás okozott óriási nehézséget, mivel a lassú és drága szállítás miatt az osztrák áruk nem vehették fel a versenyt a hasonló jellegű és minőségű angol és francia termékekkel. További hátrányt jelentett továbbá, hogy a kereskedők nem ismerték a földközi-tenger mellékének sajátosságait, kereskedelmi viszonyait és szokásait. Ugyanakkora problémát jelentett, hogy a birodalom kereskedői nem közvetlenül léptek kapcsolatba a tengerentúli piacokkal, hanem olyan idegen közvetítők révén, akik nem érezték feladatuknak a felvevőpiacokon az osztrák termékek népszerűsítését.

Az előbb említett szerzőnél több mint 60 évvel később született meg a Bécsi Kereskedelmi és Iparkamara megbízásából született – általunk ismert – elemzés, amely a Habsburg Birodalom és Egyiptom kereskedelmét – Alfred Kremer konzul emlékiratának felhasználásával – gazdasági szempontok alapján összesítette és értékelte ki.

A tanulmányban az osztrák kereskedelmi és iparkamara határozottan magára vállalta a már meglévő külföldi piacok bővítésének és újabbak létesítésének feladatát. Az egyiptomi piacot mind a személy, mind pedig a vagyonsbiztonság szempontjából megfelelőnek tartotta, míg a vámszabályokat illetően azok egyszerűségét emelte ki, hiszen a beviteli (az áru értékének 4 százaléka) és kiviteli vámon (10 százalék) kívül az árukat más fizetési kötelezettség nem terhelte. Problémaként a pénzek és a mértékegységek kavalkádját emelte ki, amelyeket azonban igyekezett azonnal meg is magyarázni.³⁷¹

Egyiptom legfontosabb exportcikkei között a kereskedelmi szempontú beszámoló a mezőgazdasági termékek³⁷² mellett a gyapotot emelte ki. Az egyiptomi importot illetően eléggé egysíkú képet festett azzal, hogy annak jelentős része az angol ipar terméke, bár az

³⁷⁰ Lichtenstern Joseph von: *Über Österreichs Seeküste und See-Schiffahrt*. Wien 1802. 4–5. o.

³⁷¹ A forgalomban lévő érvényes fizetési eszközök között az angol arany- és ezüstpénzeket, az osztrák Mária Terézia tallért és az osztrák negyedguldenest emelte ki. Az egyiptomi súlymértékegységek közül az oka-val (36 oka = 45 kg) a rotellel (100 rotel = 45 kg) és a kantárral (1 kantár = 36 oka = 100 rotel = 99 angol font), míg az egyiptomi fizetési eszközök közül az egyiptomi piaszterrel (1 font sterling = 97,5 egyiptomi piaszter) ismertette meg az osztrák kereskedőket. *Mittheilungen über den Handelsverkehr zwischen Oesterreich und Egypten*. Veröffentlicht von der Handels- und Gewerbekammer in Wien. Wien, 1864. 4–7. o.

³⁷² Rozs, kukorica, rizs, borsó, lencse, csicsereiborsó, datolya, cukor, kávé, bors, só, gyapotmag, len és szezám, különféle magvak, fűszerek, szennalevél, gumi, henna, tömjén, pézsma- és rózsaoilaj, csillagfűrt, tamarind, safrány, salétrom, ammónia só, hamuzsír, nátron, ópium, rum, viasz, elefántcsont, igazgyöngy, teknőspáncél, strucctoll, nyersbőr, gyapjú, juta, kézműves termékek, lenvászon, selyemárúk, különböző vasak, tombak, gyékény, törőrongyok.

sem túlzottan számottevő nagyságú, hiszen az 1860-as években csupán 71.834.605 piaszttert tett ki, melyből Nagy-Britannia 63,482.900 piasztterrel részesedett.

A legnagyobb exportőrök között viszont megemlítette a Ausztriát is, aki az előbb említett Anglia után – megelőzve Franciaországot – a harmadik helyen szerepelt 1,963.000 piasztterrel. Az Egyiptomba kiszállított áruk közül a tanulmány a kendőket említette, melyek jórészt a görlici és brünni manufaktúrák készítették. Második helyen a különféle faárúk (építőfa) álltak, amelyből a Monarchia mintegy 41 százalékkal részesedett, amelyet a papíráruk követtek.³⁷³

Az alexandriai piac mellett a szerző fontosnak tartotta megemlíteni Szuezt és Dzseddát is, a mely leginkább az Indiába irányuló tranzitkereskedelem és az épülő Szezi-csatorna miatt tarthatott számot komolyabb kereskedelmi érdeklődésre.

A legfontosabb piacnak mégis a kairóit tartotta, mivel innen látták el termékekkel Arábia nagy részét, a kelet-afrikai partvidéket és Közép-Afrika egyes területeit is. Megjegyezte, hogy Kairó az importkereskedelem szempontjából fontosabb és jelentősebb, mint Alexandria, amely az egyiptomi exportkereskedelmet tartja a kezében.

A kairói piac sajátosságait elemezve kiemelte, hogy az osztrák importkereskedelemnek még jelentős lemaradásai vannak, mivel a birodalom kereskedelmi érdekeit csupán néhány trieszti kereskedőház képviseli, akik igen kis tőkével rendelkeztek. Egyébként is az akkori Egyiptommal létesített kereskedelmi kapcsolatok igen szűk keresztmetszetűek voltak, melynek megoldására 1860-ban a bécsi kamara érintkezésbe lépett trieszti társszervével, melynek eredményeképpen az addig eltelt három évben Triesztből rendszeresen áramlani kezdtek a különböző kereskedelmi témájú beszámolók, rávilágítva az osztrák kereskedelem jelentős lemaradásának okaira, éppúgy mint fejlesztésének lehetőségeire.

A bécsi kamara az egyiptomi osztrák kereskedelem legfőbb problémájaként a szállítási nehézségeket jelölte meg, melynek orvoslását egy Triesztig vezető vasútvonallal és a tengeri közlekedés fejlesztésével vélte megoldhatónak. Ezzel ugyanis csökkenthetőek lettek volna a szállítási költségek, amely az áruk magas értékesítési költségeit csökkenhették volna le.³⁷⁴ A trieszti kikötő, illetve az osztrák tengerhajózás feladatát egyébként is alapvető fontosságúnak tekinthették, mivel e nélkül a birodalom tengerentúli kereskedelme eleve kudarcra lett volna ítélve. A tengeri kereskedelmi érdekek védelmét az ekkor még építés alatt álló Szezi-csatorna is indokolta, hiszen ezen keresztül a távol-keleti piacok is olcsóbban és gyorsabban lehettek volna elérhetőek.

³⁷³ *Mittheilungen über den Handelsverkehr zwischen Oesterreich und Egypten.* 6–7. o.

³⁷⁴ Uo. 10–12. o.

Az osztrák import tekintetében az egyiptomi gyapotbehozatal növelését tekintették különösen fontosnak, amit egyrészt a földrajzi közelség, míg másrészt az amerikai polgárháború miatt nehézkessé váló beszerzés indokolt.

A tanulmány az osztrák export kérdéskörére is kitért és megállapította, hogy a jelenlegi helyzetben, amikor alig-alig képviseli egy-egy osztrák alattvaló az egyiptomi piacokon a birodalmi érdekeket, nem lehet jelentős javulásra számítani. Ugyanezt támasztotta alá az a tanulmány utolsó részében lévő levél is, amelyet a kamara „megbízható alexandriai forrásból” szerzett és az osztrák exportlehetőségeket elemezve azokra a következtetésekre jutott, hogy : „Tekintettel kérdésükre, amely az egyiptomi kereskedelem osztrák ipar számára történő hasznosítására vonatkozott, sokakkal beszéltem. Amit a beszélgetésekből kivettem az az volt, hogy sok termék piacra talált és még több találhatna, ha ismertebb volna. Néhány kereskedő ismeri is [ezeket] és hasznot is húz belőlük, de bizonyos, hogy forrásit konkurensaival nem osztja meg. Amennyiben az osztrák ipar utazói (ügynökei) elárasztanák Egyiptomot, éppúgy mint az angolok, de különösen mint a franciák esetében, jobb lenne [a helyzet].

Hasznos lenne egy bazár az iparosoknak, amelyben lehetőleg az alábbiak egyesülnének; egy hozzáértő szakember által vezetett mintakiállítás, aki jártas mind az olasz, mind a francia nyelvben. Azt hiszem, akkor a megrendelésekben nem lenne hiány. Elsősorban fezeket, brünni gyapjuszövetet, kendőket, jelentős mennyiségben harisnyákat és kötött árukat, és vászonárúkat is be lehetne vezetni. Mérték után gyártott cipésztermékeknek és kész ruházatnak, olyan olcsón, mint Bécsben az itteni eladási árakat nézve jó haszna lenne.

Az üveg és kristályárúknak, mint mondják, erős konkurenciája van; de én azt hiszem, hogy könnyen megállhatnák helyüket, csakúgy mint a porcelánárúk; a faanyagok, a gyufák és papíráruk első osztályúak.

A csomagolóanyagok és a zsákok az angolokéval nem versenyezhetnek; a gépek, úgy tűnik, szintén nem jöhetnek szóba.

Az asztalos termékek, ablak és ajtóvasalások nagyon jól mennek, ezek nagy részben francia áruk. Az osztrák gyertyák, ha jobbak is, drágábbak.

Az egyedüli eszköz, hogy a [osztrák] gyáros idejön, tanulmányozza a területet és néhány hetet itt tartózkodik.³⁷⁵

Az osztrák (-magyar) export volumenét ismerteti a korábban már említett Franz Wertheimer a bécsi kereskedelmi akadémia alelnöke 1867-es munkájában is, amely a Szezi-csatorna megnyitásának alkalmából rendezett konferencia – amelyen ő is részt vett – kapcsán

³⁷⁵ Uo. 23–24. o.

a birodalom egyiptomi kereskedelmi lehetőségeire is kitér. Mint elmondja, egyiptomi tartózkodása alatt kötelességének érezte, hogy ez irányban is tájékozódjon, és kikérje az Alexandriában és Kairóban székelő osztrák ügynökségek véleményét is.

Bevezetőjében megállapítja, hogy az egyiptomi piacot az angol és a francia termékek uralják, melyekkel azonban néhány osztrák árucikk is képes felvenni a versenyt. Ez azonban még kevés, s ahhoz, hogy a kivitel fejlődjön a hibákra is fel kell hívni a figyelmet, melyet azután korrigálni kell.³⁷⁶ Az egyiptomi piac egyébként azért különösen fontos országa számára, mivel „azt a tényt senki sem tagadhatja, hogy Egyiptom mindig is a világkereskedelem része volt, most is az és a jövőben is az lesz. Itt gyűlik össze minden ország terméke és minden ország keresi az egyiptomi termékeket és nyersanyagokat. [...] Senki sem tagadhatja, hogy a kereskedelmi, és ipari vállalkozásoknak semmilyen másik ország válik be annyira, mint Egyiptom és ezért kötelessége mindenkinek, hogy megtalálja azokat az eszközöket, amelyekkel a szülőföld számára a legjövedelmezőbb és a legjobb részt juttathatja.”³⁷⁷

Munkájában a szerző felteszi a kérdést, hogy hogyan lehetséges az, hogy míg az osztrák ipar szerepe elhanyagolható a Fáraók országában, addig Anglia és Franciaország évente milliós kereskedelmet bonyolít le olyan termékekből, melyeket Ausztria is nagy mennyiségben és jó minőségben állít elő. A választ abban vélte megtalálni, hogy a fenti országok megértették, hogy termékeiket szép és tartós csomagolásban, és olcsóbban, mint riválisaik kell az egyiptomi piacra bevezetniük. Emellett nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az osztrák kereskedők azért exportálnak veszteséggel az országba, mivel termékeik eladásával kétes hírnevű és megbízhatatlan ügynököket bíznak meg. Az angol és francia termelők ezzel ellentétben saját ügynökségeket és raktárakat hoztak létre, amelyek minden erejüket cégük képviselőre fordították, s maguk is érdekeltek voltak a kivitel növelésében. Ezért, – állapította meg a szerző – ha az országban sikerrel kíván az osztrák export szerepelni, a helyi szokásokat jól fel kell mérni, majd ezek alapján olyan ügynökségeket alapítani, amelyek csakis az ő kereskedelmi érdekeiket fogják szolgálni.

A gyakorlati jó tanács után Wertheimer számba vette azokat a termékeket, melyek az egyiptomi piacon már be lettek vezetve és melyeket az osztrák ipar is képes lett volna megtermelni. Ez az összeállítás számunkra is nagy segítséget jelentett, mivel ez volt az első – általunk ismert – olyan összefoglalás, mely tételesen sorolta fel azon árucikkeket, melyekkel

³⁷⁶ Wertheimer Franz von: *Bericht über die Beschlüsse des internationalen kommerziellen Congress in Kairo. Ferner Bemerkungen über den Suez-Canal und den Oesterreichischen Handel in Egypten.* Wien, 1869. 27. o.

³⁷⁷ Uo. 28. o.

az osztrák (-magyar) piac is sikerrel vehette fel a küzdelmet Egyiptomban az angol és francia versenytársaival szemben.

A gyapjú- és vászonszövetek tekintetében megállapította, hogy az előállításához szükséges alapanyagot Ausztria – csakúgy mint Anglia – részbe az Egyesült Államokból, Indiából és Egyiptomból szerzi be, és az előállított termékek sem különb minőségűek, mint az osztrák ipar által megtermelték. Ennek ellenére a gyapjú és vászontermékek exportjában az ország alig van jelen, melynek oka a jelentős árkülönbségben rejlik. Az árak leszorítása viszont csak akkor lehet lehetséges, ha a meglévő gépparkot modernizálják, és ezzel az előállítási költségeket jelentősen csökkentik. Az osztrák gyertyaexport tekintetében hasonlóan látja a helyzetet, mivel a francia gyengébb minőségű gyertyák ára jóval alacsonyabb, mint az osztráké, sőt mivel az osztrák gyertya könnyű csomagolásban van – ellentétben a franciával – a vásárló azt hiszi, hogy a francia termékből többet is kap. A kereskedelmi kamara képviselője ezért azt javasolta, hogy csökkentsék az osztrák gyertyák minőségét, majd nagy mennyiségben lássák el vele a piacot, amellyel egyben a kiszállítás költségei is csökkenthetők lenne volna. A gyertyapiac kapcsán még hozzátette, hogy ennek a terméknek a jelentősége óriási a piacon, mivel csak Kairóba és Alexandriában esténként átlagban egymillió darab gyertyát égettek el.

Következő tételként a selyem-, és flanel árúkat valamint a harisnyákat, és a pamutkendőket említette, ahol véleménye szerint az osztrák iparnak, tekintettel a német és svájci konkurenciára, esélye sincs egyelőre a helyi piacra betörni. Hasonló volt a helyzet a fém-, és a vasárúkat tekintetében is, melyet kizárólag a fejlett ipari régiókkal rendelkező angol, francia és porosz kereskedők szállították a Nílus menti országba. Kocsik és más szállítóeszközök tekintetében ugyan jelen van Ausztria, de csak igen csekély mennyiségben. Az élelmiszerek piacán sajnálattal említi, hogy a cukorexport tekintetében francia monopóliummal nem lehet versenyre kelni, mivel a monarchiában előállított édesítő az itteni igények számára túlzottan is finomított. Annak ellenére pedig, hogy Ausztria (-Magyarország) hagyományosan nagy bortermelők, mégsem jelenik meg a bordeaux-i és champagne-i bor mellett az osztrák és a magyar innivalók.

Sikerekről a szerző csupán az alábbi árúkat tekintetében tudott beszámolni. A kész (konfekció) árúkat és cipők piacán a Monarchia szinte egyeduralkodó, míg a különféle papírárúkat tekintetében (szalmapapír, sötét csomagolópapír és cigarettapapír) lassan felveszi a versenyt a belga és itáliai termékekkel és az utóbbi az egyiptomi piacon egyeduralkodónak számít. Csodálkozva jegyezte meg, hogy noha gépet szinte egyáltalán nem szállít országa Egyiptomba, a gépszíjak tekintetében – ismeretlen okból – felveszi a versenyt az angol

exporttal. Örömmel említi meg, hogy a kéziszerszámok és páncéldobozok – a minőségük folytán – kedveltek az országban. Végezetül megemlíti, hogy az osztrák sör kedvelt az országban és piaci elhelyezése is viszonylag egyszerű.³⁷⁸

A szerző munkájából azt a megállapítást vonhatjuk le, hogy az egyiptomi piacon nem a termékek minősége, hanem inkább árfekvése határozta meg kelendőségüket. Igaz ez például a gyertya, a bor, a különböző textilárúk esetében, ahol a hasonló, esetleg jobb minőség sem jelentett igazi vonzerőt az átlagos árérzékeny fogyasztó számára. Igaz természetesen az is, hogy egyes ipari késztermékekből a jóval fejlettebb angol és francia ipar nagyobb mennyiségben és olcsóbban is exportált, mellyel az osztrák ipar fel sem vehette a küzdelmet.

A fenti szerzők munkáiból még azt a következtetést vontuk le, hogy – igazodva a fentebb leírtakhoz – a birodalom árúinak jobb bevezetésének lehetőségét csakis az árak mérséklésében és a jobb helyi kereskedelmi érdekképviselőt kiépítésében vélték megtalálni. Ez utóbbiak magukban foglalták a szállítás költségeinek mérséklését, illetve saját helyi kereskedelmi ügynökök (ügynökségek) kitelepítését, valamint felállítását, akik csakis kizárólag az osztrák termékek népszerűsítésén és a hazai kereskedők, iparosok tájékoztatásán munkálkodtak volna. Ennek megvalósítása nem is sokat váratott magára, mivel a század utolsó harmadára állami támogatással kiépültek azok a külkereskedelmet támogató intézményeket, melyek az Egyiptommal való kereskedelemben is fontos szerephez jutottak.

³⁷⁸ Uo. 30–38. o.

Az osztrák-magyar kereskedelmet elősegítő intézmények az egyiptomi kereskedelem szolgálatában

A fenti fejezetben felvázolt körülmények – amelyek természetesen nem csak az Egyiptommal folytatott külkereskedelem kapcsán voltak érvényesek – egyre sürgetőbbé tették az átgondolt és rendezett kereskedelempolitikai intézményrendszer kiépítését az osztrák-magyar külkereskedelem hatékonyabbá tételében. Jelen fejezetünkben ezért azt szeretnénk bemutatni, hogy a Kiegyezést követő évtizedek milyen változásokat is hoztak ezen területen. Ennek bemutatása már csak azért is külön figyelmet érdemel, mivel az ilyen típusú szervezetek, ebben a formában az időkban teljesen ismeretlenek voltak.

Ha az Osztrák-Magyar Monarchia külkereskedelmet támogató szerveit kívánjuk szemléltetni, akkor gyakorlatilag egy félig kész rajzot kell elképzelnünk, amelynek, ha a tengelyére egy tükröt helyezünk, akkor a másik oldalon annak hasonmását láthatjuk viszont. Ausztria–Magyarország ezen intézményeinek tengelye a közös külügyminisztérium, illetve az általa irányított konzuli szervezetek lennének, melynek két oldalán az osztrák, illetve a magyar kereskedelmet támogató intézmények tükröződnek vissza. Csak emlékeztetőül jegyeznénk meg, hogy a császári ház és a külügyek minisztériuma volt elsődlegesen felelős a konzuli szolgálat működéséért, amelybe a szakképzett diplomatai kart nagy részben a Keleti, majd Konzuli Akadémia szolgáltatta. Alattuk egy szinttel a két kereskedelmi ügyekkel foglalkozó minisztérium állt, amelyeknek nem csak a kinevezésekbe, de egyes esetekben a működésük irányításában is beleszólási joguk volt. Belföldön, azaz a két birodalomfélben külön-külön a kereskedelmi minisztériumok joga és kötelessége volt a kereskedelem és természetesen a külkereskedelem irányítása, melynek hatékonyabb működtetése érdekében különböző állami irányítással vagy támogatással működő intézményeket hozott létre. Magyarországon külön a kereskedelmi érdekek képviselőjére 1889-ben hozták létre a Kereskedelmi Minisztériumot.³⁷⁹ A minisztérium egy elnöki osztályra, illetve hét szakosztályra volt felosztva, melyek közül az ötödik szakosztályba besorolt kereskedelempolitikai, valamint külkereskedelmi ügyosztály foglalkozott kifejezetten a külkereskedelem fejlesztésével és irányításával. Az előbbihez tartozott a munkánk szempontjából figyelmet érdemlő alábbi feladatok: a kereskedelmi szerződések előkészítése, a külföldön székelő szaktudósítói intézmény szervezeti, személyi és dologi ügyei, valamint a külállamokkal történő tárgyalások, míg utóbbiba a vám- és

³⁷⁹ A szabályozást megelőzően létezett egy közmunka- és közlekedésügyi, illetve egy földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium.

külkereskedelmi, a konzuli, a Kereskedelmi Múzeumot érintő ügyek, és az áruforgalmi statisztikával kapcsolatos feladatok.³⁸⁰

Amennyiben nevesíteni szeretnénk az Egyiptomban is tevékenykedő, a kereskedelem előmozdítását célzó osztrák-magyar szervezeteket, akkor az alábbiakat kell mindenképpen felsorolnunk: az Egyiptomban létrejött konzuli intézményrendszer kereskedelmi tevékenységét, a Magyarországon létrejött – leginkább a budapesti – kereskedelmi és iparkamarákat³⁸¹, a Magyar Kereskedelmi Múzeumot, a Magyar Kereskedelmi Rt-t, és a szaktudósítói és kereskedelmi utazói intézményt kell megneveznünk. Nem a tényleges kereskedelemmel foglalkozott, de annak támogatója volt, a Keleti Kereskedelmi Tanfolyam, majd annak továbbfejlesztett változata, a Keleti Kereskedelmi Akadémia, ahol az egyiptomi piac számára is képeztek ki magyar szakembereket.

Ugyanezeknek a szerveknek a pontos megfelelői, – majd azonos működési körrel – mint azt már említettük, Ausztriában is létrejöttek³⁸² k.k. Handelsmuseum, Österreichisch-Ungarischer Export-Verein³⁸³ és Export-Akademie³⁸⁴ neveken.

A közös külkereskedelem fejlesztésében és lebonyolításában kiemelt jelentősége volt az Osztrák Lloyd hajózási társaságnak, amely Triesztből szállította az osztrák és kisebb részben a magyar árúkat az egyiptomi kikötőkbe. Utolsóként említhetjük meg a közös érdekeket képviselő Alexandriában székelő Osztrák-Magyar Kereskedelmi kamarát, amelyek leginkább éves jelentéseikkel segítették bemutatni a Monarchia kereskedői számára az egyiptomi exportlehetőségeket.

³⁸⁰ Schack Béla: *A magyar kereskedők könyve*. I. kötet. Bp. 1907. 374–375. o.

³⁸¹ Az osztrák és magyar kivitel szervezésében nagy szerepet játszottak a kereskedelmi és iparkamarák is, melyek Magyarországon, a 19. századi előzmények után, az 1850. évi március 18-i nyílt parancs értelmében kerültek kialakításra. Működésük és felépítésük végleges szabályozásáról 1868. évi VI. törvény rendelkezett, amely megállapította, hogy a kamarák a kereskedelem és az ipar érdekeinek képviselőit és fejlesztésének legfontosabb szervei, s mint ilyenek közvetlenül a kereskedelemügyi magyar királyi miniszter fennhatósága alatt álltak. Kamarai útmutató. *A hazai kereskedelmi és iparkamarák működését szabályozó kamarai törvény, ministeri rendeletek és kötelező határozatok gyűjteménye*. Szerk. Gámán József. Kolozsvár, 1899. 1–10. o.

³⁸² Mint említettük az osztrák kereskedelemmel fejlesztésén munkálkodó intézmények hasonló tevékenységet fejtettek ki, mint az alábbiakban bemutatásra kerülő magyar szervek, ezért azokra részletesen nem kívánunk kitérni. Amennyiben azonban tevékenységük bemutatását a továbbiakban szükségesnek tartjuk, természetesen foglalkozni fogunk velük.

³⁸³ Az Export-Verein magán jellegű intézményként működött, s hasonlóan a Magyar Kereskedelmi Múzeumhoz gyakorlati üzletkötésekkel nem, csupán ipar- és kereskedelem támogatással foglalkozott. Azaz az érdeklődő gazdák, gyárosok, iparosok, kereskedők kivitellel kapcsolatos kérdéseire igyekeztek válaszolni, s tájékozódni számukra a világgiazi lehetőségekről.

³⁸⁴ A k.k. Handelsministerium 1874-ben alakult meg Oirntalisches Museum néven azzal a céllal, hogy Ausztria (-Magyarország) kereskedelmi kapcsolatait, elsősorban a levantei és a kisázsiai térségben fejlessze. Igazgatóját a kereskedelmi miniszter javaslatára a császár nevezte ki. *Das k.k. österreichische Handels-Museum, 1875–1900*. Wien 1901., illetve *Das Handelsmuseum in Wien. Darstellung seiner Gründung und Entwicklung, 1874–1919*.

Az osztrák–magyar konzulok kereskedelmi tevékenysége

A korábbi fejezetekben leírt igen sokrétű tevékenység mellett a mindenkori egyiptomi konzulok, konzulátusok fő feladata Ausztria–Magyarország kereskedelmi érdekeinek képviselője volt. Ezért nem is meglepő, ha tudjuk, hogy a korszakban a konzulátusokat gyakran csak mint kereskedelmi konzulátusokat említették.

A Habsburg Birodalom az Oszmán Birodalom területein birodalmi és kereskedelmi érdekeinek védelmére, illetve fejlesztésére az említett 1718-as pozsareváci békében kapta meg a felhatalmazást. Szintén szóltunk már arról is, hogy a konzuli posztokat a levantei területeken kezdetben idegen (legfőképpen itáliai) nemzetiségűek látták el.

A probléma orvoslására először fiatalokat küldtek a Portára, akik ott sajátították el a nyelveket, majd később hazatérve továbbadták tudásukat. Ilyen volt a 17. század második felének leghíresebb osztrák orientalista, Johann Franz Mesgnien von Meninski, aki több keleti szótárt is készített. A fiatalok számára hozták létre a konstantinápolyi internunciatúra (nagykövetség) mellett az ún. „Sprachknaben Institute” nevű intézményt is, amelyben 8-12 fiataalt oktattak a keleti nyelvekre. Ez azonban nem volt kielégítő, mivel a konstantinápolyi rezidens a hivatali teendői mellett nem tudott rájuk kellő figyelmet fordítani, sőt a tanítást is csak egy török tolmács végezte, akinek a módszere az volt, hogy piacokra, bíróságokra stb. vitte őket, ahol kipróbálhatták tudásukat.³⁸⁵

A hozzáértő és lojális tisztviselők iránti növekvő igény kielégítésére ehelyett jött létre 1754-ben a Keleti Akadémia, melynek legfőbb feladata a kiépülő konzulátusi rendszer szakapparátusának kinevelése volt.³⁸⁶ Az intézmény folyamatosan működött korszakunkban,

Wien, 1919. 8–15. o. A Handelsmuseum kiviteli főiskolája volt az Export-Akademie, melynek oktatási struktúrája megegyezett a hasonló jellegű magyar intézménnyel, melyről a későbbiekben még szólunk.

³⁸⁵ *Die K. und K. Konsular-Akademie von 1754 bis 1904. Festschrift zur Feier des hundertfünfzigjährigen Bestandes der Akademie und der Eröffnung ihres neuen Gebäudes.* Wien, 1904. 4. o.

³⁸⁶ Ezután 1754. január 1-jén Mária Terézia rendeletével megalapította a Keleti Nyelvek Császári és Királyi Akadémiáját. A török nyelv elsajátítása mellett hagyományos oktatási feladatokat is ellátott: tanított latint, történelmet, földrajzot és kalligráfiát, továbbá olasz, francia és görög nyelvet is. Az oktatást a Konstantinápolyból visszahívott gyermekekkel kezdték meg, akik előképzést kaptak az állami szolgálatban elvégzendő feladatokról is. A tantárgyak egy 1773. márc. 31-i ülést követően az alábbiak lettek:

1. latin, német; török, perzsa, arab, francia, olasz, beszélt görög; 2. aritmetika és geometria, természettanítás és természettörténet, polgári építészet, általános művészeti és kézműipari ismeretek, és hadiismeretek; 3. gyakorlati tárgyak, metafizika; 4. földrajz, általános világtörténet, oszmán történelem, címertani ismeretek; 5. szépirodalom; 6. katekizmus; 7. jogi tárgyak. 1812-ben 5 évfolyamra osztották az Akadémiát meghatározva, hogy egyes években mit kell tanítani. I. évfolyam: logika, metafizika, matematika, földleírás (kereskedelmi földrajz), francia, török. II. évfolyam: fizika, osztrák történelem, ottomán történelem, arab, francia. III. évfolyam: természetes magánjog, általános állam- és népjog, római jog, kronológia (különösen a Kelettel kapcsolatban), perzsa, francia, olasz. IV. évfolyam: római jog, jogi eljárások, magán-, tengeri és váltójog, keleti irodalom, török, arab, perzsa, francia, olasz, újjörög. V. évfolyam: politikatudomány, statisztika, általános kereskedelmi jog, nemzetközi jog, török, német, francia, olasz üzleti stílus, újjörög, török államjog és osztrák–török

folyamatosan igazodva az egyre növekvő képzési igényekhez. Utolsó átalakítása 1898-ban történt, mikor is a gazdasági és kereskedelmi oktatási igények előtérbe kerülésével alapvető reformokon ment keresztül és a nevét is Konzuli Akadémiára változtatták. Ebben az új rendszerben az akadémiát egy nyugat-európai (általános) szekcióra – azok számára, akik nem a Keleten akartak konzuli szolgálatot ellátni – és egy keleti szekcióra osztották fel, mely a tananyag további specializálódását segítette elő.³⁸⁷

A Keleti, majd Konzuli Akadémián folytatott tanulmányok után a frissen végzett konzuli attaséknak – kezdetben még csak rendszertelenül – kötelező jelleggel „a szükséges jogi gyakorlat elsajátítása végett rendszerint egy évi tartamra valamely polgári és büntető bírósághoz, azután pedig kereskedelempolitikai és kereskedelmi ismereteik kiegészítése végett hat hónaptól egy évig terjedő időre egy vagy több ausztriai vagy magyarországi kereskedelmi múzeumhoz rendeltetnek, a mire azután valamely külföldi konzuli hivatalhoz osztatnak be. A konzuli akadémia végzett növendékei a szolgálat szükséglete szerint a konstantinápolyi cs. és kir. nagykövetség dragomanatusához is beosztatnak.”³⁸⁸

A képzés színvonala és a tárgyak sokfélesége az ötéves akadémiai tanulmányok alatt nem volt feleslegesnek mondható, a diplomátáknak későbbi munkakörükben az ott tanítottaknak szinte minden szegmensére szüksége lehetett későbbi állomáshelyükön. Ez nem is meglepő, mivel a fentebb említett közigazgatási és politikai feladatok mellett a kereskedelem területén további kihívásoknak is meg kellett felelniük. A konzulok gazdasági és kereskedelmi feladatait korszakunkban a közös kormányzat az alábbiakban határozta meg:

– a konzulátusi kerület gazdasági, ipari, kereskedelmi és közlekedési (tengerhajózási) viszonyainak állandó megfigyelése és az ebből adódó tapasztalatok átadása a hazai külkereskedelmi szervek számára jelentések formájában,³⁸⁹

– a konzulokhoz az adott ország gazdasági-kereskedelmi sajátosságai tárgyában felvilágosításért forduló hazai kereskedők információ-ellátása;

államszerződések. Végül mind az öt évben hitoktatás, kalligráfia, rajzolás, tánc, az ötödikben lovaglás. Uo. 6–12. o.

³⁸⁷ A képzés mindkét szekcióban azonos volt, a képzés csupán a nyelvekben tért el. A tantárgyi felosztás a következő lett: 1. Nemzetgazdaság és kereskedelmi szakok: gazdaságtudomány, pénzügy, kereskedelmi politika, mintairóda, áruismeret, nemzetközi kereskedelmi értesítés és kereskedelem-földrajz. 2. Jogi tárgyak: állam- és jogtudományi ismeretek, magánjog, kereskedelmi és váltójog, polgári peres eljárások, büntetőjog, büntető-eljárásjog – osztrák és magyar államjog, államigazgatás, nemzetközi jog. 3. Történelmi, politikai és katonai tárgyak: diplomáciai államtörténet, konzuli ügyek (beleértve a tengerhajózási törvényeket és előírásokat), katonai ügyek, katonai-földrajz. Ezen felül voltak még speciális és kereskedelmi kurzusok is. 4. Nyelvek: német nyelv- és stílusgyakorlat, magyar, francia, angol, olasz, török (arab, perzsa), orosz, kínai. Uo. 44–64. o.

³⁸⁸ Az újonnan kinevezett konzuli attachék beavatása a jogi és kereskedelmi gyakorlatba. *A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve*. i. m. 382. o.

³⁸⁹ Erre szolgáltak az ún. Oesterreichisch-ungarische Consular–Correspondenz című értesítők, melyben a konzulok jelentéseit kéziratos nyomásban közzé tették az 1900-as években már hetente három alkalommal.

- a hajófuvarozási okmányok láttamozása és záradékkal való ellátása;
- a kikötővárosokban mindazon hivatalos tevékenységek, amelyeket a tengeri, kereskedelmi és magánjog, valamint a tengerészeti rendtartások a konzulátus hatáskörébe utaltak. Ilyenek voltak a konzul által képviselt állam lobogója alatt érkező hajók okmányainak és a lobogóhasználat jogosultságának a vizsgálata, a kikötőbe be- és onnan kifutó hajók jegyzékbevétele, a kikötő nemzetközi hajóforgalmának a figyelemmel kísérése.³⁹⁰
- A konzul köteles volt az Egyiptommal fennálló hatályos kereskedelmi megállapodások betartását felügyelni és megsértése esetén a megfelelő hatóságnál panaszt tenni.

Összefoglalva tehát a gazdaság és kereskedelem területe két fő csoportra oszlott: a felvilágosításokra (információ-adás) és közbenjárásokra (intervencióra). Más szavakkal: „a konzuli hivatal a hazai kereskedelmet tanáccsal, védelemmel és előmozdítással támogatja”, aminek az érdekében „első sorban arra kell törekednie, hogy állomáshelyén megbízható tudakozódási forrásokat biztosítson magának”, akiket lehetőség szerint saját állampolgárai közül válogatott ki.³⁹¹

Egyiptomban az adott tárgyköröket taglaló jelentéseket Alexandriából havi, negyedévi és évi rendszerességgel kellett elküldeni, míg Kairóból és Port-Szaidból elég volt ezt évi és negyedéves rendszerességgel megtenni.

Az éves jelentések kötelező jelleggel az alábbiakat tartalmazták: „A konzuli kerületnek a lefolyt évszakban való egész szárazföldi és tengeri kereskedelmi leírását, még pedig kivitelét, behozatalát és átmeneti kereskedelmét szám szerint kimutatva, továbbá az átlagos árakat, váltóárfolyamot, a szállítási díjtételeket szárazon és vízen, a megmaradt árukészletre vonatkozó adatokat, a termelési viszonyokat, a terméseredményt stb. Egyúttal tárgyalnia kell mindazokat a körülményeket, a melyek a kereskedelmi és hajózási forgalom emelkedésére vagy csökkenésére befolyással lehetnek. Tartalmaznia kell továbbá a Monarchia és a konzuli kerület kikötői és piacjai közötti közvetlen kereskedelmi és hajózási forgalomnak számszerű adatait, kimutatva azt a különbséget, a mely a jelentés évének és a megelőző évnek eredménye között mutatkozik. Végül megbeszélés tárgyává kell tennie azokat a viszonyokat, a melyek erre a kölcsönös forgalomra hátráltatólag vagy előremozdítólag hathatnak. A mezőgazdasági kérdésekre fokozottabb figyelem fordítandó, s nemcsak a konzuli kerület mezőgazdasági termelésének eredményeit kell számba venni, hanem azokról a mozzanatokról is meg kell emlékezni, a melyek az eredmény elérésére vezettek.”³⁹²

³⁹⁰ Schack: i. m. 394. o.

³⁹¹ Tschinkel: i. m. 10–13. o.

³⁹² Uo. 29–30. o.

A leírtak alapján megállapítható, hogy a mindenkori egyiptomi konzuloknak egész évre elegendő munkájuk volt, amely az 1867-es kiegyezés után még egy kissé bonyolultabbá vált. A közös kormány és a két párhuzamos kormányzat felvetette a kérdést, hogy addig az egyértelműen császári külügyi irányítás alatt álló konzulok kinek a fennhatósága alá kerüljenek. Az irányítás egyértelműen a közös külügyminiszter feladata lett, de az utasítások és kinevezések rendszerét mindkét birodalomfél számára megnyugtatóan kellett rendezni.

Ennek ügyében az 1867-es kiegyezési törvény IX. cikkében úgy rendelkezett, hogy „az összes consulatusi ügyet a közös külügyminister vezérli. Consulatusok felállításánál és a consulatusok számára kereskedelmi ügyekben adandó utasításoknál a külügyi kincstár a két kereskedelmi miniszterrel egyetértőleg fog eljárni. Egyébiránt a két kereskedelmi miniszterének joga van, valahányszor szükségesnek látja, a consulatusokkal egyenes levelezésbe bocsátkozni, s ezek kötelesek kereskedelmi ügyekben kézséggel megadni a kellő felvilágosítást. A consulatusok időszaki kereskedelmi jelentései a külügyminister által mind a két kereskedelmi miniszterrel közlendők.”³⁹³

Láthatjuk tehát, hogy a közös külügyminiszter gondosan ügyelt arra, hogy mindkét birodalomfél kereskedelmi érdekei egyforma súllyal legyenek képviselve. A gyakorlatban ez a törekvés azonban néha kudarcot vallott és többször előfordult, hogy a Ballhausplatzról gyorsabban értek a hírek Bécsbe, mint Budapestre. Ennek kiküszöbölésére hozták létre a kereskedelmi tudósítói intézményt, mellyel a következő fejezetben foglalkozunk részletesen.

A magyar kivitel fejlesztésének állami irányítással működő szervei

A Magyar Kereskedelmi Múzeumot (MKM) az 1885-ös országos kiállítás után jött létre, amikor néhány kiállító elhatározta, hogy a hazai ipari termékek bemutatása érdekében Budapesten kereskedelmi múzeum néven állandó kiállítást hoz létre. A múzeum, amely egyesületi jelleggel, de az akkori földművelés-, ipari- és kereskedelemügyi minisztérium részvételével jött létre, 1887-ben nyitotta meg az állandó kiállítását,³⁹⁴ melyen a hazai gyártók

³⁹³ *Magyar Törvénytár*, 1836–1868. évi törvénycikkek. Bp., 1896. A fenti szabályozást 1899-ben és 1908-ban megerősítették, illetve azzal a jegyzettel látták el, hogy a konzuli ügyeket a törvény érintetlenül hagyja és változás – lényegtelen helyesbítésekről eltekintve – annyiban van, hogy a konzuli jelentések egyidejű megküldése mindkét állam illetékes miniszterének, ami által elkerülhető az a korábbi gyakori eset, „hogy a konzuli jelentések az egyik állam illetékes miniszterének küldettek meg ezzel a kérdéssel, hogy azokat a másik állam illetékes miniszteréhez juttassa, a mi nemritkán hónapokra terjedő késedelemmel járt, úgy, hogy gyakran akkor jutottak ilyen jelentések rendeltetésük egyik helyére, a mikor azok tartalma aktualitásukat már rég elvesztette.” *Magyar Törvénytár*, 1899. évi törvénycikkek. Bp., 1900. 216. o.; *Magyar Törvénytár*, 1908. évi törvénycikkek. Bp., 1909. 85–88. o.

³⁹⁴ „A földművelés-, ipari- és kereskedelemügyi minisztérium a múzeum igazgatását külön igazgatóságra bízta, e mellé felügyelő bizottságot állított, melynek elnöki tisztét, illetve a múzeum szellemi vezetését és irányítását

árubemutatói mellett megkezdték a keleti (elsősorban balkán felé irányuló) piacok irányába történő kapcsolatépítést is. A hazai kivitel fejlesztése érdekében létrehozták, az ún. kereskedelmi hírszolgálatot azzal a céllal, hogy a „kereskedelmi és hitelviszonyokról, a fogyasztók ízléséről és igényeiről, a külföldi piacok változó konjunktúráiról” minél előbb tájékoztassa a magyar kiviteli kereskedelemmel foglalkozó üzleti szférát.³⁹⁵

Az MKM Tudakozói Irodájának három osztálya 1890-ben jött létre: Az első, kereskedelmi, osztály figyelemmel kísérte az összes kivitelt érintő külföldi változást, összegyűjtötte a külföldi kereskedelmi szabályzatokat és összeállította a keleti, főleg a balkáni kereskedelmi cégek megbízhatóságára és hitelképességére vonatkozó adatokat, továbbá nyilvántartotta a bel- és külföldi közhatósági és nagyobb magánszállítási felhívásokat, pályázatokat. A vámosztály a külföldi vámügyi szabályozásra vonatkozó változásokat gyűjtötte egybe, melyen túlmenően információkat adott a fontosabb árucikkek ki- és beviteli formájáról és elemezte az osztrák-magyar konzulátusok kereskedelmi jelentéseit is. A harmadik, díjszabási osztály a vasúti, hajózási és tengeri szállítási díjakról tájékoztatta a magyar kivitelben érintetteket. Az MKM tudakozói osztálya emellett külföldi szaktudósítói és személyes kapcsolataival segítségével levelezést folytatott az egyes államok importban érdekelt kereskedőivel és iparosáival is.³⁹⁶

Az MKM keleti kirendeltségei 1892. január 1-től, majd 1894. január 1-től a Magyar Kereskedelmi Rt. Kezébe mentek át, annak érdekében, hogy a szakirányítás minél hatékonyabbá váljon. 1898-ban a Kereskedelemügyi Minisztérium, noha nem lett állami vállalat, az intézmény teljes finanszírozási költségét magára vállalta, majd egy évvel később az említett Magyar Kereskedelmi Rt. alá rendelte.³⁹⁷ Ennek ellenére feladatai nem sokat változtak, és 1908-as tájékoztató kiadványa is fontosnak tartotta kiemelni, hogy a külföldi hírszolgálat „első sorban azok számára működik [...akik] bármely idegen piacon árut elhelyezni, vagy beszerezni óhaját útbaigazítást kap [...] arra nézve, hogy áruja mely országban kelendő [...]. Ha valamely konzulátus, miniszteri szaktudósító, kereskedelmi muzeumi levelező jelentéséből vagy valamely külföldi üzletembernek hozzánk intézett leveléből tudomást szereztünk arról, hogy valamely külföldi piacon valamely kiviteli

magának tartotta fenn.” *Emlékirat a kivitelről: Javaslatok a kivitel szervezésére.* Kiadja az Magyar Kereskedelemügyi M. K. Minister. Budapest, 1905. 7. o.

³⁹⁵ Sasvári Ármin: *Hírszolgálat a világpiacokról.* A tudakozó intézmény szervezése hazánkban és a külföldön. Kiadja a Magyar Kereskedelmi Múzeum. Budapest: 1899. 6. o.

³⁹⁶ Sasvári: im. 10–18.

³⁹⁷ Emlékirat a kivitelről: 12–24. o.

czikkünk elhelyezésére, vagy valamely behozatali cikknek beszerzésére kedvező alkalom kínálkozik, erről az illető szakbeli czégeket [...] figyelmeztettük.”³⁹⁸

Egyiptomot illetően a Kereskedelmi Muzeum az 1890-es évek elejétől, az egyiptomi kereskedelmi viszonyokat illetően, két forrásból táplálkozott. Az első Stross Adolf, az egyiptomi import és exportkereskedelemmel foglalkozó Stross család tagja volt, míg a másik forrás a *Consular-Correspondenz*-ben³⁹⁹ megjelent jelentések képezték, melyeket a Magyar Kereskedelmi Muzeum című lapban, Külkereskedelmi hírek című körlevelükben, majd a *Közigazgatási Értesítő* című hetilapban jelentettek meg.⁴⁰⁰

A Magyar Kereskedelmi Rt- a Kereskedelemügyi Minisztérium 1890-ben azzal a céllal hozta létre, hogy tevékenységével a közvetlen magyarországi behozatali és kiviteli kereskedelmet támogassa. A 100 ezer forint névértékű részvényt kibocsátó, 1 millió 200 ezer forint alaptőkével létrejött társaság igazgatóságában a pénzügyminiszter és a kereskedelemügyi miniszter képviselője is részt vett azzal a céllal, hogy „a magyar korona országainak kereskedelmében részt venni, azt támogatni és pedig részint bel- és külföldi árucikkeknek adása-vevése, részint bizományban való vétele és eladása, a kivittel vagy behozattal foglalkozó czégek támogatása a kereskedelmi tevékenység fejlesztése, kereskedelmi társaságok létesítése, különösen pedig új fogyasztási piacok fölkeresése és fölhasználása által; a társaság kereskedelmi működésére különösen Fiumén át való kivitelére és behozatalára, úgyszintén a keleti országokkal való forgalom fejlesztésére és bemutatására fektetendő.”⁴⁰¹ A részvénytársaság ezt követően – mint említettük – átvette az MKM-től a keleti fiókokat, és ezen keresztül a közvetlen üzletkötés lehetőségét is, bár a muzeum információs feladatait meghagyta. Az említett Rt. tehát alapvetően a Balkán és Észak-Afrika (Egyiptomot kivéve) irányában fejtette ki tevékenységét, de az egyiptomi kereskedelem fejlesztésében is érdekelt volt. Ennek bemutatására majd a későbbiekben fog sor kerülni.

A kereskedelem fejlesztésében fontos szerepet játszott továbbá a kereskedelmi oktatás fejlesztése is, melyen belül a keleti kivitel működtetését kiszolgáló szakapparátus létrehozását szolgáló iskolákat kívánunk röviden bemutatni. Az első ilyen jellegű kezdeményezés 1891-ben öltött testet, amikor kifejezetten a keleti kereskedelmi lehetőségek hatékony

³⁹⁸ *Tájékoztató a Magyar Kereskedelmi Muzeumról.* Budapest, 1909. 1–2. o.

³⁹⁹ Az említett, és egy ideig magyar nyelven (*Konzuli Közlemények*) is megjelent, heti három alkalommal megjelenő lapot a közös külügyminisztérium támogatásával jelentették meg. A kiadványban az osztrák-magyar kereskedelmi konzulok gazdasági jellegű jelentései és tájékoztatásai szerepeltek, melyek az adott országok gazdasági életének minden egyes kis szegmensére kitértek. Ez magában foglalta a tájékoztatást a kereskedelmi, tőzsdei és termelési beszámolók mellett, a vámtarifák változásán át az egyes csődbe ment és bizonytalan helyzetű cégek bejelentéséig.

⁴⁰⁰ *Tájékoztató a Magyar Kereskedelmi Muzeumról:* 3–4. o.

⁴⁰¹ *Emlékirat a kivitelről:* 122. o.

kihasználására alkalmas szakemberek kiképzése érdekében a Közoktatásügyi Minisztérium megalakította a keleti kereskedelmi tanfolyamot azzal a céllal, hogy a „kereskedelmi pályára készülő egyéneknek alkalmat adni arra, hogy a Kelet főbb nyelveivel, továbbá kereskedelmi, néprajzi és egyéb viszonyaival megismerkedjenek, s ez által kibővítsék azt a kört, a melyben előremenetelőket kereshetik, másrészt pedig beléphessenek ama tényezők sorába, a tényezők sorába, a melyeknek hivatásuk oda hatni, hogy kereskedelmi köreink figyelmüket mindinkább Kelet felé irányozzák.”⁴⁰²

Az iskola első hét éve alatt a tanfolyam elsősorban a Balkán történetére, kereskedelmi földrajzára, vámügyi és kereskedelmi viszonyára fordított fokozottabb figyelmet, amely mellett a román, szerb, bolgár, török és újgörög nyelvek tanítását helyezte előtérbe. Emellett azonban megjelentek a távolabbi piacok iránt érdeklődők igényei is, amelyek a francia és az olasz nyelv tanításában öltöttek testet. Az intézmény 1898-ig 47 végzettet bocsátott ki, akiknek többsége a Magyar Kereskedelmi Múzeum és a Magyar Kereskedelmi Rt. berkein belül került alkalmazásra.

Annak bizonyítékeként, hogy az iskola – amennyiben specializáltabb, a külkereskedelmet támogató képzést nyújtana – jelentős szerepet tölthetne be a kiviteli kereskedelem fejlesztésében, a kereskedelemügyi miniszter a vallás és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben 1898-ban a tanfolyamot főiskolai rangra emelte és nevét Kereskedelmi Akadémiára változtatta. A két évre növelt képzési tervben az új igényeknek megfelelően a gimnáziumot vagy reáliskolát végzett rendes, illetve rendkívüli hallgatóknak két balkáni nyelv mellett (román, szerb, bolgár, orosz török) az olaszt, a franciát és az angolt is meg kellett tanulniuk, melyet a második évfolyamban a vulgáris arab nyelv tanulása egészített ki. A nyelvi képzés mellett a tananyagban a vámügyi, nemzetközi és konzuli jogi, a természetföldrajzi, közigazgatási, kereskedelmi, pénzügyi szaktantárgyak kaptak helyet. Az olasz, az angol, valamint az arab nyelv tanítása már egyértelműen azt bizonyította, hogy a Balkán mellett a földközi-tengeri és tengerentúli piacokon való megjelenés is fontossá vált. Szempontunkból is ez a nyelvek a legfontosabbak, mivel aki ezeket bírta, az egyiptomi piacokon is megállhatta a helyét. Az egyiptomi érdekek fejlesztése azonban nem csak a nyelvi képzésben jutott kifejezésre, hanem abban is, hogy például az 1904-es tanévben végzetek közül a kereskedelemügyi miniszter egy hallgatót egyiptomi ösztöndíjban részesített, azért,

⁴⁰² Uo. 116. o.

hogy az ország tengerparti kikötőit és kereskedelmi viszonyait tanulmányozza.⁴⁰³ Az iskola sikerét mutatta, hogy a végzett hallgatók nagy többsége valóban a keleti kereskedelem szolgálatában álló állami intézményeknél és magánvállalatoknál helyezkedett el, akik közül 1906-ban egyik végzett a Magyar Tengerentúli Forgalmi Rt. kairói képviselőjének helyetteseként.⁴⁰⁴

Az oktatás kapcsán említjük meg végül az ún. „Erzsébet királyné ösztöndíj-alapot”, melynek kamataiból évente négy fiatal kereskedő utazhatott külföldre azzal a feladattal a „tengerentúli forgalommal bíró világvárosokban, nevezetesen Londonban, Hamburgban, Párizsban, továbbá a kivitelünk szempontjából szintén fontos Alexandriában nagyobb kereskedőházaknál szolgálatot vállaljanak, s hogy az illető piacot kivitelünk szempontjából tanulmányozzák.”⁴⁰⁵ A fenti ösztöndíj mellett tovább létezett egy további kereskedelmi célú támogatás is, amely segítségével „kellő előképzettségű fiatal kereskedők [...] Genovába, Londonba, Szentpétervárra, Párizsba, Hamburgba és Alexandriába küldettek”, hogy ott az „Erzsébet királyné” ösztöndíj feladataihoz hasonló munkát folytassanak.⁴⁰⁶

A Keleti Akadémia sikeres tevékenysége kapcsán fontos kiemelni Atlasz Márton személyét, aki 1906-tól képviselte, illetve közvetítette a magyar kereskedelem érdekeit Egyiptomban. Az akadémia végzett hallgatója ugyanis azt a feladatot kapta tanulmányainak elvégzése után, hogy a Magyar Kereskedelmi Múzeum levelezőjeként, állandó jelleggel, kairói székhellyel az egyiptomi piacról tudósítsa a magyar kereskedő és iparos köröket. Kinevezésével kapcsolatban pedig azért szólnunk részletesen, mivel érdekes megfigyelni, hogyan oldották meg a közös külügyek és az autonóm belügyek dilemmáját úgy, hogy a közös külügyminiszter beleegyezésével, de tőle – anyagilag is – függetlenül, a magyar kereskedelemügyi miniszter az országhatáron kívül olyan személyt alkalmazott, aki belpolitikai feladatokat láthatott el. Mindezt pedig úgy, hogy a tudósító a konzulátus támogatását élvezte, anélkül azonban, hogy annak struktúrájába be kellett volna tagozódnia.

A gyakorlatban ez úgy működött, hogy a magyar királyi kereskedelemügyi miniszter tájékoztatta a közös külügyminisztert kinevezésének tervéről, melyben egyben arra magyarázatul is szolgált. A rövid tájékoztató az alábbiakat tartalmazta: „Tekintettel az

⁴⁰³ Ugyanebben az évben az akadémia múzeumi gyűjteménye egy „Egyiptom iparára és néprajzára vonatkozó igen tanulságos, nagybecsű tárgyakból álló gyűjtemény.” *A Magyar Királyi Kormány 1904. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló Jelentés és Statisztikai Évkönyv*. Budapest. 1905. 189–190. o.

⁴⁰⁴ *A Magyar Királyi Kormány 1906. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló Jelentés és Statisztikai Évkönyv*. Bp. 1907. 100–101. o.

⁴⁰⁵ *A Magyar Királyi Kormány 1909. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló Jelentés és Statisztikai Évkönyv*. Bp. 1910. 78. o.

⁴⁰⁶ *A Magyar Királyi Kormány 1907. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló Jelentés és Statisztikai Évkönyv*. Bp. 1908. 97. o.

Egyiptomból érkező kereskedelmi tudakozásokra, az ottani fogyasztó piacoknak kiviteli kereskedelmünk szempontjából leendő ápolása céljából Atlasz Mártont a keleti kereskedelmi akadémia végzett hallgatóját megbíztam, hogy Kairóban Egyiptomra és Szudánra kiterjedő működési körrel, mint az m. kir. kereskedelmi muzeum levelezője működjék.

Van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, hogy ezen intézkedésemről kairói konszultusunkat értesíteni, illetve Atlasz Mártont említett képviselőnk jóindulatába oly felhívással ajánlani méltóztassék, miszerint a nevezettet, a ki állomása helyére folyó évi augusztus hónapban utazik el kereskedelmi összeköttetések előmozdítása körül kifejtendő működésében hatályosan támogatni szíveskedjék.

Tisztelettel felkérem Nagyméltóságodat, hogy e részben tett nagybecsű intézkedését velem közölni méltóztassék.”⁴⁰⁷

A tájékoztató kézhezvétele után a közös külügyminisztérium kereskedelempolitikai szekciója a fentiek értelmében tájékoztatta a kairói konzulátust, – amely válasziratában támogatásáról biztosította a magyar kereskedelmi múzeum levelezőjét – és a magyar minisztert is.⁴⁰⁸ Ezek után pedig a kiküldetésnek semmi akadálya sem volt, és 1907 januárjában elfoglalhatta új helyét kairói posztján.

A kinevezés folyamatában az a nem mindennapi eset is előállt, hogy az első megkeresést még Agenor Goluchowski külügyminisztersége alatt fogalmazták meg, akit azonban 1906 októberében Aehrenthal váltott posztján. Mivel ekkor Atlasz Márton ügye még folyamatban volt a magyar miniszternek újabb tájékoztatót kellett írnia. Ennek szövege nagy vonalakban megegyezett az augusztusban születettel, de egyben újabb kéréseket is megfogalmazott, nyomatékosítva a magyar kereskedelmi érdekek fontosságát Egyiptomban. Ezek, tételesen ismertetve a következőket foglalták magukban: „Miatán súlyt helyezek arra, hogy a magyar termelés az egyiptomi közszállításokban megfelelően részesedjék, tisztelettel felkérem Nagyméltóságodat, hogy a nevezett consulatust felhívni méltóztassék, hogy a magyar termelőket érdeklő közszállítási ügyekben vegye igénybe Atlasz szolgálatait és őt az illetékes tényezőknél ez irányban is támogassa.

Azon célból továbbá, hogy a hazai érdekelt körök az egyiptomi közszállításokról tájékoztatva legyenek, van szerencsém Nagyméltóságodat felkérni, hogy a cairói consulatust utasítani szíveskedjék, hogy a közszolgálati árlejtésekre vonatkozó feltételeket és mintákat, melyeket az egyiptomi minisztertanács folyó évi január hó 13-iki határozata szerint mindazon

⁴⁰⁷ HHStA AR F35. 7. Handelsmuseen, 1903–1908. 49.532/IV. 62742 pr:13. VIII. 1906/9/6243. A kereskedelemügyi m. k. miniszter Goluchowski Agenor külügyminiszternek.

hatalmak consulatusainak megküldenek, melyek azokat kézhez venni óhajtják, szerezze be és a m. kir. kereskedelmi muzeumnak küldje meg.

Végül még tisztelettel felkérem Nagyméltóságodat, hogy a többször nevezett consulatustól tájékoztatást bekívanni szíveskedjék az iránt is, hogy az egyiptomi hatóságok mely cikkek külföldi termelőiről vezetnek jegyzéket oly célból, hogy azokat a közszállításokban való részvételre közvetlen is felszólíthassák.”

Mindezek a kívánságok tehát azt tükrözték, hogy a két birodalomfél közötti paritás nevében a magyar levelezőt Kairóban megfelelő elbírálásban részesítsék, továbbá a konzulátussal történő folyamatos együttműködést biztosítsák.⁴⁰⁹

A pártatlanságot a külügyminiszter is tiszteletben tartotta, s az új kívánságoknak megfelelően újabb utasítást fogalmazott meg a kairói konzul számára, aki Atlasz Mártont ismételt támogatásáról garantálta.⁴¹⁰

Atlasz Márton kairói munkásságáról nem rendelkezünk pontos információkkal, az azonban bizonyos, hogy a Magyar Kereskedelmi Múzeum tájékoztatói tevékenységében aktívan részt vehetett, s tudósításai a Közigazgatási Értesítőben többször is segítségül szolgáltak az egyiptomi kereskedelem iránt érdeklődő hazai iparos és kereskedő köröknek.

Sajnos arról sincsenek ismereteink, hogy az egyiptomi tudósítói posztot mennyi ideig töltötte be. Ezzel kapcsolatban feltételezhetjük, hogy 1912 előtt visszatért a Fáraók országából, mivel ekkor helyét Bánó Jenő vette át, aki ezt a posztot az első világháború kitöréséig töltötte be.⁴¹¹

⁴⁰⁸ HHStA AR F35. 7. Handelsmuseen, 1903–1908. Kairó, 1906. augusztus 31. No. XCIV. Franceshi konzul a külügyminisztériumnak.

⁴⁰⁹ HHStA AR F35. 7. Handelsmuseen, 1903–1908. Budapest, 1906. évi december hó 13. ad 80894/IV/A. 99731 pr:20.XII. 1906/9/9534. Kereskedelemügyi m. k. Minister Aehrental Alajos külügyminiszternek.

⁴¹⁰ HHStA AR F35. 7. Handelsmuseen, 1903–1908. Bécs, 1907. január 9. No 80894/IV.A. Min. des k.u.k. Hauses und des Aeussern. Handelspol. Section, Departement 9.

⁴¹¹ „Tekintettel az Egyiptomból és az angol-egyiptomi Szudánból érkező nagyszámú kereskedelmi tudakozásra és az ottani fogyasztási piacoknak kiviteli kereskedelmünk szempontjából leendő ápolása céljából Bánó Jenőt, a Mexicói Egyesült Államok alexandriai tiszteletbeli főkonzulát megbíztam, hogy Alexandriában Egyiptomra és az angol-egyiptomi Szudánra kiterjedő működési körrel mint a m. kir. kereskedelmi muzeum levelezője működjen. Van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, hogy ezen intézkedéséről a cairói cs. és kir. diplomáciai ügynökséget és főkonzulátust értesíteni, illetve Bánó Jenőt említett képviseliteink jóindulatába oly felhívással ajánlani méltóztassék, hogy a nevezettet kereskedelmi összeköttetéseink előmozdítása körül kifejtendő működésében hatályosan támogatni szíveskedjék.” Végül tisztelettel megjegyzem, hogy Bánó Jenő a mexicói Egyesült Államok budapesti főkonzulává történt kinevezését megelőzőleg a m. kir. kereskedelmi muzeumot levelezői minőségben Mexicóban már képviselte, a mely alkalommal buzgó és úttörő munkásságot fejtett ki. HHStA AR F35. 7. Handelsmuseen, 1903–1908. Bécs, 1913. január 16. Min. des k. und k. Hauses und des Aeussern. Dep. 9 c. No, 85888/IV. 1912. In: Kereskedelemügyi m. kir. Minister Berthold Lipót külügyminiszternek. Budapest, 1913. január 3. 85888/IV.1912. 1243 pr: 7te I. 1913/9c 139.

Az Egyiptom és az Osztrák-Magyar Monarchia közötti kereskedelem legfőbb bonyolítója az államilag is szubvencionált Osztrák Lloyd hajózási vállalat volt. A részvénytársaságot 1836-ban 19 tengerhajózási vállalat, biztosítótársaság, illetve bank alapította azzal a céllal, hogy Triesztet a Kelet kikötőivel gőzhajókkal összekössék. Már az első évben tucatnyi járatot indítottak Velence, Görögország, Törökország és Egyiptom irányába. Ezzel egy időben az osztrák kormány elrendelte, hogy a Kelet minden fontosabb kikötőjébe a postaküldeményeket is el kell juttatni.⁴¹² Triesztből Alexandriába az első közvetlen járatot 1848. május 10-én indította meg, négy évvel később pedig már gyorsjáratokat is küldött Egyiptom legfontosabb kikötőjébe. A csatorna üzembe helyezésével két további távolsági járatot is szolgálatba állítottak Colombó és Kalkutta végállomásokkal.⁴¹³

Az első világháborúig a vállalat hajói rendszeres összeköttetést biztosítottak Trieszt – Brindisin keresztül – Alexandriába. A hajók Triesztet mindig csütörtökönként 11.30-kor hagyták el, majd egy rövid brindisii tartózkodás után hétfőn reggel ért Alexandriába, amely egyben azt is jelentette, hogy az osztrák Lloyd biztosította a leggyorsabb szállítást Kelet-Európa és Egyiptom között. A visszaindulás időpontja vasárnap 15 óra volt. Kedden korán reggel ért Brindisibe, szerdán korán reggel Velencébe és délelőtt vissza Triesztbe. A hajóút ára első osztályon 325, míg másodosztályon 220 frankba került.

A Lloyd kínálta gyorsjárat akkora fontossággal bírt, hogy annak rendszeres és különjáratairól a helyi újságok is mindig pontosan tudósítottak. Alexandriai irodája 1872-től a Mehmet Ali téren volt (Ügynök: G. de Battisti), míg 1900 és 1915 között a Rue de l’Eglise Debbane 5 szám alatt volt megtalálható (ügynök: Hector von Pitner).⁴¹⁴

A magyar kormányzat már öt évvel a Kiegyezés után felismerte, hogy az osztrák hajózási társaság az egyetlen, amely a földközi-tengeri, illetve a távol-keleti piacokra megbízhatóan és nagy mennyiségben tudja eljuttatni a magyar termékeket. Annak érdekében pedig, hogy a szállítás folyamatos legyen 1872-ben szerződést kötött az Osztrák Lloydal, amely évi állami szubvenció fejében vállalta a magyar levantei érdekeket kiszolgálását is. A vállalat ugyanis kötelezte magát, hogy Fiuméből (Trieszt [Fiume] – Korfu – Alexandria és vissza) amennyiben a berakodott áru mértékének havi átlaga elérte a 15 ezer métermázsát havonta egyszer, illetve a mennyiség növekedése esetén kéthetente egyszer járatát közvetlenül

⁴¹² Stark, Oskar: *Eine versunkene Welt. Die Geschichte des Österreichischen Lloyd. Fahrten und Ende seiner 62 Schiffe*. Wien-Wiesbaden, 1959. 9–10. o.

⁴¹³ Uo. 12–17. o.

⁴¹⁴ Agstner: *Von k. k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat*. 201–202. o.

Fiuméből indította el, melynek időpontját a magyar kormány határozta meg. Az együttműködés eredeti formájában 1891-ig, az első magyar állami alapítású társaság – az Adria Magyar Tengerhajózási Rt. – létrehozásáig állott fenn.⁴¹⁵ Ekkor az Adria több útirányban átvette a Lloyd feladatait, de a két kormány közötti megállapodás értelmében – amely felosztotta a két cég között a Földközi-tenger keleti és nyugati medencéjét – az Egyiptom kikötőibe tartó járatok továbbra is az osztrák cég kezében maradtak.⁴¹⁶ Ezt követően a magyar ipar és mezőgazdaság termékei csak kerülőúron, Trieszten keresztül jutottak el az egyiptomi és közel-keleti piacokra, amely kivitel szempontjából jelentős hátrányt jelentett számukra. Ez azonban nem jelentette azt is egyben, hogy a magyar kormány magára hagyta volna a tengerentúlra, vagy éppen az Egyiptomba exportálni szándékozó kereskedőit, mivel az osztrák kormányval kötött 1891. februári egyezmény értelmében az időközben ismét osztrák Lloydá alakult társaság továbbra is elvállalta, hogy a Trieszt–Alexandria vonalon járó gyorsjáratú gőzösei kéthetente Fiumét is érintik.⁴¹⁷

Az alexandriai osztrák-magyar kereskedelmi kamara

Mielőtt munkánkban áttérnénk az osztrák-magyar és egyiptomi külkereskedelmi relációk taglalására, néhány szóban említést kell tennünk az Alexandriában létrejött osztrák-magyar kereskedelmi kamaráról. A különleges intézménnyel kapcsolatban azért nem szólunk bővebben, mivel tényleges kereskedelmi tevékenységet alig fejtettek ki, továbbá történetéről sincsenek mély és kimerítő információink.

Annyi bizonyos, hogy az első külföldön létesített osztrák-magyar kereskedelmi kamara – a világon először – 1870-ben Konstantinápolyban jött létre, melyet a 19. század utolsó harmadában több hasonló intézmény felállítása követett Párizsban, Londonban, Melbourneben, illetve Alexandriában.⁴¹⁸

Az utóbbi alapításának pontos idejét nem ismerjük, az azonban biztos, hogy a századfordulón már létezett. Tagjait, szinte kivétel nélkül ugyanazok a tiszteletreméltó

⁴¹⁵ *Magyar Törvénytár, 1872–74 évi törvénytörvények*. Budapest, 1895. 51. o. A Lloydal az 1888. évi XXXI. tv. újabb megállapodásban szabályozta a Fiuméből induló járatokkal kapcsolatos szabályozást.

⁴¹⁶ Az 1888-as hajózási és postaszervezés felbontása után több alkalommal megújított szerződés jött létre, amely alapján „az Osztrák Lloydnak a keleten, Kelet-Afrikában, Indiában, Kínában és Japánban, az Adriának pedig Nyugaton, vagyis Olaszországban. Máltában, Spanyolországban, Franciaországban, Nagy-Britanniában, Észak- és Nyugat-Afrikában (Egyiptom kivételével) és Észak-Amerikában fenntartott”. Szélinger Balázs: *„Idegen és mégis magyar”*. A magyar Fiume története 1776–1914. 36–38. o.

⁴¹⁷ *Emlékirat a kivitelről*: 66. o.

⁴¹⁸ Schack Béla: im. 6. o.

kereskedők alkották, akikről a korábbi fejezetekben már esett szó.⁴¹⁹ Közülük a kamara tevékenységében a legfontosabb szerepet a Stross testvérek, valamint a Menasce család tagjai játszották, akik vizsgált időszakunkban nem csak a kamara tagjai között, de a vezetésben is folyamatosan helyet foglaltak. Egyébként a kamara taglétszáma körülbelül hatvan fő körül mozgott, ami arra is rámutat, hogy az alexandriai magyar kereskedelemben ténylegesen csupán néhány tucat fő vett részt, és az csupán négy-öt család kezében összpontosult.⁴²⁰ Az alexandriai kamara, véleményünk szerint, az egyiptomi osztrák-magyar kereskedelem előmozdításának céljával jött létre, amely szerepet azonban anyagi és érdekérvényesítési eszközök hiányában nem igazán tudta betölteni. A szervezet anyagi gazdálkodásának alapja ugyanis igen szűkös volt: évi költségvetésének legnagyobb része (10 ezer egyiptomi font körüli összeg évente) állami támogatásokból származott, míg a működéshez szükséges további összegeket a tagdíjakból, más (osztrák-magyar) kereskedelmi kamarák hozzájárulásából és a különböző kereskedelmi felvilágosításokért beszedett díjakból teremtették elő. Az éves működési költségre szánt pénzek azonban még így sem haladták meg a 28 ezer egyiptomi fontot.

A kamara éves beszámolóiból megállapítható, hogy tényleges üzletkötési és lobbitevékenységet nem is folytatott, munkája az egyiptomi kereskedelmi és közgazdasági viszonyok figyelemmel kísérésében és tájékoztatók kiadásában merült ki. Ez a feladat pedig szinte teljes egészében megegyezett a konzulátusok, illetve a kereskedelmi tudósítók munkájával, akik ezt a feladatot munkakörükből és képzettségükből adódóan sokkal szakszerűbben tudták ellátni. Munkájuk tehát annak ellenére, hogy a kereskedelmet kívánta támogatni, annak fejlődéséhez nem sokban járult hozzá, mivel az osztrák és magyar exportőrök és importőrök az egyiptomi gazdasági lehetőségekről inkább a magyar szaklapokban megjelent jelentések alapján és a kereskedelmi múzeumok tudakozói osztályán keresztül tájékozódtak, nem pedig az alexandriai kamarához fordultak felvilágosításért. A huzamosan Egyiptomban élő kamarai tagok ezen túlmenően nem ismerték olyan mélységben az osztrák, illetve magyar belpolitika és gazdaság aktuális folyamatait sem – főleg a kereskedelmi múzeumokhoz képest – mely alapján a változó igényekhez és tendenciákhoz rugalmasan igazodni tudtak volna.

Tevékenységüket azonban mégsem lehet egyszerűen negligálni, mivel önszerveződésük hozzájárult az alexandriai magyar kereskedők tevékenységének koordinálásához és lehetővé

⁴¹⁹ *Rapporto della Camera di Commercio Austro-Ungarica d'Alessandria per l'esercizio 1908–1909* (1910–1911; 1911–1912; 1912–1913). Alexandria, 1909.

tette, hogy érdekeik védelmében közösen lépjenek fel az egyiptomi hatóságoknál. Az egyiptomi piacot illetően meglévő jelentős helyismeretük és személyes kapcsolataik pedig lehetővé tették, hogy a konzulátusoknak a rendszeres kereskedelmi jelentések összeállításában segítséget nyújtsanak, illetve az Alexandriába érkező osztrák-magyar kereskedelmi utazóknak felvilágosítással szolgálhassanak.⁴²¹ A kamarai jelleg pedig lehetővé tette, hogy ne szakadjanak el az anyaország hasonló jellegű szervezeteitől (k.k. Handelsmuseum, a bécsi, budapesti és trieszti kereskedelmi kamarák), akikkel a kölcsönös információáramlás fenntartása érdekében levelezés útján tartották fenn a kapcsolatot.

⁴²⁰ Ezek a családok a következők voltak: a Menasce és a Stross család, a Cattai család és a Mayer üzletház, a Sacs és a Nahman család.

⁴²¹ *Rapporto della Camera di Commercio Austro-Ungarica d'Alessandria*

Az osztrák-magyar kereskedelem Egyiptomban

Az Osztrák-Magyar Monarchia és az Egyiptom közötti kereskedelmi kapcsolatok áttekintését munkánk az előzmények bemutatását követően az 1870-es évektől kezdődően az első világháború kirobbanásáig kívánja áttekinteni. A két időpont azért tűnt számunkra kézenfekvőnek, mivel a közös kereskedelem taglalására csupán a Kiegyezést követően kerülhetett sor. A kezdő időpont azért is erre a periódusra tettük, mivel a hetvenes évek közepétől ugrásszerűen megnövekszik – körülbelül háromszorosára – az osztrák-magyar export, melynek arányai az ezt követő években, évtizedekben nem változnak számottevően. Az első világháború kitörésének kezdetét megelőző 1913-as év pedig azért fontos határkö, mert ez volt az utolsó időpont, amikor még a háború nem zilálta szét a Monarchia egész világra kiterjedő kereskedelmi kapcsolatait.

Meg kell említenünk, hogy az osztrák, illetve a magyar export és import különválasztását igen nehéz volt megoldanunk, – és néha nem is jártunk teljes sikerrel – mivel a gazdasági jelentések igen gyakran nem is különítették el egymástól az Egyiptomba érkező áruk származási, illetve az importtermékek rendeltetési helyét. A magyar törvénykezés a szent korona országainak külkereskedelmi statisztikáját csak 1895-ben, majd 1906-ban rendezte megnyugtató módon – előírva a királyság területére behozott és onnan kivitt termékek egységes bejelentési kötelezettségét – az export- és importcikkek regisztrációját.⁴²²

Az egyiptomi kereskedelem bonyolításában négy város – Alexandria, Kairó, Port-Szaid és Suez – játszott kiemelkedő szerepet. A sorban elsőként szereplő Alexandria kikötőjébe érkezett az európai termékek döntő többsége, melyek elosztása is innen történt meg. Ennek ellenére a legnagyobb kereskedelmi elosztó és felvevő központ az ország fővárosa, Kairó volt. A termékek a kairói felhasználás mellett innen kerültek tovább Alsó-Egyiptom területére is, de a szudáni és az afrikai részek ellátásának gócpontja is volt. A Szezei-csatorna be- és kijáratánál fekvő két város, lakosainak alacsony száma miatt nem képezhetett jelentős felvevőpiacot, de a csatorna forgalma, az itt átutazó hajók (szénfelvétel) és utasok nagy száma mégis támasztott bizonyos keresletet. A két város kereskedelmi jelentősége inkább a

⁴²² A magyar kivitel és behozatali statisztika kérdése 1867-től került napirendre, de első törvényi szabályozása csak 1881-től került megvalósításra. Az 1881. évi XIII. tv. azonban rendelkezett arról, hogy a származási és rendeltetési országot megjelöljék, és a bejelentés elmulasztása sem járt büntetéssel. Ezeket a hiányosságokat orvosolta az 1895. évi XVIII. tv. Az 1906. évi XXIII. tv. már csak az 1895-ös rendelkezés egyes bürokratikus elemeit szüntette meg, lényegét tekintve azon nem változtatott. *Magyar Törvénytár, 1906. évi törvénycikkek.* Budapest, 1907. 174–181. o.

csatornabővítési, kikötő fejlesztési, illetve egyéb építkezési munkálatok miatt növekedett meg egyes időszakokban, amikor leginkább a különböző nyersanyagok nagy volumenét igényelte.

Az erősen exportfüggő ország gazdasága egyoldalú gyapotkultúrája miatt igen ingatag alapokon állt, melyet a fizetőképes lakosság alacsony aránya is súlyosbított. Ennek megfelelően az egyiptomi exportot a Nílus áradása, az egyes időjárási anomáliák (pl. szárazság) és a viszonylag gyakori (kolera) járványok, továbbá a belpolitikai feszültségek (Egyiptom 1882-es okkupációja) erősen befolyásolhatták. Ezért fordulhatott elő az, hogy az osztrák-magyar importban egyik évről a másikra egyes termékek tekintetében jelentős ingadozások voltak kimutathatóak.

Az osztrák-magyar export alakulását illetően érdemes még megjegyeznünk, hogy korszakunk folyamán a Monarchia exportja általában stagnálást mutatott, azaz az előbb említett hetvenes évekbeli fellendülést követően, nem változott jelentős mértékben. Ugyanez a megállapítás igaz az Egyiptomba szállított árucikkek tekintetében is, hiszen a Monarchia az egyiptomi piacon csupán néhány tucat termékével tudott megjelenni, újabbak bevezetésére a majd fél évszázados időszak alatt nem került sor. Ennek ellenkezőjére viszont több példa is akadt, ugyanis egyes osztrák és magyar termékek fokozatosan szorultak ki Egyiptom exportcikkeinek köréből.

Ennek a jelenségnek a magyarázatát Ausztria-Magyarország gazdasági fejlettségének színvonalában véltük megtalálni, mégpedig a következő okok miatt. Az Osztrák-Magyar Monarchia már az 1870-es években sem tudott versenyezni az egyiptomi piacon monopóliumot szerző és azt erőteljesen védő angol iparral szemben, és számára a francia termékek is komoly kihívást jelentettek. Németország létrejöttével, majd gazdasági pozíció szerzési törekvéseivel az osztrák-magyar lehetőségek tovább szűkültek. Az Egyiptom piacáért folytatott versenybe szállt be a század utolsó harmadában Olaszország is, mely ugyan hasonló ipari szinten állt, mint adriai vetélytársa, földrajzi pozíciói versenyképesebb árakat garantált számára az igen árérzékeny egyiptomi vásárlók körében.

Utolsósorban nem feledkezhetünk meg Egyiptom belső ipari fejlődéséről és az egyiptomi burzsoázia gazdasági törekvéseiről sem, melyek szinte pontosan ugyanazokkal a termékekkel (pl. cukor) támasztottak belső konkurenciát Ausztria-Magyarországnak, melyet a külföldiek kevésbé veszélyeztettek.

A két ország közötti kereskedelem kapcsán szót kell ejtenünk arról, hogy Ausztria-Magyarország – az európai nagyhatalmak közül elsőként – 1890. augusztus 16-án (1892. január elsejei hatállyal) tíz évre szóló kereskedelmi szerződést kötött egymással. Az

egyezmény rendezte és stabil, átlátható alapra helyezte a két ország közötti árúcsere.⁴²³ A Rosty Zsigmond kairói főkonzul és Zulfikar pasa külügyminiszter által szignált szerződés kimondta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia és Egyiptom között „a kereskedés és a hajózás kölcsönösen szabad leend”.⁴²⁴ Részleteiben ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy a két fél hajói szabadon megjelenhettek a két fél országainak kikötőiben és az általuk exportra be-, vagy importra kiszállított termékek magasabb vámmal nem voltak sújthatóak, mint bármely más országnak a termékei. A korlátozott legnagyobb kedvezmény elvének alapján kötött megállapodás értelmében a beviteli érték maximum 10 százalékáig terjedő vámmal voltak sújthatók az osztrák-magyar kivitel szempontjából meghatározó jelentőségű ruházati termékek, cipészárúk, a finomított cukor, a különböző szeszesitalok (bor, sör stb.), a papírtermékek, a faárúk és bútorok, továbbá a mindennemű gyűjtőáru (gyufa, tapló), a fehérneműk és fejfedők (tarbusok, kalapok) is.⁴²⁵ Minden más termék esetében az egyiptomi kormány szabta meg az exportvám értékét, de ekkor sem alkalmazhatott magasabb tarifákat, mint a legnagyobb kedvezményt élvező harmadik ország árucikkeinek tekintetében. Az import tekintetében a felek pedig abban állapodtak meg, hogy a kivitt áruk után értékének legfeljebb egy százaléka képezheti a fizetendő vám nagyságát.⁴²⁶

A két ország közötti kereskedelem élénkítését szolgálta, hogy 1891 után az Egyiptomot felkereső osztrák-magyar kereskedelmi utazók (kereskedelmi ügynökök) és a monarchiába látogató egyiptomi ügynökök mintáikat az adott fél országába vámmentesen vihették be.⁴²⁷

Az 1890-ben még Taufik kedive alatt megkötött szerződés valóban az osztrák-magyar export és import érdekeket szolgálták és teremtettek tiszta viszonyokat a két fél kereskedelmi kapcsolataiban, de a később bemutatásra kerülő kereskedelmi adatok ennek ellenére azt mutatták, hogy a két állam közötti kereskedelem volumenében és az export-import termékek körében nem történt érezhető előrelépés.

Az egyes osztrák-magyar exporttermékek tételes felsorolása és piaci helyzetük elemzése előtt meg szeretnénk jegyezni, hogy az alatt következőkben nem kívánjuk évekre és részleteire lebontva elemezni a Monarchia és Egyiptom kereskedelmi viszonyait, hanem csupán a főbb termékekről és tendenciákról kívánunk átfogó képet rajzolni, bemutatva azok főbb jellegzetességeit és tendenciáit. A két ország közötti kereskedelmet illetően részben az egyiptomi osztrák-magyar konzulátus periodikus (éves) jelentéseire, továbbá osztrák és

⁴²³ *Magyar Törvénytar, az 1889–1891 közötti törvénycikkek.* Budapest, 1892. 351–359. o.

⁴²⁴ Uo. 352. o.

⁴²⁵ Uo. 354–355. o.

⁴²⁶ Uo. 356. o.

⁴²⁷ Uo. 357. o.

magyar statisztikai közleményekre támaszkodtunk, melyekben igen ritka, hogy név szerint is megemlítsék a gyártó, vagy az importőr cég nevét, ezért azok azonosítása több esetben nem volt lehetséges.

Az osztrák-magyar termékek Egyiptomban

Az Osztrák-Magyar Monarchia Egyiptomba exportált cikkei közül a legfontosabbak az 1870-es évek második felétől az alábbiak voltak: épületfa, porcelán, gyufa, különféle papírművek (csomagoló-, itató-, merített-, levél- és cigarettapapírok, valamint írólapok), gyapjútermékek, tarbusok, különböző rövidárúk, üveggyöngyök, cipők, konfekció- és egyéb ruházat, hajlított fabútorok, vas- és üvegárúk (borotvák, kések, poharak, lámpabúrák), textilárúk, finomított cukor, sör.⁴²⁸

A felsorolt termékekkel kapcsolatban az alábbiakban azt kívánjuk röviden bemutatni, hogy miért kerülhettek bevezetésre az egyiptomi piacra, illetve ott milyen elfogadottságra találtak, és hogy exportjuk az 1914-es évszámot megelőző évtizedekben hogyan alakult.

A monarchia a különböző *cukortermékek* közül Egyiptomba elsősorban finomított cukrot (ún. Pilé-cukor) szállított, melynek a nyolcvanas években szinte kizárólagos forgalmazója volt és a francia konkurencia mellett a piac 60–70 százalékát látta el. Az egyiptomi cukoripar (finomító üzemek építésével) fellendülésével együtt azonban a magyar cukorbevitel is lassan csökkenni kezdett. Problémát, mint sok más termékünkénél is (mint azt majd a későbbiekben még láthatjuk is), a szállítási költségek nagysága jelentette, mivel az osztrák gyárak a trieszti kikötőtől távol voltak. A finomított cukor sikere ennek ellenére viszonylagos olcsóságának és az egyiptomi közvetítőcégnek a hatékony terjesztésében rejlett.

Az 1877-es években a monarchia *épületfa* tekintetében, melyet a lakóházak építése mellett a szuezi csatorna körüli munkálatokban használtak fel, egyeduralkodó volt, köszönhetően annak, hogy az osztrák-magyar földközi-tengeri kikötők közelében lévő erdőségek megfelelő alapanyagot szolgáltatottak. Riválisként ekkor elhanyagolható mértékben Svédország, illetve Törökország és Szíria szerepelt, de nem sokkal később Oroszország is felzárkózott hozzájuk. A különböző, Triesztből, Fiuméből és Zengből érkező és Karintiából, Krajnából, Stájerországból, Magyarországról és Horvátországból származó faárúk az egyiptomi export egyik legfontosabb tételét képezték. A fakiszállítás mértéke mindenkor attól függött, hogy az egyiptomi gazdaságban milyen építőipari munkálatok folytak. Jelentős

emelkedés volt megfigyelhető a Szezei-csatorna bővítési munkálatainál, és nagyobb híd, és vasútépítéseknel, de az 1882 utáni években az elpusztított alexandriai épületek újjáépítésénél is nagy mennyiségben a Monarchia területéről származó faanyagot használtak fel. Tüzelőfaként leginkább a gyenge minőségű Törökországból származó fát használták, míg a kitűnő minőségű svéd faanyagokból általában ablak- és ajtókereteket készítettek. A legnagyobb osztrák-magyar alexandriai faimportőr Giuseppe Luzatto és Giovanni Zibillich volt, ami rámutat arra is, hogy a közvetítő kereskedelem olasz származású trieszti kereskedők kezében volt.

A sör tekintetében nyugodtan kijelenthetjük, hogy a Monarchia Egyiptom egyik legfontosabb szállítója volt. 1883-ban például több mint 15 ezer hektoliter hordós és 5000 láda (egy ládában 48-50 literes üveg volt) üveges sort szállított. A hordós söröket elsősorban a kőbányai Dreher illetve a steinfeldi Reininghausen, a grazi Schreiner, a Puntigamer és a bécsi Schwehat-i sörgyárak biztosították. Érdekes, hogy Egyiptomban a láger típusú sörök voltak kedveltek, a pilsner típusúak és az angol sörök nem találtak vevőkre. Az angolok söreiket ezért elsősorban saját katonáiknak szállították, akik az okkupációs csapatokként tartózkodtak a Nílus mentén. Üveges sörök tekintetében azonban már erősebb volt a verseny, mivel a bajor (Spaten, Löwenbrau, Pappenheim) és az angol sörfőzők erős konkurenciát támasztottak. E tekintetben az 1883-as konzuli jelentés azt emelte ki, hogy az osztrák-magyar üveges sörök is kelendőbbek lennének, ha megfelelénének az alábbi követelményeknek: Az üveges sör legyen hosszabb ideig eltartható, világos színű és ne legyen benne üledékanyag. Továbbá az üvegeknek erőseknek és olyan tetszetős címkével ellátottnak lenniük, melyek megnyerik a fogyasztók tetszését.

Kedvezőtlenebb volt a helyzet a másik hagyományos osztrák-magyar alkoholtartalmú terméket, a bort illetően, ugyanis annak ellenére, hogy a magyar vörös és fehérborok, csakúgy, mint az osztrák fehérborok minősége megállta volna a helyét az egyiptomi piacon, soha nem sikerült jelentős szerepre szert tenniük, mivel a hasonló minőségű, de jóval olcsóbb görög, francia és itáliai borok mellett nem volt esélye a piacszerzésre. A borok közül az országban csak a magyar Palugyai és Jalics márkajelzésű borok voltak kedveltek, de ezeket csupán általában magánmegrendelésekre, azaz kis mennyiségben, szállították.

A sörhöz hasonlóan az egyiptomi klíma és a rossz higiéniai viszonyok (ivóvíz) mellett az ásványvizek is igen kelendők voltak az egyiptomi városokban. Szezonjuk az egész évre

⁴²⁸ A fenti termékek jellemzésekor a Mittheilungen der k.u.k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden, Wien 1876 és 1898 közötti számait, továbbá a Statistik des Auswärtigen Handels des Vertragszollgebiet des beiden Staaten der Österr.-Ungar. Monarchie, Wien, 1902, 1908, 1911 és 1915 számait használtuk fel.

kiterjedt, de a forró hónapokban jóval több fogyott belőlük. Egyiptomban korszakunk folyamán folyamatosan, igen kedveltek voltak a Magyarországról (Rákóczy keserűvíz, Hunyadi János, Mohai Ágnes) és Ausztriából (Giesshübler, Rohitschler, Pulnauer, Carlsbader) származó ásvány- és keserűvizek, amelyek azért nem tudtak megfelelően olcsó partnerei lenni a francia vizeknek, mivel a szállítási költség akár 40 százalékkal is megemelte a magyar termékek árát. Mindezek ellenére ásványvizeink a piac egyharmadát képesek voltak a kezükbe kaparintani.

Az 1880-as évek elején a tiszta szesz exportját illetően a Monarchia szintén igen kedvező pozícióban volt. A bresloui, prágai, budapesti, szegedi szeszgyárak termékeit 160 és 700 liter közötti tartályokban szállították Triesztbe, ahonnan aztán Alexandriába szállították. Ez a kedvező trend azonban 1885-re megfordult és az orosz, valamint a román olcsó szeszek teljesen kiszorították a Monarchia áruit.

A borhoz hasonlóan a gabonatermeléséről és malomiparáról híres Magyarország a liszt tekintetében sem tudott a Nílus mentén számottevő szerepet játszani és kissé drágább orosz liszt mellett kedvező kereskedelmi pozíciókat kiépíteni. Annak ellenére sem tudott nagyobb mennyiséggel a magyar ipar Egyiptomban megjelenni, hogy a magyar lisztből készült termékek finomabbak és jobban eltarthatóak voltak. Mindez annak volt köszönhető, hogy a jó minőségű magyar lisztből az egyiptomi pékek „sűrű” és nehéz, míg az oroszból nagyobb méretű és könnyebb kenyeret tudtak sütni. Ennek azért volt jelentősége, mert utóbbi méretben is nagyobb volt, és Egyiptomban a kenyér árát nem a súlya, hanem nagysága alapján határozták meg. A luxus minőségű péksüteményekhez ennek ellenére a magyar és a trieszti lisztet használták fel, de ezek mennyisége (havi néhány tucat zsák) elhanyagolható volt.

Az 1870-es évek közepétől az 1880-as évek elejéig, közepéig a Monarchia a gyufabevitel tekintetében monopóliumot élvezett, ám utána komolyan meg kellett küzdeni a növekvő olasz, és svéd, valamint a hazai versennyel, amelyet azonban az osztrák-magyar ipar nem tudott felvállalni, s ugyan továbbra is részt vett ezzel a termékével Egyiptomban, de korábbi – szinte kizárólagos forgalmazói – pozícióit soha nem tudta visszaszerezni.

A konfekció és egyéb ruházat tekintetében korszakunk folyamán a fenti termékskálát tekintve Ausztria-Magyarország elégitette ki a férfi-, női- és gyermekruházatból az egyiptomi piac szükségleteinek mintegy kétharmadát. Az osztrák-magyar üzemek ugyanis mind a minőség, mind pedig az ár tekintetében verhetetlenek voltak. A minőségi I/a osztályú férfiruhák kizárólag bécsi szabók termékei voltak, míg másodosztályú termékek Pozsonyból is érkeztek. A legjobb minőség azonban Franciaországból érkezett, mellyel a Monarchia szabói nem tudtak, de nem is akartak versenyezni.

A *cipők* és egyéb *lábbelik* tekintetében a ruházati cikkekhez hasonló kondíciókkal rendelkezett az osztrák-magyar ipar, főleg a Bécsből származó női és a cseh-morva férfi- és gyermekcipők tekintetében. A gyermek- és női cipők tekintetében a francia import volt jelentős, de a svájci cipőipar már a kezdetekben is komoly fenyegetést jelentett az osztrák-magyaréra, mivel minőségileg ugyan gyengébb volt, de áruk 25 százalékkal azok alatt maradt. Az 1890-es évekre a férfi félcipők és a női ünnepi cipők tekintetében volt számottevőbb osztrák export, mivel az egyéb lábbelik terén a külföldi és az egyre erősödő hazai ipar ki tudta elégíteni a keresletet.

A *gyapjútermékek* közül az osztrák-magyar gyártók a kendők, a kínai selyem és a férfingek piacán képviseltette magát, de az erős angol és német konkurenciával kezdetben nehezen tudta a versenyt felvenni. A nyolcvanas évek közepétől viszont a brünni és a reichenbergi kendők vonatkozásában növekvő export volt megfigyelhető, bár a német termékek jelenléte továbbra is komoly veszélyt jelentett.

Itt említjük meg, hogy 1885 után az óslakos és az európai lakosság körében is egyre népszerűbbé váltak a különféle nyomott színes karton ruhák, melyek csak minőségük miatt tudtak versenyezni az olcsó angol és kiváló francia termékekkel.

Egyiptomban a *fejfedőket* (fezek és tarbusok) illetően két típus volt divatban. Az ún. hamidie-t a tehetősebbek, a hivatalnokok és a katonák viselték, míg a mograbié-t a szegényebb óslakosok nemzeti viseletként használták. Ez utóbbiak szinte kizárólagos szállítója a bécsi Volpini gyár, és a csehországi strakonitzi Wolf Fürth, Mathias Zucker és a Jacob Stein gyárak voltak, akiknek egyiptomi egyeduralmát más versenytársak – korszakunk folyamán – nem is fenyegették.

A különféle *fehérneműk* közül a férfiak, nők és gyermekek számára készült ingeket, alsónadrágokat, zsebkendőket, alsószyoknyákat, kabátokat az 1880-as évektől a Monarchia be tudta vezetni az egyiptomi piacra, ám minőségben jóval a francia mögött maradt. Ennek ellenére az árérzékeny egyiptomi lakosság döntő (szegényebb) többsége szívesen vásárolta az olcsóbb másod- és harmadosztályú bécsi termékeket, az első osztályú fehérnemű iránt érdeklődők ezt követően is a francia üzletekhez fordultak.

A *táska- és bőrárak* tekintetben Ausztria-Magyarország az átlagos és a közepes minőségű cikkek mellett felsőkategóriás termékeket is szállított leginkább Gabloncból, melyek minőségüket tekintve a franciáéval vetekedtek és domináltak az egyiptomi piacon.

A különféle *papírtermékek* közül az Osztrák-Magyar Monarchia a fiumei Smith&Meyer miniszteriális írópapírijai uralták a piacot, de az alsó-ausztriai és stájer írólapok is egyenrangú partnerei voltak a francia, német és olasz papíroknak. Ugyanez volt igaz a

csomagolópapírokra, a szalmapapírra és a cigarettapapírokra is. Az író és itatóspapírok piacán jelentős hátrányt jelentett, hogy 1884 után az állami hivatalnokok Angliából fedezték szükségleteiket. A cigarettapapír tekintetében Ausztria–Magyarország évről-évre jelentős piacokat veszített, mivel a két trieszti és négy bécsi gyár csupán egyféle minőséget termelt, és ellentétben a francia gyárakkal nem alakított ki saját márkanevet és így nem költött azok megkedveltetésére sem. A csomagolópapírok tekintetében a Monarchia jóval kedvezőbb helyzetben volt, mivel a tengerparti területekről a vasúti szállítás plusz költségei jóval elenyészőbbek voltak, mintha a birodalom belsejéből szállították volna Triesztig.

Az *üvegárúk* tekintetében a nyolcvanas évek elején a cseh termékek jelentős, mintegy 75 százalékos arányban voltak jelen az alexandriai és kairói piacokon, melyek közül kiemelkedtek a dekorált gázlámpák, a csillárok és a stájer öblös üvegek, míg lámpákat a bécsi üzemek (Brüner testvérek, R. Dittmar) importáltak viszonylag olcsón. Minőségük azonban – összehasonlítva a német árúkkal – viszonylag alacsony volt. Az osztrák export jelentős volt továbbá a különféle lámpaalkatrészekből, és színes üvegárúkból, vízipipákból és egyéb üvegekből. Az üvegárúk a magas szállítási költségek miatt a fentiek kivételével lassan kiszorultak az egyiptomi piacról. Ezt a folyamatot erősítette, hogy az osztrák-magyar üvegárúk nem követték a divatot, ezért nem is tartottak számot a vásárlók részéről különösebb érdeklődésre.

Ausztria–Magyarország kereskedői a sör, a konfekció-ruházat és a faárúk mellett a *bútorkereskedelem* területén rendelkeztek megfelelő kondíciókkal. A legismertebb fából (mogyoró, majd tölgy és paliszander) készült bútorokat a bécsi Thonet Fivérek cége gyártotta, és velük versenyzett több más osztrák-magyar bútorgyártó vállalat is. A különböző ruhásszekrények, varróasztalkák, komódok, díványok és konyhaszekrények finom kidolgozásuk és relatív olcsóságuk miatt igen kedveltek voltak az egyiptomi otthonokban és az íróasztalok, ruhafogasok és polcok is kedvező fogadtatásra találtak. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek az árúknak az árában a szállítási költség csupán másodlagos volt, azaz nem növelte lényegesen eladási árakat. Ez már nem volt igaz viszont a polcokat, ládákat, asztalkákat, asztalokat, kredencet, tálalóasztalokat tekintetében, ahol a Monarchia termékei az olaszsal szemben jelentősen le voltak maradva. 1886-tól a német konkurencia is megjelent, amely a gyengébb minőséget alacsonyabb áraival kompenzálta.

Az alábbiakban felsorolt termékek köre, jellege és mennyisége alapján megállapítható, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia a éves átlagban általában 5% százalékos körüli arányban részesedett az egyiptomi kereskedelemről. Ez a mennyiség ugyan elhanyagolhatóan

tekinthető, de ha látjuk, hogy a Nílus menti ország az export szükségletének mintegy 60 százalékát Nagy-Britanniából bonyolította le, jelentősen változik a kedvezőtlen kép. A Monarchia ugyanis már csak azért nem is versenyezhetett a világ majd legfejlettebb iparával, mivel egyiptomi hatalmi pozícióján keresztül kereskedelmi érdekeit vetélytársainál jóval markánsabban tudta képviselni. Anglia mögött az export tekintetében a második helyen Franciaország állt, akit váltakozó sorrendben Németország, Olaszország, és Ausztria-Magyarország követett. A sorrendet tekintve tehát a Duna menti birodalom a harmadik és ötödik helyet birtokolta a bevitt áruk értékének nagyságát tekintve, amely megfelelt akkori gazdasági súlyának és jelentőségének is. Az egyiptomi exporttal kapcsolatban pedig tudni kell, hogy ugyan az exportfejlesztés Egyiptom kapcsán is folyamatosan napirenden volt, a legfőbb célterületnek azonban mégis inkább a Balkán számított.

A bevitt áruk mennyisége több következtetés levonására is lehetőséget nyújt nekünk. Ha ugyanis az osztrák-magyar exporttermékek körét vizsgáljuk, kiderül, hogy azok között az akkori fejlett ipari termékek (vas- és acélárúk, gépek, alkatrészek, korszerű vegyipari termékek) egyáltalán nem szerepelnek, ugyanis a korszerűbb angol és német termékek mellett az osztrák és magyar gépipar cikkeinek az egyiptomi piacra történő bevezetése lehetetlen volt. Az éves statisztikában megjelentek ugyan a vas- és fémeszközök, melyek azonban csupán a különböző háztartási fémeszközöket (ollók, borotvakések, drótárúk, stb.) takarták.

Ausztria-Magyarország leginkább az egyes könnyűipari termékek tekintetében volt versenyképes, melyek közül kiemelkedtek a konfekcióipar legváltozatosabb árucikkei, melyek közül kuriózumként az egyiptomi hagyományos fejfedők, a fezek és tarbusok emelhetők ki, mivel a teljes egyiptomi piacot ezzel az osztrák és cseh üzemek látták el. Ugyanilyen jelentős volt az osztrák-magyar sörkiszállítás is, mely, hasonlóan a bécsi ruhaiparhoz évszázados tradíciókkal rendelkezett. A fabútorok készítése is inkább manufakturális jellegű volt, s a különböző lakberendezési eszközök sem a kor csúcstechnológiájával készültek.

Az osztrák-magyar kivitel fontos szegmensét képezték az egyes nyersanyagok (félnyersanyagok) is, melyek közül kiemelkedő szereppel az épületfa rendelkezett.

Az osztrák-magyar exportot alacsony volumenének okát azonban nem csak iparának lemaradásával magyarázhatjuk, hiszen a beszámolók többször is megemlítették, hogy bizonyos – a Monarchia által is nagy mennyiségben gyártott – termékek tekintetében a kivitel aránya többszörösére lehetett volna növelhető. Annak azonban, hogy például a papíráruk, a lábbelik, a szeszipari termékek, a gyufaárúk, a bor stb. tekintetében az évtizedek alatt sem sikerült előrelépést elérni három dolognak volt köszönhető.

Az első, a fenti termékek árában megjelenő magas szállítási költségeknek volt köszönhető, mivel a birodalom belsejéből a vasúton, majd hajón kiszállított exportcikkek végső árát a fuvarozás akár 20–40 százalékkal is megemelhette. A második okként pedig azt emelhetjük ki, hogy az osztrák-magyar termelők – ellentétben angol, francia, olasz kollégáikkal – ritkán vették igénybe egyes közvetítőcégek szolgálatait, s inkább személyesen kívántak az egyiptomi kereskedőkkel szerződéseket kötni. Ez a magatartás azonban Egyiptomban, ahol a helyi piacot és szokásokat jól ismerő, nyelveket (arab, olasz) beszélő közvetítők alkalmazása szinte kötelező volt, nem járhatott eredménnyel. A két birodalomfél gazdasági szereplői, amellet, hogy nem rendelkeztek kellő rálátással az egyiptomi üzleti szokásokra, a hosszú ideig tartó és költséges szállításokat nem mindig tudták határidőre lebonyolítani. Az egyes osztrák-magyar konzulok beszámolóí alapján is az derülhet ki számunkra, hogy a legtöbb reklamáció a késedelmes szállítások miatt azokat érte, akik termékeiket közvetlenül kívánták a kedve országába eljuttatni. A fentebb elmondottakat támasztják alá a kairói és alexandriai osztrák-magyar tulajdonú áruházak tulajdonosai, akik az otthoni termelőkapacitás mellett exportcégeket is működtettek, ezzel biztosítva, hogy termékeiket folyamatosan és pontosan el tudják juttatni vásárlóikhoz.

Természetesen a korábban felvázoltak alapján létrejöttek a Monarchia mindkét részében azok az exporttámogató intézmények, melyek a kivitel fejlesztését állami támogatással kívánták megvalósítani, de fáradozásaik eredményét nem tudjuk számszerűsítve bemutatni. Azt a kérdést azonban – enyhe iróniával – feltehetjük, mennyiben csökkentette volna kivitelünket az, ha az állam az export támogatásával nem áll a termelők oldalára.

Az utolsó okként említhetjük, hogy a mindenkori osztrák-magyar konzulok többször is felhívták a figyelmet arra, hogy bár afrikai piacról van szó, az áruknak nem csupán a minősége, de a külalakja is meghatározó az egyiptomi vevő számára. Ilyen példaként említhetjük, hogy gyertyáival a Monarchia, annak ellenére, hogy minősége és tartóssága magasabb volt a franciákénál, nem tudott azzal versenyezni, melynek oka nem csupán utóbbi viszonylag alacsonyabb ára volt. A franciák ugyanis nehéz, míg az osztrákok könnyű papírcsomagolásban árusították termékeiket, ezért az előbbiekről feltételezték, hogy azok nagyobbak is.

A most felsorolásra került negatívumok mellet azonban értékelnünk kell azt is, hogy Afrika és a Közel-Kelet tekintetében mégiscsak az egyiptomi volt a Monarchia legnagyobb piaca, mely jelentős mennyiségben vette fel annak különféle termékeit. Az pedig, hogy az osztrák-magyar export évről-évre csaknem azonos mennyiségben szállított az országba azt feltételezi, hogy stabil pozíciókkal rendelkezett. Az azonban, hogy ezekről a biztos alapokból melyik irányba

(a kivitel növelése vagy lassú kiszorulás az egyiptomi piacról) indult volna tovább Ausztria–Magyarország soha nem fogjuk megtudni, mivel az első világháború kitörése, majd a Monarchia szétesése alapjaiban változtatta meg Közép-Európa gazdasági és kereskedelmi viszonyait.

Az osztrák-magyar importról nem igazán tudunk részletesebben szólni, hiszen az egyoldalú gyapottermelésnek megfelelően az osztrák-magyar piac is kizárólag gyapotot, illetve egyéb nyersanyagokat, leginkább gumit vásárolt. A két fél közötti kereskedelmi – export-import – mutatók pedig döntő többségben a Monarchiának kedveztek és kereskedelmi mérlege, néhány évtől eltekintve mindvégig nyereséges volt.

Összegzés

Dolgozatunk zárásaként néhány olyan gondolatra szeretnénk felhívni a figyelmet, melyek véleményük szerint a mű egyes fejezeteiben tárgyalt témakörökből tanúságként levonható.

Az Osztrák-Magyar Monarchiának a 19. század második felében – bármilyen meglepőnek is tűnhet – úgy véljük – egyik oldalról – kötelező volt megjelennie a Nílus menti ország feletti uralomért folytatott harc „csatateréin”. Nagyhatalmonként nem engedhette meg magának ugyanis, hogy az Észak-Afrikában folyó, de komoly európai, sőt egyes esetekben balkáni relációkkal is bíró diplomáciai csatározát kívülről – megfigyelői pozícióból folytassa. Ezzel az esetleges passzív magatartásával ugyanis azt közvetítette volna többi riválisa felé, hogy erejéből már nem futja komoly politikai akciókra, és meglévő potenciálját belső problémáinak megoldása emélyti fel. Nem maradhatott tétlen azért sem, mert az egyiptomi angol–francia ellenségeskedést és alkudozást felhasználva balkáni pozíciószerzését könyebben tudhatta legitimizálni. Az egyiptomért folyó politikai játszmában a közös külügyminisztérium végül Nagy-Britannia oldalára állt, s döntése – úgy véljük – jelentősen megkönnyítette azt, hogy a Fáraók országában ilyen szerteágazó és sokrétű kapcsolatrendszer alakítson ki és működtessen.

A nagyhatalmi politika mellett, felett gazdasági (külkereskedelmi) érdekei is arra sarkallták, hogy ne maradjon közömbös, ha az egyiptomi gazdasági pozíciószerzési lehetőségek kerültek szóba. Az osztrák–Magyar Monarchia ugyanis, különösen a század utolsó harmadában rendkívüli energiákat mozgósított annak érdekében, hogy a „Keleti” piacokra – ezek alatt Észak–Afrikát, a Levantét (tehát a közel-kelet földközi tengerparti régióit) és a távol keleti piacokat értjük – betörjön. A rendelkezésünkre álló források és feldolgozások alapján pedig úgy tűnt számunkra, hogy Egyiptom ennek a törekvésnek kitűnő „laboratóriumaként” szolgált. Ezt a megállapítást több tényező is alátámasztja számunkra. Egyiptom ugyanis – a földrajzi távolságot tekintve – igen közel volt a Monarchia legnagyobb kikötőjéhez, Trieszthez, ahonnan Alexandriát hajóval két nap alatt kényelmesen el lehetett érni. Az összeköttetés gyorsasága pedig lehetővé tette, hogy az osztrák-magyar gazdaság bermelyik termékét szinte azonnal a célországba juttassa, akár még a romlandó áruk esetében is.

Az egyiptomi piac vonzereje ezen túlmenően abban is rejlett, hogy az országban viszonylag stabil belpolitikai viszonyok uralkodtak és a szoros angol felügyelet arról is gondoskodott, hogy az országot a váratlan pézügyi összeomlás és a kiszámíthatatlan hullámmó

piaci hatások elkerüljék.⁴²⁹ Az osztrák-magyar export-lehetőségekre az ország lélekszámának nagysága is kedvezően hatott, hiszen az egyiptomi vásárlóképes lakosság képes volt nagyobb mennyiségű árut is felvenni. Itt nem szabad elfeledkeznünk a nagyszámú Egyiptomban élő külföldi kolóniákról sem, akik állandó igényt támasztottak az otthonukban megszokott minőségi áruk iránt.

Nem utolsósorban a kereskedelmi lehetőségeket alapvetően pozitív irányba befolyásolta a Szezei-csatorna megnyitása, amely az előbb említett távol-keleti piacok felé nyitott szabad és gyors átjárást.

A fentiek fényében – mint azt láttuk – a 19. században kialakult osztrák-magyar gazdaságfejlesztési eszközök teljes tárháza felhasználásra került Egyiptomban, kezdve a konzulátusok gazdaságsszervező és tájékoztató tevékenységével, a szaktudósítói rendszer meghonosodásával, és helyi (alexandriai) osztrák-magyar kereskedelmi kamara létrehozásával. Nem szabad elsiklanunk az egyiptomi osztrák magyar konzulátusi intézményrendszer kiépülése mellett sem, hiszen az egyiptomban létrejött diplomácia szervezet az egyik legteljesebb volt a keleti országok tekintetében, amely a diplomácia ügynökségtől és főkonzultátustól kezdve a konzulátusokon, alkonzulátusokon át a konzuli ügynökségekig (tisztelőtbeli és valódi) összes formáját magában foglalta.

Az egyiptomi osztrák-magyar diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételével nem várt eredmények is születtek. Itt elsősorban az egyiptomi kolóniák kialakulására és az országban, illetve a kedivei udvarban tevékenykedő császári alattvalókra gondolunk, akik a fentebb leírt érdekek érvényesüléséhez komoly segítséget nyújtottak. Az Ausztria–Magyarország területéről ideiglenesen vagy véglegesen kivándorolt állampolgárok, közülük is kiemelve a gazdasági szférában tevékenykedő jeles tagjait, nem hivatalos keretek között, de rendkívül eredményesen munkát végeztek annak érdekében, hogy a két országfél termékei piacra találjanak a Fáraók országában. Nem felesleges hozzátenni ehhez azt sem, hogy munkájuk, közéleti szereplésük az „osztágimázs” építésében is jelentős volt. A vendéglősök, panziótulajdonosok, ügyvédek, fényképészek pedig arról gondoskodtak, hogy az osztrák-magyar értékek és szokások az egyiptomi soknemzetiségű nagyvárosokban folyamatosan jelen legyenek. Itt említjük meg, hogy pélaértékű volt a kolónia összetartozási érzése és hűsége a Ausztri–magyarország felé annak ellenére, hogy tagjai nem egy, hanem a birodalom szinte valamennyi államalkotó nemzetét képviselték. Külön elismerést érdemelnek az osztrák-

⁴²⁹ Természetesen itt azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a kedvezőtlen világgpiaci konjunktúrális hatások az erősen export orientált országban is komoly piaci feszültségeket okozhattak, amely azonban nem a belső gazdasági bizonytalanság számlájára volt írható.

magyar építészek is, akik akár állami szolgálatban, akár magánvállalkozóként, nagyban hozzájárultak a Monarchia tekintélyének öregbítéséhez és munkáikon keresztül ma is azt közvetítik, hogy Európa nem csak elvett, de hozá is járult valamivel az ország kultúrájának sokszínűségéhez.

Ez a sokszínűség vezet át másik gondolati megállónkhoz, az Osztrák-Magyar Monarchia védnöki szerepéhez. Az egyiptomi zsidó és kopt lakosok feletti protektorátus egyrészt az uralkodó presztízsét növelte, míg a másik oldalról az egyiptomi befolyás újabb eszközét jelentették. A császár védelmét élvező zsidó és kopt nemzetiségek ugyanis leginkább Alexandria és Kairó népességét gyarapították és tehetős képviselőik, a „valódi” állampolgárok mintájára léptek fel a helyi közösségekben és munkálkodtak az őt befogadó ország érdekeinek képviseletében. A jellegzetesen itt létrejött katolikus kopt egyház tagjai pedig gyakran konzuli szolgálatot vállaltak, amely saját érdekeik mellett azt is eredményezte, hogy a Monarchia olyan – a nyelvet, a helyi szokásokat és embereket ismerő – tisztviselőkre tett szert, akik az ország egész területén hozzáértő módon képviselték a közös gazdasági érdekeiket és nyújtottak segítséget a hozzájuk forduló császári alattvalóknak. Nem meglepő ezért tehát, hogy több tagjuk is megkapta az osztrák és magyar állampolgárságot.

További – az osztrák-magyar külpolitika számára – váratlan fejleménynek nevezhetjük azt a viszonylag nagyszámú állami szolgálatba lépett osztrák-magyar alattvalót, akik a kedivei udvarban propagálhatták a közös külügyminisztérium érdekeit. Tényleges, az Osztrák Magyar Monarchia érdekében elvégzett szolgálataikról nincs tudomásunk, – sőt ténykedésüket általában az alkirály iránti hűség jellemezte – de okkal feltételezhetjük, hogy magatartásuk, megnyilvánulásaik és hű szolgálatuk az osztrák császár iránti szimpátia növekedésének irányába hatottak.

Zárásként tehát elmondhatjuk, hogy alapjában véve ezekre a folyamatokra és jellegzetességekre kívántuk felhívni a figyelmet azzal, hogy az egyiptomi osztrák-magyar részvételről egyfajta – mindent szegmensét átfogó – keresztmetszetet adtunk. Természetesen néhány téma csak az említés szintjén szerepelt, s még egy sor további érdekességgel gazdagíthatnánk a leírtakat, bemutatva a kolónia és az egyiptomi osztrák-magyar jelenlét továbbélését, de ezek már egy másik dolgozat témáját képezhetnék.

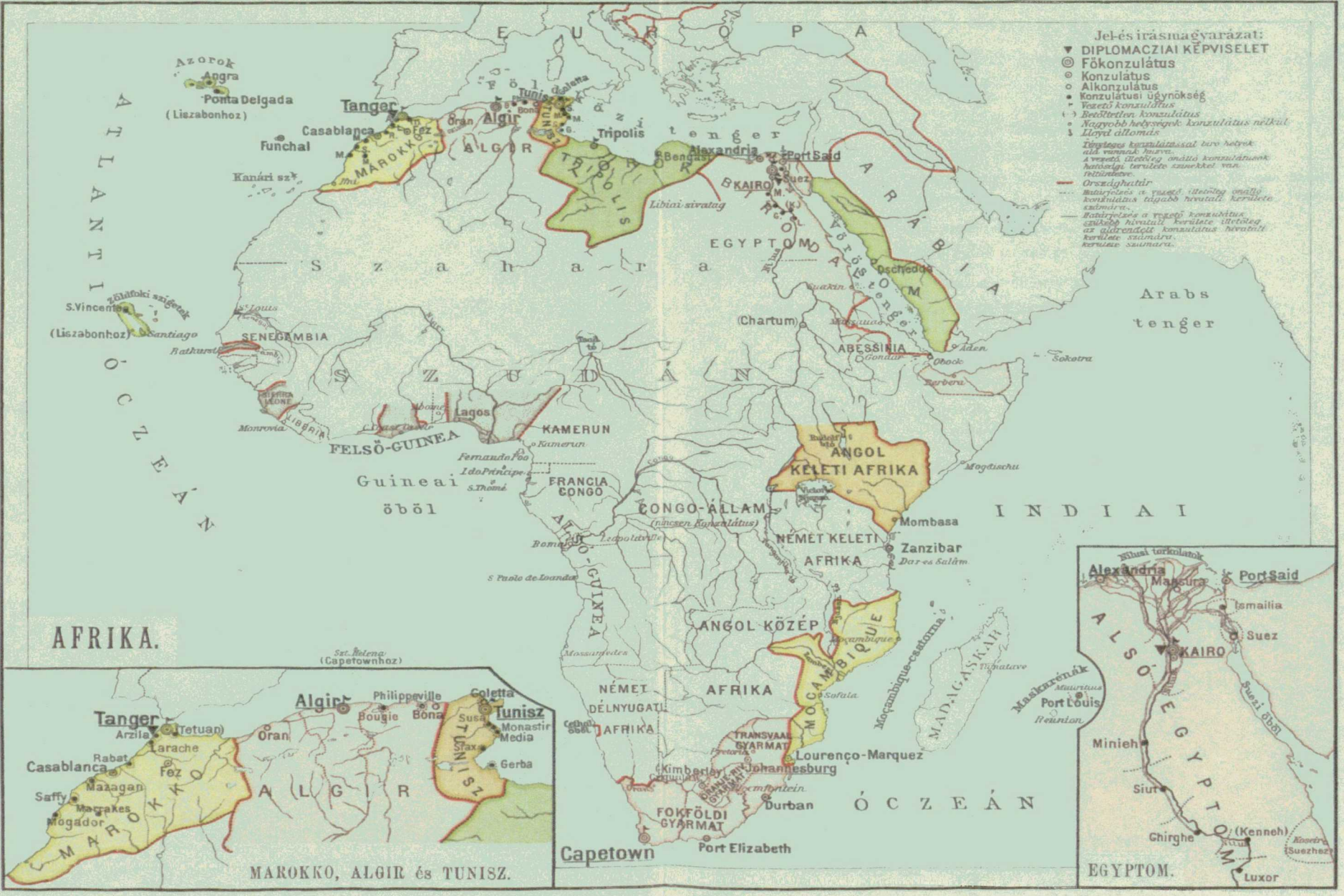
Ehelyett itt hívnánk fel a figyelmet arra, hogy talán nem lenne értelmetlen, ha tárgyalt korszakunkat illetően a további észak-afrikai és közel-keleti országok, valamint Ausztria-Magyarország kapcsolatai irányában történnének hasonló vállalkozások, mivel ez lehetővé tenné, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia korabeli – az említett területekkel kapcsolatos – politikájáról átfogó képet kaphassunk.

Melléklet

Base 801166 (B00570) 6-88

FOLDAJ : A CSÁSZÁRI ÉS KELELY KÜLÖNGYI SZOLGÁLAT ÉVKÖNYVE 1910. BUDAPEST, 1910.

A közös vámterület áruforgalma származási és rendeltetési országok szerint 1897–1918* években⁴³⁰

Egyiptom	Behozatal	Kivitel	Afrika (össz.)	Behozatal	Kivitel
Ezer Koronákban és százalékokban					
1897	13.032 (0,86%)	20.058 (1,31%)	1897	18.864	22.678
1898	14.859 (0,91%)	22.025 (1,36%)	1898	22.019	23.690
1899	17.443 (1,08%)	20.669 (1,11%)	1899	26.915	22.761
1900	27.675 (1,63%)	26.172 (1,35%)	1900	38.802	32.949
1901	19.854 (1,20%)	26.344 (1,40%)	1901	31.965	32.931
1902	25.625 (1,49%)	25.091 (1,31%)	1902	37.003	29.806
1903	23.686 (1,26%)	29.826 (1,40%)	1903	37.583	34.487
1904	27.968 (1,37%)	38.127 (1,83%)	1904	40.904	42.935
1905	27.559 (1,28%)	37.577 (1,67%)	1905	40.224	44.968
1906	32.225 (1,37%)	43.547 (1,83%)	1906	47.805	50.315
1907	36.047 (1,44%)	50.876 (2,07%)	1907		
1908	34.516 (1,44%)	33.601 (1,49%)	1908	52.410	40.369
1909	42.405 (1,54%)	34.212 (1,48%)	1909	63.601	41.542
1910	33.735 (1,18%)	35.112 (1,45%)	1910	62.179	44.518
1911	35.419 (1,11%)	39.917 (1,66%)	1911	61.289	50.585
1912	36.376 (1,02%)	31.968 (1,17%)	1912	75.703	46.074
1913	34.796	33.256	1913	70.397	50.158
1914	28.683	20.132	1914	46.500	29.327

*1906-tól Magyarország és Ausztria szerződéses vámterületének külkereskedelmi forgalma az 1897–1914. években.

⁴³⁰ A Magyar Királyi Kormány (1898 – 1914) évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és Statisztikai Évkönyv. Budapest, (1898–1915).

„Külforgalmunk részletezése származási és rendeltetési országok szerint az 1897–1918* években.” ⁴³¹		
Egyiptom	Behozatal	Kivitel
1897	2.251 (0,20%)	597 (0,01%)
1898	852 (0,07%)	624 (0,06%)
1899	690 (0,06%)	3.919 (0,33%)
1900	874 (0,08%)	1.603 (0,12%)
1901	952 (0,08%)	6.373 (0,50%)
1902	1.029 (0,02%)	1.861 (0,15%)
1903	824 (0,07%)	2.877 (0,21%)
1904	2.182 (0,16%)	2.603 (0,19%)
1905	2.147 (1,16%)	3.863 (0,27%)
1906	2.962 (0,19%)	3.522 (0,23%)
1907	2.455 (0,15%)	5.855 (0,36%)
1908	2.229 (0,14%)	4.400 (0,28%)
1909	3.710 (0,25%)	4.255 (0,25%)
1910	4.896 (0,26%)	6.658 (0,39%)
1911	4.451 (0,21%)	4.825 (0,26%)
1912	5.793 (0,26%)	6.953 (0,35%)
1913	5.271 (0,3%)	12.496 (0,7%)
1914	2.953 (0,2%)	3.550 (0,2%)
1915–1918	nincs adat	nincs adat

*A magyar Birodalom külkereskedelmi forgalma az években

⁴³¹ A Magyar Királyi Kormány (1898 – 1914) évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és Statisztikai Évkönyv. Budapest (1898–1914)

Áru megnevezése	Az Osztrák-Magyar Monarchia exportja Egyiptomba I. Év/Érték (egyiptomi fontban, majd 1895-től aranyguldenben, 1898-tól koronában megadva) ⁴³²											
	1887	1888	1889	1890	1892	1893	1894 ⁴³³	1895	1896	1897	1898 ⁴³⁴	1899
Lábbelik	32,003	30,697	28,782	29,158	25,000	27,700	258,039	206,827	172,343	171,531	449,140 ⁴³⁵	574,850
Bőrárúk	3,083	3,243			3,400	2,000	16,470	21,320	24,770	21,455		
Finomított cukor	52,496	23,614	33,458	70,078	28,000	23,618	274,351	220,792	240,787	323,470	734,244	1,232.037
Bor	6,769	7,236	–	–	4,900	3,800	40,510	27,837	34,664	26,300	642,568 ⁴³⁶	493,942
Sör	39,504	37,113	34,492	34,263	32,900	33,000	332,803	310,395	306,676	326,100		
Papíráruk	48,792	45,310	39,454	48,562	60,789	61,000	557,145	485,546	605,665	635,500	1,937.602	1,484.540
Faárúk	101,495	101,294	101,735	110,699	92,000	47,495	513,416	505,625	325,758	361,900	1,625.168 ⁴³⁷	1,559.082
Bútorok	23,805	22,920	11,942	16,130	24,000	20,684	210,676	175,622	192,623	229,600		
Porcelán és üvegárúk	17,691	21,502	15,213	20,355	22,000	24,600	283,048	201,760	231,600	397,105	674,624 ⁴³⁸	585,397
Ruházati termékek	163,540	187,232	121,206	129,724	123,058	139,000	1,290.905	1,236.631	1,317.699	1,063.247		
Textilárúk	21,740	30,845	22,894	34,132	39,500	36,500	100,886	87,034	297,200	322,450	3,765.626 ⁴³⁹	3,233.998
Vas- és vasárúk	7,249	11,412	2,369	5,756	23,700	24,600	78,182	33,929	35,027	36,343		
Gyufaárúk			10,654	12,330		11,445		87,034	112,333	115,369	416,120	328,830
Tarbusok	21,187	23,150	18,979	20,562	22,200	21,000	222,341	187,577	215,115	252,869	–	–

⁴³² Mittheilungen der k.u.k. Österreichisch-Ungarischen Consulats Behörden. Wien, 1876–1882., majd Jahresberichte der k.u.k. Consulats-Behörden. Wien 1884–1898.

Továbbá Statistik des Auswärtigen Handels des Vertragszollgebiets den beiden Staaten der Österr.-Ungar. Monarchie im Jahre 1902. Band 2 Wien, 1902. 698–745. o.

⁴³³ Az értékek 1894-től arany guldenben megadva. 1 egyiptomi font = 10,49 arany gulden

⁴³⁴ Az értékek koronában megadva

⁴³⁵ 1898-tól a lábbeliket és az egyéb bőrárúkat a statisztika „bőr- és bőrárúk” megnevezés alatt említi.

⁴³⁶ 1898-tól 1902-ig a sör és a bor külön megnevezése helyett a statisztika csupán „italokat” említi.

⁴³⁷ 1898-tól 1902-ig a statisztika nem szerepelteti külön a bútorigazgatási termékeket, azokat a faárúkkal együtt kezeli.

⁴³⁸ 1898-tól 1902-ig a kivitelnél az üvegárúkkal a porcelánból készült termékekkel együtt szerepeltetik.

⁴³⁹ 1898-tól 1902-ig a ruházati termékek, a fehérneműk és a fezek, tarbusok is együtt szerepelnek.

	Az Osztrák-Magyar Monarchia exportja Egyiptomba II.								
	Év/Érték (egyiptomi fontban, majd 1895-től aranyguldenben megadva)⁴⁴⁰								
	1900	1901	1902	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Lábbelik	758,980	929,658	967,145	1,019.000	1,645.000	1,627.000	1,438.000	1,367.000	1,505.000
Bőrárúk									
Finomított cukor	1,087.035	1,309.066	1,948.826	1,934.000	2,492.000	2,434.000	1,690.000	1,822.000	2,085.000
Bor	394,564	430,065	524,912	41,000	12,000	12,000	4,000	2,000	2,000
Sör				565,000	611,000	540,000	472,000	603,000	658,000
Papíráruk	2,203.315	2,459.897	2,398.497	2,711.000	2,581.000	2,742.000	2,997.000	2,917.000	3,458.000
Faárúk	3,055.862	2,273.409	2,306.388	4,407.000	3,714.000	2,768.000	3,101.000	3,176.000	5,824.000
Bútorok				2,453.000	2,242.000	2,162.000	3,420.000	2,468.000	1,682.000
Porcelán és üvegárúk	943,880	692,527	732,685	1,114.000	895,000	1,070.000	981,000	964,000	728,000
Ruházati termékek	3,403.760	3,035.960	2,942.803	5,296.000	5,960.000	6,251.000	7,296.000	7,172.000	7,168.000
Textilárúk				208,000	293,000	320,000	352,000	315,000	266,000
Vas- és vasárúk	830,888	2,878.045	498,754	1,224.000	698,000	1,050.000	1,956.000	1,891.000	1,670.000
Gyufaárúk	879,170	573,520	414,544	658,000	726,000	404,000	507,000	262,000	564,000
Fezek, tarbusok	–	–	–	379,000	455,000	482,000	547,000	405,000	482,000

⁴⁴⁰ Statistik des Auswärtigen Handels des Vertragszollgebiets den beiden Staaten der Österr.-Ungar. Monarchie im Jahre 1902. Band 2 Wien, 1902., 698–745. o., illetve Statistik des Auswärtigen Handels des Vertragszollgebiets den beiden Staaten der Österr.-Ungar. Monarchie im Jahre 1913. Band 3 Wien, 1915. 1314–1354. o.

Bibliográfia

Források

Levéltári források

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv: Berichte, Weisungen, Varia 1882–1914, Fach: 9–26.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv, Konsulate 1872–1914. Fach 198–362.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur, Fach 2, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 31, 35, 48, 52, 57, 64

Nyomtatott források

Újságok, folyóiratok

Das Handelsmuseum. 1910–1914. Wien

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Statistische Departement im k. k. Handelsministerium, Wien, 1892, 1893

Journal Officiel du Gouvernement Égyptien, Le Caire, 1904,

Kereskedelmi Szakoktatás, Pozsony 1892–1895, 1900–1901, 1905–1906, 1907–1915,

Magyar Kereskedelmi Múzeum, Budapest 1895–1898

A Magyar Királyi Kormány (1898 – 1914) évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és Statisztikai Évkönyv. Budapest, (1898–1915).

Budapest, 1906–1918.

Magyar Rendeletk Tára, Budapest, 1867–1910.

Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. Budapest, 1874–1915.

Magyar Törvénytár, 1896–1918.

Magyar Zsidó Szemle, 1903, 1905

Magyar Kereskedelmi Múzeum, 1895–1898.

Közgazdasági Szemle, 1912.

Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr aus dem Statistischen Departement im k.k. Handelsministerium, Wien, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899

Nemzetgazdasági Szemle, 1879, 1882,–1887, 1889

Oesterreichische Monatsschrift für den Orient, 1883–1885, 1894, 1896, 1902, 1903, 1904, 1906–1908, 1913–1914. Wien

Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1898–1905.

Statistische Monatschrift. Wien 1877, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1898, 1914.

Übersicht des Gegenwärtigen Standes und der Amtsbezirkseinteilung der K. und K. Österr.-Ungar Konsularämter. Wien, 1914.

Útleírások, emlékiratok

Abbas Hilmy II: The Last Khedive of Egypt. Memoirs of Abbas Hilmy II. Translated and edited by Amira Sonbol. Lebanon, 1998.

Cunow Heinrich: Törökország és Egyiptom. Budapest, 1915.

Cromer Earl of: Abbas II. London, 1915.

Egyiptom. Tanulmánykönyv. Szerk. Kőrösi László. Budapest, 1899.

Erődy Béla: A Fáraók országában. Budapest, 1897.

Schwan Friedrich: Erinnerungen eines Konsuls, 1871–1887. Wien–Leipzig, 1917.

Szalay Imre: A piramisok hazájából. Utazási emlék. Budapest, 1895.

Zádori János: Úti vázlatok a legújabb kútfők nyomán. Szent-István Társulat, Budapest, 1874.

Évkönyvek, közlemények

A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve 1910. Budapest, 1910.

Das kgl. Ungarische Handelsmuseum. Anlässlich der ungarischen Ausstellung in Earls' Court. London, 1908. Budapest, én.

Denkschrift über die Action des General-Comités für die Gründung der Export-Akademie in Wien, (1869–1898). Wien, 1914.

Die österreichischen Handels- und Gewerbekammern und ihre Tätigkeit im Interesse des Handels. Vortrag von Regierungsrat Dr. Max von Tayenthal. Wien, 1912.

Emlékirat a kivitelről. Javaslatok a kivitel szervezésére. Budapest, 1905.

Jahrbuch der Export-Akademie des K:K: Oesterreichischen Handelsmuseums. Vols. 1–16. Wien, 1899–1913.

Jahresberichte der k.u.k. Consulats-Behörden. Wien 1884–1898.

Kamarai útmutató a hazai kereskedelmi és iparkamarák működését szabályozó kamarai törvény, ministeri rendeletek és kötelező határozatok gyűjteménye. Összeállította: Gámán József. Kolozsvár 1899.

Kereskedők Évkönyve. Jubiláris kötet. Szerk: Szende Pál. Budapest, 1914.

Mitteilungen des Österreichischen Orientvereines in Wien. 1906–1908. Wien

Mittheilungen über den Handelsverkehr zwischen Oesterreich und Egypten. Wien 1864.

Mittheilungen über den Handel in Egypten. Alexandrien, 1902.

Mittheilungen der k.u.k. Österreichisch-Ungarischen Consulats Behörden. Wien, 1876–1882

Mittheilungen über die Staatliche Orientalische Handelsakademie in Budapest. Budapest, 1899.

Rapporto per L'Esercizio 1908–1909, 1910–1911, 1911–1912, 1913–1914. Camera di Commercio Austro Ungarica D'Alessandria. Alexandria, 1909–1914.

Statistik des Auswärtigen Handels des Vertragszollgebiets den beiden Staaten der Österr-Ungar. Monarchie im Jahre 1902 (1915), Wien 1902 (1915)

Tájékoztató a m. kir. Kereskedelmi Muzeumról. Budapest, 1908.

Wertheim Franz: Verzeichnisse der bekanntesten Handels- und Gewerbsfirmen. Wien 1860.

Feldolgozások

Monográfiák, könyvek

Agstner Rudolf: Das k.k. (k.u.k.) Konsulat für Central-Afrika in Khartoum, 1850–1885. Kairo, 1993.

Agstner Rudolf: Die österreichisch-ungarische Kolonie in Kairo vor dem Ersten Weltkrieg. Das Matrikelbuch des k.u.k. Konsulates Kairo, 1908–1914. Kairo, 1994.

Agstner Rudolf: 125 Jahre Suezkanal. Österreich (-Ungarn) und seine Präsenz am Isthmus von Suez. Zur Geschichte der Konsulate in Suez und Port-Said, 1844–1956. Kairo, 1996.

Agstner Rudolf: Österreichisch-Ungarische Rudolf-Spital („Ospedale Rodolfo) in Kairo. Kairo, 1995.

Agstner Rudolf: Von k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat. Österreich (-Ungarn) und Alexandrien, 1763–1993. Kairo, 1993.

Agstner Rudolf: Österreich und Ägypten. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen vom 18. Jahrhundert bis 1918. Kairo, 1993.

Atzenhofer-Baumgartner Maria-Rosa: Kapitalexport aus Österreich-Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg. Wien, 1980.

A magyar kereskedő könyve. I. köt. Kereskedelmi alapismeretek. Szerk.: Schack Béla. Budapest, 1907.

Benke József? Az arab országok története. II. köt. Pécs

Bornemisza Félix–Bartos Dezső: Magyarország és a tengerhajózás. Budapest, 1942.

Breycha–Vauthier Arthur: Österreich in der Levante. Geschichte und Geschichten einer alten Freundschaft. Wien–München, 1972.

Bridge F. R.: Great Britain and Austria-Hungary, 1906–1914. A diplomatic History. London, 1972.

Bülow H. von: Österreich-Ungarns Handels- und Industrie-Politik. Mit besonderer Rücksichtnahme auf das in der Monarchie zutage tretende Bestreben nach überseeischer Kulturarbeit. Berlin, 1902.

Die Handelsverträge Österreich-Ungarns. Wien, 1909.

Die K. und K. Konsular-Akademie von 1754 bis 1904. Wien, 1904.

Die Kammer für Handel, Gewerbe und Industrie in Wien, 1849–1924. Wien, 1924.

Diószegi István: A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája. Budapest, 1987.

Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada. , 1789–1939. Budapest, 1994.

Dungern Otto von: Das Staatsrecht Egyptens. Graz, 1911.

Eine Orientreise: Verfasser Sine K. k. Hoheit Kronprinz Erzherzog Rudof. I-II. Band, Wien, 1881.

Fejezetek a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara életéből. Szerk.: Bognár Nándor. Budapest, 1997.

Gazdik Gyula: Társadalmi-politikai küzdelmek, ideológiai áramlatok Egyiptomban a 20. század első felében. Budapest, 1987.

Guerville A. B. de: Das Moderne Ägypten. Leipzig, 1906.

Győry Hedvig: Az első magyar ásatás Egyiptomban, 1907. Válogatás a gamhudi ásatás leleteiből, 1997. Budapest, 1997.

Hasenclever Adolf: Geschichte Ägyptens im 19. Jahrhundert, 1798–1914. Halle, 1917.

Heinrich Stephan: Das heutige Aegypten. Ein Abriss seiner physischen, politischen, wirtschaftlichen und Cultur-Zustände. Leipzig, 1872.

Hell Lajos: Egyiptom politikai, közgazdasági, föld és néprajzi leírása. Szeged, 1897.

Herrmann Gerhard: Der Suezkanal. Leipzig, 1936.

- Horváth Jenő:** Magyar Diplomácia. A magyar állam külpolitikai összeköttetései a bécsi végzéstől a kettős monarchia felbomlásáig, 1815–1918. Bp. 1928.
- Jeszzenszky Géza:** Az elveszett presztíz. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, (1894–1918). Budapest, 1994.
- J. Nagy László:** La Méditerranée vue de l'Europe Centrale. Szeged, 2000.
- J. Nagy László–Ferwager Péter Ákos:** Az arab országok története. Szeged, 2004.
- Konferenzen und Verträge.** Vertrags-Ploetz. Ein Handbuch geschichtlich bedeutsamer Zusammenkünfte und Vereinbarungen. Teil II. 3. Band. Neuere Zeit, 1492–1914. Bearbeitet von Helmuth K. G. Würzburg, 1958.
- Kozári Mónika:** A dualista rendszer. Pécs, 2005.
- Kurzreiter Johann:** Österreich-Ungarn und die Ägyptische Frage 1881–88. Wien, 1994.
- Kübert Richard:** Völkerrechtshandbuch für den österreichisch-ungarischen Aussenhandel. Wien-Leipzig, 1916.
- Lers Vilmos:** A konzuli bíraskodás intézménye. Budapest, 1906.
- Liechtenstern Joseph von:** Über Österreichs Seeküste und See-Schiffahrt. Wien, 1802.
- Matsch Erwin:** Der Auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn), 1720–1920. Wien–Köln–Graz, 1986.
- Mayer Horst F – Winkler Dieter:** In allen Häfen war Österreich, Wien 1987.
- McEwan Dorothea:** Habsburg als Schutzmacht der Katholiken in Ägypten. Kairo, 1982.
- Mommsen Wolfgang:** Imperialismus in Ägypten. Der Aufstieg der ägyptischen nationale Bewegung, 1805–1956. München–Wien, 1961.
- Österreichische Botschafts-Berichte über arabische Länder.** Bearbeitet von Begnini Rudolf. Wien, 1974.
- Pécsi Ágnes:** Egy „tudományos” hadjárat. Napóleon Egyiptomban.
- Poppauer Aurel:** Taschenbuch des österreichisch-ungarischen Auswärtigen Dienstes. Wien–Leipzig, 1918.
- Raptis Konstantinos:** Kaufleute im alten Österreich, 1848–1900. Wien, 1996.
- Rathmann Lothar:** Neue Aspekte des Arabi-Aufstandes 1879 bis 1882 in Ägypten. Berlin, 1968.
- Sasvári Ármin:** Hírszolgálat a világpiacról. A tudakozó intézmény szervezése hazánkban és a külföldön. Budapest, 1899.
- Schiller Franz:** Meine grosse Orientreise, Wien 1908
- Schölch Alexander:** Ägypten den Ägyptern! Die politische und gesellschaftliche Krise der Jahre 1878–1882 in Ägypten, Leipzig, é.n.

Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában (A közös minisztertanács, 1867–1906). Budapest, 1996.

Somogyi Éva: A „közös ügyek”, 1867–1914. Abszolutista és alkotmányos elemek a közösügyes politikában. Budapest, 1995.

Stanić Joseph: Les Tribunaux Mixtes d’Egypte et Leur Reforme. Le Caire, 1910.

Stark, Oskar: Eine versunkene Welt. Die Geschichte des Österreichischen Lloyd. Fahrten und Ende seiner 62 Schiffe. Wien-Wiesbaden 1959.

Szende Julius: Handbuch für Diplomaten. Wien 1899.

Taylor A. J. P.: Harc a hatalomért. Európa, 1848–1918. Budapest, 2000.

Tschinkel Camillo: Kereskedő és konzul. Az osztrák-magyar konzulátusok igénybevétele kereskedelmi ügyekben. Budapest, 1906.

Tulard Jean: Napóleon. Budapest, 1997.

Verosta Stephan – Seidl-Hohenveldern Ignaz: Die völkerrechtliche Praxis der Donaumonarchie von 1859 bis 1918. Wien, 1996.

Wagner Johann: Österreichische Kolonialversuche in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts. Wien, 1955.

Wertheimer Franz von: Bericht über die Beschlüsse des internationalen Congress in Cairo. Ferner Bemerkungen über den Suez-Canal und den Oesterreichischen Handel in Egypten. Wien, 1869.

Winkler Dieter–Pawlik Georg: Die Dampfschiffahrtsgesellschaft Österreichischer Lloyd, 1833–1918. Graz, 1986.

Cikkek, Tanulmányok

Bálint Imre: A külügyi szolgálat reformja. In: Közgazdasági Szemle, Budapest, 1908. 360–390. o.

Das britische „Protektorat” über Ägypten (bis 1922). In: Albertini Rudolf von – Wirz Albert: Europäische Kolonialherrschaft, 1880–1940. Zürich–Freiburg, 1976. 184–240. o.

Engel Bey: Die hygenischen Verhältnisse Ägyptens. In: Publikationen der Export-Akademie. Wien, 1909. 59–81. o.

Goldziher Ignác: A muhammedán közvéleményről. In: Budapesti Szemle. Budapest, 1882. 234–265. o.

Gonda Béla: A Suez-Csatorna. In: A Tenger, 1914. 360–372. o.

- Hanák Péter:** Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchiában. Túlsúly vagy függőség. In: Magyarország a Monarchiában. Budapest, 1975. 291–338. o.
- Jankó János:** Érdekeink Észak-Afrikában. In: Nemzetgazdasági Szemle, 1888. 106–126. o., ill. 522–541. o.
- Jankó János:** Afrika és a magyarok. In: Budapesti Szemle, 1888. 422–438. o.
- Kohányi Zoltán:** Nemzeti tengerhajózási politikánk feladatai. In: Közgazdasági Szemle, Budapest, 1910. 741–774. o.
- Komár Krisztián:** „Hungarian–Egyptian interwar relations.” In: Mediterrán Tanulmányok, XII. Szeged, 2003. pp. 75–83.
- Komár Krisztián:** L’avenement d’Abbas Hilmy au trône et les grandes puissances. La diplomatie austro-hongrois. In: Mediterrán tanulmányok, Szeged, 2004. 33–44. o.
- Komár Krisztián:** Az 1882-es brit okkupáció előzményei, az „egyiptomi kérdés” és az Osztrák–Magyar Monarchia Egyiptomban. In: Öt Kontinens, Budapest, 2004. 157–176. o.
- Patera Andreas:** Kein k.k. Postamt für Kairo? Betrachtungen zur Geschichte des Postwesens in Ägypten aus Anlaß der Aufhebung des letzten österreichischen Postamtes in Alexandrien vor 100 Jahren. In: Postrundschau 6/1989. 20–30. o.
- Pfusterschmid–Hardtenstein Heinrich:** Von der Orientalischen Akademie zur k.u.k. Konsularakademie. Eine Maria-Theresianische Institution und ihre Bedeutung für den auswärtigen Dienst der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. In: Die Habsburgermonarchie, 1848–1918. Band VI/1. Die Habsburgermonarchie in System der internationalen Beziehungen. I. Teilband. Herausg. Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Wien, 1989. 124–193. o.
- Rathmann Lothar:** Neue Aspekte des Arabi-Aufstandes 1879 bis 1882 in Ägypten. Berlin, 1968.
- Somogyi József:** A Suez Csatorna megnyitásának hatvanadik évfordulójára. In: A Tenger, 1929. 274–283; 366–371. o.
- Steele David:** Britain and Egypt 1882–1914: the Containment of Islamic Nationalism. In: Imperialism and Nationalism in the Near East. The Anglo–Egyptian Experience, 1882–1982. Ed. By Keith M. Wilson. London, 1983. 1–55. o.

Internetes források:

<http://www.golan.org.il/article1.html>

<http://www.egy.com/people/98-10-01.shtml>

<http://www.koi.hu/hirlev/709egypt.html>

www.egy.com/historic/94-10-06.shtml

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/trurneyssen.htm>

www.egyptianchronicles.freewebsitehosting.com/primeministers.html